

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ

мр Ивана Лукић

**ЕСТЕТСКИ КРИТЕРИЈУМИ И
РЕГУЛАТИВА У
ОБЛИКОВАЊУ УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА:
ПРИМЕР БЕОГРАДА**

докторска дисертација

Београд, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ARCHITECTURE

MSc Ivana Lukić, grad.eng.arch

**AESTHETIC CRITERIA AND
REGULATION IN
SHAPING THE URBAN LANDSCAPE:
THE CASE OF CITY OF BELGRADE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016.

Ментор:

др Владан Ђокић, редовни професор
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

Чланови комисије:

др Владимир Мако, редовни професор
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

др Ружица Богдановић, редовни професор
Универзитет Унион – Никола Тесла, одсек Архитектура

Датум одбране:

Београд

Посебну захвалност, за подршку и разумевање током целокупног рада, дугујем ментору професору др Владану Ђокићу, који је усмеравао истраживање.

Изузетно се захваљујем професорици др Ружици Богдановић која ми је помогла саветима и конкретним предлозима за унапређење рада, као и уступила потребне изворе из своје архиве у вези београдске урбанистичке праксе.

Такође, веома се захваљујем професору др Владимиру Маку који је омогућио да дођем до квалитетне иностране литературе из области урбане естетике.

Професорици др Нади Лазаревић Бајец дугујем велику захвалност на помоћи у почетним корацима рада на тези, тј. у дефинисању теме и фокусирању на конкретну проблематику.

Мојој Данијели велико хвала на пријатељству, несебичној подршци и излажењу у сусрет у сваком битном тренутку. Посебно су ми значали њени преводи мојих научних радова на енглески језик.

Неизмерну захвалност дугујем својој породици за огромно разумевање, подршку и помоћ током рада на дисертацији.

ЕСТЕТСКИ КРИТЕРИЈУМИ И РЕГУЛАТИВА У ОБЛИКОВАЊУ УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА: ПРИМЕР БЕОГРАДА

РЕЗИМЕ

Урбана естетика је окосница дисертације – полази се од њених основа и начела и они су присутни до краја истраживања кроз испитивање мере и начина њихове примене у пракси урбаног планирања и дизајна. Имајући у виду хаотично стање урбанистичке праксе у нашој земљи и низак естетски квалитет урбаног пејзажа многих градова, ово истраживање представља допринос побољшању такве ситуације на примеру естетског аспекта анализа и регулативе који утичу на обликовање урбаног пејзажа Београда.

Изабраном предмету истраживања приступљено је на целовит и систематичан начин. Његови главни чиниоци су естетска анализа за потребе регулације и естетски аспект регулативе. Из чињеничног стања непостојања усмераваног, контролисаног и заокруженог урбаног пејзажа Београда, са високим нивоом остварености естетског квалитета, произашла је релациона хипотеза да *методологија естетске анализе и имплементације естетских критеријума, као њених резултата, у регулативу у урбанистичкој пракси Београда није јасно дефинисана*. Њу допуњује тврдња да је *мера примене прелиминарне естетске анализе као и постојања естетског аспекта регулативе минимална*. Она је, на основу свих предочених примера, информација и веза између њих, потврђена у закључним разматрањима.

Допринос овог истраживања урбаном планирању, дизајну и урбаној естетици, дефинисан је још у његовим циљевима и изражен кроз функцију научног сазнања, и то кроз *научно објашњење* (потенцирање концепта креативног процеса анализе, планирања и регулисања који води ка обликовању естетски квалитетног урбаног пејзажа, упознавање начина (методологије) примене урбане естетике у производњи урбаног пејзажа у Србији, конкретно у Београду, у регулативи и њеној припреми, као и могућности за њихово унапређење) и *систематизацију* (уобличење теоријске основе која се може применити у урбанистичкој пракси и регулативи како би се

добила што боља повратна реакција јавности, као и сумирање препорука/смерница из успешних иностраних примера за побољшање естетског аспекта анализе и регулативе у домаћој пракси). Поред ових главних циљева битан је и *допринос развоју објективних критеријума за анализу (критицизам и евалуација) и синтезу (планирање и дизајн)*. Они су дефинисани и систематизовани из естетских принципа као и из принципа везаних за пешачење/кретање, културне и друштвене услове који, сви заједно, утичу на естетски квалитет урбаног пејзажа. Естетски принципи су од примарне важности али су и остали врло значајни за објективност процена вредности посматраног субјекта.

Коришћени *научни методи* и *свеукупна методологија* истраживања одговарају образложеном проблему, предмету и циљевима истраживања као и комплексности саме области урбане естетике кроз коју се естетска компонента урбаног пејзажа широко тумачи. При избору метода било је битно да се њиховом применом одговори на кључна питања – како мерити присутност урбане естетике у анализама и регулативи, који је индикатор за начин имплементације естетских принципа и критеријума у регулативу као и индикатор за дефинисаност методологије естетских анализа. Сходно томе, *главне методе* које су коришћене су *анализа докумената* (спроведених естетских анализа, планова, закона, одлука, правилника...) и *синтеза* прикупљених података. Од осталих метода, присутни су *метод случаја, компаративни метод, дескриптивни метод и критичка анализа*.

Кроз упоредни приказ иностране и београдске урбанистичке праксе, истраживан је однос потребног ('шта и како треба радити') и постојећег ('како се код нас ради'). *Добијени резултати* по кључним сегментима истраживања су: *за теоријску основу* - уобличиће теоријског оквира области урбане естетике, систематизација савремених естетских принципа и сумирање могућих естетских критеријума за потребе регулативе, *за естетске анализе* - сумирање могућих врста, систематизација примера урађених анализа, идентификација и анализа методологије њихове израде, идентификација начина иницирања израде анализа (индивидуално или институционално) и сумирање смерница, проистеклих из успешних иностраних примера, *за унапређење постојећег стања београдске праксе, за естетску регулацију* -

сумирање врста естетске регулативе, систематизација примера естетске регулативе и контроле, сумирање естетских критеријума уграђених у регулативу (Београд → уграђени + потребни/могући) и сумирање смерница за унапређење постојећег стања београдске праксе, и *за везу естетске анализе и регулације* - идентификација постојања/непостојања везе, идентификација и анализа методологије имплементације резултата (естетских критеријума) у регулативу и сумирање смерница за унапређење постојећег стања београдске праксе. На крају истраживања резултати су квалитативно побољшани анализом могућности њихове практичне примене у урбанистичкој пракси Београда – кроз ситуацију 'идеалне' примене али и конкретног навођења неких од реалних опција.

Тематика ове докторске дисертације је актуелна јер третира проблематику урбане регулативе са естетског аспекта, у времену када остваривање естетског/визуелног квалитета градова постаје све више битно и професионалцима и корисницима. Није до сада била предмет истраживања у нашој науци па је ово прво озбиљно истраживање естетског аспекта анализа и регулативе. Посебно се наглашава значај урбане естетике, која у нашој научној и стручној литератури, као термин и као научна дисциплина, није до сада обрађивана, затим примена њених принципа и критеријума у регулативи обликовања урбаног пејзажа и предочавању адекватних методологија, као и отварању нових истраживачких питања која воде ка надограђивању знања у овој области. Истиче се и допунски интердисциплинарни друштвено-културно-просторни дискурс разматрања који омогућава холистички одговор на главну проблематику. Теза поседује теоријску и практичну димензију, тј. њени резултати представљају научне и практичне доприносе на више нивоа.

Намера истраживања је да кроз конструктивну анализу постојеће ситуације у Београду буде корисно онима који носе главну одговорност у обликовању његовог урбаног пејзажа. Оно ће помоћи, пре свега, стручњацима из примарних области истраживања - планерима, урбаним дизајнерима, и архитектама, затим друштвеним научницима и доносиоцима одлука, у њиховом разумевању и процени естетског квалитета урбаног окружења као и могућностима његовог унапређења кроз промену и побољшање предочених чиниоца предмета истраживања и њихових веза. Развијање

естетског аспекта урбаних анализа, регулације и контроле води ка стварању целине урбаног пејзажа као израза повезујуће теме, односно координисаног приступа.

Кључне речи: урбана естетика, естетски принципи, естетски критеријуми, естетска анализа, методологија естетске анализе, естетска регулатива, методологија имплементације естетских критеријума у регулативу, урбани пејзаж, Београд

Научна област: Архитектура и урбанизам

Ужа научна област: Урбанизам и просторно планирање

УДК број: 711.4:111.852(497.11 Београд)(043.3)

AESTHETIC CRITERIA AND REGULATION IN SHAPING THE URBAN LANDSCAPE: THE CASE OF CITY OF BELGRADE

SUMMARY

Urban Aesthetics is the frame of reference of the thesis – it begins with its foundation and principles, and they remain present throughout the study through exploration of the extent and the methods of their implementation in the practice of urban planning and urban design, i. e. in the aesthetic analysis and regulation. Bearing in mind the chaotic urban practices in our country and low aesthetic quality of urban landscape of many cities, this study is a contribution to improvement of this situation in the case of the aesthetic aspect of the analysis and regulation which affect the shaping of the urban landscape of City of Belgrade.

The chosen research subject is examined in a comprehensive and systematic manner. Its main factors are aesthetic analysis for the purpose of regulation and the aesthetic aspect of the regulation. The established fact of absence of channeled, controlled and completed urban landscape of Belgrade, with the high level of attained aesthetic quality, resulted in relational hypothesis that *methodology of aesthetic analysis and implementation of aesthetic criteria, as well as its results, in the regulation of urban planning practice of City of Belgrade is not clearly defined*. It is complemented with the assertion that *the extent of application of the preliminary aesthetic analysis as well as the existence of the aesthetic aspect in regulation is minimal*. Based on all presented cases, the informations and relations between them, the hypothesis is confirmed in concluding remarks.

The contribution of this study to urban planning, urban design and urban aesthetics, is defined in its objectives and expressed through the function of scientific knowledge, through *scientific explanation* (emphasizing the concept of the creative process of analysis, planning and regulation which leads to shaping the urban landscape with the aesthetic quality, exploring the manner (methodology) of implementation of urban aesthetics in the production of urban landscape in Serbia, in particular, in Belgrade, in regulation and its

implementation, as well as possibilities for its improvement) and *systematization* (shaping the theoretical foundation which could be applied in urban planning practices and regulation in order to obtain better feedback from the public, as well as summarizing the recommendations/guidelines from successful international examples to improve the aesthetic aspect of the analysis and regulation in local practice). In addition to these main objectives, *the contribution to the development of objective criteria for analysis (criticism and evaluation) and synthesis (planning and design)* is important, too. They are defined and systematized from the aesthetic principles, as well as principles related to walking /moving, cultural and social conditions that, all together, affect the aesthetic quality of the urban landscape. Aesthetic principles are of primary importance but the rest are also very important for the objectivity of the process of evaluation of the observed subject.

Applied *scientific methods* and overall research *methodology* correspond to problem explained, to subject and objectives of the research as well as the complexity of the field of urban aesthetics, through which the aesthetic component of the urban landscape is broadly interpreted. When choosing the methods, it was important that their application answers to key questions - how to measure the presence of urban aesthetics in analyses and regulation, what is the indicator for the manner of implementation of aesthetic principles and criteria in the regulation as well as the indicator of the definition of the methodology of aesthetic analysis. Accordingly, *the main methods* used are document *analysis* (of conducted aesthetic analysis, plans, laws, decisions, regulation...) and *synthesis* of the data collected. Among other methods, the *case study method* is present, then *comparative method, descriptive method and critical analysis*.

Through the comparative overview of international and Belgrade urban practice, a relation between required ('what and how should it be done') and existing ('how is it done') is explored. *The results obtained* by the key segments of the research are: *for the theoretical basis* - shaping the theoretical framework of the field of urban aesthetics, systematization of possible aesthetic principles and summary of the possible aesthetic criteria for regulatory purposes, *for aesthetic analysis* – summary of possible types, systematization of examples of performed analysis, identification and analysis of the methodology of their development, identification of the means of initiation of analysis (individual or

institutional) and summary of the guidelines, arising from successful international examples, for the improvement of the current situation of the Belgrade practices, *for aesthetic regulation* – summary of types of aesthetic regulation, systematization of the examples of aesthetic regulation and control, summary of the aesthetic criteria built into regulation (Belgrade → already implemented +required/possible) and summary of the guidelines for the improvement of the current situation of the Belgrade practice, and *for the relation between aesthetic analysis and regulation* - the identification of the existence/non-existence of the relation, identification and analysis of the methodology of the implementation of the results (aesthetic criteria) into the regulation and summary of the guidelines for improvement of the current situation of the Belgrade practice. At the end of the study, the results are qualitatively improved with analysis of the possibilities of their practical application in the urban planning practice of Belgrade – through the situation of 'ideal' application, but also specifying some of the real options.

The subject of this doctoral dissertation is actual because it addresses the problems of the urban regulation from the aesthetic point of view, at a time when the realization of aesthetic/visual quality of cities is becoming increasingly important to the professionals and users alike. Until now, it had not been the subject of research in our science, therefore, this is the first serious study of the aesthetic aspect of the analysis and regulation. It especially stresses the importance of urban aesthetics, which in our scientific and professional literature, as a term and as a scientific discipline, has not been processed yet, then implementation of its principles and criteria in the regulation for shaping urban landscape and presentation of appropriate methodologies, as well as the opening the new research questions that lead to the upgrading of the knowledge in this field. An additional interdisciplinary socio-cultural-spatial discourse of the analysis is emphasized, which provides the holistic response to the major issues. The thesis has theoretical as well as practical dimension, i.e. its results represent the scientific and practical contribution at several levels.

The intent of the study is to be useful, through constructive analysis of the current situation in Belgrade, to those who bear the main responsibility for shaping its urban landscape. It will help, above all, experts from the primary fields of research - planners,

urban designers, and architects, then social scientists and policy makers, in their understanding and evaluation of the aesthetic quality of the urban environment and the possibilities of its improvement through change and improvement of the presented factors of the subject of research and their relations. Development of the aesthetic aspect of urban analysis, regulation and control leads to the creation of the entirety of urban landscape as an expression of a common theme, that is, coordinated approach.

Key words: urban aesthetics, aesthetic principles, aesthetics criteria, aesthetic analysis, methodology of aesthetic analysis, aesthetic regulation, methodology of implementation of aesthetic criteria in the regulation, urban landscape, Belgrade

Scientific Field: Architecture and Urbanism

Specific Scientific Field: Urbanism and Spatial Planning

UDC no.: 711.4:111.852(497.11 Београд)(043.3)

САДРЖАЈ:

Списак дијаграма и табела [xiii]

Списак и извори илустрација [xiv]

УВОД [01]

Оквир истраживања [01]

Проблем и предмет истраживања [02]

Кључни појмови и дефиниције [05]

Хипотеза истраживања [07]

Циљеви и задаци истраживања [08]

Приказ методологије [08]

Очекивани резултати истраживања [13]

Оправданост истраживања [14]

Структура рада [15]

Глава I

1. УРБАНА ЕСТЕТИКА..... [19]

1.1. Појам урбане естетике [19]

1.2. Појам естетског квалитета [24]

1.2.1. Парадигме о естетском квалитету – објективизам и субјективизам [26]

1.2.2. Естетске особине [28]

1.2.2.1. Естетске базичне особине урбаног пејзажа [30]

1.3. Естетски доживљај [34]

1.4. Естетски принципи [37]

1.4.1. Традиционални естетски принципи [38]

1.4.2. Савремени естетски принципи [41]

1.5. Естетски критеријуми [46]

- 1.5.1. Савремени естетски принципи → Естетски критеријуми [48]
- 1.5.2. Пешачке активности и кретање → Естетски критеријуми [53]
- 1.5.3. Друштвене и културне одреднице → Естетски критеријуми [58]
- 1.5.4. Сумирање критеријума [64]

Глава II

2. ЕСТЕТСКА АНАЛИЗА УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА..... [66]

2.1. Урбани пејзаж [66]

- 2.1.1. Појам урбаног пејзажа [66]
- 2.1.2. Макро целине урбаног пејзажа [69]
- 2.1.3. Интегрални нивои урбаног пејзажа [72]

2.2. Врсте естетских анализа [77]

- 2.2.1. Квантитативне естетске анализе [78]
- 2.2.2. Квалитативне естетске анализе [85]

2.3. Естетска анализа у иностраној урбанистичкој пракси [95]

- 2.3.1. Макро целине урбаног пејзажа [97]
 - 2.3.1.1. Урбане матрице [99]
 - 2.3.1.2. Урбане панораме/силуете [100]
- 2.3.2. Интегрални нивои урбаног пејзажа [103]
 - 2.3.2.1. Природни пејзаж [103]
 - 2.3.2.2. Физичка урбана структура [104]
 - 2.3.2.3. Друштвени/културни простор [107]
 - 2.3.2.4. Урбани амбијенти [109]

2.4. Естетски аспекти анализа у урбанистичкој пракси Београда [110]

- 2.4.1. Макро целине урбаног пејзажа [111]
 - 2.4.1.1. Урбане матрице [111]
 - 2.4.1.2. Урбане панораме/силуете [113]
- 2.4.2. Интегрални нивои урбаног пејзажа [119]

- 2.4.2.1. Природни пејзаж [119]
- 2.4.2.2. Физичка урбана структура [128]
- 2.4.2.3. Друштвени/културни простор [140]
- 2.4.2.4. Урбани амбијенти [147]

Глава III

- 3. РЕГУЛАТИВА У ОБЛИКОВАЊУ УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА.....[149]**
 - 3.1. Естетски аспект иностране урбанистичке праксе [150]**
 - 3.1.1. Естетска регулација [150]
 - 3.1.2. Естетска контрола [160]
 - 3.1.3. Примери везе иностране естетске анализе и регулативе [167]
 - 3.2. Естетски аспект урбанистичке праксе Београда [186]**
 - 3.2.1. Урбани пејзаж и урбано планирање Београда [186]
 - 3.2.2. Плански документи [193]
 - 3.2.3. Правна регулатива (легислатива) [222]

Глава IV

- 4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА..... [228]**
 - 4.1. Врсте естетских анализа - веза са просторним обухватом и са конкретном темом (проблематиком) анализе [228]**
 - 4.2. Методологија естетских анализа урбаног пејзажа (за потребе регулације) [235]**
 - 4.3. Врсте естетске регулативе [241]**
 - 4.4. Веза естетских анализа и регулативе [247]**
 - 4.5. Естетски критеријуми имплементирани у регулативу [253]**

- ЗАКЉУЧЦИ..... [262]**
 - Потврда или оспоравање хипотеза [262]**

Оствареност циљева и задатака [266]

Могућности практичне примене резултата истраживања [270]

Могући правци даљих истраживања [273]

Напомене уз текст [276]

Библиографија [292]

Илустрације [307]

Биографија аутора [331]

Изјава о ауторству

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Изјава о коришћењу

СПИСАК ДИЈАГРАМА И ТАБЕЛА

ДИЈАГРАМИ:

- 1.1.-1. Однос естетике и њених подобласти
- 1.2.2.-1. Подела естетских особина према Голдману
- 1.2.2.-2. Дијаграм настанка евалуативне реакције корисника простора
- 1.2.2.-3. Голдманова подела неевалуативних, базичних естетских особина
- 1.3.-1. Процес настанка естетског доживљаја
- 1.5.-1. Процес дефинисања естетских критеријума
- 2.2.1.-1. Уопштена процедура квантитативних анализа
- 2.2.2.-1. Уопштена процедура квалитативних анализа
- 2.2.2.-2. Процес критичке естетске анализе
- 2.2.2.-3. Процес експертско-дизајнерског приступа
- 2.3.-1. Инострани примери естетских анализа из градова Европе
- 2.3.-2. Инострани примери естетских анализа из градова САД и Канаде

ТАБЕЛЕ:

- 1.4.1.-1. Естетски критеријуми произашли из традиционалних естетских принципа
- 1.5.1.-1. Естетски критеријуми произашли из савремених естетских принципа
- 1.5.2.-1. Естетски критеријуми произашли из принципа везаних за пешачење/кретање
- 1.5.3.-1. Естетски критеријуми произашли из принципа везаних за друштвени и културни аспект
- 2.2.3.-1. Упоредни приказ квантитативних и квалитативних естетских анализа

СПИСАК И ИЗВОРИ ИЛУСТРАЦИЈА

- 2.1.2.-1.** Просторна урбана матрица централног дела Београда, Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=850542&page=4>
- 2.1.2.-2.** Урбана силуета централног дела Београда (поглед из правца Новог Београда), Извор: <http://www.nadlanu.com/pocetna/aktuelno/stav/beogradske-karikature/1983-prvi-deo.a-193994.907.html>
- 2.1.3.-1.** Доминантни пејзажни ниво на урбаној силиуети Београда (Сењак), Извор: <http://www.facebook.com/groups/119651274850358/photos/>, аутор-Драган Величковић
- 2.1.3.-2.** Парк 'Ташмајдан' – оаза унутар урбаног ткива Београда, Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=850542&page=42>
- 2.1.3.-3.** Појединачни архитектонски објекат – просторна доминанта – посматра се у склопу веће просторне целине (Храм св. Саве у Београду), Извор: <http://hop-portal.com/wp-content/uploads/2015/08/beograd.jpg>
- 2.1.3.-4.** Улица као елемент физичке урбане структуре (Булевар краља Александра, Београд), Извор: <http://www.dizajnzona.com/forums/lofiversion/index.php?t93513.html>
- 2.1.3.-5.** Раскрсница Немањине и Ресавске улице (Београд), Извор: <http://snimanjeizvazduha.blogspot.rs/2014/10/beograd-kst-slavija.html>
- 2.1.3.-6.** Блок између улица Кнез Михаила и Цара Лазара (Београд), Извор: <http://www.dizajnzona.com/forums/lofiversion/index.php?t93513.html>
- 2.1.3.-7.** Цветни трг у Београду, Извор: <http://www.facebook.com/groups/119651274850358/photos/>, аутор-Гога Лукић
- 2.1.3.-8.** Визуелни елементи који у свом међуодносу одсликавају композицију градских амбијената са Косанчићевог венца и из парка Калемегдан (Београд), Извори: <http://varlamov.ru/841714.html> (лево) и <http://www.facebook.com/groups/119651274850358/photos/> (десно)
- 2.3.1.-1.** Будимпешта – Макро целине са историјским наслеђем, Инфо: http://www.worldofwanderlust.com/wp-content/uploads/2014/10/IMG_7335.jpg

2.3.1.-2. Праг – Анализа духа места, Извор: http://www.worldofwanderlust.com/wp-content/uploads/2014/07/IMG_6439.jpg

2.3.1.-3. Словенија – Визуелни идентитет градова – идентитет мале размере и зеленог окружења (Марибор (горе лево), Радовљица (горе десно), Љубљана (доле)), Извори: <http://www.montesol.rs/maribor-grac.html> (горе лево), <http://www.bled.si/en/what-to-do/sightseeing/1677> (горе десно), https://www.tripadvisor.co.uk/Tourism-g274873-Ljubljana_Upper_Carniola_Region-Vacations.html (доле)

2.3.1.1.-1. Праг – Композиција компактног урбаног пејзажа (лична фотографија аутора)

2.3.1.1.-2. Праг – Панорамска јединица урбаног пејзажа (лична фотографија аутора)

2.3.1.1.-3. Праг – Мања, кохерентна јединица урбаног пејзажа, оформљена око доминантног елемента (лична фотографија аутора)

2.3.1.1.-4. Праг – Улични карактер као важан елемент урбаног капацитета, Извор: http://1.bp.blogspot.com/-whAq5Ls2Pjc/VGeH6wf_JqI/AAAAAAAAAHBI/c8--buZfm7w/s1600/DSC_8839.jpg

2.3.1.1.-5. Праг – Акутна презакрченост улица градског језгра, Извор: https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Prague#/media/File:Prague_crowd_Mal%C3%A1_Strana.jpg

2.3.1.2.-1. Симулације конвексног облика урбане силуете, коришћене у виду стимулуса при истраживању, Извор: Stamps Arthur III, Nasar Jack L., Hanyu Kazunori: Using Pre-construction Validation to Regulate Urban Skylines, Journal of the American Planning Association, Vol.71, No.1 (winter 2005), p.78.

2.3.1.2.-2. Кембриџ - Галт Сити Центар (Galt City Center) – пример за проверу методологије анализе типова погледа/призора, урбаних пејзажа и карактеристика канадских градова средње величине, Извор: <http://www.shutterstock.com/pic-58935409/stock-photo-aerial-view-of-galt-cambridge-ontario-canada.html>

2.3.1.2.-3. Кембриџ (Галт Сити Центар) – Значајан поглед на реку Гранд и ужи центар, Извор: <http://communityedition.ca/blog/tag/cambridge/>

2.3.2.1.-1. Преферентност америчких студената ка шумама и рекреативним зонама, Извор: <http://dnr.wi.gov/topic/stateforests/nhal/>

2.3.2.1.-2. Преферентност ирских студената ка морској обали, Извор: <http://www.mayo-ireland.ie/en/things-to-do/things-to-do-overview.html>

2.3.2.1.-3. Наклоност сенегалских студената ка природи, Извор: <http://www.belle-nature.co.jg>

2.3.2.1.-4. Чикаго – Концепт природе у Линколн парку има четири различита симболичка значења за кориснике парка, Извор: <http://yochicago.com/rent-or-buy-fabulous-views-overlooking-lincoln-park/28456/>

2.3.2.2.-1. Пенсилванија (универзитетски кампус) – Истраживање разлика у значењу архитектонских објеката за архитекте и лаике, Извор: <http://www.sas.upenn.edu/lps/about/course-guides>

2.3.2.2.-2. Праг - 'Објекат високог профила' – ТВ торањ, Извор: http://www.dailymail.co.uk/travel/travel_news/article-3353048/The-world-s-strangest-looking-skyscrapers-revealed.html

2.3.2.2.-3. Малага – Анализа преференције места – најатрактивнија места са панорамским погледом, са културно-историјским идентитетом и места рекреације, Извори: http://people-dont-have-to-be-anything-else.wikia.com/wiki/Malaga,_Spain?file=5664047790_85ecd06b30_b1.jpg (лево), <http://lazytrips.com/road-trip/mediterranean-spain> (десно-горе), <http://www.malaga.es/en/turismo/localizacion/3346/cnl-94/> (десно-лево)

2.3.2.3.-1. Шефилд – звучна преференција тргова Пис Гарденса (Peace Gardens, лево) и Баркерс Пула (Barkers Pool, десно), Извори: <https://www.sheffield.gov.uk/business-economy/development/pictures.html?showdetails=Show&uuiid=6acd4e66-79c9-48da-bd1c-fd47b0b295ae> (лево), <http://www.geograph.org.uk/photo/2846119> (десно)

2.3.2.3.-2. Конципирање пожељног жвучног пејзажа у зависности од типа корисника, Извор: <http://acoustics.org/2ansa-soundscapes-and-human-restoration-in-green-urban-areas-irene-van-kamp-elise-van-kempen-hanneke-kruize-wim-swart/>

2.3.2.3.-3. Праг – део Шмицов (Smíchov) и раскрсница Андел (Anđel) – истраживање корисника, активности и 24-часовног ритма овог сегмента урбаног пејзажа, Извор:

http://praha.idnes.cz/moderni-architektura-v-praze-dj0-/praha-zpravu.aspx?c=A120726_1808620_praha-zpravu_sfo (лево), <http://www.zlatyandel.cz/galerie> (десно)

2.3.2.4.-1. Вирџинија технички кампус (Virginia Tech campus) – Истраживање визуелних преференци, Извор: <http://www.ivanmorozov.com/virginia-tech/aerial/2014-05-23/h1FC67CF0#h1fc67cf0>

2.4.1.1.-1. Нови Београд – Анализа утицаја типа урбане матрице на разноврсност остварених визуелних ефеката, Извор: <http://www.apartmani-u-beogradu.com/blog/vas-vodic-kroz-savremen-beograd>

2.4.1.2.-1. Анализа високих објеката у Београду и утврђивање зона њихове могуће изградње, Извор: <http://www.facebook.com/groups/119651274850358/photos/>, аутор-
Александар Фиревски

2.4.2.1.-1. Пејзажно-урбана структура Топчидерског парка (Београд), Извори: <http://saznajlako.com/2013/11/28/topciderski-park-beograd/> (лево), https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Topciderski_park.JPG (десно)

2.4.2.1.-2. Разматрање могућности систематске изградње минијатурних урбаних зелених површина у Београду, Извори: <http://bif.rs/2013/05/urbani-dzepovi-beograda-dobro-jutro-ovo-iznad-vas-je-nebo/> (лево), <http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:537531-Završen-zeleni-skver> (десно)

2.4.2.1.-3. Визура са београдског гребена према Ушћу – једна од највећих вредности Приобаља, Извор: <http://beobuild.rs/forum/viewtopic.php?t=144&start=25>

2.4.2.1.-4. Неопходност заштите и унапређења зелених површина Београда по питању квалитета и вредности, Извор: <http://www.dizajnzona.com/forums/lofiversion/index.php?t93513.html>

2.4.2.2.-1. Просторна провера Сремске улице у Београду, Извори: <http://www.panoramio.com/photo/51404721> (лево), Живковић Јелена ет ал: Истраживање потенцијала за унапређење и ревитализацију отворених јавних простора на примеру подручја Сремске улице у Београду, Зборник радова - Научно стручни скуп: Реконструкција и ревитализација града, Друштво урбаниста Београда, Београд, 2006., стр. 440. (десно)

2.4.2.2.-2. Планирана афирмација "индустријског" идентитета наслеђа Аде Хује, Извори: <http://www.blic.rs/vesti/beograd/ada-huja-potencijal-koji-beograd-ne-sme-da-protraci/sfddt50> (лево), <http://www.panoramio.com/photo/40009141> (десно)

2.4.2.2.-3. Нека од вреднованих решења интерног конкурса Српске академије наука и уметности из 1991.године (са лева на десно: еколошки приступ, ивичне зоне и савски сити), Извор: проф. Ружица Богдановић (оригинални материјал коришћен за вредновање)

2.4.2.3.-1. Јавни простори Старог града (Београд) – препознатљива визура, Извор: <http://www.facebook.com/groups/119651274850358/photos/>, аутор-Радоман Матовић

2.4.2.3.-2. Јавни простори Старог града (Београд) – просторни репери, Извор: <http://www.nemanjanedeljkovic.com/archives/category/београд>

2.4.2.3.-3. Јавни простори Старог града (Београд) – потреба за високо квалитетним окружењем, као превенција криминала, Извор: <http://www.dizajnzona.com/forums/lofiversion/index.php?t93513.html>

2.4.2.4.-1. Јавни простори Старог града – њихово уређење и опрема доприносе побољшању квалитета укупног доживљаја, идентитета и коришћења (Београд, Андрићев венац – горе, Парк 'Ташмајдан' – доле), Извор: <http://www.ipa-beograd.org/beograd/> (горе), <http://www.wanderlex.com/tasmajdan-park-and-st-mark-church/> (доле)

УВОД

Оквир истраживања

У складу са свим одредницама савремених урбаних токова (глобализација, експанзија информатичких технологија и дигитализација, одрживост градова и екологија), градови се боре за своју препознатљивост и што бољу позицију на глобалној сцени. Због данашње велике конкуренције веома је важно за градске власти да прикажу њихов град у добром светлу. Актуелни урбани концепти се усмеравају ка побољшању идентитета града. Савремени трендови брендирања разноразних артикала, па међу њима и брендирање места и слике града, омогућавају нам да нађемо своје место на глобалној, визуелној мапи света на основу своје аутентичности и памтљивости. Креативне силе глобалног друштва налазе покретачку снагу у низу савремених људских потреба. На почетку трећег миленијума, једна од њих је и естетске природе, тј. присутан је раст наглашавања визуелног и естетског. Естетска димензија је део сваког урбаног простора и нуди услове под којим се људи развијају и доживљавају процват. Оствареност естетског квалитета може измамити осећања сатисфакције, урбаног комфора, привлачења, припадања међу становницима, потврде значења човека као хуманог бића. Сходно томе, урбана естетика представља главну одредницу овог рада.

Са изграњом демократског друштва и његових институција, враћања пољуљаног поверења у међународну заједницу, доласком иностраних инвеститора у нашу земљу и стварањем другачијег имиџа Србије у свету, оживљава градња и градови Србије почињу да се мењају. Овај процес често тече успорено и није га могуће одмах уочити. Дугогодишња запуштеност и небрига за естетски изглед наших градова последица је сиромаштва као и лоше регулативе. "Урбани планери и дизајнери данас још увек делују у окружењу недовољно дефинисаних закона и слабог спровођења (примене) регулативе, што маргинализује њихову позицију. Планерски стручни ауторитет, даље се умањује под утицајем заједно политичких и економских играча у неадекватно регулисаном стручном окружењу"¹. У жељи да

извуку што већи профит, инвеститори често занемарују све друге важне чиниоце, оглушују се о регулативу. У хаотичној атмосфери, којој најчешће дају подршку градске власти, тешко је говорити о естетици и њеном утицају на урбане просторе, а још мање о њиховој синтези. Овај рад представља допринос побољшању такве ситуације на стручном плану.

Проблем и предмет истраживања

Проблематика овог рада је последица ниског естетског квалитета урбаног пејзажа у нашим градовима. У циљу побољшања таквог стања, проблем се дефинише кроз истраживачка питања: Како се долази до естетских принципа и критеријума који се могу имплементирати у регулативу обликовања урбаног пејзажа? Да ли се и како у нашој урбанистичкој пракси врше естетске анализе, као претходнице израде планова или у сврху њихове допуне? Како се естетски критеријуми имплементирају у регулативу (метод)? Да ли у нашој пракси постоји естетска регулатива (у склопу урбане регулативе)?

Предмет истраживања је анализа присутности урбане естетике тј. естетског аспекта у нашој урбаној регулативи и фактора који утичу на то, преиспитивање методологије естетске анализе урбаног пејзажа за потребе регулације, преиспитивање методологије имплементације њених резултата у регулацију или, другачије, расветљавање везе између естетске анализе и имплементације естетских критеријума, као њених резултата, у регулативу.

Са становишта урбане естетике, главни недостатак система планирања и уређења простора код нас, не лежи у непостојању идеја о естетском квалитету и вредностима већ у њиховој имплементацији (начину и количини) у регулативу као и њиховом спровођењу, што се огледа у оклевању надлежних органа да се стриктно придржавају донетих одлука. Зато пре покушавања да се исправи, унапреди или претвори ова незадовољавајућа веза/урбана ситуација у ону која ће служити за добро људи и пружити стварно и трајно задовољство за будућност, мора се идентификовати где леже слабости и недостаци. Рад ће представљати истраживање и конструктивну

критичку анализу постојеће ситуације, која ће бити предуслов и база за промену и побољшање већ предочених чиниоца предмета истраживања и њихових веза, тј. која ће омогућити да нова изградња, у синтези са постојећим, добије естетски прихватљив облик. Оквир истраживања су спроведене естетске анализе и регулатива Београда која се односи на урбану естетику.

Естетска анализа за потребе регулације, као први чинилац предмета истраживања, се бави детектовањем естетских вредности и дефинисањем естетских критеријума, уочавањем естетских проблема и ограничења, оценом потенцијала постојећег стања као и давањем препорука за развој и унапређење (опште и посебне). У оквиру анализе потребно је да се сумирају савремени естетски принципи који доприносе обликовању естетски квалитетног урбаног пејзажа и који су последица изучавања стручне литературе из области урбане естетике. Следећи корак је дефинисање критеријума на којима се они базирају. Такође, део естетских критеријума се сумира и из анализе везе са пешачким активностима/кретањем. Доводе се у везу кретање кроз савремено урбано окружење, информације које се на тај начин добијају и њихова употребна вредност (оријентабилност, сагледивост, читљивост, приступачност и пропустљивост) са естетским критеријумима. Потенцијал естетског објекта (урбаног пејзажа) зависи од просторно вођених догађаја и пажљиво планираних ефеката. Савремени социо-културни контекст се несме занемарити при комплетирању критеријума. Сужава се избор на оне који су релевантни за посматрану урбанистичку праксу.

Естетска анализа урбаног пејзажа, како у целини, тако и кроз његове интегралне нивое, врши се кроз студије и научно-истраживачке пројекте, који представљају квалитетну и рационалну припрему за израду или корекцију планске документације или друге релевантне регулативе. У ту сврху студије треба да дају предлог процедура за примену резултата на свим нивоима планирања, доношења одлука, а посебно за ниво урбанистичких планова. Раде се као стратешки документи без обзира на то да ли су рађене од стране локаланих планера или независних истраживача и студијских група. За њихову израду ангажују се квалитетни стручњаци (урбанисти, архитекте, пејзажне архитекате, грађевински инжењери итд.).

У оквирима овог рада, везано за естетску анализу, потребно је истражити и објаснити које врсте и методологије естетске анализе могу да се спроводе, затим, у односу на приказ како треба, истражити како се у нашој пракси спроводе естетске анализе (однос теорије и праксе), шта треба да се естетски анализира и који резултати да се добијају.

Планирање се заснива на доброј документационој основи, регулативи и методолошком поступку прилагођеном проблему, циљевима, очекиваним резултатима и законском оквиру. У нашој урбанистичкој пракси уочава се недостатак нових приступа и методологија. У оквирима **примене урбане естетике у регулативи** која представља други чинилац предмета истраживања, "нова генерација адекватних приступа и методологија мора да се развије са циљем да обезбеди методолошку основу за нову генерацију развоја планских докумената. Више интеграције је потребно имајући у виду различите аспекте/димензије развоја планирања (као што су друштвени, економски, просторни, урбани, еколошки,...)"². *За ниво регулативе и имплементације естетских критеријума у њу, истражује се однос потребног ('шта и како треба радити') и постојећег ('како се код нас ради').*

Анализа позитивних резултата актуелне праксе и искустава иностраних урбаних пејзажа, упоредивих са Београдом, даће могуће препоруке за домаћу праксу.

Област истраживања креће се на релацији: *урбана естетика - урбани дизајн – урбано планирање*. Истражује се начин примене начела урбане естетике у пракси урбаног планирања и дизајна, тј. у естетским анализама и у регулативи. Може се рећи да је урбана естетика окосница рада јер се од њених основа полази и оне су присутне до краја истраживања. Урбана естетика (енг. - urban aesthetic) је сегмент естетике окружења (енг. - environmental aesthetic), или еко естетике, па ће се у овом истраживању базирати и на њеним премисама. Кроз урбану естетику естетска компонента савременог урбаног пејзажа се широко тумачи, укључујући факторе окружења који су настали као последица деловања човека па се социо/културни аспект истраживања мора посебно истаћи (социолошки, културолошки, економски, политички фактори), као и посебни услови локације, географије³. Прецизније, ниво

присутности естетских одредница у регулативи зависи од тржишта и стања националне економије, генералног друштвеног и културног стања.

Кључни појмови и дефиниције

Насловни појмови:

-Естетски критеријуми

Мерила која се користе за вредновање или упоређивање посматраних естетских објеката, односно ситуација. Критеријум би требало да означава највишу меру вредности, у оквиру различитих врста, класа или категорија вредности. Чешће међутим, одређује ону меру вредности коју у датим условима сматрамо оптималним⁴. Посматрано у контексту принципа који се користе за постизање естетског квалитета, дефинишу се као параметри на основу којих се мери примена принципа.

-Регулатива

Регулатива дефинише *плански оквир* (врсте, садржај и структура планских докумената) и *законски оквир* (закони и подзаконски акти – правилници, одлуке,..., који дефинишу обим планирања на различитим просторним нивоима) обликовања урбаног пејзажа.

-Урбани пејзаж

У научним разматрањима у 20. веку концепт пејзаж повезан је са феноменом град и на тај начин је добио нове слојеве садржаја у односу на претходне епохе у којима је означавао просторе са доминантно природним или руралним карактеристикама. У другој половини 20. века концепт пејзажа у области урбанизма и архитектуре мењао је значења и садржај.

У документу 'Европска конвенција о пејзажу', појам 'пејзаж' означава простор, зону или територију, чији је карактер резултат акције и интеракције природних и људских фактора, тј. простор чије визуелне црте и карактер људи виде као резултат природних и/или културних сила и процеса. Пејзаж подразумева целину која се мења кроз време и у којој су природне и културне компоненте нераздвојиве⁵. Или још прецизније, он је сав изграђени, физички, природни и друштвени, духовни простор

града који је кроз историју обликован под утицајем економских, друштвених и културних образаца. Истражује се његова целина и, унутар ње, различити нивои просторности, топографије, природног пејзажа, урбане структуре, архитектуре у комбинацији са њиховим просторним, културним и друштвеним значењем.

Поред њих, битни су и:

-Естетски принципи

У контексту теме рада, доследни ставови о начинима остваривања естетског квалитета урбаног пејзажа. Ови принципи су корисни како за планере, урбане дизајнере и научнике тако и за јавност, јер се помоћу њих остварује естетски квалитет, који представља добробит и неопходан је за благостање појединаца и друштва.

-Естетске особине

Особине које утичу на естетски квалитет и евалуацију или преференце посматрача.

-Естетски квалитет

Естетски и визуелни приступи урбаном дизајну у основи циљају на повећање естетског квалитета људског окружења. Са обзиром да урбана естетика постаје растући императив у савременом друштву, морају се истаћи категорије естетског квалитета и лепоте. Квалитет означава *вредност*. Вредност није изолован ентитет који се може мерити или бројати већ је то квалификациона особина одређеног објекта према одређеним стандардима, која представља минимум испод ког се не може ићи. Мора се успоставити одређена квантификација. Обично се оцењује степен вредности. Естетски квалитет урбаних пејзажа се односи на њихову способност да измаме осећања менталне сатисфакције или свиђања, што је базирано на перцепцији његових естетских особина, како оних везаних за његову просторну организацију, изграђене форме, тако и везу са активностима, присутност разумне симболике и асоцијација, значења, гешталт односе између изграђених форми и неизграђеног простора, итд.

Хипотеза истраживања

Методологија естетске анализе и имплементације естетских критеријума, као њених резултата, у регулативу у урбанистичкој пракси Београда није јасно дефинисана (релациона хипотеза). Такође, мера примене прелиминарне естетске анализе и постојања естетског аспекта регулативе је минимална.

Доказ за то је непостојање усмераваног, контролисаног и заокруженог урбаног пејзажа, са високим нивоом остварености естетског квалитета. Присутни су само појединачни архитектонски објекти или мање групације које поседују естетску вредност. Сходно политичкој и, пре свега, економској ситуацији у којој се наше друштво налази, регулативом се решава приоритетна проблематика и не поклања се довољно пажње њеном естетском аспекту. Како би се ситуација поправила, потребна је систематичност поступка, пре свега у методолошком смислу. Естетске анализе урбаног пејзажа се морају спроводити у складу са савременим урбаним токовима и базирати на анализи остварености савремених естетских принципа, анализи везе са пешачким активностима/кретањем и савременим социо-културним контекстом. Морају постојати дефинисане, а не произвољне процедуре за примену резултата студија и естетских истраживања на свим нивоима регулативе, тј. планских и законодавних оквира.

Као резултат дефинисане методологије настаје урбани пејзаж који поседује естетски квалитет и самим тим омогућава и лакше коришћење урбаног простора од стране корисника јер се они лакше везују и успостављају контакт са таквим окружењем. У савременом урбаном окружењу, са естетског становишта, кључна је способност упоредног развијања функционалности и естетике, односно активности и естетских одредница, као нераздвојних аспеката истог раста/промене. Веза између естетских аспеката морфолошких карактеристика урбаног пејзажа и урбаних процеса и просторне енергије, идеје интеграције различитих и сложених урбаних функција, интегрални је део урбаног простора и живота.

Циљеви и задаци истраживања

Циљеви истраживања су категорисани у функцији нивоа научног сазнања:

-Потенцирање концепта креативног процеса анализе, планирања и регулисања који води ка обликовању естетски квалитетног урбаног пејзажа (научно објашњење);

-Упознавање начина (методологије) примене урбане естетике у продукцији урбаног пејзажа у Србији, конкретно у Београду, у регулативи и њеној припреми, и могућности за њихово унапређење (научно објашњење);

-Уобличење теоријске основе која је адекватна проблему и предмету истраживања и која се може применити у урбанистичкој пракси и регулативи како би се добила што боља повратна реакција јавности (научна систематизација).

Задаци произилазе из дефинисаних циљева истраживања:

-Дефинисати и класификовати савремене естетске принципе, који својом применом воде ка остваривању естетског квалитета урбаног пејзажа, и на основу њих, објективне критеријуме који се могу имплементирати у регулативу;

-Анализирати естетски аспект у урађеним анализама (студијама, истраживањима) урбаног пејзажа и његових интегралних нивоа/делова у урбанистичкој пракси Београда;

-Истражити меру примене естетског аспекта у регулативи Београда као и методологију имплементације естетских критеријума и објаснити узроке тог фактичког стања како би у пракси могли да делујемо на адекватан начин у циљу побољшања;

-Анализирати успешне примере иностраних урађених естетских анализа и регулативе, које су утицале на стварање естетски квалитетних урбаних пејзажа и донети одређене закључке и препоруке.

Приказ методологије

Научни методи који се предлажу и коришћена методологија одговарају образложеном проблему, предмету и циљевима истраживања као и комплексности

саме области урбане естетике кроз коју се естетска компонента урбаног пејзажа широко тумачи. Такође, при избору било је битно да се применом адекватних метода одговори на кључна питања – како мерити присутност урбане естетике у анализама и регулативи, који је индикатор за начин имплементације естетских принципа и критеријума у регулативу као и индикатор за дефинисаност методологије естетских анализа. Сходно томе, главне *методе* које ће се користити су *анализа* докумената (спроведених естетских анализа, планова, закона, одлука, правилника...) и *синтеза* прикупљених података.

Анализом доступних докумената може се доћи нпр. до броја студија/анализа које су рађене и које се односе на естетски аспект (углавном делимично) што је индикатор за извршене естетске анализе, до провере броја докумената у којима се помињу естетски критеријуми и њихове учесталости што је индикатор за присутност естетског аспекта у регулативи, до форме 'шта → где' у контексту индикатора за начин имплементације резултата анализа у регулативу (конкретно који резултат (естетски критеријум) се уграђује у који план или легислативу и у који њихов део), до тога који елементи методологије је потребно да постоје и да буду јасни и прописани да би се она сматрала дефинисаном (индикатор за постојање методологије естетских анализа) као и до податка о покривености различитих просторних нивоа документима и инструментима/мерама (то нам говори делимично о начину имплементације садржаја плана).

Применом *синтезе* се нпр. потврђује или оспорава хипотеза, долази до стварања карактеристичне, основне теоријске концепције и на њој базиране методологије постављене за примену урбане естетике у пракси која се базира на спрези савремених естетских принципа са активностима/кретањем и социо-културним контекстом, или разматра оствареност циљева и задатака.

Од осталих метода, користи се:

-*метод случаја* (енг. – case study method), којим се целовита анализа и закључци о урбанистичкој пракси (анализа и регулације) врше на примеру Београда. Међутим, може се рећи и да је метод случаја овде делимичан јер је поред примера Београда присутан и велики број примера из иностранства, који су квалитетни и

поучни, и у односу на које се наши примери сагледавају. Логично је што тих примера има више јер су пробрани из остатка света и обично је по један пример везан за један град, тј. не постоји локацијска повезаност тог другог сегмента примера (има неколико изузетака – Праг, Љубљана).

-компаративни метод – нпр. код поређења теоретских поставки и праксе, као у контексту спровођења естетских анализа (каква би методологија естетских анализа требала да буде а каква заправо тренутно јесте), код методологије имплементације њених резултата у регулативу (који су критеријуми уграђени а који би требало да су), затим код упоредног приказа резултата ситуације релевантне иностране и београдске праксе у односу на одређену проблематику на основу ког су из иностраних примера проистекле смернице за остварење позитивног и корисног а што не постоји у нашој пракси, итд.

-дескриптивни метод – за описивање и приказивање нпр. савремених естетских принципа, врста анализа које могу да се користе, при представљању сваког примера анализе или документа регулације, итд.

-критичка анализа, која се као квалитативан метод базира се на објективној интерпретацији и процени аутора овог рада, кроз тврдње засноване на знању и досадашњем раду. Она обухвата дескрипцију, интерпретацију, објашњење и процену постојећег стања (највише у завршним сегментима рада – резултати и закључак). Њена практична корисност је у потенцирању побољшања естетског квалитета урбаног пејзажа као продукта примењене регулативе и "јасном доприносу бази знања поља урбане естетике"⁶.

Укупна методологија, 'идући кроз' цело истраживање изгледа овако:

Теоријска основа области урбане естетике је настала *прикупљањем, анализом и интерпретацијом* опсежне, углавном иностране, литературе (књиге, научни радови) из области естетике окружења, урбане естетике, психологије опажања и урбаног дизајна. У оквиру систематизације ставова различитих аутора о појму 'урбане естетике' аутор је *методом синтезе* дошао до става која ће се дефиниција користити као меродавна у оквиру овог истраживања. *Анализом савремених урбаних*

дешавања и трансформација, дефинисани су и систематизовани савремени естетски принципи, који су описани (*дескриптивни метод*) и *интерпретирани*. Затим је постављена основна теоријска концепција *методом синтезе* савремених естетских принципа и принципа проистеклих из области пешачких активности/кретања и савремених друштвено-културних одредница. Потом су *методом анализе* из сваког дефинисаног принципа екстраховани естетски критеријуми који су битни за детекцију остварености конкретног принципа и за евалуацију. Даље, *методом синтезе* је смањен њихов број – сумирани су одређени, за потребе регулације и дизајна.

Део о естетским анализама почиње дефинисањем појма 'урбани пејзаж', његових синонима и сродних појмова на основу *анализе* литературе. Затим су дефинисани и класификовани просторни обухвати у односу на које ће се разматрати примери. То је урађено такође на основу *анализе* литературе и *интерпретације* аутора рада. Даље су сумиране врсте анализа које је могуће користити у истраживањима у оквиру урбане естетике и свака је применом *дескриптивне методе описана и објашњени* су разлози за њену примену као и подручје примене у оквиру урбане естетике. На крају обе групације врста анализа *синтезом* се дошло до њихових позитивних и негативних одредница. *Компаративни метод* је коришћен при упоредном приказу општих карактеристика ове две врсте анализа. Затим следи оно што је најзначајније за овај део рада – систематизација примера урађених анализа (прво иностраних па онда из Београда) по предложеној класификацији просторних нивоа. Избор предочених примера је извршен након врло детаљне и дуготрајне *анализе* праксе великог броја градова и доступне литературе и извора. Сваки пример *описан и анализиран* по питањима методологије, помињања естетских одредница, издефинисаних естетских критеријума и осталих добијених резултата (за београдске примере детаљније у односу на иностране).

Део о естетској регулативи почиње *анализом* регулативе и контроле из иностранства – систематизоване су врсте ове регулације, тј. извршена је *интерпретација* сегмената регулативе у контексту урбане естетике. Они су детаљно *објашњени*. Затим су наведени конкретни примери веза анализа и регулативе из

неколико градова, до којих се дошло *анализом* великог броја примера а селекција је извршена на основу неколико наведених критеријума. У оквиру естетског аспекта урбанистичке праксе Београда, на почетку је извршен *опис* постојећег стања урбаног пејзажа Београда, затим *тумачење* и *критичка анализа* стања урбаног планирања и његове примене а потом су примери докумената представљени *дескрипцијом* и *анализирањем* по питању имплементације критеријума, примењене методологије и сл.

У сегменту са резултатима често је коришћена *синтеза* (при сумирању постојећег стања и доношењу закључака у оквиру сваке појединачне од пет разматраних тема (проблематика)), *компарација* (код упоредног приказа неких бројчаних сумирања за обе праксе - нпр. за бројно стање и разноврсност коришћених врста анализа, код бројног стања анализа у односу на просторни обухват, у односу на начин иницирања израде итд.) и *критичка анализа* (код неких закључака у оквиру тема – нпр. код објашњења зашто процес естетске контроле код нас није развијен, при анализи везе између анализа и регулативе и давања предлога могућности за унапређење постојећег стања, па при објашњењу навођења узрока недовољне имплементације естетских критеријума у нашу регулативу итд.).

У оквиру закључних разматрања, при потврди/оспорувању хипотезе и разматрању сваког од четири њена чиниоца коришћени су *синтеза* као и *критички став* аутора при изношењу закључака. *Синтеза* је коришћена и за проверу остварености циљева и задатака. *Критичком анализом и проценом* друштвено/политичко/економских услова у Београду дошло се до става о могућностима практичне примене резултата истраживања. *Синтеза* података из целокупног истраживања и *интерпретација* резултата довели су до дефинисања могућих праваца даљих истраживања.

Очекивани резултати истраживања

На основу истраживања које ће бити предвођено претходно дефинисаним циљевима и задацима, очекују се следећи резултати за београдску и инострану праксу планирања:

За теоријску основу

-уобличење теоријског оквира области урбане естетике и на њему засноване методологије за истраживање и примену естетских одредница у оквиру савремене регулативе

-систематизација савремених естетских принципа

-сумирање могућих естетских критеријума за потребе регулативе

За естетске анализе

-сумирање могућих врста

-систематизација примера урађених анализа

-идентификација и анализа методологије њихове израде

-идентификација начина иницирања израде анализа – индивидуално или институционално

-сумирање смерница за унапређење постојећег стања београдске праксе

За естетску регулацију

-сумирање врста естетске регулативе (докумената у које могу да се уграде естетске одреднице)

-систематизација примера естетске регулативе и контроле

-сумирање естетских критеријума уграђених у регулативу (Београд → уграђени + потребни/могући)

-сумирање смерница за унапређење постојећег стања београдске праксе

За везу естетске анализе и регулације

-идентификација постојања/непостојања везе

-идентификација и анализа методологије имплементације резултата (естетских критеријума) у регулативу

-сумирање смерница за унапређење постојећег стања београдске праксе.

Оправданост истраживања

Генерално, у целокупној доступној литератури, естетско-визуелна тематика је ређе обрађивана у односу на остале аспекте урбаног окружења јер се погрешно

сматра да се она ослања искључиво на интуицију. Уже, у нашој научној и стручној литератури сегмент естетике – урбана естетика, као термин и као научна дисциплина, није до сада обрађивана тако да је велики део научне оправданости овог рада управо у наглашавању њеног значаја, у акцентовању примене њених принципа и критеријума у регулативи обликовања урбаног пејзажа и отварању нових истраживачких питања што води ка надограђивању знања у овој области. Изражен кроз функцију научног сазнања, допринос овог докторског рада урбаном планирању, дизајну и урбаној естетици, као примарним дисциплинама, биће у већ поменутом научном објашњењу и систематизацији (у делу о Циљевима и задацима истраживања). Значајан допунски интердисциплинарни друштвено-културно-просторни дискурс разматрања урбане естетике омогућава холистички одговор на главну проблематику истраживања. Овакав приступ подиже урбану естетику на један виши ступањ од уобичајеног.

Значај тематике урбане естетике је и у њеној актуелности због све виших визуелних критеријума корисника урбаних простора и растућег императива визуелности и естетике у њему. Постизање естетског квалитета градова битно је и професионалцима из ове области и јавности. Он је благотворан за његове грађане. Појединци су лично задовољни са градом ако он има добру просторну организацију и значајан карактер, ако представља оптимални естетски стимуланс који подстиче и омогућава реализацију различитих урбаних активности као и покретљивост. Инспирише понос у људском друштву и осећај идентитета и припадности. Зато, естетски квалитет градова није нешто сувишно или раскошно, већ неопходно за добробит појединаца и друштва. Све то иде у прилог оправданости овом научном истраживању.

Такође, и тематика урбане регулативе у нашој литератури није до сада обрађивана на предложени начин будуће дисертације, тачније кроз естетски дискурс. То се односи и на изабрани пример града Београда - овај рад биће прво озбиљно истраживање естетског аспекта његове регулативе и анализа које јој претходе.

Уколико се истраживање спроведе на предложен начин и из тога изведу релевантни закључци и добију очекивани резултати, предложен докторски рад може

помоћи слична будућа истраживања, коришћењем предочене методологије која прати савремени вишедимензионални приступ у изучавању комплексних тема, као што је ова о примени урбане естетике у регулативи обликовања урбаног пејзажа.

Структура рада

Рада је структуриран по главама, оне по поглављима, које су даље подељене на секције.

У 'Уводу' се објашњава оквир истраживања, проблем и предмет рада са дефинисаном области истраживања, дају се кључни појмови и њихове дефиниције, затим објашњава хипотеза од које се полази у истраживању, постављају циљеви и задаци, објашњавају принципи и логика размишљања, методе истраживања, приказују очекивани резултати као и оправданост истраживања. Такође, укратко је дата структура целог рада са прегледом свих глава.

Глава 1. – Представља теоријску поставку области урбане естетике, као релевантног оквира за цело истраживање. Објашњен је појам урбане естетике кроз преглед њеног развоја као дисциплине и сумирањем ставова различитих аутора (1.1.). Појам естетског квалитета, односно естетске вредности, се разматра од опште дефиниције до одређења у контексту урбаног окружења (1.2.). Он се дефинише и кроз две опозитне парадигме – објективизам и субјективизам (1.2.1.) а разматрају се и естетске особине које утичу на естетски квалитет, посебно неевалуативне или базичне особине, које чине објективне компоненте евалуативних естетских особина (1.2.2.). Појам естетског доживљаја се објашњава кроз перцептивни, когнитивни, афективни и вредносни аспект (1.3.).

У делу о естетским принципима, као доследним ставовима о начинима остваривања естетског квалитета урбаних пејзажа (1.4.), сумирају се традиционални (1.4.1.) и савремени, који замењују или надограђују традиционалне у савременом урбаном окружењу (1.4.2.). Потом су објашњени објективни естетски критеријуми као објективни параметри за процену примене конкретних естетских принципа и естетско вредновање (1.5.) и даље систематизовани. Могу да потичу од савремених

естетских принципа (1.5.1.), а и од принципа који су у вези са пешачким активностима и кретањем (1.5.2.) као и друштвено-културним одредницама (1.5.3.). На крају се из свих претходних критеријума сумирају они који су значајни за регулативу (1.5.4.).

Глава 2. – Чини једну од две основне целине које се истражују унутар урбанистичке праксе – **естетске анализе урбаног пејзажа**. Прво се истражује појам урбаног пејзажа, заједно са његовим синонимима и сродним појмовима пејзажа и културног пејзажа (2.1.1.). Разматрају се просторни нивои урбаног пејзажа у односу на које ће се посматрати примери и прво се почиње са макро целинама, које се темеље на карактеристичним урбаним матрицама и одликују дефинисаним урбаним панорамама/силуетама (2.1.2.). Затим се прелази на интегралне нивое урбаног пејзажа (2.1.3.) и дефинише природни пејзаж (2.1.3.1.), физичка (урбана) структура (2.1.3.2.) и друштвено/културни простор (2.1.3.3.). Даље је дат приказ естетских анализа (2.2.) кроз поделу према начину прикупљања података – на квантитативне (2.2.1.), које обухватају анализу оријентисану ка атрибутима урбаног пејзажа и естетским преференцама, анализу преференције места, метод процене сценске лепоте, анализу значења и анализу садржаја, и квалитативне (2.2.2.), у које спадају визуелна, семиотичко/семиолошка, феноменолошка, критичко естетска анализа и експертско-дизајнерски приступ.

После овог, више теоријског дела о анализама, истражују се конкретни примери иностране естетске анализе (2.3.) и то у односу на просторни обухват. Прво се обрађује макро целина урбаног пејзажа (2.3.1.) и унутар ње урбане матрице (2.3.1.1.) и урбане панораме/силуете (2.3.1.2.). Затим следе интегрални нивои (2.3.2.) – природни пејзаж (2.3.2.1.), физичка урбана структура (2.3.2.2.) и друштвено/културни простор (2.3.2.3.). На крају су поменути и урбани амбијенти (2.3.2.4.). Естетски аспект анализа из урбанистичке праксе Београда (2.4.) презентован је по истом принципу као и инострани али много детаљније.

Глава 3. – Друга битна целина из праксе која се истражује је **регулатива у обликовању урбаног пејзажа**. Прво је разматран естетски аспект иностране урбанистичке праксе (3.1.). У оквиру његовог првог сегмента – естетске регулације

(3.1.1.) анализирана су три сегмента – зонирање, висинска регулација и регулација коридора погледа, који се унутар регулације истичу због изражајних и упечатљивих естетских ефеката који су последице њихове примене у урбаном пејзажу. Затим је анализирана естетска контрола (3.1.2.), као процес примене регулативе у пракси. Детаљно су документоване 'Препоруке за дизајн', које најчешће настају на бази донете регулативе, и на којима се базира главни инструмент естетске контроле – 'Преглед (оцена) дизајна', са својим варијететима у америчкој пракси као и европским земљама.

Након овог сегмента сматрано је за врло битно обрадити везу естетске анализе и естетске регулативе (3.1.3.) кроз неколико конкретних примера – Љубљане, Прага и тематски звучног пејзажа. У сваком примеру истражена је и методологија имплементације естетских критеријума у регулативу.

Даље је истражен естетски аспект урбанистичке праксе Београда (3.2.). Описано је тренутно стање урбаног пејзажа Београда и објашњена ситуација праксе планирања у Београду (3.2.1.) а затим су анализирани плански документи (3.2.2.) и правна регулатива (легислатива) (3.2.3.).

Глава 4. – је кључна, синтезна целина која представља поенту рада и **представља резултате** кључних питања истраживања. Може се рећи и да је у њој остварена веза између две претходне, основне целине (глава 2 и 3). Свако поглавље садржи резултате везано за обе праксе (инострани и београдску) у погледу одређене (насловне) тематике, са акцентом на идентификовању слабости и недостатака београдске праксе и похвалу евентуалних добрих примера. А потом је свако поглавље закључено смерницама из иностраних примера које могу да служе за унапређење наше праксе.

Разматране су врсте анализа, кроз везу са просторним обухватом и конкретном проблематиком анализе (4.1.), методологија естетских анализа (4.2.), врсте естетске регулативе (4.3.), начин иницирања израде анализа, постојање/непостојање дефинисане везе естетских анализа и регулативе, односно методологије имплементације резултата у регулативу (шире посматрано) и имплементације естетских критеријума (уже) (4.4.), и на крају, естетски критеријуми

који су уграђени у регулативу (за Београд се прво дошло до оних који су коришћени а затим су предложени они који би могли да буду коришћени) (4.5.).

У **закључним разматрањима** је сумирано да ли је потврђена или оспорена хипотеза која је постављена на почетку истраживања, и то кроз четири одреднице битне за београдску праксу – методологију естетске анализе, методологију имплементације резултата (естетских критеријума) у регулативу, меру примене естетске анализе и меру постојања естетског аспекта у регулативи. Затим је разматрана оствареност раније постављених циљева и задатака истраживања, провером сваког понаособ. Анализирана је могућност практичне примене резултата – кроз ситуацију 'идеалне' примене али и конкретног навођења неких од реалних опција. На крају, истраживање се завршава предлагањем праваца даљих истраживања.

Глава I

1. УРБАНА ЕСТЕТИКА

У овом поглављу рада дефинисана је област урбане естетике као релевантан оквир и полазиште у анализи удела естетских одредница у прелиминарним естетским анализама (за потребе регулације) и у регулацији и контроли обликовања урбаног пејзажа. У њему се систематизује теоријски део урбане естетике који је значајан за даљу разраду докторске тезе. Објашњава се њен однос према дисциплинама естетике окружења и естетике архитектуре као и преклапање са поставкама урбане перцепције. Дефинишу се особине целине и делова урбаног пејзажа које утичу на стварање његовог естетског квалитета. Објашњава се процес замене/надogradње традиционалних естетских принципа обликовања урбаног окружења савременим (принципи који проистичу из примене дигитализације или електронске законитости, затим еколошки принципи, мулти-чулност, разноликост, приступачност, итд.), који су у складу са актуелним урбаним процесима. Из ових принципа, као и из везе са активностима/кретањем и социо-културним контекстом на крају су систематизовани естетски критеријуми који су значајни за имплементирање у регулативу.

1.1. Појам урбане естетике

Естетика као наука која се бави разматрањем, одређењем и вредновањем естетског квалитета природних објеката и људских дела (уметнички изражајних или неизражајних) има важну улогу и позицију у стварању и вредновању урбаног пејзажа и архитектонских дела у њему. Од основа њене подобласти - *урбане естетике*, се у овом истраживању полази и, до краја, се она узима као релевантан естетски приступ анализи урбаног пејзажа.

Појам 'урбане естетике' међу првима користи Џон Ели Барчард (John Ely Burchard)¹ у свом раду 'The Urban Aesthetic'. Истиче утицај и значај различитих чулних подстицаја на естетски доживљај градова. По њему ред и конзистенција нису једини путеви ка задовољавајућем естетском квалитету. Дескриптивно наводи његове остале чиниоце – градске магнете, компоноване приступе граду и градске 'капије',

разумевање историје, сензибилитет успешних градитеља према пријатностима које већ постоје у граду, поштовање природе, размере новог доба,... Као подврсту урбане естетике помиње *'историјску естетику'* која се базира на меморији и која је резултат времена и традиције. Такође, као сегмент помиње и *'визуелну естетику'*.

Кевин Линч (Kevin Lynch) са својом књигом *'Слика једног града'*² представља једну од главних референци за област урбане естетике³. Он је објаснио мотиве за писање ове књиге у свом раду *'Reconsidering the Image of the City'*⁴ и један међу њима је – *'фасцинација естетиком градског пејзажа'*, у време када је већина америчких планера бежала од тога јер се то сматрало "питањем укуса" и имало низак приоритет. Овај мотив повезује његов рад са урбаном естетиком. Поред тога, једна од његове две теорије градске слике разматра слику окружења (енг. - environmental image) кроз три компоненте: идентитет, структуру и значење. Оне су битни критеријуми који се користе у урбаној естетици, поготово просторна структура урбане форме и њено значење.

Џек Назар (Jack L. Nasar)⁵ као уредник књиге *'Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application'*, наглашава интелектуалност у приступу естетици окружења, па самим тим и урбаној естетици као њеном делу, и из скупине класичних и радова са новим идејама које су писали архитекте, планери, географи и психолози истиче доминантну улогу психолога. Он, у предговору књиге, *енвајронменталну естетику (естетику окружења)* представља као спој две области истраживања: емпиријске естетике и енвајронменталне психологије (психологије окружења). Обе области користе научне методе у објашњавању везе између физичких стимуланса и људског одговора на њих. Из тога произилази да се енвајронментална естетика бави разумевањем енвајронменталних утицаја на осећања и превођењем тог разумевања у дизајн окружења (енвајронментални дизајн) који се процењује повољно од стране јавности. Утицаје окружења које утичу на естетску процену дели на две категорије – формалне и симболичне. Својим радовима у овој књизи истиче значај визуелних преференци корисника и визуелног квалитета у урбаним уличним призорима и објашњава перцепцију и евалуацију ових елемената урбаних целина. У раду *'The evaluative image of the city'*⁶, који није из ове књиге,

разматра евалуацију градског пејзажа и објашњава како приступити, планирати и дизајнирати изглед градова који ће да задовољи потребе корисника.

Даглас Портеус (Douglas Porteous)⁷ помиње израз '*урбана естетика окружења*' (енг. – 'urban environmental aesthetic') што се може тумачити тиме да је урбана естетика део шире дисциплине естетике окружења. Он је у својој књизи 'Environmental aesthetics – Ideas, politics and planning'⁸ проучавао естетику окружења са аспекта идеја, политике и планирања кроз један сложени мултидисциплинарни приступ. Помиње и детаљно разрађује појам урбане естетике кроз аспект планирања (енг. - urban aesthetic planning) и истиче значај јавних преференци корисника у том процесу. Испитује естетске концепте и резултате примене естетске регулације у урбаном пејзажу.

Међу најзначајнијим и најплоднијим у овој области су Арнолд Берлент и Ален Карлсон (Arnold Berleant, Allen Carlson)⁹, који у књизи 'The Aesthetics of Human Environments', чији су уредници а и аутори радова, износе свеобухватни појам 'човекова средина' (енг. - human environment), који покрива огромни опсег. Он, по њима, обухвата различите типове окружења који имају различите карактеристике: не само пејзаже и сеоске пејзаже који су обликовани вековима као људска станишта, већ и она која су последице промишљеног планирања и дизајна – градови и друга места становања. Праве разлику између следећих средина (све припадају човековој средини) и естетика које се баве њима: природна средина (енг. - natural environment) и поље *естетике окружења* (енг. - environmental aesthetics), архитектонска средина (енг. - arcitectural environment) и *архитектонска естетика* (енг. - architectural aesthetics) и урбана средина (енг. - urban environment) и *урбана естетика* (енг. - urban aesthetics).

Наглашавају да су у оквиру естетике окружења присутне дивергентне идеје и да она по генералним савременим схватањима обухвата и ове остале две естетике иако се првобитно односила само на природно окружење. Сумирају различите приступе истраживача у овој тематици: квантитативни приступ (базира се на емпиријским истраживањима), квалитативну оријентацију, затим феноменолошки приступ. Сматрају да се, у најширем смислу, естетика окружења тиче ангажовања

људи као дела тоталне средине, где доминирају суштинска искуства чулних квалитета и непосредна значења. Искуство средине као места обухватног перцептивног система укључује активности чула вида, мириса, слуха, додира као факторе простора, масе, волумена, времена, покрета, боје, светла, матрица, реда, информација и значења. По Берленту и Карлсону се *урбана естетика*, за разлику од архитектонске естетике, фокусира више уопштено на већу грађену средину, која је обликована под човековим управљањем, за човекове сврхе, тачније на град. Карлсон тврди да све док су окружења уметнички обликована и дизајнирана вредна су естетских разматрања. Берлент доводи у везу урбану естетику и хумани град. То значи много више од лепог и пријатног - укључује читав опсег унутрашњих опажајних искустава као центара вредности. Естетика лежи у центру хумане бити и урбано окружење које поседује највеће могућности за постизање тога је хумани град.

У малом поглављу 'Урбана естетика' у књизи коју су уредили Тваитс и остали (Thwaites, Porta, Romice, Greaves)¹⁰, помиње се Алкок (Alcock)¹¹, који идентификује три подобласти урбане естетике у историји градске форме. Прва представља субјективни приступ или 'естетику пропорција' и она је базирана на идеји да посматрачи реагују одговарајуће на визуелне стимулусе високог естетског квалитета. Друга подобласт је 'естетика плана' која се заснива на објективној вредности геометријски уређених форми и подржава класична правила реда као и геометријске хијерархије. Трећа је 'уметничка естетика' и апстрактни израз идеје кроз урбани дизајн.

Ченг Ксиангзанг (Xiangzhan)¹², дели окружење на природно и изграђено. Најзначајније и најсложеније изграђено окружење је урбано окружење, које укључује градове и метрополитенско окружење. Према томе, *естетика окружења* генерално укључује *природну естетику окружења* (енг. - aesthetic of nature) и *урбану естетику*. Према њему, радови о урбаној естетици су ретки и мање разумљиви. Проучавајући крос-културалне перспективе урбане естетике у свом раду, наглашава да је тај њен сегмент такође недовољно проучен. Бавио се урбаном сликом као објектом урбане естетике. У раду тврди да је немогуће естетски схватити окружење без метафизичког

увида а урбана естетика разматрана из тог угла може се схватити као филозофски одраз кризе модерног урбанизма.

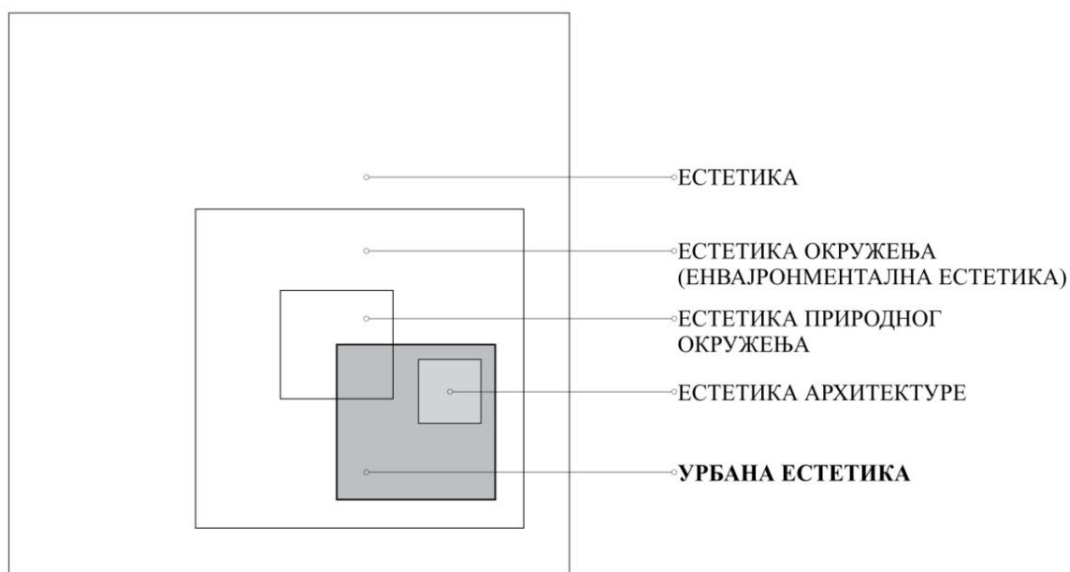
Виана Ракел де Суза (Rachel de Sousa)¹³ у свом раду 'Art Education and Urban Aesthetics' сматра да раширен проблем визуелне неписмености спречава људе да опажају естетски квалитет њиховог окружења. Аутор тврди да предавачи уметности имају важну улогу у постизању свесности, разумевања и процене урбане естетике. Предлаже три инструмента за развој разумевања урбане естетике и процену естетских квалитета: анализу урбаног пејзажа, анализу визуелних преференци и туру визуелне процене.

Из нашег окружења издвајају се два рада која се дотичу ове тематике, базирана на ставовима референтних аутора из света:

-Љиљана Благојевић и Драгана Ћоровић¹⁴ у скоријем раду 'Климатске промене и естетика савремене архитектуре' наводе став Грејама Гордона (Graham Gordon) да је естетика "покушај да се о уметности теоријски размишља"¹⁵ и тврде да је он основно методолошко полазиште у разматрању еколошке естетике савремене архитектуре и урбанизма, тј. енвајронменталне естетике (естетике окружења), не помињући појам урбане естетике. С'обзиром да се говори о урбаном окружењу, све оно што подразумевају под енвајронменталном естетиком може се, уствари, приписати урбаној естетици. Енвајронменталну естетику дефинишу као "нову естетику изван визуелног дискурса архитектуре, чије истраживање укључује увођење аналитичких метода и питања која се тичу еколошке функционалности у складу са енвајронменталним условима"¹⁶ и истичу социо-културну основу енвајронменталних еколошких односа;

-Владимир Мако¹⁷ у раду 'Aesthetics and urban transformation' резимира нове естетске аспекте савременог урбаног окружења, које је у константном процесу трансформације. У контексту еко урбанитета, говори о естетици савременог урбаног окружења користећи појам енвајронменталне естетике, под којом подразумева "истраживање доживљаја окружења и непосредне и унутрашње вредности његових опажајних и когнитивних димензија"¹⁸. Из тога следи да трансформације урбаног окружења утичу на естетски доживљај динамично на више нивоа.

Из претходно наведеног прегледа развоја и дефиниција области урбане естетике и сумирања ставова различитих аутора о њеном односу са, у скорије време, често помињаном области естетике окружења, односно енвајронменталне или еко естетике, може се закључити да међу ставовима има разлика. Оне иду од тога да се под овим двема естетикама подразумевају исте дисциплине, до тога да су оне различите јер се естетика окружења односи само на природно окружење или да естетика окружења укључује урбану естетику. У овом истраживању ће се на урбану естетику (*естетику урбаног, изграђеног окружења*) гледати као на сегмент естетике окружења, шире дисциплине у коју се још убраја и естетика природног окружења. Став је да се урбана естетика односи на урбани пејзаж, његове веће и мање целине, па сходно томе, укључује и естетику архитектуре (Дијаграм 1.1.-1.). Он се поклапа са експлицитним мишљењем Берлента и Карлсона, као и Ксиангзанга.

Дијаграм 1.1.-1. Однос естетике и њених подобласти

1.2. Појам естетског квалитета (енг. - aesthetic quality)

Естетика истражује *естетски квалитет*, односно тиче се просуђивања и вредности које могу потицати из процене дела уметности или, као у случају овог рада, урбаног пејзажа. Мора се успоставити одређена квантификација – најчешће

оцењивањем степена вредности. *Естетска вредност* се преноси од стране објекта као порука или симулација и њена моћ над нама зависи од тога колико смо подешени за пријем. Ако је особа пријемчива за пренос лепоте, то у многоме зависи од тога колико су осетљива и развијена њена чула за естетске поруке, и да ли она има развијен осећај за квалитет уопште.

Још је Кант изједначавао процену лепоте са проценом естетске вредности. По њему се естетска вредност проналази у међусобној вези између елемената уметничког дела која креира врсту унутрашње логике или сврхе која обогаћује доживљај њихових посматрача¹⁹. На његов став се ослања Голдман (Goldman), са својом 'Теоријом естетске вредности'²⁰. Он се бави фундаменталним питањем о вредности у уметности и објективности естетске процене. По њему, теорија естетске вредности мора да објасни како и које особине уметничких дела доприносе вредностима које проистичу из разматрања (промишљања) дела уметности. Голдман сматра да се лични став не може никада узимати као релевантан у евалуативном естетском тврђењу као и да постоје одређени исти (општи) ефекти високо цењених уметничких дела.

Према његовом објашњењу објекат се доживљава естетски када нуди *пријатну стимулацију* нашим менталним капацитетима: "Задовољство естетског доживљаја потиче од пуног ангажовања наших менталних способности које дејствују заједно и налазе испуњење у формама естетских објеката"²¹. Голдман сматра да вредност уметничких дела "лежи прво у изазову и богатству опажајног, афективног и когнитивног доживљаја које производе. Символика и изражајност комбинују се са чулним осећајем"²². Његово објашњење је у сагласју са теоријама примењеним у естетској процени градова, односно, може се узети као оквир тврдње која базира естетски доживљај на позитивним реакцијама на атрибуте урбане форме²³. Овај теоријски приступ вредновању естетског квалитета градова, базиран на Голдмановој теорији естетске вредности, дефинише *естетски квалитет урбаног пејзажа* као степен до ког урбани пејзаж задовољава чулно и ментално. Повезан је са особинама или атрибутима који припадају просторној организацији и карактеру визуелног урбаног окружења (о њима ће бити речи у поглављу 1.2.2.Естетске особине), а што се

помиње и у Линчовој 'Теорији добре градске форме' и Норберг-Шулцовој 'феноменологији места'. Маданипур²⁴ сврстава *визуелне квалитете* међу *просторне квалитете* изграђеног окружења.

Естетски квалитет доприноси на опипљив или неопипљив начин друштвеном, политичком и економском развоју града. Може да утиче на непосредни доживљај – 'осећање благостања' у урбаном окружењу. Естетски квалитетна градска целина има већу вредност земљишта од осталих. Изглед града може да утиче на одлучивање где ће људи да живе, раде и путују, тј. утиче на просторно понашање у ком су појединци привучени допадљивим окружењем, избегавајући непријатна. Естетски квалитет се скоро увек наглашава као разлог за ревитализацију зона које пропадају. Побољшавајући га може да се редукује криминал у граду.

1.2.1.Парадигме о естетском квалитету – објективизам и субјективизам

Естетски квалитет се може дефинисати кроз две опозитне парадигме: према објективизму - он постоји независно од перципијента и одређен је објективним особинама док је, према субјективизму, суд о естетском квалитету нешто релативно и ексклузивно за перципирајућег субјекта и произилази из начина како људи опажају, вреднују или придају значење урбаном окружењу. Субјективистичка парадигма се најбоље исказује реченицом - "Лепота је у оку посматрача".

Естетски квалитет је *објективан* ако припада лично објектима који се естетски промишљају. Онда је он независан од вредновања субјекта или његове свести. Како естетски доживљај зависи од естетских особина, ако можемо објективно да опажамо то нам даје објективно знање о тим особинама. Према овом становишту, у одговарајућим околностима естетски доживљај одговара стварности (она је независна од нас) али појединци такође могу да погреше у проценама на исти начин као што неко може да погрешу у другим областима усвајања звања.²⁵

Естетски квалитети су *субјективни* ако не постоје у објектима, независно од субјекта и њихових процена. Неки субјективисти су закључили да естетски доживљај не доприноси било каквом знању о естетским квалитетима. Доживљај значи, према овом становишту, да је онај који опажа, из неког разлога, естетски

наклоњен објекту, његовим особинама друге врсте. Субјективизам се овде често меша са релативизмом, што, у неким умереним формама значи културни релативизам који каже да многи квалитети и начин њиховог доживљаја зависе од културе ('културу' треба разумети у ширем смислу). Особа је под утицајем културе којој припада, што значи да њене субјективне реакције нису независне од културе. Релативизам се може сматрати специјалним случајем субјективизма.²⁶

Капацитет за процену естетског квалитета развијамо само када свесно проучавамо поруку која је произашла од објекта (целине, окружења) и када се преиспитујемо да ли нам се он допада или не и зашто. Само честом анализом, вредновањем и разматрањем свесно опажених вредности ми можемо развити способност процене коју обично зовемо *укусом* (енг. – taste), око ког се морамо расправљати, да би га ојачали и пречистили. Проблематика естетског укуса корисника урбаних простора је сложена. Он је предмет континуалне промене што зависи од тренутних идеала, моде као и од историјске и културне позадине. Популарни укус било ког временског периода као и укус појединаца нису поуздана мера естетског квалитета. На другој страни, генетске студије су показале да ми поседујемо одређени основни наследни осећај за лепоту²⁷. Сви смо више пута били сведоци да се већина људи слаже око лепоте одређеног пејзажа, објекта и сл. Само се степен ових осећаја разликује.

Маданипур је покушао да да одговор на питања да ли је тврдња о субјективности естетског става дефинитивно мишљење са којим се сви слажу и да ли је естетска тврдња индивидуални доживљај који се не може објективно делити са другима. Одговор је тражио у покушајима који су начињени да поделе ово индивидуално искуство (доживљај) са другима и да га оправдају. Објашњава да у аргументима да убедимо друге у исправност нашег избора, ми покушавамо да користимо разлоге који су прихватљиви за њих. "Укључивање разлога у овај процес чини га објективним"²⁸.

У овом раду се естетски квалитет разматра према објективизму јер је то приступ који је адекватан тематици и циљу имплементације (објективних) естетских критеријума у урбану регулативу.

1.2.2. Естетске особине (енг. - aesthetic properties)

Естетске особине утичу на естетски квалитет и евалуацију или преференце посматрача. Оне доприносе естетској вредности објеката који се посматрају (уметничких дела, природних објеката или урбаних сцена), тј. вредносно су релевантне. Разликују се од других физичких особина по томе што углавном директно доприносе позитивним реакцијама посматрача и остварују тако своју естетску вредност. Ипак неке од њих могу давати и негативни допринос вредности дела (нпр. као монотон, нејасан, конфузан, итд.). Не може се тврдити чак ни за позитивно вредноване особине, да ће уколико се уграђују у дела, она самим тим бити естетски позитивно вреднована. Уколико је контекст погрешан (лош), многе од позитивних особина могу тиме бити спречене да произведу позитивне естетске ефекте.

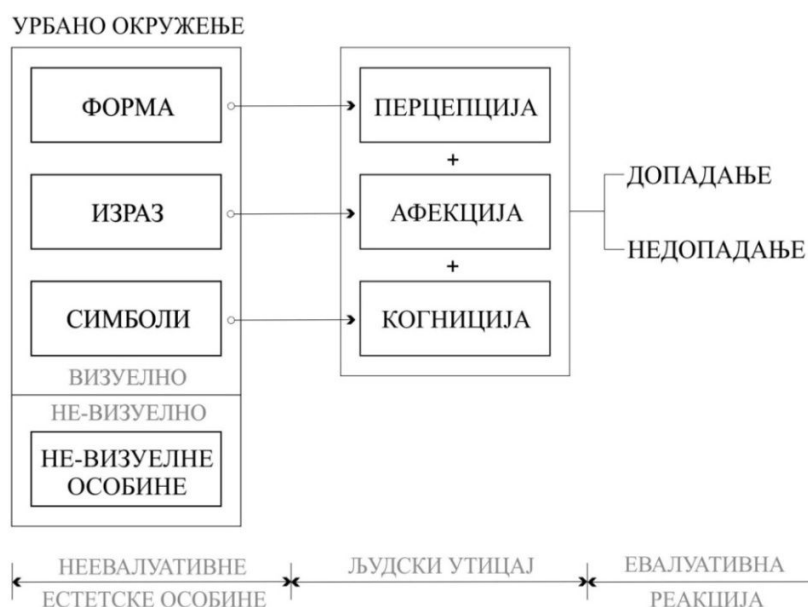
Голдман разликује евалуативне и неевалуативне естетске особине (Д.1.2.2.-1.).

Индивидуални одговори на окружење су крајње евалуативни. Велики број студија је испитивао субјективне одговоре појединаца на окружење. *Евалуативне естетске особине* су индиковане појмовима који изражавају субјективне реакције одобравања или неодобравања, свиђања или несвиђања, нпр. као "лепо, ружно, узвишено, досадно"²⁹. Други филозофи, као нпр. Сибли (Sibley), то зову "особинама укуса" (енг. – taste properties) и укључују појмове као што су дивно, елегантно, згодно, изврсно, префињено, грубо, китњасто, бљештаво, обично³⁰. Назар наводи Кантера (Canter) који је открио да је, заједно за архитекте и не-архитекте, главни фактор у одговору на стимулисано окружење естетске природе – пријатност³¹. Он наводи такође, као одговоре једног истраживања, и особине као узбудљиво, импресивно, допадљиво, стимулативно, моћно, фасцинантно, модерно³². Поред њих, могу се навести и сладуњава, суптилно, духовито, атрактивно, интересантно, инспиришуће, окрепљујуће, комфорно, позивајуће, опуштено, монотono, конфузно, хаотично итд. Евалуативне термине је некад јако комплексно превести у неевалуативне. Међу евалуативним или необјективним особинама лепота је традиционално идентификована са естетским квалитетом. Како Сантајана (Santayana) дефинише – "лепота је задовољство које се односи на квалитет ствари"³³.

Неевалуативне особине не утичу на изражавање вредносних реакција већ су основа за њихово дефинисање (Дијаграм 1.2.2.-1.). Према Голдмановом објашњењу, *евалуативне особине се ослањају на неевалуативне*, тј., како их он назива, "*базичне особине*" (енг. – base properties)³⁴. Евалуативне естетске особине су одређене односом између неевалуативних особина и позитивних или негативних реакција посматрача (Дијаграм 1.2.2.-2.). Сходно томе, може се рећи да *неевалуативне чине објективне компоненте евалуативних естетских особина*.

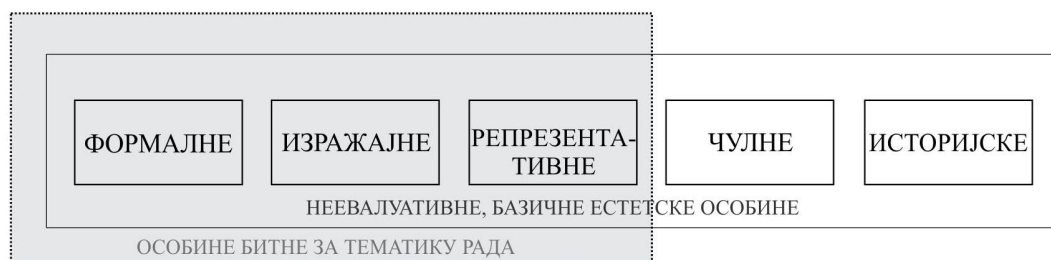
Дијаграм 1.2.2.-1. Подела естетских особина према Голдману

Дијаграм 1.2.2.-2. Дијаграм настанка евалуативне реакције корисника простора³⁵

Листа основних, базичних естетских особина може бити јако дуга. Разлика између чулне, формалне и симболичке интеракције између људи и њиховог

изграђеног окружења утиче на поделу базичних особина³⁶. Голдман их дели на: формалне, изражајне, репрезентативне, чулне и историјске особине дела³⁷ (Дијаграм 1.2.2.-3.). За овај рад, сходно тематици, најбитније су прве три. Форма је основа базичних особина, тј. врста особина од које већина осталих естетских особина на крају зависи. Репрезентативне и изражајне особине зависе, поред формалних особина, и од намере, историјског контекста, конвенције итд. *Формалне особине* су повезане са опажањем просторне и временске организације форме, *изражајне* су карактеристике које изазивају емоционалне или афективне реакције субјеката док *репрезентативне особине* имају комуникативну улогу, указују на елементе који означавају или представљају ствари, поруке или вредности и имају упориште у симболичкој естетици.

Дијаграм 1.2.2.-3. Голдманова подела неевалуативних, базичних естетских особина

1.2.2.1. Естетске базичне особине урбаног пејзажа

Естетски квалитет урбаног пејзажа је повезан са особинама или атрибутима који припадају просторној организацији и карактеру (визуелног) урбаног окружења. Ове *базичне (неевалуативне) особине* изазивају позитивне реакције у различитим менталним капацитетима посматрача и урбани пејзаж се оцењује кроз његово допадање, са *приписивањем евалуативних особина*. До ових особина долази се сумирањем естетских преференци посматрача из емпиријских студија као и из остатка стучне литературе, тврдњама компетентних аутора, првенствено из области урбане естетике и дизајна. Са знањем о вези између особина окружења и људских осећаја, професионалци који дизајнирају окружење могу боље да планирају, дизајнирају и управљају урбаним пејзажем, да га прилагоде преференцама и

активностима корисника. Ово, заузврат, може допринети побољшању квалитета живота.

-Формалне особине урбаног пејзажа

Елементи урбаног пејзажа имају различите физичке особине као што су: *облик, форма, величина/димензија, материјал*. Њих можемо назвати и *примарним особинама* јер припадају материјалности објеката, независно од њихове перцепције. Они се могу одликовати и особинама, као што су *боја, текстура, мирис, топлота, звук, светло/сенка* које су повезане са чулном перцепцијом објеката.

Гешталт особине, на којима се естетски квалитет базира су *близина* (уколико су елементи просторно груписани, тј. ближи, имају већу шансу да се доживе као целина), *сличност, заједничка судбина* (спајање елемената у истом правцу и времену) и *добра форма* (хармонија, прегнантност – огледа се у томе да уравнотежене форме имају већу шансу да се доживе као целине)³⁸. Оне су појавне по природи и описују начине на које се опажају односи између претходно наведених особина, као и целина.

Поред гешталт односа, крећући се кроз град, опажају се и други секвенцијални односи између елемената. Уобичајено је *понављање*. Оно уводи друге формалне особине као што су *модуларност, униформност, симетрија и ритам*. Елементи који се понављају са малим варијацијама чине порекло за особине као што су већ поменута *сличност*, затим *континуитет* (структурални, типолошки, историјски,...). *Контраст* негира *понављање*.

Једна од најважнијих особина урбаних елемената је *усмереност*. У односу према подлози (земљи), усмереност може бити *вертикална, хоризонтална* или *коса (дијагонална)*. У односу на облик, урбани елементи као што су улице могу бити *праве* и *криве*. Фигуре са усмереношћу могу бити *динамичне*, док се фигуре без усмерености опажају као *статичне*. Урбане матрице (геометријски системи на којима се темељи организација плански насталих урбаних структура) могу бити *правилне* и *неправилне*, односно *геометријске* и *негеометријске (органицистичке)*.

Отворени простори, као улице и тргови, дефинишу се просторним односима, као што су: *однос висине и ширине (пропорције), однос пуног и празног, степен*

отворености/затворености, кохерентност (повезаност/јединство), фрагментација, секвентност простора...

Такође, могу се навести и остале: *пунктираност (интерпункција), акценат, варијабилност, разноврсност (различитост – мање истоветности него у случају варијабилности), новитет, визуелно богатство (нпр. украшеност, орнаментика, детаљи,...), поглед/визура (затворена/заклоњена, бесконачна, уоквирена-кадрирање), границе, вредност (архитектонска, амбијентална, урбанистичка, историјска...), топографија (равно, брдовито, стрмо,...).*

-Особине израза (изражајне особине) урбаног пејзажа

"Емоције могу бити побуђене чулним квалитетима, колативним варијаблама и антропоморфним особинама"³⁹. Неке од изражајних особина које генеришу емоционалне реакције на чулне квалитете су: *размера (монументалност, пространост, ускост,...), баланс/равнотежа/хармонија, контраст светло/тама (сенке, ноћни ефекти), боја, текстура,...*

Атрибути (особине) спремни да побуде емоционалне реакције на непредвидиве догађаје убрајају се под термин '*колативне' особине/варијабле*. Односи понављања, ритма, сличности и континуитета су предвидиви и очекивано је да сви објекти групе следе генерално серијско уређење. Међутим, неочекиване промене или контрасти могу узроковати одређене емоционалне реакције. До промена доводе следећа стимулусна својства: *изненађење, новина, неизвесност, необичност, мистерија, двозначност, комплексност, конфликт...* Она узрокују "манипулације односа новина-препознатљивост (фамилијарност, блискост) и изненађење-очекивање"⁴⁰.

Базирано на перцепцији формалних особина, чулних квалитета, колативних особина или репрезентативних особина посматрачи могу описати објекте или делове урбаног пејзажа емотивно, са осећањима и атрибутима које одговарају људским бићима. Ове врсте приписивања се називају '*антропоморфне' особине*. "Нпр. карактер, израз града може бити окарактерисан као: *озбиљан* или *гламурозан, живахан* или *тих, ослобађајући* или *тирански, свечан* или *скрушен*, затим *пун живота, весео, пријатељски, хладан* итд."⁴¹.

"Поред експлицитних, реалних физичких особина (облик, величина, положај, оријентација, и сл.), перцептивни доживљај реалности може садржати и читав низ тзв. имплицитних својстава визуелног доживљаја [...] која су повезана са неким реалним физичким особинама визуелне стимулације."⁴² и оне се такође могу убројити у особине израза. Према Арнхајму (Arnheim), имплицитна *динамичност* статичних форми почива на присуству косих линија (тзв. динамика косине), *стабилност* на вертикалности, хоризонталности и ортогоналности линија, *тежина* на правилности (симетрији) форме, *равнотежа* на спрегнутости динамичких и тежинских сила унутар визуелног поља⁴³. Поред свих наведених особина израза, могу се додати и *доминација, моћ, енергија, јасност, једноставност, ред/регуларност, јединственост (дух места, особитост/ карактеристичност),...*

-Репрезентативне особине урбаног пејзажа

Репрезентативне или *означавајуће* особине су оне карактеристике урбаног пејзажа које представљају или упућују на нешто што се интелектуално поима, што изазива мисли, осећања и тежње које се везују уз урбани пејзаж и његове делове. Оне су стимулуси за меморију и имагинацију па је битно нагласити и њихову везу са когницијом (а преко ње са читљивошћу урбаног пејзажа, у случају овог рада). Другим речима, когницијом и семиотичким приступом се контекстуално интерпретирају значења и асоцијације које се односе на урбани пејзаж и његове делове. Интерпретација репрезентативних особина захтева знање о знаку и/или систему знакова који су коришћени.⁴⁴ Пошто доприносе означавању, ове особине истичу важност посматраног (историјску, естетско/визуелну, функционалну итд.).

Аналогно језику, значења која преносе репрезентативне особине су базично подељена у две врсте: *денотативне* и *конотативне*. То зависи од тога да ли су референце знакова директне или индиректне. У језику, према Роту, денотативно значење представља примењивање знака на дати објекат, тј. именовање објекта, док се под конотативним значењем подразумевају својства или атрибути које поседују именовани објекти⁴⁵. У просторном домену, Назар наводи да се "денотативна значења односе на оцену (процену) тога шта је место а конотативна на закључке о квалитету и карактеру места и његових корисника"⁴⁶.

Денотативна значења се састоје од директних и експлицитних референци знакова. У случају градова могу се идентификовати две врсте ових значења: они са конвенцијом и они са објашњењем уз помоћ примера. Значења са конвенцијом су она у којима су референце претходно утврђене па не постоји сумња око тога на шта се знак односи. Такви су нпр. саобраћајни знаци. Значења уз помоћ објашњења преко примера кореспондирају са капацитетом било ког објекта да представља или служи за пример испред своје врсте. 'Егземплификација' се такође може звати 'типизација' зато што један објекат отеловљује карактеристике свог типа. Егземплификација урбаних објеката базично може бити везана за питање структуре, стила и функције. "Када вреднујемо нешто као добро или лоше од неког типа (врсте), и када тип подразумева стандарде доброг квалитета, тада ће тај његов добар квалитет бити једна објективна карактеристика"⁴⁷. Конотативна значења су она која се индиректно и/или имплицитно упућују знаковима у форми асоцијације или предлога. "Под конотативним значењем подразумева се денотативном значењу придружено значење"⁴⁸. У случају градова, према Оласкоаги, конотативна значења се идентификују на основу сличности, симболизације, алузије и евокације"⁴⁹.

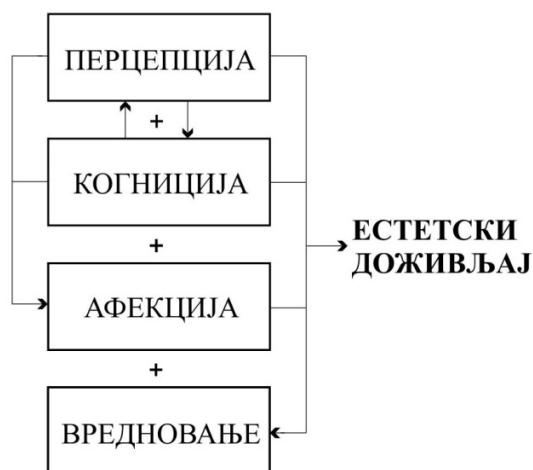
1.3.Естетски доживљај

Естетски доживљај игра значајну улогу у људском животу. Уколико проценимо (објаснимо) до ког степена су град, као целина, или неки његов сегмент, естетски пријатни или не и зашто, то може бити веома корисно и за урбане планере, градитеље, градске менаџере и политичаре, између осталих. Није довољно само да знамо шта нам се свиђа, доживљај је много богатији када знамо зашто је то тако.

У оквиру рада појам доживљај се односи на урбани пејзаж и њихов естетски квалитет. Често се појмови *визуелни* и *естетски доживљај* по значењу изједначавају али међу њима има разлике. Визуелни доживљај је предуслов за естетски, који за разлику од визуелног, подразумева и естетско вредновање посматраног. Визуелни доживљај није исто што и фотографски снимак који бележи све што је у захвату објектива или проста пројекција стварности у оку посматрача. Он представља визуелну перцепцију материјалне стварности, тј. у контексту рада, урбаног пејзажа, и

његов ментални одраз у духу посматрача. Човек доживљава своју околину уколико прима информације из ње, тј. уколико је та околина довољно организована да пружени ниво информационог садржаја превазилази опажајни праг. Перцепцијом се дефинишу оне ствари које чине битне одлике посматраног. Тек накнадним разгледањем, једном визуелном анализом ми разматрамо све присутне елементе у оном и око оног што посматрамо.

У овом раду под појмом доживљај ће се подразумевати *естетски доживљај*. Он испољава посматрачеву комбиновану употребу могућности *перцепције, когниције и афекције* (наклоњености, осећања). Са естетским доживљајем ови капацитети постају интегрисани: перцепција чини могућом когницију, когниција утиче на перцепцију, емоционална стања нејасно утичу на перцепцију и когницију, и заједно перцепција и когниција изазивају различите емоционалне реакције посматрача. На крају, ова три процеса су заокружена *естетским вредновањем*. (Дијаграм 1.3.-1.) Куртовић-Фолић под појмом 'опажање' подразумева естетски доживљај и наводи његове "четири димензије: когнитивну, афективну, интерпретативну (значење или асоцијације које проистичу из окружења) и вредносну"⁵⁰.

Дијаграм 1.3.-1. Процес настанка естетског доживљаја

Приступи естетском доживљају су разноврсни, из угла различитих дисциплина.

Увек се може почети са Линчем⁵¹. Његове слике града су више оријентисане ка коришћењу менталних мапа о којима је теорија почетно развијена као истраживање мотивисано, између осталог, да покаже могуће везе између психологије и доживљаја грађене средине као и да инкорпорира доживљај грађана у планске одлуке. Ако је разрада менталних слика саставни део доживљаја града, тада је то део и естетског доживљаја.

Према Гарднеру (Gardner), доживљај који називамо естетским има карактеристичан непосредан, емоционалан и дубокомислен карактер. По њему, процена (опажање) уметности је најкомплекснија и најинтензивнија форма естетског доживљаја, у ком смо одвојени од реалног света. Он разликује архитектуру од уметности у контексту доживљаја, где каже: "неки степен естетске пријемчивости је показан у благом утицају који архитектура испољава над нашим осећањима"⁵². Овај начин разумевања природе естетског доживљаја је мање-више *традиционалан*.

Девеј (Dewey)⁵³ нпр. супротно од Гарднера, наводи да естетски доживљај не укључује одвојеност субјекта и објекта већ је *холистичан* у природи, укључујући интеграцију фактора који у уобичајеном доживљају могу изгледати расути. То је посебно примењиво на градски пејзаж, који се састоји из великог броја елемената и подцелина. Скорија критика традиционалног погледа, односно дуализма, који прави оштру разлику између субјекта који опажа и опаженог објекта, је Берлентова⁵⁴. По његовом холистичком ставу, естетски доживљај је ангажовање, појединчева активна и конструктивна активност и учешће у које га објекат или окружење позивају. У овом процесу учесник је стално у стању перцептивне свесности што се као идеја односи на пун опсег унутрашњег перцептивног доживљаја као центра вредности. Зато се естетски доживљај урбаног окружења може разматрати као *естетика ангажовања*. Супротно од Гарднера, он жели да премости разлику која се обично прави у естетици између уметности и других елемената у нашем окружењу.

Савремено тумачење доживљаја урбаног окружења у константним променама, по Дарку Радовићу, представља прелаз од перцептивне евалуације форме и места у интерактивну емоционалну коегзистенцију са тоталитетом културних односа. Може се рећи да постоји интеракција између ова два процеса⁵⁵. Значај *кинестетичког*

естетског доживљаја урбаног окружења наглашава велики број аутора. Акцент се ставља на *пешачке активности*. Нпр. психогеографски приступ потенцира шетњу (кретање) као естетску праксу и критичко средство⁵⁶. Даје се предност ритмичности шетње⁵⁷, затим дефинише мапирање доживљаја шетача као просторно-динамички метод дизајнирања окружења пешачке културе 21. века⁵⁸. Макаули (Macaulay)⁵⁹ естетику шетње назива 'перипатетичком естетиком' (енг. – 'peripatetic aesthetic').

Код нас, из домена психологије опажања, позната је Огњеновићева теорија динамичких компетенција⁶⁰, према којој мотивација субјекта да учествује у естетским активностима проистиче из потребе да се личности врати флексибилност, равнотежа и слобода коју губи током свакодневних репетитивних и принудних активности. Марковић⁶¹ каже да естетски доживљај није нужно праћен пријатним осећањима и да одређени садржај мора да пређе одређени праг да би изазвао естетски доживљај. Он наводи две форме естетског доживљаја: дивљење вештини и фасцинација необичним.

Битне су и *друштвена и културна димензија естетског доживљаја*. По Куртовић-Фолић, оне се могу "научити". Поједини аспекти слика о урбаном окружењу људи из великих заједница могу бити заједнички. Те слике представљају окосницу за проучавање опажања окружења и урбаног дизајна⁶². Бојер (Boyer)⁶³ је развила теорију да се идентитет градова може одржавати помоћу *колективног доживљаја* његових грађана.

1.4.Естетски принципи

Естетски принципи, у контексту теме рада, су доследни ставови о начинима остваривања естетског квалитета урбаног пејзажа. Могу се дефинисати и као "стратегије које стоје у основи дизајнирања добре форме"⁶⁴. Ослањајући се на Арнхајма, Марковић под "*добрим* (експлицитна евалуативна димензија) подразумева *естетску евалуацију*: добра форма је лепо уобличена, складна, хармонична, пријатна и сл."⁶⁵. Урбанисти, односно архитекте, који се задовољавају само исправним техничким, рутинским решењем, занемарујући естетске принципе, планираће и градити савремена насеља која су крута, досадна и безлична.

1.4.1. Традиционални естетски принципи

Неки од битних традиционалних естетских принципа обликовања урбаног окружења су (*италик стил* су дате базичне естетске особине које утичу на оствареност принципа, односно естетски критеријуми) (Табела 1.4.1.-1.):

-јединство (јединство у разноликости – потпринцип), целовитост (компактност, кохерентност, континуитет) - Бирдслијева (Beardsley)⁶⁶ теорија естетске вредности међу три најважнија индуктивна естетска принципа, који доприносе карактеристикама вишег реда једног дела, наводи јединство, поред сложености и интензитета. По њему, они увек доприносе само позитивно вредности дела док остале особине/принципи имају естетску вредност утолико што доприносе овим набројаним. Већ поменуте гешталт особине – *близина, сличност, заједничка судбина и добра форма*, доприносе реализацији принципа јединствености.

-принцип прегнантности - Познати Вертхајмеров концепт прегнантности (нем. - *prägnanz*) односи се на економично процесирање – брзо и лако опажање, памћење и препознавање форме⁶⁷. По њему сегменти феноменолошког опажајног поља теже што чвршћој интеграцији, тј. повезивању у прегнантне (*једноставне, конзистентне (компактне), правилно структуриране*) перцептивне целине. Што је виша прегнантност гешталта (нем. – *gestalt* - форма, структура или конфигурација) то ће садржаји које посматрамо бити доживљени као бољи. Форма је перцептивно добра ако је за њено спецификовање потребна мала количина информације (*симетричне и једноставне форме*)⁶⁸. Прегнанц квалитет се може дефинисати и преко релативно независних биполарних димензија (први појам у пару изражава виши степен прегнантности): *правилност* – насумичност, *независност* – зависност (нпр. основне-изведене форме), *целовитост* – нецеловитост, *једноставност* – компликованост, *богатство експресије* – сиромаштво експресије и *испуњеност значењем* – одсуство значења⁶⁹.

-пропорције (симетрија, златни пресек,...) - Егзактни параметри, односно принципи, који су прихваћени као самодовољни (симетрија, пропорције, ритам...), у оквиру естетског концепта прагматичности, дефинишу урбану форму као естетски тоталитет и архитектуру као естетски објекат⁷⁰. На њима је базирана традиционална

естетика (античка, средњовековна, ренесансна, барокна и класична интерпретација естетике).

-ритам - Правилно *смењивање/понављање* одређених *висина објеката, боја, отворених простора са/без елемената природе...*

-хармонија, равнотежа, баланс (*склад облика, боја, величина, функционалности, складно уклапање (нпр. изграђене структуре у природни амбијент)*) - Принцип хармоније се првенствено односи на спајање, слагање, складан однос између објеката и окружења (природног и генерисаног), као и у савременом контексту, између човека и простора око њега, тј. хармонија самог живота. Такође, у облик хармоније спада и добар однос између различитих делова.

-једноставност (*мали број сегмената, основни облици, конструкциона лакоћа,...*),

-сложеност, комплексност - Нпр. *чулна богатства (визуелно, звучно, мирис...)* су пожељна јер активирају пажњу и повезана су са побољшањем естетског квалитета, поготово у комбинацији са јасношћу која утиче на "прављење смисла" у урбаном пејзажу⁷¹.

-регуларност, ред (*урбана матрица, симетрија, правилан поредак облика, величина*) - Регуларност се код једноставних форми и структура може постићи нпр. коришћењем симетрије, златног пресека, односно добре пропорције а на нивоу сложенијих композиција применом равнотеже.

-сликовитост (*разноликост, покрет, сложеност, неправилност*) - Према Линчу, сликовитошћу се постиже квалитет физичке форме (урбаног пејзажа) који пружа високу вероватноћу да ће на било ког посматрача произвести један снажан утисак који даје јасну менталну слику⁷².

-хумана размера (*величина (адекватна у односу према човеку, без претеривања), артикулативни елементи који 'деле' простор (вертикални елементи-стубови..., зеленило, однос светла и сенке, различите текстуре)*) - То је принцип који омогућава "све по мери човека, етичко, логичко, осећајно"⁷³.

Од наведених принципа, у савременом контексту се често, изворно или надограђено, користите – јединство/целовитост, прегнантност, ритам, хармонија

/равнотежа, једноставност, сложеност, регуларност, хумана размера (што не искључује у потпуности и остале наведене).

Табела 1.4.1.-1. Естетски критеријуми произашли из традиционалних естетских принципа

ТРАДИЦИОНАЛНИ ЕСТЕТСКИ ПРИНЦИПИ	ЕСТЕТСКИ КРИТЕРИЈУМИ
ЈЕДИНСТВО ЦЕЛОВИТОСТ	-компактност -кохерентност -континуитет -гештALT особине
ПРЕГНАНТНОСТ	-једноставност -компактност -правилно структурирање -симетричност -независност (основне форме) -целовитост -богатство експресије -испуњеност значењем
ПРОПОРЦИЈЕ	-симетричност -златни пресек
РИТАМ	смењивање/понављање елемената, карактеристика
ХАРМОНИЈА, РАВНОТЕЖА, БАЛАНС	-склад (облика, боја, величина,...) -складно уклапање (изграђеног у природни амбијент)
ЈЕДНОСТАВНОСТ	-мали број сегмената -основни облици
СЛОЖЕНОСТ, КОМПЛЕКСНОСТ	-чулно богатство (визуелно, звучно, мирис,...) -комбиноване форме
РЕГУЛАРНОСТ, РЕД	-урбана матрица -правилан поредак (облика, величина...)
СЛИКОВИТОСТ	-разноликост -покрет -сложеност -неправилност
ХУМАНА РАЗМЕРА	-величина -артикулативни елементи који деле урбани простор

1.4.2. Савремени естетски принципи

Савремено урбано окружење је у процесу трансформације који је примарно условљен глобализацијом и наглим растом и развојем градова као њеним императивима. Постојећи урбани простори града преображавају се у динамични образац урбанизма 21. века. Архитектонски објекти инкорпорирани у урбану форму престају да постоје у форми статичног сегмента урбаног ткива. Савремени динамички естетски доживљај урбаног пејзажа, који се базира на његовој перцепцији и перцепцији динамичких урбаних активности, кроз идеју интеграције различитих и сложених урбаних функција, достиже пуну афирмацију⁷⁴. Експанзијом информатичких технологија, дигитализацијом, масмедијима и новим друштвом умрежености сама архитектура а потом и цели градови постају динамичне визуелне сензације, окарактерисане променљивошћу, мултимедијалношћу. Као последице свега наведеног, наглашено су присутне идеје одрживости градова и екологије. Многи научници дефинишу идеју еко-урбанитета као кључну за савремено разумевање одрживог урбаног окружења. У таквом контексту развијају се нове урбане структуре, културне и друштвене интеракције.

Сва ова дешавања представљају оквир за дефинисање савремених естетских принципа, у оквиру савремене естетске теорије. Може се рећи да они настају као последица прилагођавања новом времену и његовим урбаним трансформацијама. "У данашњем динамичном урбаном окружењу традиционалне форме естетске перцепције, вредновања и просуђивања нису више валидне, бар не у целини. Актуелни су нови чулни ефекти који захтевају нове естетске аспекте, према којима могу да се перципирају и разумеју"⁷⁵. Неки од различитих савремених естетских принципа су преформулисани и надограђени традиционални.

Најважнији *савремени естетски принципи* су:

-Принципи који проистичу из примене дигитализације у урбаном окружењу или "електронске законитости"⁷⁶ – **тренутачност, симултаност, децентрализам, свеобухватност**. Затим, ту су **флуидност, интерактивност, променљивост, мултимедијалност** – кључне речи информатичке технологије.

Динамичност се из ове групације може издвојити као битан и често помињан принцип у стручној литератури, па ће се он разматрати као њен представник. Овај принцип је у складу и са променљивим карактером и динамизмом савременог људског живота чиме се остварује сталност динамизма у опажању и осећајној реакцији на урбани простор, као и "нова естетска комуникација, заснована на систему сталне промене"⁷⁷. Разне идеје које се остварују кроз обликовање урбане форме употпуњују принцип динамичности. Нпр. идеја о нестабилном реду као суштинском производу кретања који генерише јединство форме и простора и изазива осећај напетости као основе поменуте динамичке перцепције и интерактивне естетичке комуникације⁷⁸. Или, захваљујући разноврсности и технолошкој иновативности савремених медија, урбана форма данашњице је " принуђена" да инволвира концепт 'фасцинације необичним', како би стекла легитимитет и обезбедила релевантну позицију унутар друштвених и културолошких оквира, који настају и развијају се у контексту дигитализације⁷⁹. На овај начин се утиче и на квалитет и естетски доживљај већих градских целина, где процес рецепције визуелног садржаја бива знатно сложенији и комплекснији. Тренутна активност објеката у непрестаном процесу мењања преставаља врсту променљивог естетског деловања.

-еколошки принципи - Појам екологије је данас врло флексибилан, са својим разноврсним дискурсима (хумани, социјални, политички, итд.). Евидентна је и веза са појмом одрживости. Естетика човекове средине (енг. – human environment) базира се, по Карлсону, на аналогiji са природним екосистемима⁸⁰. Она подржава одбацивање претпоставки 'приступа дизајнираног пејзажа', које се базирају на традиционалној естетици архитектуре. Мора постојати нагласак на свим објектима пре него, једноставно, на величанственим и специјално дизајнираним. Потребно је дати важност свакој компоненти система и нагласити повезаност између њих. Тиме се *естетско разматрање помера ка градском пејзажу, ка већим јединицама*, као што су центар града, суседство, градски парк, предграђе,...

-мултичулност - У стварању естетски задовољавајућег урбаног окружења мора се ићи даље од разматрања визуелног доживљаја и укључити и његове друге димензије. Истинско естетско искуство подразумева *плуралитет чула*⁸¹.

Мултичулност се базира на претапању мултисензоријских активности, искустава, сензација. Тек у садејству свих осетилних стимуланса, који се обично прихватају и вреднују као једна међусобно повезана целина, човек ствара потпуну представу и кумулативан ефекат је неизбежан⁸². Мултичулност повећава и опште симболе, значења и меморију па *оваква окружења могу бити предуслов за развијање креативне културе*.

Вид је доминантно чуло, чија је важност у естетском искуству и оцени градова традиционално препозната. Остали су слух, мирис и додир. Урбани звуци (природни звуци, органски, механички, нови звуци електронског доба итд.) нису ништа мање физички присутни од простора и маса и регулисање њихове форме је једнако део дизајна окружења. Идентитет града зависи делом од *доминантног, најјачег чула* па тако карактеристично постоје градови вида, слуха, мириса, додира иако су сви остали аспекти такође присутни у сваком граду. Њихов баланс дефинише *чулни идентитет града*⁸³. У том контексту, познато је именовање чулних сектора окружења, не само за визуелно, већ и за окружење звука – *звучни пејзаж* (енг. - soundscape) и окружење мириса – *пејзаж мириса* (енг. - odorscape).

-разноликост (разноврсност, различитост) - Разноликост повећава преферентност⁸⁴. Акцент је на *различитим врстама урбане разноликости и урбаног богатства*. Поред разноликости која се може остварити унутар урбаног пејзажа (која се односи на његове волумене, просторе, примењене материјале...) и чулним задовољствима која су у вези са њим (погледи, светло, боје, звуци...), вон Бонсдорф (Pauline von Bonsdorff) додаје и "разноликост која је у вези са тим какво урбано окружење јесте и шта пружа а какво може бити"⁸⁵. Потребно је остварити баланс различитости међу његовим компонентама. Доња граница прихватљиве разноликости је *варијабилност, варијантност*. Разноврсност се чешће односи на *више нивое диференцијације у односу на варијантност* када треба имати меру јер када се пређе њена горња граница наступа конфузија.

Савремени урбани пејзаж није често базиран на комбинацији визуелних инпута на различитим нивоима сложености, већ или наглашава изузетну организацију ниског степена реда (модерни покрет – пуризам) или псеудо сложену

организацију (супер-наметљива сликовитост). У вези са различитом сложености инпута и различитим нивоима визуелног реда по којима се они организују може се, у оквиру принципа разноликости, дефинисати и **потпринцип**:

- "Окружење мора генерисати низ (визуелних) инпута различите сложености, организованих по различитим нивоима визуелног реда"⁸⁶ - Људско биће има дубоке потребе за комбинацијом различитих (визуелних) инпута из окружења. Неки инпути морају стварати *једноставни ред (ниски ниво)*, лако разумљив, који ће резултирати континуитетом потпуно очекиваних доживљаја, испуњавајући потребу корисника простора за оријентацијом. Други инпути морају стварати *сложени ред (високи ниво)*, само делимично разумљив, који може резултирати низом делимично или потпуно неочекиваних доживљаја, испуњавајући потребе корисника за варијантношћу и изненађењем. *Различити инпути нису конфликтни или искључиви, напротив - они су комплементарни и треба да се комбинују у истом окружењу.*

- "Урбана хијерархија додељује визуелну улогу"⁸⁷ - Изграђено окружење се може интерпретирати као *систем подељен на подсистеме променљиве сложености и размере, тј. на неколико хијерархијских нивоа*. Сваком нивоу физичке хијерархије се може приписати специфична визуелна улога у смислу преношења порука оријентације или јединства (ниски ред) и варијабилности или ритма (виши ред). Тако структурирано окружење се лакше процесуира од стране корисника, јасније је па самим тим и естетски квалитетније, лепше.

-контекстуална компатибилност – Исправно естетско доживљавање и вредновање појединачних архитектонских/урбаних елемената је могуће само кроз *сагледавање склопа целине/контекста*, односно кроз остваривање адекватне контекстуалне компатибилности. Битно је специфицирати који физички критеријуми воде ка њеној остварености. Гроат (Groat) је изучавајући овај принцип дошла до *неких закључака⁸⁸*. У литератури из енвајронменталне естетике *недостаје прецизност у спецификацији физичких карактеристика* за циљ постизања контекстуалне компатибилности. Издваја неке компоненте као што су *организација места* (енг. – site organization), која има везе са основном просторном матрицом коју

објекат намеће на локацији, затим *урбана матрица* и *комуникационе трасе* које доприносе дефиницији просторне организације, па *волуметрија објекта* дефинисана атрибутима дизајна као што су *висина, облик и комплексност свеукупне форме*, потом *дизајн фасаде (понављање/контраст)*⁸⁹. Постизање релативно високог нивоа понављања како при дизајну фасаде тако и при организацији локације води ка постизању компатибилности са окружењем⁹⁰.

-опажена пространост + елементи природе у отвореним урбаним просторима - У многим естетским настојањима појам физичке *величине* се минимално разматра а јако је битна. Иако корисници говоре пожељно о отвореним просторима - не преферирају обавезно велике просторе. Битно је да постоји *опажена пространост* а она се може постићи и у просторима који су релативно мали уз вешту употребу физичких елемената. Такође, корисници више уживају у природним отвореним просторима⁹¹. Што се тиче њихове величине, резултати истраживања која је спровела Џенет Талбот (Janet Talbot) говоре да, ако поредимо мање и веће отворене урбане просторе, корисници пре преферирају мање просторе али који имају дрвеће, жбуње или неко друго зеленило. Талботова наглашава да је важно да "*корисници преферирају природне површине које опажају као простране и да ове префериране површине располажу одређеним физичким атрибутима*"⁹². То су нпр. они који рефлектују *просторну кохерентност*, затим *јасна структура, хумана размера*, итд.⁹³.

-побуђеност (узбуђење, напетост) - Назар помиње анализе које су откриле да се оцена и рангирање урбаних сцена заснива на три фактора, од којих је један *побуђеност* (узбуђење, напетост) поред пријатности и безбедности⁹⁴. Берлајн сматра да (већ помињане) колативне варијабле имају потенцијал побуђивања нервног система, и то што је стимулација необичнија и разноликија (до одређеног нивоа), то ће побуђеност бити већа⁹⁵.

-естетско благостање - Овај принцип подразумева остваривање високог нивоа естетског доживљаја унутар урбаног пејзажа са *естетским интегритетом*, тј. са присутним балансом између површинских и дубинских интерпретација естетских елемената окружења, са могућношћу искуства 'богатог' окружења и искуства

квалитета јединства у разноликости. Може се рећи да би доживљај урбаног пејзажа био естетски квалитетан, потребно је да буде другачији, интензиван, да се одликује различитим магнитудама (екстремношћу искустава).

1.5. Естетски критеријуми

Објективне естетске критеријуме, који се користе за вредновање посматраних естетских објеката (ситуација), могуће је дефинисати као оптималне параметре за процену примене конкретног естетског принципа или других естетски утицајних фактора. *Базичне естетске особине* које се у овом раду подводе под критеријуме, други аутори различито називају у својим истраживањима. Као нпр.:

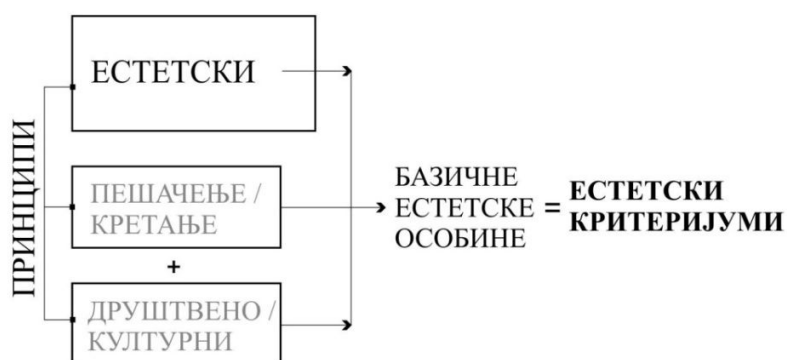
-У естетском контексту, често се изражава 'већа' преферентност према нечему. *Естетска преференција*, односно степен пријатности коју осећамо при посматрању неког објекта (у овом случају - урбаног пејзажа) представља афективно вредновање. Естетска преференција има свој интензитет који се може изразити као степен свиђања. Преференце су узрочно повезане са одређеним атрибутима посматраног, односно са естетским особинама. Оне се испитују кроз *емпиријске студије* (о њима ће бити речи касније). Из редова ових "објективних структуралних својстава која (визуелну) стимулацију чине естетски добро уобличеном, тј. преферентном"⁹⁶, оправдано се могу детектовати естетски критеријуми.

-Мако говорећи о трансформацијама савременог урбаног окружења помиње *факторе*, који потичу како од природних услова тако и од људских активности у ширем смислу. Сви су они у узајамном међуодносу и утичу једни на друге у процесу дизајнирања окружења. Ти фактори могу бити *критеријуми за естетску валоризацију савремене урбане форме* као главног носиоца савременог урбаног пејзажа. У оквиру нове визије урбане одрживости, Мако интерпретира актуелне факторе, од којих су неки: континуитет (физички, културни, урбани/не-урбани), (де)фрагментација (границе, зелене мреже, мреже, итд.), размера (на различитим нивоима), недостатак (као катализатор) итд.⁹⁷.

-Тошковић објашњава да је за идентификацију акција које су потребне да би се постигао или сачувао одређени естетско/визуелни квалитет, као део урбаног

квалитета, потребно дефинисати *индикаторе*. Они нпр. могу бити естетски критеријуми. По њему, релевантни индикатори могу бити позитивни и/или негативни. Позитивни доприносе позитивним реакцијама посматрача јер утичу на стварање естетске вредности. Они могу бити: јак локални архитектонски карактер, максимизација постојећих природних карактеристика или предности као што су топографија и елементи воде, историјски континуитет, ред, организација и сл. Негативни дају негативни допринос вредности посматраног, као нпр. рушење архитектонске кохезије (хомогености), евидентност "лошег" суседа на земљишту, ерозија претходно установљених и вредних урбаних амбијенталних форми, недостатк урбаног зеленила итд.⁹⁸

Да би се направила веза између чињеница генерисаних у експерименталним истраживањима у природним и друштвеним наукама, индиција омогућених субјективним и интуитивним реакцијама корисника на окружење и процеса планирања и дизајна – то захтева објективне критеријуме и оперативну методологију. *Циљ је и допринети развоју објективних критеријума за анализу (критицизам и евалуација) и синтезу (планирање и дизајн)*. Они се у овом раду дефинишу из предочених естетских принципа (применом којих долази до реализације пожељних естетских ефеката) као и из одредница везаних за пешачење/кретање, културних и друштвених услова који, сви заједно, утичу на естетски квалитет урбаног пејзажа. Први су примарне важности док су остали секундарне, али ипак врло значајни за објективност процеса процене вредности посматраног субјекта. (Дијаграм 1.5.-1.)

Дијаграм 1.5.-1. Процес дефинисања естетских критеријума

Теоријска концепција базирана на спрези савремених естетских принципа са одредницама пешачких активности/кретања и друштвено-културним факторима проистекла је из става аутора да су урбани простори пријатни, атрактивни и допадљиви када су, поред лепоте, и функционални (лако доступни, читљиви, сагледљиви,...), препознатљиви, безбедни, одржавани, односно када су прилагођени потребама свих корисника без обзира на старосне, физичке, економске и социо-културолошке разлике и када пружају могућност да у тим дивним амбијентима грађани и посетиоци заиста уживају.

У следећим поглављима *италик стилем текста* ће бити дате базичне естетске особине, тј. естетски критеријуми, који утичу на детекцију остварености (процену примене) конкретног естетског принципа, односно њихових одредница. Неки од критеријума ће бити и детаљније објашњени.

1.5.1.Савремени естетски принципи → Естетски критеријуми

(Табела 1.5.1.-1.)

-динамичност

Динамичка перцепција – *урбана матрица, нестабилни ред, напетост, сагледавање у серији...*

Флуидност – *урбана матрица, везе, однос отвореног/затвореног, границе, континуитет...*

Стална промена – *смењивање урбаних структура, текстура, комплексне структуре (облици, форме, варијабилност, новитет, усмереност, висине, топографија, денivelација), интерактивност/мултимедијалност...*

За *комплексност*, Стивен Каплан (Stephen Kaplan) тврди да "рефлетује колико тога се дешава на одређеној сцени, колико има тога у шта се може гледати. Ако се мало тога дешава [...] тада су преференце за сцену ниске"⁹⁹.

-еколошки принципи

Повезаност свих компонената система – *урбана матрица, везе, континуитет, кохерентност...*

Одрживост – општа, суштинска – везе са природним системима; грађење у складу са природом – контекст, рестаурирани пејзажи/зелени објекти...

Критеријум са еколошким призвучом је и природност (бег од загађености у урбаном окружењу, више вегетације). Везано за њега, Каплан као пример неекономске потребе наводи људску реакцију на природу. "Она није нешто што се може разменити за нешто друго већ једна права, суштинска реакција. Људи вреднују чак и лоше примере природе"¹⁰⁰.

-мултичулност

Претапање/преклапање мултисензоријских активности, искустава, сензација – садејство материјала, текстура, боја, светлости/сенке, погледа/визура (затворени/заклоњени, бесконачни, уоквирени (кадрирани)) – комплексност призора, звукова, мириса...

Од особина израза – необичност, контраст, изненађење, двозначност, илузија, моћ, јединственост,...; антропоморфних особина – пун живота, весео (боје, материјали, светлост/сенка, звуци), домишљат...

-разноликост (разноврсност, различитост)

Различите врсте урбане разноликости и богатства - форме, простори, примењени материјали, размере (крупна размера, урбане минијатуре,...), визуелно богатство (украшеност, детаљи), кретања (урбана матрица)...

Чулна задовољства – погледи/визуре, светло/сенка, боје, звуци,

Варијабилност -варијације унутар заједничке типологије, ритмичке промене...

Стара градска језгра у савременом окружењу – различите вредности – амбијенталне вредности, историјске вредности, просторни идентитет,...

Визуелни инпути различите сложености дефинисани по различитим нивоима визуелног реда – једноставни ред (оријентација), сложени ред (варијантност, изненађење,...)

Различити визуелни инпути – комплементарност, комбинације (типова објеката, облика, форми, урбаних матрица...).

-урбана хијерархија додељује визуелну улогу

Урбана матрица, секвентност простора, отвореност/затвореност, истакнути елементи – акценти (форма (дизајн), висина, топографија),...

-контекстуална компатибилност

Организација места – урбана матрица, позиција објекта на локацији, повлачење горњих делова објекта од линија објекта, комуникације (стазе, приступ,...),

Волуметрија објекта – артикулација основе, висина, форма, комплексност форме...

Дизајн фасаде – стил (свеукупни стилски атрибути), планови, пропорције, контраст, ритам/понављање, боја, материјали, орнаментика/детљи...

-опажена пространост + елементи природе у отвореним урбаним просторима

Просторна кохерентност – кохерентност места (битност/значаје, комплементарност индивидуалних елемената унутар места и са местом, идентитет места (јединственост, другачијост),

Јасна структура – делови (који могу да се лако идентификују), везе (јасно видљиве и функционалне),

Хумана размера целине/делова - величина, артикулативни елементи који 'деле' простор (вертикални елементи (стубови,...), зеленило, однос светла и сенке, различите текстуре),

Величина, присуство природних елемената (дрвеће, жбуње, остале врсте зеленила...), варијантност, одржаваност јединственог квалитета (елементи који су јединствени и вредни – старо дрвеће, стазе,...), мистерија – конфигурација путања, кадирани погледи, секвентност простора

-побуђеност

Необичност, квалитетан дизајн, сложеност, провокација и остале колативне варијабле као изненађење, новина, неизвесност, мистерија, двозначност, конфликт...

-естетско благостање

'Богато' окружење (другачија искуства, екстремна искуства, интензитет), јединство у разноликости,...

Табела 1.5.1.-1. Естетски критеријуми произашли из савремених естетских принципа

САВРЕМЕНИ ЕСТЕТСКИ ПРИНЦИПИ	ЕСТЕТСКИ КРИТЕРИЈУМИ
ДИНАМИЧНОСТ	
Динамичка перцепција →	-урбана матрица -нестабилни ред -напетост -сагледавање у серији
Флуидност →	-везе -границе -континуитет
Стална промена →	-смењивање урбаних структура, текстура -комплексне структуре -интерактивност/мултимедијалност
ЕКОЛОШКИ ПРИНЦИПИ	
Повезаност свих компонената система →	-урбана матрица -везе -континуитет
Одрживост – општа, суштинска →	-везе са природним системима -грађење у складу са природом
МУЛТИЧУЛНОСТ	
Претапање/преклапање → мултисензоријских искустава, сензација	-садејство (материјала, боја, визура, светлости/сенке, звукова, мириса,...)
Особине израза →	-јединственост -контраст -изненађење -двозначност -илузија -моћ
Антропоморфне особине →	-животан , весео, домишљат,...
РАЗНОЛИКОСТ	
Различите врсте урбане разноликости и богатства →	-форме -простори -примењени материјали -размере -визуелно богатство детаља -кретање (урбана матрица)
Чулна задовољства →	-погледи/визуре -боје -звуци -светло/сенка
Варијабилност →	-варијације унутар типологије -ритмичке промене

САВРЕМЕНИ ЕСТЕТСКИ ПРИНЦИПИ	ЕСТЕТСКИ КРИТЕРИЈУМИ
РАЗНОЛИКОСТ Стара градска језгра у савременом окружењу – различите вредности → Визуелни инпути различите сложености → Различити визуелни инпути →	-амбијенталне вредности -историјске вредности -просторни идентитет -једноставни ред -сложени ред -комплементарност -комбинације (облика, форми, типова објеката, урбаних матрица)
УРБАНА ХИЈЕРАРХИЈА ДОДЕЉУЈЕ ВИЗУЕЛНУ УЛОГУ →	-урбана матрица -секвентност простора -истакнути елементи – акценти
КОНТЕКСТУАЛНА КОМПАТИБИЛНОСТ Организација места → Волуметрија објекта →	-урбана матрица -позиција објекта на локацији -комуникација (приступ, стазе) -артикулација основе -висина -форма
ОПАЖЕНА ПРОСТРАНОСТ + ЕЛЕМЕНТИ ПРИРОДЕ Просторна кохерентност – кохерентност места → Јасна структура → Хумана размера целине/делова →	-величина -присуство елемената природе -битност/значање -комплементарност -идентитет места -делови (који се лако идентификују) -везе (јасно видљиве и функционалне) -као и код традиционалних принципа -варијантност -одржаваност јединственог квалитета -мистерија -секвентност простора
ПОБУЂЕНОСТ	-необичност -квалитетан дизајн -двозначност -конфликт -провокација -изненађење -новина -неизвесност
ЕСТЕТСКО БЛАГОСТАЊЕ	-'богато' окружење: -другачија искуства -екстремна искуства -интензитет -јединство у разноликости

1.5.2. Пешачке активности и кретање → Естетски критеријуми

Анализирање естетских аспеката једног активног урбаног окружења тешко је одвојити од организационих аспеката – као што су активности које се у њему одвијају и кретање. 'Поентирање' тих аспеката и обједињавањем сврхе и лепоте у једну кохерентну целину даће тек прави смисао естетској проблематици урбаног пејзажа. Интеракција између форме и ових активности од великог је значаја за (урбане) дизајнере. Иначе, истраживачи често ограничавају њихове студије на опажајне форме. Тада се естетски квалитет окружења разматра само кроз формалне карактеристике, као што су облици, линије, боје и текстуре или комбинације ових особина, затим комплексност и новина, или ред и јединство. Истраживање форме није само по себи погрешно. Проблем настаје када се искључиво посматрају формалне димензије. Да би се остварила комуникација између објекта и посматрача тада морамо да се ослањамо на чисту емоционалну реакцију што оставља простора за манипулацију.

Имајући у виду да се овај рад бави естетиком града, тј, урбаног пејзажа, најприменије је разматрати *пешачке активности и кретање* који омогућавају нову естетску комуникацију, засновану на систему сталне промене. Принципи кретања и енергетске еманиције управљају динамичком перцепцијом савременог окружења¹⁰¹. Нисмо навикли да урбано окружење опажамо у тоталитету (осим са узвишених тачака града и са велике удаљености) већ у деловима, кроз кретање кроз град. Доживљавање у пролазу и дефинисање корисника урбаних пејзажа као *урбаних посматрача* продукт је модерног живота¹⁰². *Схватањем естетике, динамике и демократске димензије кретања* пружа нам прилику да истражујемо и критички испитујемо урбано окружење. Акцент треба да буде на *естетском доживљају урбаног пејзажа у покрету, тј. на кинестетичком доживљају*, односно утицају урбаног окружења на естетски доживљај пешака (бициклисте, из аутомобила или неког другог превозног средства) и анализи вредности динамике кретања. Принципи који следе се делимично преклапају а због одређених специфичности својих одредница и због потребе за наглашавањем неких сегмената, дати су као одвојени (Табела 1.5.2.-1.).

Табела 1.5.2.-1. Естетски критеријуми произашли из принципа везаних за пешачење/кретање

ПЕШАЧКЕ АКТИВНОСТИ И КРЕТАЊЕ	ЕСТЕТСКИ КРИТЕРИЈУМИ
ЕСТЕТСКИ КВАЛИТЕТАН КИНЕСТЕТИЧКИ ДОЖИВЉАЈ	
Оријентација →	-репери -диференцијација елемената унутар урбане матрице
Читљивост →	-читљивост
Сагледљивост →	-топографија -погледи/визуре -урбане силуете -кохерентност -комплексност
Приступачност/пропустљивост →	-топографија -тип урбане матрице (путање, везе, границе) -континуитет -кохерентност -отвореност/затвореност -секвентност простора -густина ткива (компактност) -врста понашања -инструментално -диверзивно
Потпринцип претходног: ЕСТЕТСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА зависи од просторно вођених догађаја и пажљиво планираних ефеката	-урбане матрице -колативне варијабле -квалитетан дизајн -сагледавање у серији
УРБАНИ ПЕЈЗАЖ КОЈИ НУДИ СМИСЛЕНОСТ И УКЉУЧЕНОСТ КОРИСНИКА	-кохерентност -комплексност -мистерија -читљивост -естетика ангажовања -локални материјали -регионални дизајн

-Естетски квалитетан кинестетички доживљај је први, више генерални принцип. Доводе се у везу кретање кроз савремено урбано окружење, информације

које се на тај начин добијају и њихова употребна вредност (оријентабилност, сагледивост, читљивост, приступачност/пропустљивост) са естетском валоризацијом. То је битно јер је проблем естетског вредновања ефеката урбаног пејзажа у њиховом свођењу под конкретније критеријуме у односу на само пуко допадање. Да би се успело у томе, у естетско доживљавање простора морају се укључити поменуте компоненте које су одређене кретањем. Тек се тако може разумети урбани пејзаж као део животних процеса.

Естетски критеријуми се, у овом случају, добијају сумирањем употребне вредности информација које се добијају кретањем. То су:

-Оријентација - *Фиксне тачке (репери,...), диференцијација елемената унутар урбане матрице*

"Оријентација се може дефинисати као свесност доживљена од стране посматрача, о његовој сопственој локацији у датом окружењу, укључујући свесност о релативном правцу и растојањима до специфичних *оријентира-репера*, што одређује његову релативну позицију у једној разумљивој и високо предиктивној просторној организацији"¹⁰³. Оријентабилност је, у ствари, могућност стварања једне свеобухватне слике града која захтева познавање фиксних тачака, без обзира да ли су то репери или јасно истакнуте улице. За везу оријентације и естетике битан је и психолошки ниво у смислу осећаја сигурности и уживања који се јавља код добро оријентисаног корисника, на супрот нелагодности коју осећа дисоријентисана особа.

-Читљивост - "карактеристика једног окружења која доприноси томе да неко може да га интензивно истражује а да се не изгуби"¹⁰⁴. Читљивост и оријентабилност су чврсто повезани. Из добре читљивости градског простора произилази добра оријентисаност у њему. Ако је структура града јасно диференцирана и лако структурирана онда је и читљива. Когнитивна димензија, која обухвата мишљење о нечему, организовање и чување информација, омогућава нам стварање осећаја о окружењу.

-Сагледљивост - *Топографија, погледи/визуре, урбане силуете (карактеристични облици (дизајн) њених саставних елемената, величина и висина саставних елемената, просторни распоред елемената, ритам, присутност*

елемената природног окружења, повезивање природног и створеног окружења, поштовање контекста, интерпункција, апстракција форме, планови, кадрирани погледи, јукстапозиција, боја, варијабилност атрибута индивидуалних објеката, тип сцене (ноћна, дневна, призор природе), однос објеката и 'позадине')¹⁰⁵, по Каплану – кохерентност, комплексност - две особине које наглашавају (дводимензионални) план слике¹⁰⁶.

Берлент истиче две перцептивне шеме пејзажа од којих је једна 'панорамски пејзаж', еквивалент већ поменутом погледу/визури. То је примарно визуелни доживљај који носи осећај одвојености између посматрача и пејзажа и његова драж лежи у широком обухвату¹⁰⁷. Корисник посматра пејзаж, тј. пејзаж је супротстављен посматрачу. Пожељно је да се овакви сценски погледи дизајнирају са посебном пажњом, са циљем да корисници, туристи и становници, уживају у њима а и стекну потребне информације о већим целинама урбаног пејзажа.

-Приступачност/пропустљивост - *Топографија, тип урбане матрице (путање, везе, границе,...), континуитет, кохерентност, отворено/затворено, секвентност простора, густина ткива (компактност), врста понашања (циљ) – инструментално, диверзивно*

Приступачност (физичка, социо-културолошка...)/ пропустљивост је један од главних принципа савремених градова и градова будућности, тј. свих њихових делова, старих и нових, јавних и приватних. Они су битни јер да би нечим били естетски задовољни, морамо до тога комфортно и лако да дођемо. Тако, прво се морају омогућити бројни улази у одређени сегмент урбаног пејзажа/урбаног амбијента. То обогаћује везу са ширим окружењем. Да би одређени градски амбијенти поседовали добру приступачност треба да се налазе уз битне саобраћајне или пешачке токове, у зависности од активности које се обављају у њима или да до њих води једноставан, директан и комфоран сплет путања. Добро је ако се налазе у централним зонама и ако су визуелно сагледиви. Урбани дизајн треба да, у циљу одрживости, очува постојеће пешачке токове и места окупљања и понуди нове атрактивне визуре и пешачку сценографију.

Потпринцип главног принципа:

-Естетски потенцијал естетског објекта (урбаног пејзажа) зависи од просторно вођених догађаја и пажљиво планираних ефеката - Урбане матрице, колативне варијабле, квалитетан дизајн, сагледавање у серији .

-Урбани пејзаж који нуди смисленост и укљученост корисника — Кохерентност, комплексност, мистерија, читљивост, естетика ангажовања (охрабривање развијања споне са местом) – локални материјали, регионални дизајн.

Корисници преферирају урбани простор који и на свом површинском нивоу и у свеукупном тродимензионалном омогућава смисленост (бригу за разумевањем, лакшим резимирањем, мапирањем, за држањем правца...) и њихову укљученост, учешће (богатство могућностима, стимулација, изазов и призивање нечијих капацитета са циљем да се информације обраде успешно...) ¹⁰⁸.

Наш први сусрет са пејзажем је визуелни доживљај. Прво видимо објекте испред нас и тада почињемо да разумевамо како су они повезани међусобно. Ако је наше разумевање ограничено на визуелно разумевање, ми се углавном концентришемо на облике. За прикупљање информација према дводимензионалној матрици (на површинском нивоу), битни критеријуми су *кохерентност* и *комплексност*, који су синоними за оно што се зове ред и сложеност ¹⁰⁹. Али је важније то што је пејзаж тродимензионалан и прикупљање информација према тродимензионалној матрици. Даље од разматрања самог изгледа, ми почињемо просторно разумевање, тј. тродимензионални доживљај. Можемо да уђемо у овај простор а не само да га видимо. Сваком приступу који наглашава дводимензионални приступ недостаје много од оног што је најважније људима у пејзажима. 'Партиципативни пејзаж', за разлику од већ поменутог 'панорамског пејзажа', развија просторни континуитет са корисником, тежи да обухвати корисника као учесника тако што он улази у пејзаж. Он се може окарактерисати и као онај који захтева *естетско ангажовање* и подстиче стварање споне са местом ¹¹⁰.

Мистерија је компонента укључености а *читљивост* смислености у оквиру просторног разумевања. Каплан доказује преферентност ка сценама у којима се може видети више ако се закорачи у сцену, тј. ка мистерији ¹¹¹, која је једна од

најинтригантнијих аспеката људске реакције на пејзаж која предлаже тродимензионалну интерпретацију. Тада је присутан континуитет, веза између оног што је виђено и оног што се очекује. Као и мистерија, читљивост садржи очекивање, предвиђање, али не и могућност сазнања, већ функционисања, услова за кретање кроз простор¹¹².

1.5.3. Друштвене и културне одреднице → Естетски критеријуми

Урбани пејзаж је значајна друштвена и културна вредност. Кроз урбану естетику естетска компонента савременог урбаног пејзажа се широко тумачи, укључујући факторе окружења који су настали као последица деловања човека па се овај социо/културни аспект истраживања мора посебно истаћи, а дотичу се и области теорије информација, филозофије, економије, као и посебни услови локације, географије итд. "Веза естетике и друштвених разматрања је круцијални део културних студија", истиче Маданипур¹¹³. Један сегмент представља интеграцију физичког и друштвеног домена у крајњем продукту, тј. формирање физичког оквира друштвене сфере. Урбано окружење се разматра као оквир за концентрацију људи, односно простор формиран мотивима који групишу људе и утичу на њихово понашање. Јавни простор је кључна ствар јер он граду даје културу, друштвеност, систем комуникације а његовом перцепцијом се спознају и естетске карактеристике/вредности града. Такође, разматра се и као културно еко-окружење - поље културне одрживости је важан аспект естетског доживљаја урбаног окружења у константној трансформацији. Околности с' краја двадесетог века утичу на то да се аспекти естетског деловања такође мењају постајући сложенији и одражавајући стање култура нашег доба. Одређивање принципа естетског просуђивања урбаног пејзажа, који су у сагласности са сложеностију савременог културног/друштвеног окружења, сложен је задатак¹¹⁴.

Принципи који потичу из друштвено-културне сфере а значајни су и за естетску валоризацију урбаног пејзажа су (Табела 1.5.3.-1.):

-друштвена важност (значај) - побољшање формалног понашања – *ред (формални)* за фронт града, *геиталт особине* у физичком окружењу, симболичка

естетика – значења, асоцијације – *изглед (обликовност/дизајн) објеката, стил (специфични облици и примењени принципи), просторна структура (волумен, пропорције), размера/величина (објеката, урбаних простора), квалитет реализације (примењени материјали, детаљи (попловање, урбани мобилијар, урбане минијатуре), природа осветљења, боја).*

Битна је друштвена димензија културе искуства унутар урбане естетике: подела искустава и стварање осећања заједнице да је нешто вредно пажње. Друштвена важност је генерално повезана са формалним понашањем, које је подржано *редом*, или *'добрим геиталтом'* у физичком окружењу. Високи степен *формалног реда* је најприкладнији за *'фронт'* града (тргови и булевари историјског језгра, модерне шопинг зоне и финансијске четврти...), где служи да оснажи формално понашање. "Веза између реда, као естетског квалитета, и очекивања од формалног понашања ће побољшати естетску процену, супротност ће је инхибирати"¹¹⁵.

Експериментално је тестирано да веза између естетског квалитета и опаженог друштвеног значаја места побољшава естетски доживљај¹¹⁶. Значај се изражава кроз репрезентативне особине, тј. варијабле које носе *симболичко значење*. *Облици* и *принципи* које један архитектонски *стил* обухвата носе значење. Нпр. класични мотиви репрезентују демократске идеале, једноставни чисти облици са неким историјским алузијама представљају модернизам, сложени облици представљају постиндустријско друштво док су у области становања чести су правоугаони облици¹¹⁷. Битна је и *просторна структура (волумен, пропорције)* као и асоцијација коју изазива *размера/величина*. Значење могу да носе и *примењени материјали, детаљи* (попловање, урбани мобилијар, урбане минијатуре). Такође, *интересантне или комплексне форме* привлаче нашу пажњу - комплексност маркира значај. *Природа осветљења* истиче неке објекте (места) а лоше осветљење може и да умањи њихов значај. *Боја* објеката, површина и мањих артефаката често по јасној друштвеној конвенцији носи симболичко значење.

-друштвена одрживост – *социјална одговорност, однос према месту, еколошка свесност, активни естетски ангажман грађана у јавном простору*

Као важан аспект нове естетике савремене архитектуре, Благојевић и Ђоровић наводе друштвену, односно социјалну одрживост. Овај принцип може да се примени и на урбани пејзаж где се пред њега постављају етички изазови у вези са *социјалном одговорношћу, односом према месту и еколошком свесношћу*¹¹⁸. Овим естетским критеријумима се може придружити и већ поменути *естетски ангажман* корисника урбаних простора, који ствара естетско искуство које представља постојање активног знања, инклузивно оријентисаног ка окружењу¹¹⁹. Нпр. ако становници градова естетски доприносе парковима и игралиштима, они својим ангажовањем постају истовремено и произвођачи и корисници естетског доживљаја.

-друштвена активност – *тргови, паркови, пешачке улице, постојање уличних догађаја*

Према Маданипуру, због повећања друштвене активности, град може да буде виђен као "драматични догађај у окружењу". Улични догађаји, пешачке улице, паркови и тргови заједно производе визуелну пријатност у јавним отвореним просторима и утичу на окупљања, дружења људи који стварају "колективни вишак уживања" унутар њих. Сврха овог окупљања је да пружи задовољство и психолошко благостање уместо бескорисности.¹²⁰

-естетика природе (зелени отворени простори) - Међу различитим типовима идентитета равноправно може стати све популарнији зелени идентитет града. Он се може рашчланити на следеће одреднице (због чијег се друштвено-културног одређења помиње овде а не у оквиру већ раније поменутог еколошког принципа):

Симболизам природе – квалитети које природа мора да поседује са циљем да оствари симболичко-естеску улогу – *'тоталитет природе'* (природна лепота је изражена тамо где је видљив однос између природе и људи) – *разноврсност природних површина, (локална) индивидуалност – специјални карактер, историјски контекст; активности у просторима природе (независне, креативне, едукативне), степен дизајнираности (да не постоји дизајнираност у сваком детаљу), степен одржаваности (да није савршено одржавана), слободно (аутономно) коришћење,...*

Друштвену димензију – демократски аспект – друштвена неутралност (има велику вредност у друштвима где су људи ангажовани у међусобном такмичењу за

простор¹²¹), идеја савршеног друштва и бољег живота - *величина/размера (већа), број отворених зелених површина.*

Политичку димензију - Зато што корисници урбаних простора повезују велики број квалитета са природом, укључујући здравље, мир, слободу и оригиналност - треба промовисати снажну слику урбаног природног пејзажа. Идеја природне лепоте може симболизовати савршено друштво у ком су субјекат и објекат, човек и природа, индивидуа и друштво помирили.

Нохл (Nohl) каже да наше активности у просторима природе унутар урбаног пејзажа треба да буду *независне, креативне и едукативне* и да су оне могуће само у условима непотпуног (недовршеног) пејзажа, *који није дизајниран у сваком детаљу и који није савршено одржаван.* Ако желимо користити отворене просторе са циљем да у њима уживамо естетски, ми их морамо *слободно и аутономно користити* (увек и како год желимо) и таква естетика природе враћа права и људи (корисника) и природе.¹²²

-безбедност/сигурност – *(добра) оријентација, подела простора на зоне (приватно, полу-јавно, јавно), пажљиво лоцирање унутар зона, отвореност, природност, баријере против криминала – стварне и симболичне, адекватно осветљење, одржаваност и (добра) очуваност,...*

Циљ је стварање урбаног пејзажа у ком се превенира криминално понашање. Само безбедно и сигурно окружење је и лепо и пријатно у исто време. Коришћењем механизма као што су *реалне и симболичне баријере, чврсто дефинисане зоне утицаја* и побољшане могућности за надзор – дизајнирање окружења може бити ефектно и редуковати рањивост од криминала. Маданипур наводи неколико елемената физичког дизајна који доприносе стварању сигурнијег окружења - *територијалну дефиницију простора кроз поделу на зоне као и пажљиво лоцирање унутар зона*¹²³. Назар помиње варијабле *отворености и природности* које могу утицати, кроз значења повезана са њима, на алузије код посматрача око процене безбедности па и на евалуацију урбаног пејзажа. *Одржаваност* је, по њему, такође у вези са безбедношћу и преференцама окружења.¹²⁴

С' друге стране, корисници простора се исправно понашају у естетизованом урбаном окружењу. Тачније, етички однос према урбаном простору захтева естетски квалитетан простор. Постизање пријатних осећаја и доживљаја у граду утиче на понашање људи и повећава општу безбедност. На овај начин веза између естетике и етике у оквиру урбаног пејзажа долази до пуног изражаја.

-културни фактор и преференце условљене културом – критеријуми - *идентитет града као и његових појединачних структурних елемената (урбана матрица, јединствене грађевине, јединствени јавни простори, квалитетан дизајн (обликовање) објеката, урбаних простора..., карактер – слојевитост и комплексност); универзалне преференце – умерена присутност новине, ред (организација), кохерентност, читљивост, атрибути сцена – отвореност, дубина, пространост, природност (више вегетације), очуваност и одржавање, повећана разноврсност, повећан контраст међу објектима ...*

Идентитет града представља скуп различитих карактеристика које га издвајају у односу на друге градове (*урбана матрица, јединствене грађевине, јавни простори...*). *Слојевитост и комплексност карактера* простора града омогућава корисницима да се идентификују са местом и емотивно повежу. Идентитет града је у ствари укореењен у заједници и одражава њен *карактер*, културу и традицију. Сваки град који поседује карактеристичан идентитет, као и његови елементи, су уједно и примамљиви, допадају се корисницима и посетиоцима.

Док су неке преференце условљене културом (идентитет града и његових елемената), друге – универзалне – могу бити заједничке за многе културе. Решења урбаног дизајна која укључују *умерену новину, повећану разноврсност, повећани контраст међу објектима, добро одржавање, ред, више вегетације*, изазваће пожељне реакције у јавности¹²⁵. Зато што поменуте варијабле представљају опажене пре него стварне квалитете окружења, дизајнери, кроз релативно јефтине промене, могу да мењају опажање ових атрибута без мењања њих директно. Назар даје пример - кроз дизајн који акценује хоризонталну пре него вертикалну димензију може се постићи од јавни простор делује више отворен.

Табела 1.5.3.-1. Естетски критеријуми произашли из принципа везаних за друштвени и културни аспект

ДРУШТВЕНЕ И КУЛТУРНЕ ОДРЕДНИЦЕ	ЕСТЕТСКИ КРИТЕРИЈУМИ
ДРУШТВЕНА ВАЖНОСТ (ЗНАЧАЈ) Побољшање формалног понашања → Символичка естетика →	-ред (формални) -гешталт особине -изглед (обликовност/дизајн) објекта -стил -просторна структура -размера/величина -квалитет реализације
ДРУШТВЕНА ОДРЖИВОСТ	-однос према месту -еколошка свесност -активан ангажман грађана
ДРУШТВЕНА АКТИВНОСТ	-тргови -паркови -пешачке улице -постојање уличних догађаја
ЕСТЕТИКА ПРИРОДЕ (зелени отворени простори) Символизам природе → Друштвена димензија →	-'тоталитет природе' -активности (креативне, едукативне) -степен дизајнираности -степен одржаваности -слободно (аутономно) коришћење -величина/размера -број зелених површина
БЕЗБЕДНОСТ/СИГУРНОСТ	-(добра) оријентација -подела простора на зоне -пажљиво лоцирање унутар зона -отвореност -природност (више вегетације) -баријере против криминала
КУЛТУРНИ ФАКТОРИ Преференце условљене културом → Универзалне преференце →	-идентитет града -урбана матрица -јединствене грађевине -јединствени јавни простори -квалитетан дизајн (обликовање) -карактер -умерена присутност новине -ред (организација) -кохерентност -читљивост -атрибути сцена (отвореност, дубина,...) -повећана разноврсност -повећан контраст

1.5.4. Сумирање критеријума

Тешко је издвојити објективне компоненте помоћу којих би се град могао направити пријемчивим и пријатним, због мноштва утицајних фактора и разноликости међу корисницима. То је покушано у претходним поглављима. Успостављена је база објективних критеријума и од свих њих могу се *систематизовати они који су значајни и које треба користити или се користе за имплементацију у регулативу*, имајући у виду да се регулишу будући физички, стварни простори урбаног пејзажа (критеријуми који су већ поменути у некој групацији неће се понављати).

Из домена *традиционалних естетских принципа* то су: компактност, кохерентност, континуитет, урбана матрица, правилна структурираност/поредак, неправилност, једноставност (мали број сегмената, основни облици), сложеност (комплексност), комбиноване форме, богатство експресије, чулно богатство (визуелно, звучно, мирис), испуњеност значењем (значење), висина објекта, величина/размера (адекватна у односу према човеку), боја, склад (облика, боја, величина,...), разноликост, артикулативни елементи (који деле простор),...

Везано за *савремене естетске принципе* могу се користити: позиција објекта на парцели/локацији, сагледавање у серији, смењивање (урбаних структура, изграђених и зелених/отворених површина, текстура), комплексне структуре (облици, форме, висине, варијабилност, топографија, денивелација), садејство (материјала, боја, светлости/сенке, погледа/визура, звукова, мириса), различите врсте (облика, форми, простора, размере, визуелног богатства, примењених материјала, кретања), варијације унутар једне типологије - варијантност, везе (међу елементима, са природним елементима/системима, јасно видљиве), границе, однос отвореног/затвореног, ритмичке промене, секвентност простора, природност (присуство природних елемената-дрвеће, зеленило, вода), необичност, јединственост, другачијост, новина, контраст, интерактивност (мултимедијалност), мистерија (конфигурација путања, кадрираност погледа), другачија искуства, екстремна искуства, амбијенталне вредности, историјске вредности, просторни идентитет,

идентитет града/места, форма, волумен, квалитетан дизајн, регионални дизајн, примењени материјали (савремени, локални,...), стил објекта,...

Критеријуми произашли из *принципа везаних за пешачење/кретање* а који се могу користити у регулативи су: топографија, диференцијација елемената унутар урбане матрице, тип урбане матрице, комуникације, путање, читљивост, фиксне тачке – репери (акценти), погледи/визуре, урбане силуете (карактеристични облици њених саставних елемената, величина и висина саставних елемената, просторни распоред, ритам, интерпункција, присутност елемената природног окружења, боја, варијабилност атрибута индивидуалних објеката, однос објекта и позадине (фона)),...

Из домена *друштвеног и културног аспекта* за регулативу су значајни: ред (формални - за фронт града), карактер, тргови, паркови, пешачке улице, детаљи (попловање, урбани мобилијар, урбане минијатуре), разноврсност природних површина, њихова индивидуалност - специјални карактер, активности у природи (креативне, едукативне), степен дизајнираности зелених површина, број зелених површина, добра оријентација у оквиру јавних површина, подела простора на зоне, пажљиво лоцирање објеката унутар зона, баријере против криминала (стварне и симболичке), пространост, активан (естетски) ангажман грађана у јавном простору,...

У претходним целинама критеријуми су дати кроз везу са принципима од којих потичу и на тај начин се омогућава да се лако дође до информације које објективне, базичне естетске особине треба да поседује естетски објекат (ситуација) да би се постигао жељени принцип. Сумирањем се има преглед оних који су најадекватнији за коришћење у планској пракси и имплементацију у регулативу – види се на једном месту које све естетске особине могу да допринесу реализацији квалитетних естетских ефеката у урбаном пејзажу. Предложени оквир, односно методологија за примену начела урбане естетике и истраживање естетског аспекта регулативе и анализа које јој претходе, омогућава флексибилни избор и примену или процену остварености естетских принципа и критеријума из поменуте три категорије при спровођењу естетских анализа, при имплементацији у регулативу итд. а у складу са конкретном локацијом, проблематиком и условима савременог тренутка.

Глава II

2. ЕСТЕТСКА АНАЛИЗА УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА

Да би се дошло до *базичних естетских особина (естетских критеријума) урбаног пејзажа*, као и да би се *естетски вредновали његови сегменти*, у урбанистичкој пракси је потребно вршити *естетске анализе*, као претходнице доношења естетске/визуелне урбанистичке регулативе и израде или корекције планске документације. За одређену локацију, тј. урбани пејзаж у целини или његове интегралне делове, ове анализе се раде од стране квалитетних стручњака (урбаниста, архитеката, пејзажних архитеката, грађевинских инжењера итд.) - локаланих планера или независних истраживача и студијских група. Често имају улогу стратешких докумената којима се дају опште и посебне смернице/препоруче за развој и унапређење као и дефинишу приоритетни правци деловања. Пошто је овај рад уско везан са обликовањем, регулативом и реалним просторима урбаног пејзажа – истиче се потреба добијања употребљивих података, односно конкретан аспект ових анализа. Истраживаће се методологија естетских анализа урбаног пејзажа (за потребе регулације) и потенцирати концепт креативног процеса.

2.1. Урбани пејзаж

2.1.1. Појам урбаног пејзажа

Да би најбоље сагледали дефиницију појма 'урбаног пејзажа', разматрају се и његови синоними као и други сродни појмови.

Пејзаж

Под појмом 'пејзаж' се до 20. века подразумевао углавном природни или рурални простор. У 20.-ом веку, везујући се за урбани феномен, долази до промена и значење овог појма постаје богатије и садржајније. У документу 'Европска конвенција о пејзажу' (The European Landscape Convention), појам 'пејзаж' означава простор, зону или територију, која се као целина мења кроз време и чији је карактер резултат акције и интеракције природних и људских фактора, односно природних

и/или културних сила и процеса¹. Скоријих деценија појам 'окружење' (енг. – environment) добија ширу употребу. Еплтон (Appleton), енвајронментални психолог, разликује 'окружење' од 'пејзажа' односећи се према последњем као "опаженом окружењу". По Бураси (Bourassa)², појам 'окружење' у односу на 'пејзаж' се односи више на урбане сцене иако је термин 'урбани пејзаж' такође у општој употреби. Како појам 'окружење' обухвата целокупне физичке, биолошке, културне и естетске компоненте подручја, генерално је превише широк и обухвата и појам *пејзажа*.³

Урбани пејзаж (енг. – urban landscape)

Урбани пејзаж као појам у научној терминологији јавља се средином прошлог века, и то прво у контексту планирања градова. Традиционално значење појма *'градски пејзаж'* надограђује значење на термин 'пејзаж'. Ако поставимо питање шта је то што урбаном пејзажу даје урбанитет и разликује га од пејзажа (природног) уопште – Монтгомеријева дефиниција (John Montgomery) *урбанитета* којег чини "добра градска форма, активност, улични живот и урбана култура, затим структурирана комплексност, дух места..."⁴ даје најбољи одговор. Добро је објашњење Хоуа (Hou) да је урбани пејзаж "скуп интегрисаних елемената у простору градова, укључујући пејзажне елементе, функционалне карактеристике, културни карактер, и најважније активности људи. Суштина је да се направи град погодан за људе да у њему живе. Један интегрисани пејзаж укључује вештачки пејзаж и природни пејзаж. Вештачки подразумева архитектуру, улице, тргове итд."⁵ По Монтгомерију, постоји појам ширег значења од урбаног пејзажа а то је *грађена форма* (енг. - built form) која обухвата *градски (урбани) пејзаж* (енг. - townscape), пејзаж, структуру и пропустљивост а такође и значење или сликовитост (читљивост, културне асоцијације, опажене функције и квалитативне процене)⁶. Према овоме, он под појмом грађене форме подразумева укупност а користи термин градски пејзаж који разликује од природног пејзажа. Мемлук (Memlük) *разликује урбани и градски пејзаж* (енг. – cityscape). Под урбаним пејзажем подразумева отворене и зелене просторе града унутар целине густо изграђеног урбаног окружења који стварају осећај отворености и атрактивније место за живот. Наглашава да ипак он није потпуно независан од околних објеката и структура. Они заједно формирају

карактер и идентитет града, дух места. За њега је градски пејзаж шири појам од урбаног, тј. "урбани пејзаж доприноси градском пејзажу путем естетике и функције [...], затим у смислу визуелног квалитета"⁷. Слично, и Калдерон (Calderon) урбани пејзаж повезује са *концептом урбаних отворених простора* и истиче битност процеса дизајнирања пејзажа (геометрија и форма)⁸.

У овом раду под појмом '**урбаног пејзажа**' посматраће се изграђени, физички, природни и друштвени простор града који је кроз историју обликован под утицајем економских, друштвених и културних образаца. Истраживаће се његове веће целине и, унутар њих, различити нивои просторности, топографије, природног пејзажа, отворених урбаних простора и архитектуре која их твори, у комбинацији са њиховим просторним, културним и друштвеним значењем.

Синоними појма 'урбани пејзаж'

Разни појмови везани за урбани пејзаж се срећу у литератури на енглеском језику и то су 'townscape', 'cityscape', 'newscape', 'urbanscape'. Сви они у себи садрже суфикс *-scape*, који је у енглеском језику еквивалент општијем енглеском суфиксу *ship*, што значи '*обликовати*', '*креирати*'⁹. Употреба термина **градски пејзаж**, **градска ведута** (енг. – townscape) се првобитно везује за низ истраживања која су објављена у часопису 'Архитекчрал ривју' ('Architectural review') са циљем стимулисања покушаја за унапређењем животне средине у Великој Британији. Предлагано је да *студије townscape-a*, које су делом биле и естетске анализе, а чији су пионири били Гедес (Geddes), Паркер (Parker), Зите (Sitte) и Анвин (Unwin), буду претходнице плановима урбаног развоја и нових градова у периоду после Другог светског рата. Данас овај појам најчешће везујемо за Гордона Калена (Gordon Kullen) који је 1948. године развио методу пројектовања под овим називом у Енглеској, са спољашњим ефектима као основним одредницама, да би је касније претворио у филозофију¹⁰. **Градски пејзаж** (други термин на енг.-cityscape) је такође урбани еквивалент пејзажу. Термин '*townscape*' је груби синоним термину '*cityscape*', и односи се на исту разлику у урбаној величини и густини (чак и модерности) која се подразумева између термина - '*city*' и '*town*'. Присутне су и разне **савремене конотације појма урбани пејзаж** - као нпр. енг. - '*urbanscapes*', '*newscapes*', само

'scare'.... Нови урбани '*призор*' (енг. - scare) се усваја не само као физичка форма већ као оквир за различите активности у урбаном окружењу. "Он представља метафору за мобилност (покретљивост) и разноликост, што се наглашава у савременој друштвеној теорији"¹¹.

Културни пејзаж

Урбани пејзаж, као главни извор естетских стимулуса, историјског знања и као главно средство емоционалне и практичне оријентације, значајна је *културна вредност*. По Благојевић и Ђоровић, појам 'културни пејзаж' вуче корене још из друге половине 19. века када је у западној цивилизацији дошло до раздвајања појама предела, схватаног као слике, и његовог значења повезаним са делатности – као заштите и управљања пределом. Културни пејзаж настаје обликовањем природе деловањем културе и осликава "међузависност човека и предела, односно, међузависност културе и природе [...]"¹². Из угла културног наслеђа и историчности, Јокилехто тврди да је суштина у дефиницији културног пејзажа у обраћању пажње на слојевитост историје и еволуције кроз време, на трагове остављене од стране различитих генерација у одговору на изазове које нуди природно окружење¹³. Може се рећи и да је то просторна целина настала у интеракцији друштвених и природних фактора, што потврђује и Лефеврово посматрање пејзажа као дела "друштвене производње простора"¹⁴.

2.1.2. Макро целине урбаног пејзажа

Генерално, пожељно је да се урбани пејзаж посматра као *целина*, а не сума делова. У 'Европској конвенцији о пејзажу' препорука је да пажња треба да буде фокусирана на територију као целину, без издвајања и прављења разлика између делова који су изванредни, свакодневни или деградирани, или лимитирања на културне, вештачке и природне елементе – "пејзаж чини целину чији се конституенти разматрају истовремено у њиховим односима"¹⁵. Битна је *укупност*, која као резултат збирног деловања појединачних 'лејера' урбаног пејзажа на посматрача омогућава специфичан доживљај простора и понашања у њему. Али је ипак тешко говорити о естетском квалитету и ефектима територијалне целине града (осим ако је у питању

мањи град). Највећи просторни обухват урбаног пејзажа о чијим се естетским и визуелним ефектима на кориснике простора може говорити су *макро целине* које се темеље на карактеристичним *урбаним матрицама* и одликују се дефинисаним *урбаним панорамама/силуетама*.

Урбане матрице

Под урбаном матрицом се подразумева геометријски систем на ком се темељи организација плански насталих урбаних структура, састављен из низа елемената који су у неком правилном, препознатљивом међуодносу. Све урбане матрице су сачињене од истих елемената: блокова, улица, тргова, раскрсница, који могу бити различитих типова. Оно што чини разлику је њихов степен артикулисаности и међусобни однос. "Кроз *просторну урбану матрицу* (Ил. 2.1.2.-1.) и односе њених елемената, који у себи, као вишем нивоу, обједињују и *површинску урбану матрицу*, корисници урбаног пејзажа перципирају његове визуелне ефекте и естетски квалитет"¹⁶. Различити параметри (величина објеката, растојање између њих, проценат изграђености,...) утичу на варијантност просторних решења и самим тим, њихових естетских квалитета. Један тип површинске матрице нуди више просторних решења тако да и естетски/визуелни ефекти које он ствара могу бити различити. Естетски квалитет урбаног простора који проистиче из примене одређене урбане матрице на обликовање урбаног пејзажа, као и настали визуелни ефекти представљају последицу (резултат) чулног/визуелног дејства тако насталог урбаног пејзажа на перцепцију његових градских амбијената од стране корисника¹⁷.

Урбане матрице се у овом раду разматрају са аспекта њиховог утицаја на обликовање урбаног пејзажа и формирање једне целовите просторне структуре, односно као плански начин настајања урбаног пејзажа. У контексту постизања пожељног естетског квалитета под утицајем регулативе – разматра се физичка структура и облик/форма, изглед урбаног пејзажа настао применом различитих типова урбаних матрица, од којих су најчешћи: ортогонална, радијално–концентрична, линеарна, "органска" и комбинована матрица¹⁸.

Из претходне главе докторског рада *урбана матрица* се наводи као један од објективних *естетских критеријума* чијом применом долази до остварења

одређених естетских принципа. Значај урбаних матрица је вишеструк али су за рад врло битни *циркулација и комуникација*. У контексту *друштвених и културних одредница*, урбане матрице обезбеђују *ред и рационализацију*.

Урбане панораме/силуете

Често се значења појмова (урбана) силуета и (урбана) панорама изједначавају иако међу њима постоји разлика. *Урбана силуета* (Ил. 2.1.2.-2.) представља вертикални план (пројекцију) урбаног пејзажа (2Д). Њу добијамо када урбани пејзаж посматрамо из управног правца. Посматрајући урбани пејзаж са неког узвишења, када је правац посматрања под одређеним углом (мањим од 90°), видимо *панораму* (3Д). Из панораме се може закључити каква је силуета али нам силуета пружа много оштрију информацију услед јачег тонског контраста пројекције урбане форме која се завршава контуром и неба иза ње, као и услед дефинисаности саме контуре.¹⁹ Може се рећи да је урбана силуета *облик* (карактеристична контура, површинска конфигурација) урбаног пејзажа (*одређене форме* – коју често посматрамо као панораму). И један и други појам су *продукти погледа*. У овом раду, користиће се као примери и панораме и урбане силуете, али због своје изражајности, лакше перцепције и памтљивости – на даље ће се чешће користити појам урбане силуете.

Уопштена дефиниција урбане силуете (или силуете просторне урбане матрице – у контексту приче о урбаним матрицама) би била да је она "израз низа индивидуалних и предоминантних јединица које чине примарну форму, у комбинацији са морфологијом терена и секундарним просторним формама. Доминантни објекти (примарна форма) формирају основни „растер” просторног израза града. За разлику од њих, секундарне просторне форме се стапају без истицања у површину силуете"²⁰. Може се дефинисати и кроз дуалитет два појма - идентитета и слике, као представник *идентитета* одређеног урбаног пејзажа (основни аспект помоћу кога га идентификујемо и категоризујемо) а такође и као његова *слика*. Међутим, постоји разлика између ових појмова²¹.

Естетски приступ тематици урбане силуете циља на повећање њеног естетског квалитета као и на позитиван естетски доживљај, који може измамити осећање менталне сатисфакције, урбаног комфора, привлачења, припадања међу

корисницима. Да би се урбана силуета оценила допадањем и приписивањем позитивних евалуативних особина од стране корисника урбаног пејзажа – циљ је детектовати њене објективне (неевалуативне) естетских особине. Од наведених у 1. глави рада део се односи и на њу.

2.1.3. Интегрални нивои урбаног пејзажа

Различити нивои просторности – топографије и природног пејзажа, урбане структуре, архитектуре, у комбинацији са њиховим просторним, културним и друштвеним значењем, у корелацији са пешачким активностима и кретањем, легитимно партиципирају у стварању јединствених макро целина урбаног пејзажа и доживљају савременог градског простора. По Шулцу, *структурирати простор* значи хуманизовати га²². Он (егзистенцијални) простор по хијерархији структурира у више нивоа. Најнижи ниво је *ниво куће* (објекта). У контексту теме овог рада и урбаног пејзажа то је сувише елементаран, 'ситан' ниво. Он се као такав неће разматрати али ће се кућа (објекат) као репер, оријентир помињати у склопу урбане силуете, затим у оквиру групације више објеката која чини неки други микро урбани елемент (улицу, трг и сл.) или урбани амбијент. Први следећи био би одговарајући а то је *урбани ниво*. У контексту овог рада имаће назив *ниво физичке структуре, тј. урбане форме*, који се карактерише "фигуралним карактером у односу на околну природу – пејзаж. Начело затворености и блискости његових саставних елемената су при томе од примарне важности."²³. Следећи, *пејзажни ниво* произилази из човековог узајамног односа са природном околином. Под 'пејзажем' Шулц подразумева природни пејзаж у правом смислу речи, који "увек има функцију да формира *континуалну подлогу* слика наше животне средине, као и наше видно поље"²⁴. Може се рећи и топографија. Слажући се са Шулцом, како унутар урбаног пејзажа не би дошло до претеране комплексности па и визуелног хаоса – међу интегралним нивоима и њиховим конститутивним естетским/визуелним елементима мора постојати одређена *хијерархија*. Имајући у виду редослед настајања при обликовању урбаног пејзажа – овде ће се као први ниво разматрати *ниво природног пејзажа*, затим *ниво физичке структуре* и на крају, *ниво друштвеног/културног* (јавног

отвореног) простора, кога творе претходна два нивоа. Да би човекова представа или слика његове околине била јасна - сви нивои морају имати свој *јасно одређени идентитет*, а у складу са тим и *одговарајуће формалне квалитете и особине*. Нивои (може се рећи и 'лејери') се међусобно *преклапају, прожимају* и чине, у крајњем продукту, целину урбаног пејзажа док се у урбаној регулацији они, као и њихови конституенти, разматрају и одвојено и у међуодносима.

Нижи просторни ниво од поменутих нивоа урбаног пејзажа је *урбани амбијент*, који се пре може посматрати као просторна јединица. Он је просторно позициониран између макро и микро размере урбаних простора, тј. између већих нивоа урбаног пејзажа и појединачних урбаних елемената (улица, трг, блок).

Природни пејзаж

Под *пејзажним нивоом* се сматра тло (терен), подлога, топографија или потпорна структура за разнолике урбане структуре коју је човек кроз историју тежио "да учини погоднијом или да је трансформише тако, како би боље одговорио његовој општој замисли о околини у којој се живи...Говорећи уопштено, могло би се рећи да човек, кроз своје радове, доводи до изражаја капацитет (природног) пејзажа"²⁵ (Ил. 2.1.3.-1.). Урбани пејзаж у многоме зависи од тога да ли настаје на узвишењу или у равници, обликује се поред погодне луке, на обали или поред реке. "Топографија је креатор сцена у склопу урбаног пејзажа, док регулатива и културни утицаји директно утичу на његову морфологију – обликовање"²⁶. Такође, поред самог пејзажа овај ниво подразумева и природу (вегетацију). Његова урбана надоградња подразумева постојање континуитета пејзажног простора.

Као конститутивни елемент овог нивоа издвојиће се **парк**, који је у савременим тенденцијама великих густина изградње веома цењен јер се боравак у њему приближава боравку у природи (Ил. 2.1.3.-2.). Величине и начини његовог обликовања могу бити најразличитији. Поред примарно саставних природних елемената, естетски квалитет паркова се постиже и необичним урбаним мобилијарем као и уметничким предметима (скулптурама, фонтанама и сл.). Посвећује му се знатна пажња у естетској регулативи.

Физичка урбана структура

"Природни простор никада није довољан да би се могао конкретизовати људски егзистенцијални простор"²⁷. Повезивањем различитих микро урбаних елемената (*улице, раскрснице, блока, кварта,...*) и њихових различитих размера, настаје надоградња на ниво пејзажа, тј. *ниво физичке урбане структуре* (*трг* ће се разматрати на следећем нивоу јер је код њега израженија културно/друштвено/политичка функција од улице). За овај ниво су типичне одреднице: концентрација и густина. Његов идентитет зависи преваходно од фигуралног карактера у односу на ниво пејзажа.

Треба остварити повратак традиционалним вредностима и традиционалним урбаним елементима у одређеној мери, пошто су они кроз време показали своје квалитете и остваривали разноврсне визуелне ефекте који нуде урбану топлину, затим идентитет, карактер, као и хуману размеру. Комбинацијом између традиционалног и савременог могу се остварити добри резултати. Основни елементи које треба користити и убудуће за постизање жељених визуелних ефеката су *улица, урбани блок и трг*. Они се могу инкорпорирати у сваку урбану матрицу (урбани пејзаж). Њиховом применом у расплутим и недефинисаним просторима, тј. њиховом трансформацијом, могуће је успоставити *нови урбани ред*.²⁸

Појединачни архитектонски објекти као основни творбени елементи града, конкретни и опипљиви, као могуће просторне доминанте (репери, маркери), посматрају се у склопу већих целина – при (естетској) регулацији улице, висинској регулативи и сл., тј. у склопу оних сегмената који имају већи значај за урбани пејзаж, односно град као целину и његове макро делове (Ил. 2.1.3.-3.).

Улицом и осталим линеарним урбаним елементима (мостовима, пролазима, градским степеницама) доминира једна димензија – дужина (Ил. 2.1.3.-4.). Њена основна функција је комуникација. За остваривање естетског квалитета улице одлучујући је њен *просторни карактер*, тј. да објекте који је творе запажамо као површине а не као волумене и масе²⁹. Пожељно је да се одликује *јасним идентитетом*, па самим тим формира и карактер кварта у коме се налази.

По Линчовој терминологији, **раскрснице**, као стратешке жиже, спадају у чворишта (енг. – node). Када се две путање састају, могуће је више изражајних решења која се сва заснивају на начелу континуитета (Ил. 2.1.3.-5.). Како би одређено раскршће имало значај у читљивости физичке структуре, као и при оријентацији, потребно је да поседује идентитет и дефинисаност.

Блок, тј. његов облик и величина су издефинисани примењеном урбаном матрицом. На основу истраживања Перовић наводи да би нови урбани блок, уколико је ортогоналног облика, требало да буде приближних димензија од 70×70м, 70×90м, или 90×120м и свих осталих међуодноса јер су блокови већих димензија врло нестабилни. Просечна висина би била 4-6 етажа (Ил. 2.1.3.-6.), односно макс. 21м што је такође директан резултат социолошких студија и испитивања фактора који утичу на квалитет живота у градовима, међу којима су и *естетско/визуелни*.³⁰

Друштвени/културни простор

Ниво друштвеног/културног простора је у ствари *ниво јавних отворених простора* који рефлектују градску историју и културу и пожељно је да буду атрактивни, естетски/визуелно задовољавајући, препознатљиви по њиховим основним геометријским својствима и естетским квалитетима, да стварају услове за читљиву структуру која се лако користи. Појам јавног имплицира отвореност, приступачност, демократичност, толеранцију, као и учешће и инклузију. Њега формирају *паркови, улице, тргови и друге јавне површине* (мањи градски простори, скверови, пјачете, простори унутар блокова, игралишта и сл.). Паркови и улице припадају и претходно поменутих нивоима али пошто се сви они међусобно преклапају – неки од конститутивних елемената су исти.

Друштвени простори овог нивоа су места социјализације, сусрета и друштвених контаката између различитих друштвених структура. Узајамна повезаност и интеракција простора, физичког окружења и активности на отвореним јавним просторима, чини друштвену активност њиховим неизоставним делом. Дизајном ових простора може знатно да се утиче на људско понашање, да се подстичу или спутавају свакодневне активности и социјални односи, као и да се пропагирају културне вредности, уверења или модни трендови³¹.

Простор културе у оквиру нивоа јавних простора представља више спрегнутих отворених простора који имају улогу средишта различитих манифестација и важнијих догађаја у животу града. Они су примарна места за исказивање и дешавање јавне, урбане културе, која поред утицаја на економски развој и подизања функционалности простора, позитивно утиче и на *естетски квалитет простора*, оплемењује и помирује. У нашим локалним условима, у будућим корацима неопходно је позабавити се кључним проблемом "идентитета" ових места кроз поновно успостављање веза са културним и традиционалним одредницама и слојевима урбаног пејзажа. У савременим условима је све присутнија тенденција трансформисања јавних простора посредством уметничких предмета у простору, тз. јавном уметношћу (енг. – public art) као сегменту културе. "За последицу се добија догађај у простору и потпуно нов начин сагледавања тог места у граду, а све у циљу унапређења урбаног пејзажа"³².

Још кроз историју се јавни простор развијао и као *политички*. Нпр. један од разлога за формирање потпуно нових планских градова била је тежња за идеалном формом града која би подржала живот у друштву под новим владарем или политичком власти. Нови градови су овде имали улогу да инаугуришу нови систем вредности, кроз пружање симболичке слике реда, монументалности и геометријске усклађености, стварајући просторе за говоре (тргови...) као и репрезентативне објекте политичке моћи. У контексту инкорпорирања дела јавне уметности у отвореним јавним просторима урбаног пејзажа, може се рећи да су многа од њих инспирисана политичким идејама и покретима.

Трг је најизражајнији елемент урбане физичке структуре, чвориште (стратешка жижа) у које корисник може ући, циљ кретања, око кога се и на коме се формира и изграђује једно друштво. Друштвени живот који се на њему одвија као и његов значај као учесника у идентитету целог града представљају суштину. Њега је, као јасно оцртани простор, најлакше схватити, лако се препознаје и памти (Ил. 2.1.3.-7). Одређују га исти они формални чиниоци као и улицу, са разликом да зграде, код тргова са традиционалним одредницама, образују континуалну површину око

простора трга. Ефекат различитих маса овде мора да се умањи, како би се постигла континуална површина.

Урбани амбијент

Под њим се подразумева објективни или субјективни амбијент, тј. погледом или осећајем обухватљив физички просторни ансамбл, којег чини спрега просторних односа и активности људи. Визуелни елементи у свом међуодносу одсликавају композицију градског амбијента, који изазива сензитивну (или, по некима, психолошку) провокацију различитог интензитета код посматрача (Ил. 2.1.3.-8.). Према Осмонду (Osmond)³³ три његове значајне особине су: пропустљивост (постојање алтернативних путева кроз окружење), читљивост и различитост. Ова просторна јединица се кроз регулативу обликује више конкретним одредницама везаним за појединачне урбане елементе (као нпр. улицу, трг, блок, појединачне архитектонске објекте, зеленило и сл.). Код нас се урбани амбијенти у општем смислу могу помињати у склопу стратешких и генералних докумената/планова док се њихови саставни елементи прецизније одређују на нивоу регулационих и детаљних урбанистичких планова. У иностраној регулативи, они су прилично посматрани у склопу естетске контроле.

2.2. Врсте естетских анализа

Поделе анализа могу бити разноврсне. Назар нпр. наводи поделу естетских анализа на *формалне* и *симболичке (асоцијативне)*. *Формалне* су фокусиране на атрибуте објекта који доприносе естетском одговору и оне разматрају формалне естетске особине као што су облик, величина, боја, сложеност, уравнотеженост и сл. *Симболичке* се усмеравају на факторе који кроз доживљај производе конотативна (изведена) значења (као нпр. контекст, стил, итд.).³⁴ Честа, класична подела анализа у научним истраживањима је према начину прикупљања података, и то на *квантитативне* и *квалитативне*. Она ће се користити и везано за естетске анализе.

2.2.1. Квантитативне естетске анализе

Квантитативне анализе су засноване на парадигми постављеној у природним наукама – да је стварност релативно стабилна, мерљива и вођена рационалним законима који омогућавају да се изводе уопштавања. Квантитативне методе се углавном заснивају на *емпиријским истраживањима*. Емпиричари до свог знања долазе путем огледа, не управљајући се спекулативним мишљењем - тачније, посматрањем збивања и што трезвенијим расуђивањем. "Емпиризам значи добрим делом: служити се више туђим него сопственим искуством"³⁵. Код ових метода, постојећа теоријска и искуствена знања служе као основ за идентификовање проблема и постављање хипотеза истраживања. Суштина је у систематском прикупљању искуствених чињеница са циљем да се верификује постављена хипотеза.

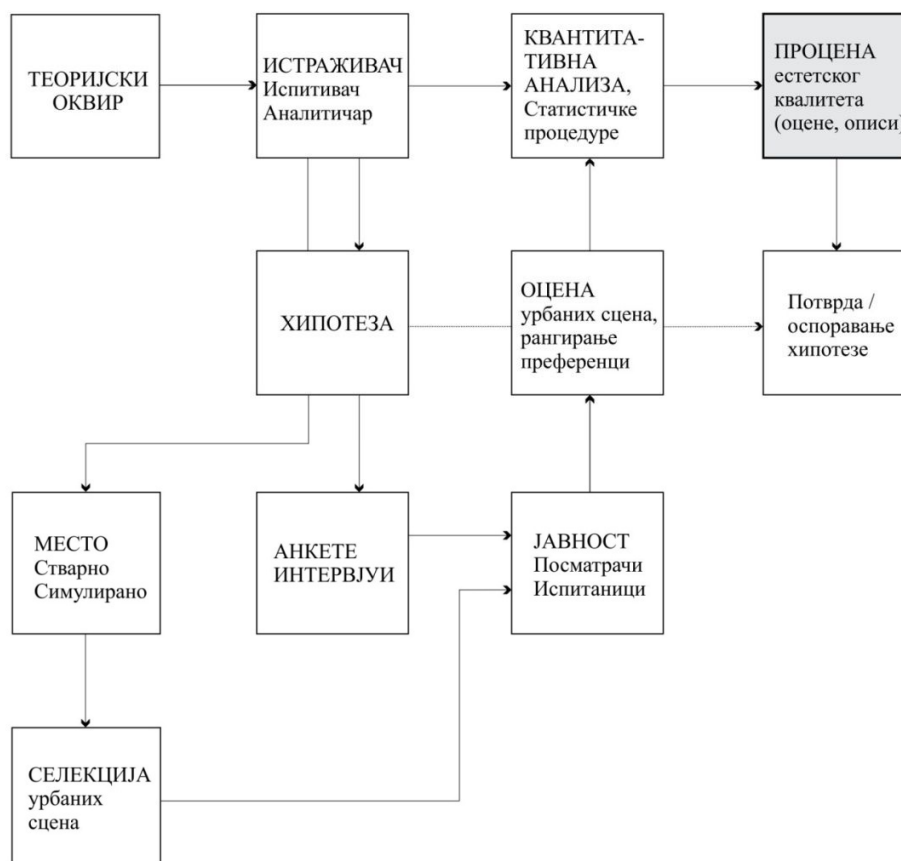
Квантитативне емпиријске анализе спадају у *неекспериментална истраживања* јер се углавном спроводе као анкетна истраживања на одређеном узорку популације уз примену анкетног упитника. Генерално, *фазе* ових анализа иду следећим током (Дијаграм 2.2.1.-1.):

-Дефинисање проблема и извођење хипотеза које потичу из теоријског оквира. Најугицајније у квантитативном истраживању унутар области урбане естетике су *бихевиоралне теорије о колативним варијаблама*³⁶ и *еволутивне теорије о преференцама окружења*³⁷.

-Развијање истраживачке процедуре за прикупљање података која генерално користи добро структуриране *интервјуе* (прибављање мишљења путем постављања питања и бележења њихових индивидуалних одговора) и *анкете* (прибављање мишљења корисника путем попуњавања упитника са понуђеним одговорима). Прикупљање података се врши на довољно великом узорку јавног мњења (испитаници). Главна сврха интервјуа и анкета је *процена естетског квалитета урбаног пејзажа кроз рангирање преференци*. Они који се интервјуишу обично се питају да оцене урбане сцене са фотографија или слајдова. Према теорији или хипотези/хипотезама које се тестирају истраживач сврховито издваја један број урбаних сцена (стварних или симулираних) које ће (сваку појединачно) испитаници/посматрачи кроз структурирани упитник, описати и оценити.

-**Обрада података заснованих на примени статистичких процедура**, које користе нумеричке и статистичке калкулације.

-**Закључци** који се изводе из статистичке обраде рангирања, генерално кроз међуодnose (корелације), анализе одступања и фактор анализе. Неке методе користе много једноставније процедуре као што су проценти и бројање фреквентности помињања. Са циљем процене јавних естетских преференци урбаног пејзажа, истраживач анализира рангирања и описе, успостављајући главне тенденције преференци, групишући опште, заједничке теме и односе међу ранжираним пејзажима, њиховим атрибутима и групама особа. На крају, интерпретира чињенице које су противне теоријама или хипотезама.

Дијаграм 2.2.1.-1. Уопштена процедура квантитативних анализа

Врсте ових анализа су:

Анализе оријентисане ка атрибутима урбаног пејзажа и естетским преференцама

Често дизајнери урбаног простора теже да наметну свој лични укус над корисничким преференцама или доносе наивне претпоставке везане за њих. Ако они и јавност деле став о естетским вредностима или ако професионалци могу прецизно да одмере естетске потребе јавности, тада ослањање на њихову интуицију може бити прихватљиво. Међутим, професионалци се разликују од јавности по њиховим енвајронменталним преференцама и те разлике нису тривијалне³⁸. Кроз *емпиријске студије* може се испитати *веза ових преференци и урбаног окружења*. На овај начин могу да се пореде опажени естетски квалитети на квантитативан начин. Урбани дизајнери могу тако да добију уопштену идеју колико је нека *варијабла* важна за креирање естетски квалитетног окружења и које специфичне карактеристике и квалитети изграђеног окружења привлаче или одбијају општу јавност.

Им Сеунг-Бин (Im Seung-Bin) наводи да је примена истраживања о визуелним преференцама била прилично нова на пољу дизајна у периоду када је његов научни рад био написан (1984. године). Многи дизајнери до тада нису били свесни вредности студија о визуелним преференцама јер су веровали да су естетска и визуелна разматрања сувише комплексна и да се не могу решавати кроз научни приступ што се касније показало као нетачно³⁹.

Битно је дефинисати *физичке варијабле пејзажа* које утичу на перцепцију његовог естетског квалитета и у којој мери, односно како Фентон (Fenton) каже - "објективно мерити физичке варијабле околине" ("објективна квантификација"). Овакве студије претпостављају *директну везу између објективних особина пејзажа и опаженог естетског квалитета*. "Коришћење објективних атрибута пејзажа који могу да се квантификују у процени преференци пејзажа води ка разматрању оних аспеката пејзажа који представљају *групу 'формалних' особина*, као што су облици, боје, линије и њихови обрасци и комбинације, односи између различитих просторних димензија".⁴⁰

Данијел (Daniel) овакав метод назива "приступом који се базира на јавном опажану". И он третира физичке елементе пејзажа као стимулансе који евоцирају

естетски релевантне психолошке одговоре кроз "релативно директне чулно-опажајне процесе и/или кроз умешане когнитивне конструкте" (као нпр. колативне варијабле - читљивост, мистерију, отвореност-затвореност)⁴¹. Тврди да се овакве процене одликују генерално прихватљивим стандардима прецизности и поузданости мерних система. По њему су индивидуалне перцепције и преференце пре индикација културне позадине него реакција на било које одређене елементе или матрице урбаног пејзажа.

Анализе преференције места

Као подврста претходних анализа могу се напоменути и анализе преференције места. Естетска, конкретно визуелна преференца места је индивидуално или групно свиђање или не свиђање визуелног изгледа места. Појам место у контексту овог рада се може изједначити са напред поменутим елементима интегралних нивоа урбаних пејзажа или урбаним амбијентима. Оно се одликује, како Шулиц каже, одређеним и изразитим карактером⁴².

По Оласкоаги, интервјуи у склопу ове методе се састоје од отворених питања и релативно су лаки за примену. То су најчешће крос-културалне студије, корисне за идентификовање типова природних или урбаних пејзажа. Њихови закључци су конзистентни.⁴³

Метод процене сценске лепоте (енг. - The Scenic Beauty Estimation Method – SBE)

Данијел и Бустер (Daniel and Boster) су развили овај метод ефикасне, објективне и научне процене пејзажа. Користан је за успостављање и упоређивање оцена различитих пејзажа. У овом методу, *сценска лепота* (еквивалент естетици, квалитету пејзажа, природној лепоти) се разматра као један "интерактивни" концепт, у ком је закључивање базирано заједно на перцепцији посматрача и њиховим процењивачким критеријумима. Овај критеријум може да се разликује код посматрача или код истог посматрача у различитим временима. Из тог разлога, SBE метод користи вредност једног критеријума захтевајући бинарну процену (или 'допада ми се' или 'не допада ми се').⁴⁴ Поступак је следећи:

-Сцене пејзажа се снимају и насумично презентују посматрачима (захтева се више од једне сцене јер се врши поређење различитих пејзажа),

-Посматрачи се замоле да рангирају сценску лепоту различитих пејзажа на нумеричкој скали од 10 тачака, узимајући у обзир одређени критеријум. Затим се врши евалуација тврдњи посматрача. Стандардни скор рангирања сваког посматрача за сваки пејзаж се независно рачуна и просечно рангирање једног пејзажа се користи као база поређења: "SBE анализа процењује разлике у опажању сценске лепоте поређењем посматрачевог рангирања за један пејзаж према свим рангирањима од осталих посматрача"⁴⁵,

-Врши се унифицирање јавног критеријума преферентности кроз калкулацију стандардног скорa за сваког посматрача и узимања једног од процењених пејзажа за базу нумеричке компарације.

Оласкоага ову врсту анализе позитивно оцењује јер омогућава поуздане и валидне резултате. Генерално, испитаници се слажу око тога шта им се свиђа или не свиђа у урбаним пејзажима. Наводи да је од универзалне користи и може га користити било која особа која је обучена у обради интервала скала и техника прилагођавања вредности критеријума како је објашњено у SBE методу. Међутим, није једноставан јер серија нумеричких операција компликује поступак. Мање је користан у односу на остале анализе јер је лимитиран на само три варијабле, што омогућава мало информација за процес дизајна или за увођење корективних мера у постојеће пејзаже.⁴⁶

Анализа значења

Иако анализа значења првенствено потпада под квалитативне анализе, у оквиру квантитативних се мора поменути један њихов сегмент који своје темеље базира на упитницима и квантитативној обради њихових резултата. Резултати ових анализа откривају *разлике у перцепцији и вредновању* (урбаних пејзажа), тј. идентификују *вредности и склоности које су везане за групе* (архитекте и не-архитекте (лаике), архитекте из различитих институција, итд.). Они доказују да корисници опажају значења и имају асоцијације везане пре за објекте него за веће

зоне у граду. На значења утичу професионална едукација, друштвени статус, личне склоности, 'укус' (под утицајем културе), предрасуде оног који их опажа и сл.

Структурирани упитници су једноставни и директни. Оласкоага наводи да особа која спроводи ово истраживање треба да зна да квантитативно обради рангирање (оцене) из интервалских или семантичких скала диференцијала кроз фактор или корелационе анализе. Степен сложености и тешкоћа ових метода зависи од броја одговора који се процесирају и интензитета коришћења статистике за анализу података. Захтева неке напоре и време али су се открића ове методе показала као конзистентна.⁴⁷

Анализа садржаја

Анализа садржаја служи за проучавање садржаја комуникације, тј. битан је инструмент *квантификовања и анализирања не-нумеричких комуникационих података*. Иако се примарно користи у квалитативним студијама, може се поменути и у оквиру квантитативних јер помаже да се селекутују и квантификују релевантне вербалне или графичке информације. "Има за циљ да *побољша квалитет закључака које доносимо*. Базирана је на анализи комуникација, било да су оне вербалне, писмене или чак сликовне. Она анализира објективним и систематским избором карактеристика у одређеним деловима ових комуникација. Укључује демонстрирање начина на који су ове карактеристике повезане са нашим закључивањем"⁴⁸.

Ова техника олакшава обраду информација до којих се долази кроз *продубљене интервјуе* (енг. - in-depth interview). Они су прва фаза ове анализе и користе се када је тема испитивања јако осетљива или су нам потребна ексклузивна мишљења. Овакви неструктурирани интервјуи се заснивају на непосредној комуникацији (разговору две особе), са циљем дубљих сазнања о људским мислима, осећајима и понашању везаним за важна питања. Онај ко спроводи интервју може да подстакне интервјуисаног да говори о задатој теми – тачније, постоји интеракција особа које у њему учествују.

Затим се врше *квантитативне калкулације* које се базично састоје од једноставног табелисања учесталости помињања речи или фраза. Претпоставка је да оне које су најчешће споменуте одражавају важна питања у свакој комуникацији.

Поједностављују се информације које се јављају као опширне или сложене редуковањем и класификовањем у специфичне категорије. Квалитативно, анализа садржаја може укључивати било коју врсту анализе где је садржај комуникације (говор, писани текст, интервјуи, слике...) категорисан и класификован.

Примена ове технике је универзална и свака тренирана особа је може спроводити. Генерално је лака за примену. Нуди конзистентне (доследне, одрживе) резултате међу сличним групама људи. Такође је конзистентна у показивању разлика и наглашавању опажања и преференци између група различитог годишта и образовања.⁴⁹

Сумирано, могу се издвојити и позитивне и негативне одреднице ове врсте анализа.

Позитивно је што су скоро све квантитативне методе корисне за тестирање теорије хипотеза, за добијање знања, или за приказивање веза између варијабли. Високо су поуздане, дају доследне, конзистентне резултате. Универзалне су – применљиве од било које компетентне, обучене особе. Од приказаних врста - анализе оријентисане ка преферираним местима и анализа садржаја су релативно лаке за примену.

Негативно је што један број њих (корелација, анализа фактора и друге статистичке технике код анализе оријентисане ка атрибутима и естетским преференцама окружења и методе процене сценске лепоте) *захтева знатно време, финансијске трошкове, велики број (велике узорке) и адекватну структуру испитаника, као и вештину статистичке обраде података* коју урбанистичко и архитектонско образовање не обезбеђују. Иако софтвер за обраду статистичких података постоји, уношење података, организација и процесирање (обрада), као и интерпретација излазних података захтева време и напоре. Што је већи број особа којима се дају упитници већи ће бити и квантитет података са којима се ради.

Везано за статистичку вештину, често се у склопу емпиријских истраживања мора остварити сарадња са другим дисциплинама, повезивање са другим институцијама, универзитетима или приватним консалтинг фирмама⁵⁰. Међутим,

уколико немамо времена ни средстава да спроведемо оригинално истраживање, најисплативија метода доласка до научних чињеница је погледати резултате других истраживања из литературе⁵¹. Једна од предности науке је што обезбеђује, као јавно добро, издашан резервоар идеја и чињеница које могу помоћи професионалцима да побољшају своју праксу, конвертујући их у уредбе или препоруке. Такође, други научници се могу позивати на њих и користити их као готове информације у својим истраживањима.

Међу главним критикама већине квантитативних метода је *распрострањена употреба фотографија*, односно питање репрезентативне ваљаности (убедљивости) фотографија које су коришћене као сурогати за урбани пејзаж у опажајном смислу. Сматрајући да су градови пространи, сложени и стварни ентитети, није подесно редуковати сво богатство њиховог искуства па је и дискутабилно колико је добро судити према селектованим фотографијама или статичним/динамичним моделима.

Када су *структурирани упитници* у питању – неки сматрају да понуђена листа атрибута за описивање урбаних сцена спутава испитанике да своје ставове изричу споственим терминима и на тај начин независно дају суд. Ово се не односи на коришћење продубљених интервјуа са отвореним питањима⁵².

2.2.2.Квалитативне естетске анализе

Генерално, ова истраживања се употребљавају када се врши дубља анализа у односу на квантитативне методе. Односно, када постоји потреба за целовитијом и широм сликом о некој, често сложенијој, појави/проблеми. Када структурирани упитник, који се често користи код квантитативних анализа, не може да обухвати целу проблематику – ту је адекватна примена квалитативне анализе.

У њима се прикупљање података врши углавном *директним посматрањем постојећих урбаних пејзажа* и то их чини више месно-базираним (енг. – place-based) у односу на квантитативне методе, које су оријентисане на посматраче (енг. – observer-based). Због њихове различите сврхе и стратегија анализа података, налази квантитативних и квалитативних метода и приступа су потпуно различити.⁵³

Дијаграм 2.2.2.-1. Уопштена процедура квалитативних анализа

Ако квалитативна истраживања користе испитанике – то је онда мали број њих који поседују знање и искуство важне за тему истраживања. Напред помињана техника продубљених интервјуа је један од најефикаснијих начина за разумевање чинилаца и разлога појава, у овом случају, из области урбане естетике. Међутим, квалитативне анализе могу да се врше и без примене продубљених интервјуа – само директним посматрањем. (Дијаграм 2.2.2.-1.)

Визуелна анализа

Ова метода конституише вредно средство за емпиријску, естетско/визуелну анализу града. Може се пронаћи у стручној литератури и под појмом 'визуелни

преглед' (енг. – visual survey)⁵⁴. Такође, визуелна анализа је једна од могућих метода у склопу неког визуелног истраживања. Базира се углавном на *директном посматрању и делом на документацији* (из књига, графичких извора и рецензираних претходних истраживања). Према њему се врши категоризација посматраног (урбаног ткива) према чулним карактеристикама, формалним особинама и изразу. Користан је и за опажање просторне организације (опажање карактеристика и просторних односа природних и од стране човека створених елемената урбаног пејзажа) и идентификовање вредности⁵⁵, бележење важних елемената који ће се користити у урбаном дизајну или урбаном планирању, уочавање евентуалних проблема и процену потребног преобликовања града – све са циљем побољшања естетских карактеристика урбаног пејзажа⁵⁶. Директним посматрањем естетских објеката (делова и нивоа урбаног пејзажа) у реалном контексту, "са претпоставком да су они делови живота, [...] може се схватити уз то још и нешто од њихових значења и потенцијала"⁵⁷.

Једна од познатих метода која припада 'визуелној анализи' а првенствено се користи за прикупљање података је *'прикупљање фотографија од стране корисника/посматрача'* (или изворно, енгл. - Visitor Employed Photography – VEP). Овај метод је базиран на истраживању које је 1972. године спровео Габријел Черем (Gabriel Cherem) као начин за прикупљање 'јавних' слика пејзажа. Черем је желео да уведе јавност у процес управљања (вођења) урбаног простора, тј. да процени да ли постоји разлика између менаџерске (управљачке) и јавне перцепције квалитета урбаних зона. Он је тражио од посматрача да фотографишу све што им се свиђа. Брчерова (Burcher) помиње и Ченовета (Chenoweth), који је такође користио VEP али је једну групу учесника замолио да фотографишу ствари (елементе) које сматрају допадљивим, а другу оне које сматрају недопадљивим. Свеукупно, резултати студија су били слични – многе од слика (призора) које су фотографисане су биле исте. То су 'концензусне фотографије', које представљају сцене за које постоји извесни степен интересовања јавности. И поред свих користи методе, Брчерова наводи и једну њену ману а то је да фотограф може да се умори и не заврши пројекат по инструкцијама

које је добио. У сваком случају, "VER метода је сјајна јер помаже да се разумеју важне и значајне компоненте пејзажа".⁵⁸

Практична примена визуелне анализе је релативна с' обзиром на величину и сложеност градова. Градови су превише пространи и комплексни па није изводљиво да један експерт анализира цео град. Зато се углавном визуелна анализа користи за истраживање и евалуацију *малих зона градова* (као што су суседства или дистрикти) или *малих градова*, најчешће оних са историјским значајем и за програме урбане обнове⁵⁹. Није лака метода као што на први поглед изгледа јер је интерпретирање и увођење смисла већу визуелне податке увек било тешко. Такође, за обраду већих територија истраживање захтева велико време, напоре и људе.

Различита су мишљења о интересовању за ову методу. Џејкобс (Jacobs) сматра да иако омогућава бољи увид у оне елементе који чине ткиво града - њено коришћење опада са временом у корист неких других метода. По њему су статистичке методе пожељније у урбаном планирању над визуелним⁶⁰. Слично мисли и Фатимах (Fatimah) који каже да "упркос потенцијалним вредностима које нуде визуелна истраживања, овај приступ се разложно сматра маргиналним у оквиру постојеће квалитативне праксе"⁶¹. Док Пинк (Pink) сматра да је "од 1990.-их коришћење визуелног у истраживањима друштвених наука драматично повећано. Теоретски напредак унутар ових наука је водио истраживаче ка томе да препознају да визуелни материјал није обавезно више субјективан од вербалних или писаних података [...]" а такође и увиђањем важности визуелног доживљаја, знања и комуникација у свакодневном животу и људској перцепцији⁶². Користи се и као самостална а и у комбинацији са другим методама. Без обзира на то, дефинитивно је врло корисна метода.

Семиотичке/семиолошке анализе

Од грчке речи *сѐмеион*, што значи знак, развили су појмови и дисциплине као семантика, семиотика и семиологија, чија је измешаност велика и делокруг деловања тежак за одређење. После опсежних анализа, Ђокић износи дефинитивни став да се "данас *семантика* као дисциплина бави значењем знакова, означавањем и истинитошћу, док *семиотика* и *семиологија* и даље служе као називи за науку о

знацима"⁶³. Стога ће припадност ових анализа бити двојна, као у наслову. Предочене дисциплине су не само науке о знацима, већ и науке која проучавају многе културне феномене, па и урбани простор и архитектуру, који уколико би се схватили само као функција, комуникација не би била могућа. Они имају и секундарно, симболичко значење, које културни контекст приписује некој ознаци и које помаже енкодирању значења.

Семиотичке/семиолошке анализе, као вид квалитативних анализа, се користе за *интерпретацију знакова и симбола друштвеног значаја унутар урбаног пејзажа*. Битно је на почетку *дефинисати појмове знакова и симбола* и њихов однос.⁶⁴ Знаци и симболи, као језик форме, омогућавају комуникацију, тј. тумачење и разумевање смисла и значења окружења. Изучавање *симболичке естетике* и њена примена у анализама врши се са циљем да се "побољша способност дизајнера да креирају окружења и/или политике везане за дизајн окружења *које боље задовољавају симболичке потребе њихових клијената* – спонзора и корисника"⁶⁵. Такође, циљ је и побољшање свих видова урбаног идентитета, чији су кључни конститутивни елемент – симболи.

Урбани елементи и њихове карактеристике које носе симболичка значења и који чине основу ових анализа већ су наведена раније у раду (1.5.3. Друштвене и културне одреднице → Естетски критеријуми). Објекте, отворене урбане просторе са свим својим 'симболичким' особинама треба тумачити у оквиру различитих контекста (поред естетског - економски, идеолошки, политички, функционални, енвајронментални и историјски) и доводити у везу те контексте. Иако су семиотички/семиолошки приступи универзални у ширем смислу, они се имплементирају према посебностима сваке културне групе. Свака компетентна особа *кроз директно посматрање* може да одређује показатеље – урбане елементе и њихове особине у изграђеном окружењу који доприносе значењу и симболици. И после тога да истражује значења према специфичном географском, културном, друштвеном, историјском, политичком и економском контексту. Ове анализе обично укључују *проучавање документације (читање текстова) и интерпретирање њихових оквира референци*. Иако се разумевање значења кроз пажљиво посматрање

лако постиже, интерпретација текста је ипак релативна у складу са степеном тежине (изражене у труду и времену).

Феноменолошке анализе

Оласкога помиње још један приступ идентификацији значења – феноменолошки, који, за разлику од семиотичког/семиолошког *наглашава лична значења*. Феноменологија и термин „феномен“ се данас обично употребљавају у значењу „појаве“, али у филозофији он има шире и сложеније значење: то је суштина која се појављује, открива нашој свести, тј. појављивање нечега што стоји иза саме појаве као њена бит, смисао⁶⁶. Феноменолошки приступ је осмишљен тако да се стекне разумевање личног доживљаја посматрача/корисника урбаног пејзажа у свој његовој дубини и сложености.

Ове анализе се базирају на идеји, *појму места*. Оно захтева значење и процењује се према текућој радњи, према његовој сврси, односу између ствари и према интересима и намерама његових корисника. По Релфу, феноменологија места је резултат три међусобно повезане компоненте: *специфичног пејзажа* (предела) са заједно природним и изграђеним елементима, матрице друштвеног понашања прилагођеног одликама и предностима особене локације и укупности личних и подељених значења⁶⁷.

Могу се издвојити *два начина анализе места*. Један се базира на *директном посматрању и документацији*. На основу прикупљеног врше се описи места и истраживање, закључивање. Значајна пажња се обраћа на тродимензионални аспект физичких односа и значења повезана са овим просторним односима. Други се базира на *директном посматрању, допуњеном продубљеним интервјуима*, у којима се особе са којима се ради интервју замоле да идентификују најзначајнија места (или најмање значајна) у свом урбаном окружењу. Кроз интервјуе истраживач може да се информише о различитим значењима која корисници везују за место и на основу тога доноси закључке.⁶⁸

Конзистентност значења до којих се дође у анализама није висока јер овај поступак открива лична значења и асоцијације у односу на окружење. Међутим, може се рећи и да значења нису у потпуности индивидуална пошто њих такође деле

групе и сабирају их у заједничке сврхе и интересе. Сумирано, пошто су значења места до којих се дошло вишеструка и различита - сазнања нису универзална. Али зато методологија јесте. Она захтева од истраживача да се упозна са местом (и да са њим буде фамилијаран). Било која компетентна особа може да истражује место кроз директан доживљај и то није тешко спровести али захтева одређено време у зависности од комплексности града.⁶⁹

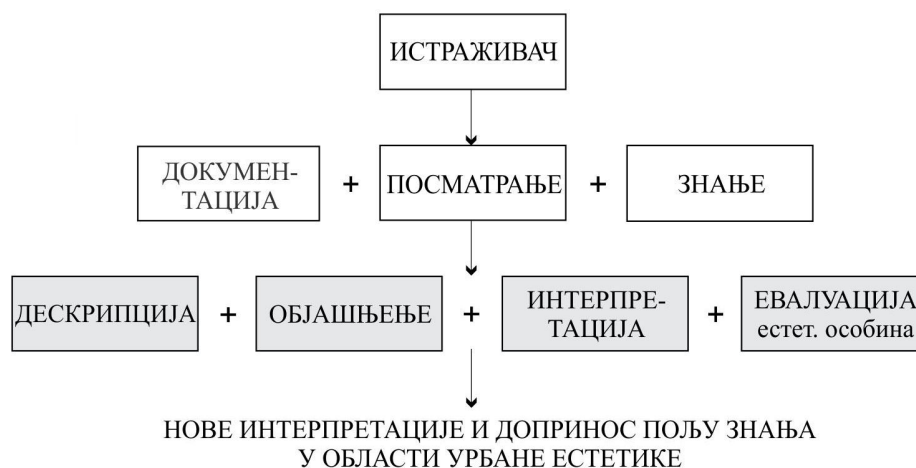
Критичка естетска анализа

Базира се на естетској процени професионалца – експерта (индивидуално или панелно), на бази његових тврдњи заснованих на знању, професионалној обуци и развијеној сензибилности, као и информацијама које поседује. То треба да буде "креативни индивидуалац који дубоко разуме процесе пејзажа и поседује осетљивост која му дозвољава да гледа на неконвенционалан начин"⁷⁰.

Класична анализа података одговара фази идентификације сакупљених података и њиховој интерпретацији (тумачењу, запажању). Циљ такве анализе је обично утврђивање одређеног стања и испитивање узрока који су до тог стања довели. Критичка анализа нуди нове интерпретације у оквиру (естетског) контекста и ослања се на доказе који су систематично сакупљени и анализирани⁷¹. Истраживач гледа на изграђену форму (урбани пејзаж) на нови начин, поставља нове чињенице у шири истраживачки контекст. Критичка анализа се разликује од обичних коментара и одговора у томе што експлицитно *доприноси пољу знања у областима* као што је друштвена теорија, историја или у, овом случају, естетика⁷², а базира се на посматрању, документацији и, наравно, знању о окружењу/урбаном контексту. Може се закључити да она обухвата *дескрипцију, објашњење* (логичку аргументацију која користи логичку, аналитичку или друге форме теоретског резоновања), *интерпретацију* (тумачење, критичко расуђивање) и *евалуацију естетских особина, у овом случају, урбаног пејзажа* (Дијаграм 2.2.2.-2.).

Практична корисност овог типа анализе је у указивању на наше планове, акције или догађаје који утичу на губитак естетских вредности грађеног окружења, у потенцирању побољшања естетског квалитета, у већ поменутом "јасном доприносу бази знања поља естетике окружења/урбане естетике"⁷³ и побољшању способности

процене. Због личних основа, тврдње међу критиком се могу разликовати па сазнања нису универзална и у складу са тим се може рећи да је универзалност критицизма релативна⁷⁴. Без захтева за помоћним калкулацијама (квантификацијом), ове анализе не разматрају укључење јавног мишљења у њихов процес.

Дијаграм 2.2.2.-2. Процес критичке естетске анализе

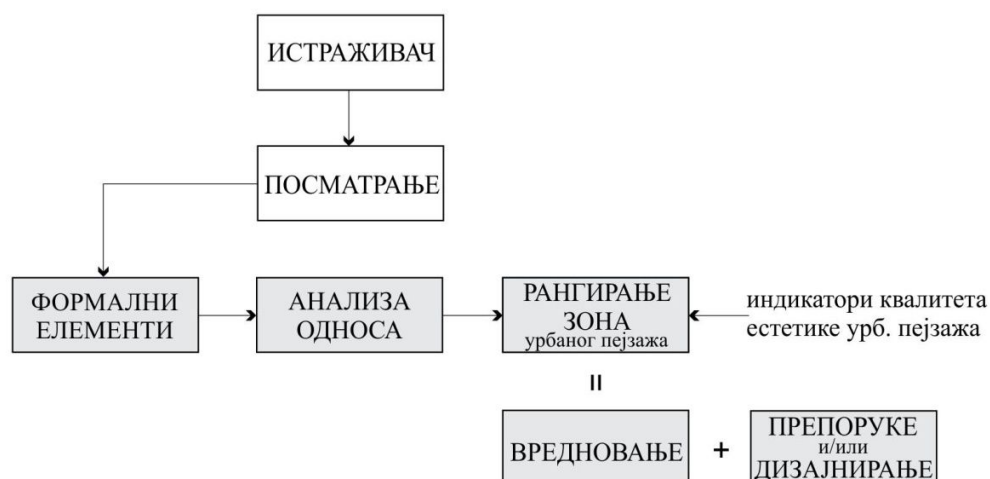
Експертско-дизајнерски приступ

Данијел помиње експертски/дизајнерски приступ (енг. - expert/design approach) који се развио и озаконио у контексту праксе јавног управљања земљиштем (енг.-public land management practice) у Америци у 2.половини 20.века⁷⁵. Он може на први поглед да се изједначава са критичком анализом јер се и базира на ставу појединца (експерта) али му недостаје новина у интерпретацији чињеница и коначна оцена квалитета се доноси примарно на основу универзалних индикатора а не на основу знања, искуства и сензибилности експерта. Овај приступ нагиње ка објективној страни филозофије естетике и класичним моделима људског опажања и естетског суда. Базира се на увиду (испитивању) и анализи видљивих елемената циљног пејзажа⁷⁶.

По овом приступу, тренирани експерт систематично истражује пејзаж и вреднује га узимајући у обзир комбинацију апстрактних дизајнерских параметара

(универзалних индикатора квалитета пејзажа) који се сматрају релевантни за естетику пејзажа. Процедура је следећа - физички елементи пејзажа се преводу у формалне елементе – дизајнерске параметре (као нпр. форму, линију, текстуру, боју...) па се затим анализирају односи између њих (варијабилност, јединство, хармонија, живахност...). Тада, следећи прописана правила и смернице, зоне (пејзажи) се рангирају од најнижег до највишег квалитета. У типичној примени, тренирани експерт је такође одговоран за дизајнирање (пројектовање) и/или давање препорука о управљачким активностима окружења.⁷⁷

Експертски приступ процени квалитета пејзажа је критикован због неадекватних *нивоа прецизности и поузданости*. Одређују се углавном грубо само три класе квалитета – висока, средња и ниска, често са веома знатним уделом зона које су класификоване као средње. Данијел наводи и да је поузданост индивидуалне процене квалитета пејзажа битна (и проблематична) јер се ове анализе обично изводе од стране једне особе (мада то могу бити и експертски тимови када се раде веће анализе/студије), као и да се може тврдити да су експертска процена и класични дизајнерски параметри много више повезани са "правим естетским вредностима", него мерила базирана на опажању и тврдњама узорка несофистициране публике⁷⁸ – што се може сматрати и 'одбраном' овог типа анализа. То се односи и на претходну – критичку анализу.

Дијаграм 2.2.2.-3. Процес експертско-дизајнерског приступа

У кратком закључку, могу се изнети кључне предности и мане ових врста (метода) анализе.

Позитивно је што ове методе и приступи доприносе дубоком разумевању градова у њиховим различитим нивоима сложености. Оне имају предност над квантитативним методама због бављења стварним доживљајем градова и, према томе, чине вредним предлоге за њихово побољшање (унапређење). Истраживач је део ситуације коју истражује. Сагледавање проблематике је продубљено, из различитих углова. За ову врсту анализа карактеристични су мали узорци субјеката и студије случаја. За обраду података (осим за феноменолошки приступ) није потребна статистичка обрада података.

Као главна **негативност**, односно критика ових метода је опасност од пристрасности у мишљењу. Осим наведеног феноменолошког приступа, који захтева јавно мишљење кроз интервјуе, квалитативне методе већином почивају на тврдњама експерата. Иако су ове тврдње генерално засноване на знању, професионалном тренингу и развијеној сензитивности, оне нису ослобођене од личних и групних наклоности. Ризик од пристрасности експерата може бити редукован укључивањем процене опште јавности.⁷⁹ Позитивне и негативне уопштене карактеристике квантитативних и квалитативних анализа приказане су у табели 2.2.3.-1.

Табела 2.2.1. Упоредни приказ квантитативних и квалитативних естетских анализа

КВАНТИТАТИВНЕ АНАЛИЗЕ	КВАЛИТАТИВНЕ АНАЛИЗЕ
Корисне за: -тестирање хипотеза, -добивање знања, -приказивање веза између варијабли,...	Корисне за дубљу анализу у односу на квантитативне методе – целовитија слика о појави/проблему. Сагледавање из различитих углова.
Оријентисане на посматраче (испитанике).	Истраживач има кључну улогу у укупној ситуације истраживања.
Распрострањена употреба фотографија или вештачких симулација као стимулуса при истраживању – питање репрезентативне ваљаности	Директно посматрање постојећих урбаних пејзажа – више месно базиране анализе. Бављење стварним доживљајем .

Користе се углавном структурирани упитници . Сматра се да понуђена листа атрибута може да спутава испитанике у давању независног суда.	Када структурирани упитници не могу да обухвате целу проблематику – адекватна је употреба квалитативне анализе. Ако су евентуално присутни испитаници – онда је то мали број. Користе се продубљени интервјуи .
Један број анализа захтева: - знатно време, - финансијске трошкове, - велики број и адекватну структуру испитаника, - вештину статистичке обраде података.	Анализе се врше: - на малим узорцима субјеката, студије случајева, - на малом броју испитаника (ако се они уопште укључују у истраживање), - није потребна статистичка обрада података .
Резултати су врло поуздани, доследни, конзистентни.	Резултати су релативно конзистентни. Присутна је опасност од пристрасности истраживача у мишљењу.
Анализе су универзалне , могу их вршити било које компетентне, обучене особе.	Анализе су мало до релативно универзалне , нису лаке за спровођење – захтевају знање, професионалну обуку и развијену сензибилност за интерпретацију резултата.

Последњих деценија је евидентан пораст истраживања у којима се *комбинују квантитативне и квалитативне методе*. У литератури се често појављују под називом *микс-методска истраживања*.

2.3. Естетска анализа у иностраној урбанистичкој пракси

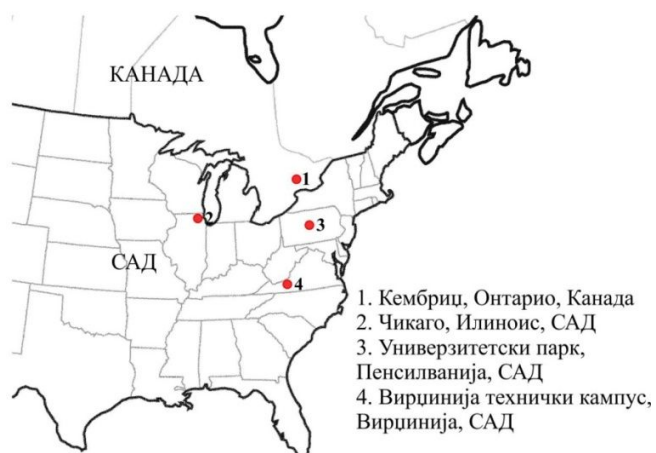
Већим бројем естетских анализа урбаног пејзажа из иностранства, чији приказ следи, тежило се показивању могућности примене, разноликости опција, разноврсности методологије њиховог спровођења као и покривању свих просторних нивоа урбаног пејзажа и поменутих врста анализа. Такође, разнолики су и иницијатори и они који их спроводе (истраживачи).

Представљене естетске анализе су *категорисане према просторном обухвату* на који се односе а уз сваку анализу је *назначена и њена припадност одређеној врсти естетских анализа* према начину прикупљања и обраде података, као и, уколико се до таквих информација може доћи, *да ли је иницирана од стране институције или је спроводе појединци индивидуално или у мањим групама*.

Примери иностраних естетских анализа су из градова Европе, Америке и Канаде (Дијаграми 2.3.-1., 2.3.-2.), као и рађени на бази вештачких симулација.

Дијаграм 2.3.-1. Инострани примери естетских анализа из градова Европе

Дијаграм 2.3.-2. Инострани примери естетских анализа из градова САД и Канаде

2.3.1. Макро целине урбаног пејзажа

Почиње се од анализа у којима се посматра цео град и иде хијерархијски до нижих просторних нивоа.

Анализа карактера и израда катастра вредности (Будимпешта, Мађарска)⁸⁰ - Примењене врсте анализе су *визуелна и феноменолошка. Институционализовано*, по наруџбини Градске управе Будимпеште, 1992. год. је направљен *'План карактера Будимпеште'*, настао у контексту интегративне заштите градитељског наслеђа, показујући напредак у односу на раније облике планерског и урбанистичког рада у великим зонама Будимпеште са историјским наслеђем⁸¹ (Ил. 2.3.1.-1.). Иако носи назив 'план', он се пре може подвести под анализе (естетске, визуелне и др.) јер представља *прву фазу* у оквиру процеса решавања будућих урбанистичких питања. Главни циљ истраживања је будући развој урбаног пејзажа заснован на његовом *постојећем локалном карактеру, атмосфери*, као потенцијалу за одржање и развој места у ком се и становници и посетиоци осећају пријатно, ушушкано, лепо. *Метод рада* је допринео да се овај 'План' најбоље усагласи са савременим урбанистичким идејама - прво је вршен преглед целине града па су онда дефинисане мање органске целине индивидуалног карактера. Коришћена је *вредносна методологија* чији је циљ да се карактер и атмосфера сваког појединачног дела, поред тога што треба да се штите, у будућности првенствено развијају⁸². Јасно се наводи да је планирано да се 'План карактера' *имплементира у будућу регулативу* у оквиру зонирања или кроз давање упутстава и сугестија актерима у процесима инвестирања и изградње града. После 'Плана карактера' развијен је детаљни *'Катастар вредности'*, који ће касније користити као база података при изради регулационих планова и развојних концепата. Његова методологија израде је јасна⁸³.

Анализа духа места - 'geniusa loci' (Праг, Чешка)⁸⁴ - Истраживање је засновано на *феноменолошкој анализи* и иницирано је *индивидуално*. Кристијан Норберг-Шулц (Christian Norberg-Schulz) је овде спровео поменути први начин феноменолошких естетских анализа на примеру Прага (Prague) (Картума (Khartoum) и Рима (Rome)). У оквиру *целог града*, Шулц феноменолошку перспективу места заснива на *анализи структуре места* која се, узимајући у обзир значење, даље

категорише на *анализу простора* (тродимензионална организација елемената који чине место) и *анализу карактера места* (генерална 'атмосфера', или најсвеобухватнија особина било ког места)⁸⁵. Он процедуру анализе која води ка разумевању 'geniusa loci' (Ил. 2.3.1.-2.) једног града (у књизи конкретно Праг, Картум, Рим) базира на следећим тачкама: *слика* (силуете, погледи, доминантни вертикални елементи, читљивост, мистерија (кроз анализу улица, капија, дворишта, степеништа,...)), *простор* (примењене урбане матрице и њихови примарни и секундарни елементи, разноврсност елемената – богатство, топографија, оријентација (читљивост+откривање+изненађење) и *карактер* (природно окружење (узвишења-планине, вегетација, вода), густина ткива, архитектура (тип и стил објекта, аркаде...))⁸⁶.

Анализа визуелног идентитета градова (Словенија)⁸⁷ - Ова *визуелна анализа* иницирана је *институционализовано*⁸⁸. Од 1992-94. године рађен је истраживачки пројекат 91 урбаног центра (града, места) и извршена је њихова типолошка класификација на бази визуелног идентитета. Словеначка влада, заједно са урбаним планерима и архитектама, је желела да ојача и очува елементе националног идентитета, његовог наслеђа и специфичне лепоте пејзажа ових центара (Ил. 2.3.1.-3.). Било је битно да се визуелна анализа уради за све градове да би се даље развијао њихов специфичи 'словеначки' дух, идентитет мале размере и зеленог окружења као и да се добију одређене препоруке. *Истраживачка методологија* се заснивала на *инвентарисању (анализирању) и вредновању* урбаног пејзажа градова а затим на *давању предлога* везаних за њихово даље планирање (одређене смернице)⁸⁹. *Базична 'идеологија' естетског вредновања* заснивала се на "очувању историјског наслеђа и природних сцена, ре-урбанизацији и хуманизацији градова, лимитирању њиховог будућег раста, промена и побољшању лошег визуелног окружења – додавањем новог архитектонског квалитета, лимитирању висине нових објеката"⁹⁰. У контексту урбане естетике, анализа је значајна и због разматрања улоге боје као важног елемента урбане форме као и могућности комбиновања историјског контекста и савремене архитектуре⁹¹. Ова *евалуација естетског квалитета*

словеначких градова и природног отвореног простора постала је база за словеначко регионално и урбано планирање.

2.3.1.1. Урбане матрице

Визуелна анализа историјског дела Прага (Чешка)⁹² - Врста примењене анализе је *визуелна* и она је рађена *институционализовано*. Палаи (Pallai) у трагању за новим методом интеграције старог и новог у историјским зонама и наслеђу Централне Европе, наводи као добар пример методологију анализе Марије Швабове (Maria Svabova) која је уведена у праксу у Прагу од 1979. године⁹³. Анализа креће од урбане композиције историјског дела града - урбаних матрица (Ил. 2.3.1.1.-1.) и хијерархијски приступа мањим јединицама. На крају се закључци о индивидуалним објектима доносе примарно на основу њихове позиције унутар урбане матрице. Идеја је да се идентитет града може побољшати ре-креацијом локалног идентитета у савременим околностима - на бази поштовања реда и хармоније, поштовањем правила и прихватањем надмоћи вишег од себе у склопу хијерархије. Са аспекта урбаног пејзажа ово је добар приступ анализи. Методологија је спроведена кроз три фазе. У *првој фази* је на почетку проучаван рељеф - комплетна морфологија и примењена матрица, затим њени композициони делови – панорамске јединице (Ил. 2.3.1.1.-2.), или ансамбли, и на крају мање кохерентне јединице, које су обично оформљене око неких значајних, доминантних елемената (Ил. 2.3.1.1.-3.)⁹⁴. У *другој фази*, све се посматра из пешачке тачке гледишта⁹⁵. Тек се у *последњој фази* стиже до индивидуалних објеката, који су у овој анализи чврсто дефинисани од стране окружења/контекста. Наглашено је да је сврха ове сложене методе анализе имплементација резултата у план али није објашњен начин.

Анализа утицаја урбане матрице на естетски аспект квалитета урбаног пејзажа и ниво пешачких активности (Праг, Чешка)⁹⁶ - У овом истраживању, које је рађено *индивидуално* (као рад у научном часопису) комбиноване су квантитативне и квалитативне анализе, тачније - *анализа значења* и *визуелна анализа*. Испитује се утицај историјско-друштвено-културно-економских фактора окружења на просторну средњовековну урбану матрицу која умногоме утиче на естетски квалитет урбаног

пејзажа. Она условљава карактер града и капацитет улица (који су битни за анализу туристчког утицаја у историјском језгру Прага који се проучава), односно перцепцију његовог језгра од стране становника и посетилаца, као и разумевање опаженог значења окружења у променама. Естетским/визуелним анализама се прилази из једног другог угла, кроз везу са туризмом. Процену перцепције корисника, односно 'мерење немерљивог', Симпсонова (Simpson) је остварила методолошком везом између урбаног капацитета, тј. нивоа до ког је развој прихватљив, и студија опажања што представља важан квалитативни допринос једном другачијем начину приступа⁹⁷. У методологији су коришћени *упитници*⁹⁸. При анализама и поређењу перцепције две поменуте групе корисника истакле су се две битне теме - *перцепција естетског аспекта квалитета урбаног пејзажа* и *нивоа пешачке активности*. За прву тему од значаја су целовитост урбаног пејзажа историјског центра Прага и његова атмосфера. Закључено је да је улични карактер Прага, као важан елемент урбаног капацитета, битан у привлачењу туриста (Ил. 2.3.1.1.-4.). Негативна је акутна презакрченост која је резултат "људске размере" градског језгра (а такође и урбане матрице), која је заузврат кључни део атракције града (Ил. 2.3.1.1.-5.). Анализа перцепције нивоа пешачке активности потврдила је да је туризам још један важан елемент нивоа уличног капацитета⁹⁹.

2.3.1.2. Урбане панораме/силуете

Истраживања естетских преференци урбаних силуэта (синтетичке симулације/фотографије урбаних силуэта)¹⁰⁰ - У сва четири примера је при истраживању коришћена *анализа оријентисана ка атрибутима урбаног пејзажа и естетским преференцама* и они су индивидуално иницирани. Само се подтеме и, евентуално, технике разликују.

-Хит, Смит и Лим (Smith, Heath & Lim) су у свом истраживању користили 'афект грид' (енг. - Affect grid) матрицу – 'мрежу осећања' која им је послужила за *мерење узбуђења и задовољства*, као основних супстрата осећајног вредновања силуете урбаног пејзажа¹⁰¹. Основни циљ је био разумевање начина на који обични људи (корисници урбаног простора) доживљавају силуету града. Истраживани су

високи објекти као значајни елементи урбаних силуета и релације утицаја њихових естетских особина на доживљавање урбаних силуета које сачињавају. Након насумичног презентовања симулације урбаних силуета испитаници су замољени да изврше њихову евалуацију или према опаженој комплексности силуете града или по њиховим преференцама (наклоностима, допадању) и изразе своје задовољство и узбуђење повезано са сваком силуетом. Као резултат истраживања добијено је да највећи утицај на преференце, узбуђење и задовољство укупном силуетом има *степен комплексности силуете (контуре) појединачних објеката*. Иначе, на овај начин могу да се квантитативно пореде *опажени визуелни квалитети дизајнерских алтернатива* као и да се добије уопштена идеја *колико је нека варијабла важна за креирање естетски/визуелно лепог окружења*.

-Рад Стемпса (Arthur III Stamps), Назара (Jack L. Nazar) и Ханиуа (Kazunori Hanu) показује како се *савремени научни протоколи могу користити за потврду естетских директива урбаног дизајна пре стварне изградње*¹⁰², тј. врши се мерење потенцијалних фактора утицаја урбане силуете на визуелне преференце путем одређеног протокола (у овом случају фактори су - свеобухватни облик силуете (конвексни (Ил. 2.3.1.2.-1.), конкавни или равни), број преокрета у линији крова индивидуалних објеката (4,8 или 12) и ниво варијација четири атрибута индивидуалних објеката (висина, ширина, дубина и удаљеност од регулационе линије (мала, средња или велика). На основу рачунања стандардизованог значењског диференцијала (d) изводе се планске препоруке за пријатност. Иако је методологија сложена и састоји из осам корака¹⁰³, делује смислено и логично води ка коначном закључку. На основу резултата истраживања закључено је да планери који теже интересантнијој и пријатној урбаној силуети треба да се концентришу на *варијантност атрибута објеката*.

-Назар и Терзано су у свом раду спровели *три истраживања*, поредећи реакције испитаника на *природне призоре, ноћне и дневне урбане силуете* (дигиталне фотографије у боји)¹⁰⁴, тј. пријатност призора, процену одређених формалних елемената сваке сцене и сл. Примењена *методологија* је типича за ову врсту анализе – једино што је сваки испитаник на рачунару сам гледао фотографије као стимулусе и

давао одговоре у ограниченом временском периоду (иначе су то чешће заједничке пројекције стимулуса за све испитанике). Изјашњавање се састојало из два дела – у првом су сви испитаници видели и вредновали сваку фотографију реалних места, а у другом су давали своје мишљење о пријатности тих окружења на скали од 7 тачака. Оваква истраживања могу да допринесу *бољој контроли окружења*.

-Зашаријас (Zacharias) у свом раду *истражује коридоре погледа кроз урбано окружење*, тј. *јавне преференце урбаних погледа на природне лепоте* и пореди преференце три односа између објеката и пејзажа¹⁰⁵. Контекст истраживања су били градови са карактеристичним природним окружењем који се суочавају са питањем како да промовишу развој а уједно и очувају погледе на природне пријатности. Стимулуси су били вештачке сцене произашле из различитог односа вишеспратних објеката према планинској контури иза њих. Истраживање је показало да је сцена са највећим преференцама она где постоје *умерене варијације у висини објеката које се налазе испод линије контуре планине*. Закључено је да је очување лимитираног броја оваквих коридора погледа, уз рестрикцију висине објеката, преферирано над политикама униформисања ниских зграда или високих објеката са вишеструким погледима.

Поред конкретних резултата, кроз овакве анализе могу да се разматрају и нека комплекснија питања која се односе на планску праксу, где сам аутор даје претпоставке базиране на личном ставу, који је инспириран добијеним резултатима. То даје додатну вредност истраживањима.

Анализа типова погледа/призора, урбаних пејзажа и карактеристика Галт Сити Центра (Galt City Centre) (Кембриџ, Онтарио, Канада)¹⁰⁶ - Анализа је рађена као комбинована - применом *визуелне и феноменолошке анализе*, иницирана *институционализовано*.¹⁰⁷ Од ње се очекивало да *постави темеље и методологију за будуће студије канадских градова средње величине* (Ил. 2.3.1.2.-2.). Један од циљева је био да се 'Оквирни модел', који је намењен за сортирање фотографија прикупљених са терена у различите категорије и за анализирање и категорисање информација користи и у будућности од стране других општина као употребљив формат за анализу. Присутна је јасна стратегија очувања урбаног карактера и

карактеристичних, значајних погледа (Ил. 2.3.1.2.-3.) што се и одразило на стварање квалитетног и сложеног методолошког оквира, подељеног у три сегмента¹⁰⁸, са великим бројем учесника у анализи. Показано је да је на основу учешћа јавности у одређеним методолошким корацима анализе омогућено да се касније, при иницирању промена, разумеју потребе заједнице и на најбољи начин инкорпорирају у будућа решења. Резултати студије су намењени за интегрисање у тродимензионални дигитални модел који је конструисан за град Кембриџ у служби будућих развојних предлога и дизајна. На основу њега се идентификују потенцијалне зоне за обнову као и оне са заштитом погледа и урбаног карактера а затим се све инкорпорира у будуће планове. То најбоље карактерише везу између спроведених анализа и будуће регулативе.

2.3.2.Интегрални нивои урбаног пејзажа

2.3.2.1.Природни пејзаж

Истраживање везе културних одредница и преференци ка одређеним окружењима¹⁰⁹ - У истраживању које је рађено као *индивидуално* (рад објављен у часопису), коришћена је *анализа оријентисана ка атрибутима урбаног пејзажа и естетским преференцама*. Брирли Њувел (Brierley Newell) је анализирао омиљена места са циљем да одреди да ли културне одреднице мотивишу преференце окружења. Интервјуисани студенти са Универзитета из Америке, Ирске и Сенегала су *кроз упитнике* замољени да идентификују своје *омиљено место*, које би желели да сачувају од уништења, као и да дају разлоге за свој став. Американци су показали склоности ка шумама и рекреативним зонама (Ил. 2.3.2.1.-1.), ирски студенти ка морским обалама (Ил. 2.3.2.1.-2.), идиличним селима и планинама, док сенегалски студенти преферирају природу генерално (Ил. 2.3.2.1.-3.) али и изграђено окружење. Најјачи разлози за преференцију у којима су се сложиле све три групе су лична категорија - 'релаксирање', категорија повезана са местом - 'мирноћа, тишина', као и 'безбедност'. Разликују се по томе што су амерички студенти додатно индиковали екологију и фамилијарне разлоге, ирски студенти естетику и еколошке разлоге док

сенегалски студенти наглашавју 'приуштљивост' места и духовне разлоге. Брилли Њувел закључује да су 61% од омиљених поменутих места *природна окружења* али се тип природног окружења разликује између култура¹¹⁰.

Истраживање значења везаних за Линколн парк (Lincoln Park) у односу на његове кориснике (Чикаго, Илиноис, САД)¹¹¹ - Примењена врста анализе је *феноменолошка* и рађена је као *институционализована* (закључци до којих су дошли су примењени у планирању и пројекту рестаурације парка). Гобстерово (Gobster) истраживање рестаурације дела Линколновог парка показује да место може имати различита значења према групним интересовањима његових корисника. Он је из погледа на место, документације, интервјуа и групних дискусија закључио да *концепт природе* у овом парку има *четири различита симболичка значења* за кориснике парка (Ил.2.3.2.1.-4.): природа као дизајнирани пејзаж за естетски доживљај, природа као пресудно (критично) станиште за разноликост живота, природа као место за физичку рекреацију, и природа као ентитет са својим сопственим екосистемом¹¹². Пројекат рестаурације ће, на основу овог истраживања, да се бави различитим "иконама пејзажа као примарним симболима природе и културе у урбаној насеобини"¹¹³ и сваком значењу ће бити намењен посебан сегмент парка.

2.3.2.2. Физичка урбана структура

Истраживање разлика у значењу архитектонских објеката за архитекте и лаике (Универзитетски парк, Пенсилванија, САД)¹¹⁴ - Коришћена је *метода оријентисана ка значењу* и истраживање је *индивидуално* (рад презентован на конференцији и објављен у зборнику), спроведено са циљем *да се пореде разлике између група архитеката и лаика у приписивању значења објектима* и урбаним амбијентима око њих (већина су из кампуса Универзитета у Пенсилванији (Ил. 2.3.2.2.-1.)). Испитаници су за рангирање различитих аспеката објеката (слајдови са фотографијама) користили парове поларних придева семантичке скале диференцијала. Занимљива је примењена *методологија селекције групе објеката* која је омогућила потпуно истраживање конотативног значења применљивог на

архитектуру¹¹⁵. Фактор анализа рангирања открила је три стабилна фактора: *евалуацију простора, његову организацију и потенцијал, снагу*. Они су од различитог значаја за различите групације испитаника. Поред евидентне разлике између архитектата и не-архитеката, закључено је да разлике постоје и између степена професионалног образовања као и између архитектата из различитих институција. Пошто су већина корисника урбаног простора лаици – требало би у оквиру урбане естетике знатну пажњу обратити на њихове одговоре и на то шта се њима допада и какве просторе подржавају.

Истраживање атрибута објеката високог профила коришћених у промоцији градова (Праг, Чешка; Хелсинки, Финска)¹¹⁶ - Ово истраживање се базира на комбинацији *визуелне анализе* са елементима *анализе садржаја, семиотичко/семиолошком и критичком анализом* и институционализовано је.¹¹⁷ Темелова (Temelová) је објекте који се истичу у грађењу препознатљиве слике града назвала *'објектима високог профила'* (енг. - high profile buildings) јер доносиоци одлука у граду верују у њихов утицај на обликовање пожељне слике, односно стварање представе атрактивне и пријатне дестинације за остваривање комерцијалних потреба и доколице (Ил. 2.3.2.2.-2.). Примарна је анализа њихових атрибута који позитивно утичу на промоцију ових градова – функције, архитектуре тј. аспекта форме и естетике ('зграда као знак', визуелна особеност (јединственост) у локалном окружењу, видљивост (уочљивост) из даљине, необичност – екстравагантност, новина, специјалност, другачијост или контраверзност, публицитет)¹¹⁸ – који су издвојени визуелном и семиотичко/семиолошком анализом. Методологија истраживања која комбинује четири методе сасвим је логична¹¹⁹, имајући у виду вишестрану комплексност ових објеката (архитектонску (естетску/визуелну), функционалну, друштвено-културну, финансијерску и сл.). Ауторка у својим закључцима, дефинише занимљиву везу културе, симболике, естетике, економије и политике, на бази њеног широког знања, професионалне обуке и дубоког разумевања урбаних процеса унутар урбаног пејзажа. Све време ове објекте интерпретира на нов начин у склопу културно-друштвеног аспекта. Даје им и специфичан назив – 'објекти високог профила'. Зато се може рећи да је тај сегмент

анализе *делимично критички (и делимично естетски)*. Он од фаза критичке (естетске) анализе обухвата дескрипцију, објашњење и интерпретацију (не и евалуацију). С' обзиром да је ово истраживање спроведено у оквиру 'истраживачке и образовне мреже' са циљем стварања интердисциплинарне научне базе постоји велика могућност да ће се његови резултати искористити у будућности (али није наведено како) јер су доступни како за будућа истраживања тако и институцијама које учествују у изради планске и законске регулативе.

Анализа естетских преференци и приписивања значења у процесу категоризације урбаних сцена (Малаге, Шпанија)¹²⁰ - У истраживању је примењена *анализа преференције места* и оно је рађено *индивидуално* (али се назире могућност институционализације - на званичном сајту Малаге могу се видети аплицирања за пројекте обнове, за које су нпр. могли да се користе резултати овог истраживања)¹²¹. Сврха овог рада је успостављање *категорија урбаног пејзажа* на основу естетских процена корисника. Контекст истраживања је сценски квалитет, као и улога коју капацитет обнове места, заједно са низом естетских атрибута, може играти у више или мање вреднованим местима у граду. Истраживање је рађено са становницима Малаге помоћу осмишљеног *упитника* који се састојао из отворених питања и био релативно лак за примену. Испитаници су замољени да идентификују три места у Малаги која сматрају најатрактивнијим и три која сматрају најмање атрактивним. Такође, требали су да вреднују заједно ресторативне особине (битне за обнову) и степен до ког њихов први избор показује извесне енвајронменталне карактеристике. Истраживање је дошло до постојања 5 ширих естетских категорија урбаних сцена: *места рекреације за слободно време/шетњу, културно/историјска места, места са панорамским погледима*, зона становања и индустријске зоне. Прве три поменуте категорије чине 96% визуелно најатрактивнијих места (Ил. 2.3.2.2.-3.). Задње две групације се сматрају најмање атрактивним. Резултати показују да је *капацитет обнове места* карактеристична димензија места која се сматрају атрактивним.

2.3.2.3. Друштвени/културни простор

Анализа звучног пејзажа и звучних преференци урбаних тргова (Шефилд, Енглеска)¹²² - Врста истраживања је *анализа оријентисана ка атрибутима урбаног пејзажа и естетским преференцама* и рађена је *индивидуално* (рад објављен у часопису). Од великог је значаја изучавати 'звучни пејзаж', као део урбаних естетских истраживања, па је и главни циљ овог истраживања да се демонстрира значај намерног (циљаног) дизајна звучног пејзажа урбаних тргова и, последично, да се побољша квалитет градског живота (у склопу ког и естетски квалитет). У Шефилду је спроведено истраживање *путем упитника* на два типична урбана трга – Пис Гарденсу (Peace Gardens) и Баркерс Пулу (Barkers Pool) (Ил. 2.3.2.3.-1.). Вршена је идентификација и класификација звукова. На првом тргу најзначајнији елемент дизајна су фонтане па је зато и *вода* доминантан елемент звучног пејзажа. У другом главни звучни елементи су *звук говора, хода, ветра и саобраћајна бука*. Поредићи са првим тргом, други је био више изсеgmentиран. Пошто звучне преференце утичу на избор корисника у коришћењу тргова – логично је да ће естетски више задовољавајући звучни пејзаж привлачити и више корисника на тај трг. Резултати ове анализе показују да су *природни звуци* група која се генерално преферира на овим урбаним трговима, више од урбаних звукова. На крају овог истраживања аутори приказују своја разматрања и препоруке везане за урбани дизајн у односу на звучне преференце што је веома корисно јер представља везу са будућом конкретном планском/пројектантском праксом.

Поређења корисника града и урбаних планера у категоризацији звучних пејзажа (уопштено)¹²³ - Примењене методе у истраживању су *анализа садржаја и критичко-естетска анализа* и рађено је *индивидуално*.¹²⁴ Циљ његове израде је био *да помогне у концептирању пожељног завучног окружења* (Ил. 2.3.2.3.-2.). Кроз *продубљене, неструктуриране интервјуе* испитани су корисници урбаног пејзажа, (не-професионалци) и урбани планери, што је омогућило поређења међу њима у категоризацији звучних пејзажа. Анализа и прикупљени вербални подаци од урбаних планера су класификовани у семантичке категорије са циљем да се идентификују релевантни критеријуми ове популације везано за звучни квалитет пејзажа.

Занимљиво је да су вербални подаци обрађени кроз један лингвистички софтвер да би се идентификовале главне лексичке категорије које могу да дају приступ битним темама датим од стране субјеката (*анализа садржаја*)¹²⁵. На основу резултата аутори су предложили *методологију* како би приступ урбаном звучном пејзажу био ефикасан. Поред ње, аутори су дали водиле за *нови приступ мапирања градске буке (звука)* што део овог истраживања подводи под *критичку-естетску анализу*, узимајући у обзир да реализовање звучног комфора остварује један од савремених естетских принципа (принцип мултичулности). У оквиру овог приступа идентификују се различите категорије звучног пејзажа на бази људско-оријентисаног, хуманог приступа и циљ је да они помогну у развоју и модернизацији урбаних структура. Та класификација квалитета зона звучног пејзажа се даје кроз дескрипцију и појмове који су значајни за политичаре, доносиоце одлука, планере и кориснике града па је веза јасна. Аутори сматрају да ова анализа треба да се прошири на мултидисциплинарна истраживања кроз уравнотежено партнерство између акустичких и психодруштвених истраживања. Резултат би било стварање естетски квалитетног окружења, насталог у оквирима добро постављене естетске регулативе, донете на бази ових анализа, као и адекватног дизајна.

Визуелни доживљај друштвено-просторне диференцијације и временских ритмова дневног уличног живота (Праг, Чешка)¹²⁶ - Примарна коришћена анализа је *визуелна*, уз секундарну примену *критичко-естетске анализе*. Истраживање је рађено *индивидуално* (рад објављен у часопису), као студија уличне микро-размере и квалитативног приступа граду. Просторни обухват истраживања је део Прага - Шмицов (енг. – Smíchov) и његов централни чвор – раскрсница Андел (енг. – Andel), који је искусио динамичку регенерацију која га је претворила из једног индустријског дистрикта у модеран, живахан градски под-центар. Стварање дружељубивих (енг. – liveable) урбаних простора, који су самим тим и лепо, пријемчиви, привлачни – изискује проучавање њихових *корисника, активности и 24-часовног ритма* (Ил. 2.3.2.3.-3.), што је и урађено у овом истраживању. Анализа специјално наглашава друштвено-културни аспект урбаног простора, затим (пешачке) активности и кретање као и њихову везу са урбаном естетиком. Закључено

је да је на овом простору остварена добра социо-културолошка приступачност, која доприноси естетском критеријуму *јединствености* (у смислу приступа) на специфичан начин а самим тим и *пријатности и пожељности* централног Шмицова. Анализа је методолошки добро структурирана и креативна и са циљем потпуног разумевања урбане сложености овог дела Прага укључује различите истраживачке методе, изворе информација и оквире интерпретације¹²⁷. Аутори сматрају да је неопходно укључити комбинацију коришћења и временске димензије простора (привременост), тј. *динамички приступ у развоју урбаног пејзажа, у урбано планирање и дизајнерску праксу*¹²⁸. Али није објашњено како. Да би истраживање било комплетније у смислу *естетске анализе*, недостаје му мало обимнија анализа естетских принципа и критеријума.

2.3.2.4. Урбани амбијенти

Студија о визуелним преференцама ограђених урбаних простора (Вирџинија технички кампус, Вирџинија, САД)¹²⁹ - Метод процене сценске лепоте (SBE метод), који је поуздан и оправдан у мерењу преференци како ограђеног урбаног тако и природног окружења, коришћен је у овом *индивидуалном* истраживању (рад као сепарат докторске тезе). Просторни обухват у оквиру ког је спроведено истраживање је Вирџинија технички кампус (Virginia Tech campus) – који се састоји од најмање седам дворишта који су окружени спаваоницама (Ил. 2.3.2.4.-1.). Овакав метод чини први корак ка *научном приступу естетском и визуелном аспекту дизајна окружења*, прецизније анализи визуелних преференци и истраживању физичких варијабли простора које утичу на њих. Омогућава интервалску скалу вредности визуелних преференци за свако место¹³⁰. Им (Im) је предложио предиктивни модел за визуелне преференце за спољне урбане просторе који се базира на линеарној комбинацији три односа варијабли: *нагиба терена, односа висина и покривености вегетацијом*¹³¹. Резултати овог истраживања се могу директно применити у дизајнерској пракси. "Дизајнери могу поредити опажене визуелне квалитете дизајнерских алтернатива на квантитативан начин. Такође могу добити уопштenu идеју о томе колико је важна одређена варијабла у стварању

визуелно задовољавајућег окружења"¹³². Јако је значајно што Им на крају истраживања даје предлоге за неке будуће анализе.

2.4. Естетски аспект анализа у урбанистичкој пракси Београда

Анализе урбаног пејзажа Београда иницирају се од стране надлежних институција као **студије, просторно-програмске провере** (претходнице доношењу Програма за израду урбанистичких планова), **научно-истраживачки пројекти**, или индивидуално од стране самосталних научника/стручњака као њихови **научно-истраживачки радови**. Међутим, чисто естетских анализа је врло мало – тачније, нема их као појединачних истраживања и под тим називом. Углавном су у склопу неких других анализа где се само може говорити о њиховим сегментима на ову тему.

Јако је битно да ли се анализе раде организовано – тј. 'под покровитељством' неке институције, пројекта или при радионицама, или од стране индивидуе - за њене потребе научно-истраживачког рада (тезе, конференције, научно/стручни часописи, књиге...). За потребе регулације свакако су сврсисходније циљане анализе, оне са потребом, које имају наручиоца. Постоји већа вероватноћа да ће се њихови резултати употребити у сврхе доношења регулативе. Генерално, овакве активности спадају у домен стратешког планирања и на основу њих се доносе стратешке одлуке, односно полазне основе у оквиру одређених тема за које се ради нпр. измена у оквиру генералног плана, као и за планове детаљне регулације или урбанистичке пројекте. Али нису занемарљиве ни индивидуалне анализе јер могу да буду инспирација и узор неким каснијим институционализованим анализама а такође и да се већ добијени резултати искористе у појединим сегментима или за одређене закључке како би се уштедело време.

Од институционалних истраживања Београда која ће овде бити поменута највећи број је урађен од стране *Урбанистичког завода Београда*. За потребе припреме или спровођења урбанистичких планова ова институција израђује набројане врсте анализа кроз које се детаљно разрађују одређени сегменти урбаног пејзажа (подручја или урбанистичке целине Града). Оне се раде или као законска

обавеза или због потреба да се ови простори целовито сагледају и будуће активности везане за њих методолошки добро поставе. Наручиоци ових истраживања су разнолики, а конкретно у сврху израде урбанистичких планова то су републичка и градска управа. За потребе израде просторно-програмских решења Завод спроводи јавне стручне анкете и конкурсе. Овакве провере су стручна припрема у изради тематских студија и база за будуће планске процедуре. Израда различитих студија и анализа се интензивира у периодима посебних инвестиционих активности.

Примери анализа из београдске праксе су приказани по истом принципу као и инострани.

2.4.1.Макро целине урбаног пејзажа

2.4.1.1.Урбане матрице

Нови Београд – утицај типа урбане матрице на разноврсност остварених визуелних ефеката¹³³

У овом *индивидуалном* истраживању коришћене су комбиновано *визуелна анализа* и *експертско-дизајнерски приступ*. На основу директног посматрања на терену (опажања просторне организације и просторних односа између природних и изграђених елемената) и анализирања урбаног пејзажа Новог Београда, рад се бави детекцијом остварених визуелних ефеката ове ортогоналне матрице, затим примењујући дизајнерско-експертски приступ, категоризацијом њихове разноврсности, и на крају применом обе методе, извршено је сумирање могућности и ограничења ове ортогоналне матрице са визуелног аспекта (Ил. 2.4.1.1.-1.). Другим речима, идентификовањем и анализирањем важних елемената матрице и ефеката које производе, уочени су евентуални проблеми, потребе за преобликовањем а извршена је и процена њеног естетског потенцијала како би се у будућности могло радити на побољшању визуелних/естетских карактеристика урбаног пејзажа Новог Београда.

Његова ортогонална матрица је третирана са *објективног становишта* – идентификоване *визуелне константе* су, у својим међуодносима, саставни елементи градских амбијената који код посматрача изазивају сличну сензитивну провокацију.

Аутор тврди да "*визуелни ефекти* настају као визуелна интеракција између градских амбијената, проистеклих из, у овом случају, ортогоналног типа урбане матрице и њених корисника"¹³⁴.

Од 29 визуелних ефеката¹³⁵ детектовано је 13: геометризам, ред, једноставност, монументалност, контраст, акценат, претенциозност, усмереност, континуитет, разноврсност, пријатност (равнотежа), пријатни видици и распршеност (разградња простора). Очигледно је да су они последица естетских принципа на којима се темељи ова сложена варијанта грида. Могу се сматрати *објективним естетским критеријумима*.

Неки од њих су проистекли и из пешачких активности и кретања и критеријуми су за оријентацију (геометризам, акценат, усмереност, распршеност), сагледљивост (монументалност, континуитет, пријатни видици), приступачност/пропустљивост (тип урбане матрице – геометризам, једноставност, усмереност, континуитет), просторно вођене догађаје и пажљиво планиране ефекте (урбана матрица – геометризам, контраст, акценат, пријатност).

Веза са друштвеним и културним одредницама највише је остварена у закључној партији у којој су разматрани трендови, тј. назнаке промена постојећих и настанка нових визуелних ефеката под утицајем глобализације. Незадовољство неким трендом у будућности може да се коригује/исправи кроз адекватну естетску регулативу и планове и зато је овај сегмент анализе јако битан. Такође, тежиће се максималном потенцирању пожељних ефеката. Од поменутих визуелних ефеката, тј. критеријума – за друштвено/културне одреднице су битни: ред, монументалност, акценат, претенциозност, разноврсност, пријатност (равнотежа) и пријатни видици.

За све детектоване визуелне ефекте одређен је *степен остварености* – 12 их је потпуно остварено (јасно су изражени на макро и/или микро нивоу) док је 1 делимично остварен (умерено изражен на мањем делу територије). Он је важан при разматрању збирног утиска свих ефеката.

Затим је извршена *категоризација остварене разноврсности* визуелних ефеката. Узимајући као релевантне само оне који су потпуно остварени, ефекти на Новом Београду потпадају под умерену разноврсност, ближе њеној доњој одредници

(10 остварених ефеката). У овом раду се разноврсност остварених визуелних ефеката узима као позитивна одредница иако она може са собом да носи и постојање већег броја остварених непожељних ефеката у односу на пожељне.

2.4.1.2. Урбане панораме/силуете

Студија високих објеката у Београду¹³⁶

Истраживање се базира на комбинацији *визуелне* и *критичке анализе* и рађено је *институционализовано*. Због великог притиска инвеститора за изградњу изузетно високих објеката у Београду, Секретаријат за урбанизам и грађевинске послове је по налогу Скупштине града поверио Урбанистичком заводу Београда израду ове посебне Студије високих објеката, која је донета крајем 2010. године. Полазне основе за њену израду су преузете из 'Стратегије развоја града Београда' и 'Генералног плана Београда 2021'. Настала је као резултат стручне и јавне расправе *Измена Генералног плана Београда 2021*. и као "део студијске основе за израду новог генералног урбанистичког плана, а принципи, критеријуми и оперативни технички подаци уградиле се у планове генералне и детаљне регулације територије града Београда"¹³⁷. Основни разлог за израду Студије су била ограничења висинске регулације на читавој територији Генералног плана, односно, потреба да се утврде зоне могуће изградње (Ил. 2.4.1.2.-1.), и предлог процедура за разматрање, планирање, пројектовање и изградњу високих објеката у Београду. Под појмом 'високи објекти' сматрани су сви комерцијални, пословни и стамбени објекти чија је висина изнад дозвољене Генералним планом Београда 2021¹³⁸.

Не може се рећи да је ово естетска анализа јер се њен мали део односи конкретно на естетско/визуелни аспект мада је базично сам фокус студије – високи објекти и њихов утицај на урбану силуету града – естетско/визуелна тема, битна за визуелни идентитет и глобалну препознатљивост. Конкретно, студија је комплетна, комплексна и сагледава проблематику високих објеката из разних углова јер је она, као што је речено, резултат стручне и јавне расправе *Измена Генералног плана*. У Студији је доминантан став професионалаца (експерата) и њихових тврдњи

базираних на знању и дубоком разумевању процеса унутар конкретног урбаног пејзажа Београда.

Методологија израде студије је била следећа:

Прва фаза

На почетку су анализирани зоне и локације изграђених високих објеката и њихов утицај на урбано окружење. И то прво на искуству европских градова који могу бити референтни за Београд а анализирани су и политике других градова, са већим искуствима високе изградње.

На основу извршених анализа иностраних примера а затим и стања по овом питању у Београду - дефинисани су закључци по тематским областима и формирани критеријуми за предлог зона за могућу изградњу нових високих објеката у Београду. *Неки од критеријума за одабир зона (избор или искључење), који су у вези са естетским аспектом су: "очување и унапређење идентитета града, заштита визура и контрола силуете града, саобраћајна приступачност, усклађеност са карактером окружења, као и потенцијал за формирање јавног простора и нових амбијената"*¹³⁹.

Друга фаза

Одређивање зона у којима је могућа изградња је први корак у студији, међутим, анализа и потврда конкретних локација у оквиру дефинисаних зона је једнако важан корак у поступку. У другој фази су дефинисани услови и процедуре за одлучивање у појединачним случајевима и на микролокацијама унутар предложених зона. *Критеријуми за вредновање (евалуацију потенцијала) микро-локација и пројектантске препоруке за изградњу умерено и изузетно високих објеката у зонама представљају стручни допринос формирању регулативе Београда за високе објекте.* Готова студија је прошла тростепену процедуру представљања и вредновања.

Резултати / доприноси / закључци / препоруке студије (који су у вези са естетско-визуелним аспектом):

За изузетно високе објекте, до максимално 150 m, одређена је само једна зона на Новом Београду због посебних погодности и планираних намена (простор око Блока 42). Категорија екстремно високих објеката, односно објеката виших од 150 m,

разматрана је Студијом, али је закључено да објекте ове висине не треба планирати у Београду¹⁴⁰.

Закључци и препоруке *из прве фазе израде студије*, који се односе на анализе високих објеката Београда су:

-Најслабије истражени део визуелног идентитета Београда су панораме, ведуте и репери па треба обратити пажњу на њих у контексту високих објеката.

-Високи објекти значајно утичу на формирање слике града и због тога су њихова локација, величина и форма јако битни. Обликовање и унапређење визуелног идентитета Београда треба да буде апсолутни приоритет у доношењу одлука о новој изградњи.

-У визурама на реперне објекте, постојеће симболе града мора се водити рачуна о фону, позадини мотива, која се мења у зависности од растојања стајне тачке. За фон је од суштинске важности висина објеката у залеђу.

-Високи објекти не смеју угрозити историјски центар града као ни заштићене визуре.

-Са урбанистичког аспекта, генерална је препорука да се у приобаљу Саве и Дунава у границама централне зоне и у непосредној близини урбаних језгара Београда, Новог Београда и Земуна, висина објеката одређује у складу са одредбама ГП Београда 2021.¹⁴¹

Као *финални закључак и препорука из прве фазе* је формирање ставова о *седам кључних тема* које су релевантне за оцењивање и одлучивање о изградњи високих објеката у Београду (као симбола просперитетног града, компетитивног у региону). У контексту урбане естетике, битне су следеће: *идентитет, стимулација развоја* (брижљиво одабране локације и добар, пажљив дизајн високих објеката, кроз њихову симболичку улогу може да допринесе карактеру града), *(саобраћајна) приступачност, јавни простори/амбијенти и контекст*.

Закључци *друге фазе – Принципи за обликовање* на локацијама за високе објекте (биће поменути касније у навођењу ове студије).

Још неки конкретни сегменти ове Студије који се односе на *естетски аспект*, тј. на *естетске принципе и критеријуме* су:

-у анализи урбанистичког аспекта постојећих високих објеката у Београду, у оквиру прве фазе, истражује се *утицај појединачних објеката и њихових групација на панораму града* са закључком да досадашњом изградњом и диспозицијом високих објеката Београд није добио смислену и јасну композицију у делу свог историјског језгра већ је у њему нарушена традиционална слика града. Посебно се истиче значај слике града са река и *потенцијал формирања нове силуете визуелног идентитета града*, као и утицај високих објеката који су удаљени од обала. Истиче се и специфична вредност природних добара и неопходност њиховог очувања у силуети града а затим и битност проверавања позиције високих објеката у односу на њих. Важан је и однос према заштићеним културно – историјским целинама.

На основу овога се у оквиру критеријума и вредновања микролокација, под урбанистичко-архитектонским критеријумима у тачки 1. - Однос према контексту и карактеристикама окружења, *сумирају претходно поменути критеријуми*: волумен, висине и силуета; урбана матрица, тип изградње и улични профил; топографија терена; зелене површине; однос према воденим површинама - рекама; карактеристичне визуре и панораме (визуре са пешачког нивоа, далеке визуре – на и са локације, потенцијал локације да постане нови репер); однос према заштићеним објектима, просторима и природним пределима¹⁴²;

-у оквиру анализе *аспекта животне средине*, препорука је нпр. примена зелених кровова на високим објектима, затим што боље уклапање у постојеће природне атракције, као што су пошумљени простори и водене површине где се наводи, да између осталог, оне смањују ниво буке (звучни естетски аспект) па омогућавање формирања зелених и слободних површина и повезивање у систем зеленила. Предлаже се очување видокруга (сагледивост неба са улица, паркова или других отворених простора и између изграђеног простора);

-из *принципа за обликовање* на локацијама за високе објекте, у контексту урбане естетике је следеће:

-за објекте преко 50 m у Београду се примењује искључиво тип куле. Тип ламеле може се примењивати само до висине од 25 m;

-потребно је обезбедити нови јавни простор око високог објекта па ускладити тип и карактер јавног простора и карактер високог објекта;

-посебну пажњу треба обратити на обликовање првих и последњих етажа високих објеката;

-у односу према тополошки важним и истакнутим тачкама – наглашава се да је, због изузетне експонираности при сагледавању високих објеката са река, највећи део приобаља искључен за изградњу високих објеката, као и да се свака потенцијална микролокација за изградњу високих објеката у зони приобаља и у непосредним контактним зонама мора посебно проверити у односу на визуре;

-у контексту дизајна (обликовања) објекта истиче се да квалитет архитектуре мора бити изузетан (ауторска архитектура, пропорције, форма, примењени материјали, однос према осталим изграђеним деловима комплекса, обликовање првих и последњих етажа и однос са јавним простором).¹⁴³

Што се тиче критеријума вазаних за *пешачке активности и кретање*, као једног од битних сегмената урбане естетике, то је већ све поменуто у досадашњем тексту о Студији (саобраћајна приступачност, поштовање постојеће уличне матрице и пешачких токова, и сл.).

У контексту *друштвено-културног аспекта* потенцира се *друштвена одрживост* са својим одредницама као што су социјална одговорност, однос према месту и еколошка свесност што посебно долази до изражаја у наглашавању потребе да инвеститор уреди јавни простор око високог објекта.

Сви поменути критеријуми у оквиру ова три сегмента принципа могу се даље уградити у регулативу. У том контексту, јако је битан и закључни сегмент Студије у ком је *дефинисана методологија имплементације резултата студије у планове/регулативу*. У Студији се каже да је имплементација стратешких опредељења обавезна кроз урбанистичке планове свих нивоа, као и да је имплементација њених резултата у урбанистичке (планске) документе могућа у Генерални урбанистички план Београда до 2021. године. Предложен је следећи *начин примене резултата Студије*:

-У Генерални урбанистички план Београда потребно је уврстити резултате којима се дефинишу зоне у којима је забрањена, као и дозвољена, изградња високих објеката, под условима дефинисаним Студијом;

-У План генералне регулације грађевинског подручја града Београда потребно је унети сегменте Студије који се односе на регулације и прописе и који су прецизно разрађени;

-Планом детаљне регулације разрађују се, по правилу, све микролокације у зонама;

-За зоне В (објекти од 50 до 100 m) и Г (објекти од 100 до 150 m) обавезно је током израде плана спровођење јавног (међународног) отвореног конкурса;

-За зоне А (објекти до максимално 26 m) и Б (објекти до 50 m) пожељно је урадити анализе и потврде испуњености критеријума пре или кроз план детаљне регулације, а за локације од изузетног значаја за град прописује се *расписивање јавног урбанистичко - архитектонског конкурса*.¹⁴⁴

У процесу имплементације резултата а везано за јавне просторе/амбијенте око високих објеката, Студија предлаже да локације високих објеката треба искористити за унапређење и увећање броја, квалитета и површине јавних простора имајући у виду да Београд генерално има мањак уређених јавних простора, тргова и скверова. Потребно је увести *правила у плановима за изградњу високих објеката којима се обавезују инвеститори да обезбеде и уређују простор за јавно коришћење. Урбанистичким правилима* треба дефинисати оптимална одстојања од суседних објеката, минималну величину локације за дату висину и капацитет, услове за уређење околног јавног и зеленог простора.

Привремени орган града Београда је 2014.године донео одлуку о престанку важења ове Студије, како би се омогућила изградња куле од 210 м у склопу пројекта "Београд на води"¹⁴⁵. Али се задржава метод обавезне анализе могућности изградње високих објеката на локацијама на читавој територији Генералног плана и њихове верификације на Комисији за планове Скупштине града.

2.4.2. Интегрални нивои урбаног пејзажа

2.4.2.1. Природни пејзаж

Еко-град Београд - анализа еколошких веза између урбаних, архитектонских и пејзажних структура Београда¹⁴⁶

Ово индивидуално истраживање користи *критичку анализу*. Аутори се баве савременом интерпретацијом екологије Београда, њеном везом са појмом одрживости – све кроз критички приступ. Естетика се експлицитно не помиње али имајући у виду да су на почетку тезе еколошки принципи сврстани у савремене естетске принципе овај рад је увршћен у домен делимично естетских анализа. Аутори дубоко разумеју процесе (урбаног) пејзажа и гледају на њега на неконвенционалан начин. Нуде нову интерпретацију чињеница и проблема ове проблематике у Београду постављајући их у шири истраживачки контекст.

Њихова критичка анализа може се рашчланити на више сегмената:

-Дескрипција

Аутори детектују и описују негативне факторе и начин њиховог утицаја на пејзажно-градитељско-урбани идентитет. Истичу значај *пејзажно-урбаних облика и структура* за артикулисање одрживог еко-урбаног развоја а уз то наводе њихово тренутно лоше стање – маргинализацију, неодрживо ниску меру и степен присуства у грађеним амбијентима, једноличност и скромност у дизајнерском смислу, униформисаност, недефинисаност, стилску деградираност и запуштеност (естетски критеријум – одржаваност) (Ил. 2.4.2.1.-1.).

Истиче се да у хијерархији до сада изграђених односа у грађеној средини између пејзажно-урбаних и конструктивно-архитектонских структура не постоји уравнотежен ред ствари (естетски критеријум - ред). Такође и да Београд "нема квалитетну „3Д“ пејзажно-архитектонску матрицу и систем пејзажно-архитектонских структура"¹⁴⁷. Тиме се истичу естетски критеријуми - систем, матрица, континуитет, и естетско разматрање помера ка градском пејзажу и већим целинама (нпр. центар града, суседство, градски парк, итд.). Даје се важност свакој компоненти система и наглашава повезаност између њих.

-Интерпретација

Тумачење претходно реченог, тј. фактичког стања указује на неуравнотежене везе и односе између физичких архитектонско-пејзажно-урбаних структура у односу на потребе локалне заједнице за "пејзажно-амбијенталним волуменима и здравом урбаном и широм животном средином"¹⁴⁸.

Аутори сматрају да еко-урбаним проблемима увелико доприносе *мањкавости постојећих законских прописа, важећа планско-урбанистичка докумената и узакоњена „2Д“-терминологија* (заснована на дводимензионалности уместо на тродимензионалности, као нпр. систем "зелених површина" итд.). Тачније, јасно истичу одсуство примерене „3Д“ пејзажно-архитектонско-урбане терминологије у урбанистичко-планским документима. Недостатак адекватних „3Д“ пејзажно-архитектонских структура тумаче постојањем квазипредузетничких профитабилних интереса и њихових нееколошких визија којима „2Д“ површине више одговарају јер оне могу лако да постану пренаменљиве а и врло прилагодљиве разним манипулацијама.¹⁴⁹

-Конкретна и дугорочна визија, смернице, нове акције које воде ка побољшању стања (проистекле из критичког расуђивања) - По ауторима је потребно извршити *нови приступ* теорији и пракси интегративног урбанистичког планирања и у складу са тим треба да се већ у фази планирања препознатљиво артикулише концепт одрживог еко-урбаног развоја, односно пропорционално одржив еко-урбани однос између архитектонских и пејзажних грађених структура, затим успоставити савремене мере и стандарде који би побољшали тренутни однос, израдити законодавну регулативу на новим основама, као и нови план који би будућем развоју Београда дао толико потребну стабилност, укључити критеријуме квалитета средине (грађене и животне) у фази планирања или у релевантне сегменте планерског рада¹⁵⁰ као и артикулисати умрежен ситем пешачких зона и потеза са функционалним и атрактивним амбијентално и пејзажно-урбаним јединицама и целинама (доминантни естетски критеријуми - везе, путање, континуитет, кохерентност)¹⁵¹.

Практична корисност овог типа анализе је у указивању на акције или догађаје који утичу на губитак еколошких (естетских) вредности урбаног пејзажа,

потенцирању побошања квалитета у овим областима као и у тежњи да се побољша досадашње слабо знање и искуство о томе какве све везе треба и могу да постоје између науке о екологији, са једне стране, и архитектуре, урбанизма, планирања и пејзажне архитектуре, са друге стране. Предмет ове критичке анализе су управо те везе и односи како би се указало на значај одрживог еко-урбаног развоја. Пожељно је поменуте естетске критеријуме који су произашли из свега разматраног имплементирати у естетску регулативу.

Минијатурни градски паркови у Београду¹⁵²

При анализи, која је рађена *индивидуално*, примењена је комбинација *визуелне анализе* и *експертско-дизајнерског приступа*. Аутори разматрају могућност систематске изградње минијатурних урбаних зелених површина (често називаних "цепни паркови") као и потенцијал појединачних локација за њихов настанак на централној територији Београда (Ил. 2.4.2.1.-2.). Циљ је будуће формирање својеврсне мреже лепих, малих, зелених површина јавног карактера и високе функционалности, све док економске могућности не буду дозволиле да се читав град озелени на оптималан начин. Што се просторног нивоа оваквих појединачних локација тиче оне би се по својој величини могле сврастати у урбане амбијенте. Међутим, ипак се глобално посматрају као један систем, мрежа па се као такве могу третирати у оквиру нивоа природног пејзажа.

Од ових површина се очекује да испуњавају многе основне функције градског зеленила, успостављајући *визуелно-еколошке услове* за комфорнији урбани живот. Аутори наглашавају њихову битну "функцију *визуелног оплемењавања локалног градског амбијента*, која је по њима једнака ако не и већа од оне коју у урбаном простору обављају велике зелене површине"¹⁵³.

Методологија која је примењена при стварању увида у расположиве слободне површине за стварање минијатурних паркова у Београду је следећа:

-На већ мноштву постојећих минијатурних зелених површина или њихових зачетака и великом броју запуштених површина анализирани су основне карактеристике постојећег индивидуалног дрвећа и жбуња, затим је извршен преглед постојећег дендроматеријала у непосредној околини, а проучене су и визуелне

могућности за испуњавање декоративних функција таквог облика јавног градског зеленила. *Метод визуелне анализе* је у свим тим фазама био примаран. Свака констатована слободна површина је испитивана по биолошким критеријумима (успешан досадашњи раст дрвенастих индивидуа на њима) и, што је битније у контексту урбане естетике, по естетским критеријумима (повољност положаја површине у односу на улицу, зграде и уличне инсталације). Локације које су задовољавале ове критеријуме су укључене у групу потенцијалних локација за минијатурне паркове док су остале одбачене. Закључено је да је истражено подручје релативно сиромашно у јавним зеленим површинама али да су потенцијали ових зона што се тиче озелењавања и њиховог претварања у минијатурне паркове, тј. *естетске и декоративне вредности* су огромне.¹⁵⁴

-Применом *естетско-дизајнерске методологије* површине су разврстане на скали са три вредносна нивоа о декоративности површине као целине (изврсна, осредња, мала). Коришћени су јасни естетски критеријуми за вредновање. Од разматраних 217 поменутих локација на 152 већ постоји биљни материјал који би могао да буде уклопљен у будуће организовано зеленило. Од њих 152 - 135 површина добило је највишу оцену, 11 оцену "осредња" а 6 оцену "мала". То води ка закључку о великом потенцијалу улепшавања околине коју све биљке имају.¹⁵⁵

У овом раду се у закључку препоручује коришћење великих потенцијала слободних површина унутар средишњег подручја Београда за формирање минијатурних/цепних паркова, чиме би се систем зелених градских површина обогатио новим квалитетом. Висок естетски и еколошки карактер ових површина је значајан за санацију стања њиховог непосредног окружења и то је најбитнији аргумент при њиховом одабиру а такође и при сврставању ове анализе делимично у естетске.

1.фаза студије београдског приобаља¹⁵⁶

Ову *институционализовану* Студију урадио је 2007. године Урбанистички завод. Од анализа је коришћена *визуелна* у комбинацији са *експертским приступом*. Приобаље је интересантно и као јавни простор и инвеститорима. Представља подручје идеално за примену принципа и одредница урбане естетике али се у студији

оно није посматрало на тај начин. Она је рађена са циљем да буде основа за даље урбанистичко планирање нових и обнову старих садржаја, као и за стратешку пројекцију будућности Београда. Такође, и као основа за даље планове у области заштите животне средине. Њен коначни циљ је био "унапређење квалитета простора, подизање нивоа атрактивности приобаља и његово активно учешће у простору и животу града"¹⁵⁷, а на њему је још требало да се ради и кроз неке наредне фазе Студије.

Пре почетка овог истраживања био је евидентан недостатак *свеобухватног сагледавања* и дефинисања зоне Приобаља као целине. У току израде тај недостатак је исправљен – закључено је да се мора искључиво посматрати целински у циљу његовог активирања. На почетку анализе је било примарно одредити појам 'приобаља' и његов београдски обухват. Термин 'приобаља' није до тада био конкретно дефинисан нити у урбанистичким разматрањима, нити у одговарајућим законским приписима и актима. Затим је постојеће стање сагледано са различитих аспеката, истражена су ограничења и потенцијали, евидентирани конфликтне активности и критичне тачке које деградирају ово подручје, идентификоване значајне визуалне тачке ка реци и са реке, сагледане могуће интервенције. Може се рећи да је то све једна целина Студије јер се следи ток анализа по одређеним аспектима (темама). Када се дође до резимеа и закључака ту је примењен други концепт излагања – у односу на планску документацију и на реалну ситуацију на терену, што се разликује у односу на претходно па се може посматрати као друга целина истраживања. На крају се конципира Програм за другу фазу Студије. Када се све сумира, за укупну методологију се може рећи да није најјаснија и да се не прати једна идеја од почетка до краја истраживања.

Од сагледаних аспеката и њихових одредница, значајни за урбану естетику (*италик* стил текста) су:

-из домена 'Саобраћаја' – Пешачки и бициклически саобраћај - Једну од смерница развоја представља побољшање постојећих и изградња нових површина за кретање пешака, тј. поред спајања постојећих *пешачких стаза* уз реку у једну целину

потребно је изградити и нове које ће да спајају речну обалу и улице у залеђу. Поред тога треба развијати и *бициклически саобраћај*;

-у оквиру области 'Зеленила' – истакнуто је да Приобаље представља веома значајан простор у контексту развоја *система зелених површина* као и при очувању *слике града* и целокупног предела;

-у склопу теме 'Животна средина' – каже се да је Приобаље, са еколошког аспекта, узурпирано неадекватним и неприхватљивим садржајима. У складу са тим, успостављени су циљеви: очување *аутентичности* природних делова обале, уређење и доступност обале у сваком градском сегменту за *пешаке* и *бициклическе стазе*, уређење рекреативних и спортских површина уз максималну *усаглашеност са амбијентом* подручја, *чување аутентичности* делова постојећих кејова.

-у оквиру 'Историјског наслеђа' – истиче се да су у Приобаљу заступљени материјални и духовни потенцијали два старија урбана језгра Београда и Земуна као и модерног средишта Новог Београда. Каже се да генерално *атрактивност* београдског приобаља зависи од постојећег потенцијала културног наслеђа и пажљиво осмишљених планских активности у будућности. Потребно је остварити центре *високог визуелног домета* који треба да имају "дефинисану *целовитост* и *аутентичност* у укупној слици града, изграђен *имци*, физиономију и *идентитет*. Треба да садрже димензију *историчности* као и развојности као резултат прожимања енергије простора, *духа места* и времена"¹⁵⁸. Наведени критеријуми који учествују у творби високог визуелног домета су естетски али се у Студији не декларишу као такви. А још битније из домена урбане естетике је наглашавање, као једног од најважнијих циљева, *очување и промишљено моделовање елемената будуће силуете Београдског гребена*. Такође, препоручује се и изградња и уређење Приобаља са ефектном, линеарном, *визуелном атракцијом*.

Од интервенција су предвиђане: изградња нове физичке структуре (површинска и тачкаста), реконструкција (делимична или потпуна – великог броја културно-историјских споменика, налазишта и комплекса) и партерна интервенција са уређењем зеленила. У оквиру ове задње врсте интервенције, која потпада под интервенцију најнижег ранга, заступљено је највише естетских принципа и

критеријума (поред поменутих естетских одредница у сегменту о историјском наслеђу), углавном на нивоу урбаног амбијента и других мањих просторних нивоа. Ту се истиче да је због ублажавања *монотоније* дугачких потеза и *оплемењивања простора* – при градњи нових насипа и обалоутврда потребно применити *разноврсне материјале* и *деталје* при површинској обради, затим при уређењу кејова и шеталишта применити *разноврсну обраду* шетних стаза и извршити опремање пратећим *мобиљаром високих естетских вредности* и у складу са укупним непосредним амбијентом, па *парковско уређење зеленила* у залеђу насипа са урбаним мобиљаром и евентуалним воденим површинама са циљем *подизања нивоа доживљавања простора* од стране посетилаца, затим *уређење зеленила* на обалоутврдама. Од успешности предложених интервенција умногоме ће зависити привлачност ових простора.

У оквиру датог резимеа и закључака, везано за реалну ситуацију на терену, посебно се истиче *питање визура и силуета* (које је од великог значаја и за урбану естетику). У Студији се каже да *визуре са река и према рекама* представљају највећу вредност целокупног приобаља. Визуре са гребена према Ушћу (Ил. 2.4.2.1.-3.) и рекама су претежно задовољавајуће и сачуване док визуре са река, које би требало да су изузетне, су деградиране неадекватним садржајима у првом плану а непромишљеном изградњом у даљини. Као императив се наглашава потреба за очувањем ових битних чиниоца *визуелног идентитета града* (али се додаје да то може бити и ограничавајући фактор за неке интервенције у простору). У домену естетике, проблематика урбаних силуета и визура приобаља, које су везане за његове макро целине, је пандан претходно поменутих потребним интервенцијама у средњој и микро размери.

Из закључка релевантан је и податак да постоји значајан потенцијал у *зеленим површинама* разних категорија као и да су присутне ове уређене површине али да оне *немају довољно атрактивности* (у виду могућих активности и садржаја – не помиње се визуелност и естетика). Наводи се присутност великог броја сплавова, ресторана и сојеница од којих су многи локацијски, волуменски и *естетски* неприхватљиви. Саобраћајна *приступачност* приобаљу је такође неадекватна и представља

ограничење, односно недостатак услова за уређивање и изградњу. У будућности треба деловати на унапређењу оваквог постојећег стања. Аутори Студије предлажу да би даљи корак требао да буде формирање стратегије града у односу на приобаље – у виду опредељења за приступ урбанистичког планирања овог простора. Сматрају да би требало да се оствари *баланс* између "потпуног очувања природних вредности, уз неопходно улагање за њихову заштиту и одржавање, до трансформације приобаља у грађевинско земљиште са потпуно оформљеним изграђеним структурама"¹⁵⁹.

Закључци који су формирани на основу анализе укупне проблематике су представљали основу за дефинисање Програма за другу фазу рада на овој Студији која треба да представља детаљнију разраду претходне. У њој је планирано јединствено сагледавање приобаља у просторном континуитету, са посебним акцентом на његову акваторију и ужу територију, затим детаљније преиспитивање дефинисаних просторно-функционалних целина (водећи рачуна о конфликтним тачкама и потенцијалима приобаља који се препознати у првој фази Студије), формирање предлога приоритета, израда елабората са специфичних аспеката који недостају итд. Планирано је и укључење стручне и шире јавности, прикупљање иницијатива, сугестија...

2.фаза је завршена 2011. године под називом 'Природно језгро Београда' али званично није објављена у Службеном листу Београда и не може се видети шта је у њој урађено у односу на дефинисани Програм, а поготово по питању урбане естетике. У Заводу незванично кажу да је она послата наручиоцу – међутим нема повратне информације (налаза) па се њени резултати не могу употребљавати јавно. Користи се интерно у Заводу, као њихова информативна основа. Може се рећи да је израда даљих фаза стала и да је, званично, све остало на првој фази.

Анализа у оквиру Програма за урбанистички план генералне регулације система зелених површина Београда (у склопу 4.фазе "Зелене регулативе Београда")¹⁶⁰

Програм је фаза која претходи изради Урбанистичког плана и према коме се дефинише тачна врста плана (нпр. План генералне регулације система зелених површина Београда) и обухват. Тема овог програма се односи на све типове зелених

површина и отворених простора у оквиру урбаног пејзажа Београда. У оквиру њега се налазе и резултати спроведене анализе у вези приступачности, квалитета и вредности ових зелених површина. Она је *институционализована експертска анализа*, и заједно са коришћеним критеријумима је у фокусу пажње због везе са урбаном естетиком која јесте минимална али ипак постоји (посредно).

Приступачност је анализирана на три нивоа – локалном, градском и регионалном али више на нивоу општег кретања и доступности зелених површина а не кроз филтер урбане естетике и пешачких активности и кретања. Овај критеријум је коришћен и у одређивању квалитета и вредности зелених простора. Код квалитета, од четири параметра приступачности који се узимају у обзир једино *сигнализација простора* у некој мери има везе са урбаном естетиком. У оквиру вредности зелених простора критеријум је приступ локацији што је у вези са типом урбане матрице и осталим критеријумима који су наведени као одреднице приступачности у оквиру првог поглавља докторског рада.

Квалитет зелених простора је анализиран на основу 16 критеријума који су подељени у четири групе – већ поменуто приступачност простора, безбедност простора, квалитет одржавања и очување природног и културног наслеђа. Задње три групе припадају друштвеним и културним одредницама урбане естетике али већина критеријума који под њих подпадају нису у потпуности релевантни за њу. Једино се може издвојити критеријум у оквиру 'Очувања природног и културног наслеђа' а то је 'очување природних и предеоних карактеристика и очување грађевина и структура' што је у вези са раније наведеним еколошким принципом, тј. грађењем у складу са природом узимајући у обзир контекст, рестаурацију пејзажа/зелених објеката. Вредновано је 109 зелених простора са рекреацијом као примарном функцијом и резултати су додела следећих вредности: веома лош, лош, просечан, добар, веома добар, одличан и изузетан. Они указују на неопходну интензивну реконструкцију и унапређење зелених простора на територији целог града.

Анализа вредности зелених простора вршена је на основу следећих критеријума: већ поменутог приступа локацији и осталих, нпр. за урбану естетику битне пријатности простора а такође и културног наслеђа и еколошке вредности.

Оцене су изражене кроз следеће нивое: без вредности, мање вредан, просечан, вредан, веома вредан, одличан и изузетно вредан.

Коначан резултат анализе на основу ова три аспекта је да је *приступачност један од потенцијала који простор нуди а да је неопходно заштити и унапредити цео простор по погледу квалитета и вредности* (Ил. 2.4.2.1.-4.). Као смернице за будући развој узети су амбијенти/зелени простори који су високо вредновани. То је *имплементирано у план генералне регулације система зелених површина*.

Квалитет и вредност зелених простора имају више додирних тачака, тј. поменутих критеријума који су у вези са урбаном естетиком али је и то мало с' обзиром на могућу повезаност.

2.4.2.2. Физичка урбана структура

Истраживање потенцијала за унапређење и ревитализацију подручја Сремске улице у Београду¹⁶¹

При овој *институционализованој* просторно-програмској анализи комбиноване су *анализа преференције места* и *експертско-дизајнерски приступ*. Генерални план Београда предвиђа израду ове врсте анализе/провере као претходнице, квалитетне и рационалне припреме за израду регулационих и детаљнијих планова за важније локације у граду.¹⁶² Урбанистички завод Београда је у оквиру поступка израде 'Програма за план детаљне регулације подручја Сремске улице' организовао позивну стручну просторну проверу за ово подручје (Ил. 2.4.2.2.-1.). Један од позваних тимова је био и тим са пројектом 'Паблик Арт Паблик Спејс' - ПАПС (Public Art Public Space - PaPs) који је представљао општину Стари град на којој се предметно подручје налази.

Окосница Програма и концептуална идеја коју је поставио Урбанистички завод је формирање јединствене мреже јавних градских простора. Аутори су у оквиру ове анализе вршили *проверу методологије развијане у оквиру ПАПС-а* са циљем да буде универзално применљива у анализи и формулисању стратегија унапређења и ревитализације отворених јавних простора у Београду. Тај приступ је карактеристичан по "континуалној сарадњи различитих градоградитељских

дисциплина, локалне заједнице, управе и шире јавности у току читавог процеса рада"¹⁶³. *Методологија* просторне провере се састојала из три фазе:

1. Истраживање *квалитета мреже јавних градских простора*, такође кроз три фазе:

-*рад са локалном заједницом и представницима Општине* чији је циљ био идентификација проблема, квалитета и ограничења у коришћењу и презентовању јавних простора. Партиципација грађана остварена је кроз иницијативу и континуалну сарадњу са Саветом за архитектуру и урбанизам СГО Стари Град (иницијативе, анализе, сугестије, предлози и анкете стручњака Савета и заинтересованих грађана). Појмови који се помињу при идентификовању кључних проблема, вредности и потенцијала, а који имају везу са урбаном естетиком, су: квалитет пешачких веза, девастација јавних простора и њихова безбедност, присуство/одсуство зелених површина, изглед Београда као светске метрополе,....

-*експертску и анкетну процену* квалитета јавних простора кроз процену удобности, употребе, приступачности и друштвености препознатог отвореног простора и то кроз два корака:

анализу анкете грађана и вредновањем на основу следећих (естетских) критеријума: удобности (удобност, безбедност, чистоћа, комфор), друштвености (друштвене активности, осећај поседовања, присуство старих и младих), приступачности (видљивост са даљине, пешачки приступ, означеност) и употребе (мешавина делатности, активности, уполненост простора). Нивои оцене су дефинисани као слаб, просечан, добар, без одговора. Сумирано, потез Сремске је оцењен негативно до просечно по свим вреднованим критеријумима. (Естетски) појмови везани за предлоге грађана су: опремање и обликовање у складу са савременим трендовима, безбедност (повећање), зеленило и уметничке интервенције у простору (потенцирање).

експертску процену квалитета четири отворена простора кроз вредновање (позитивно-негативно) вршено по већ поменутиим критеријумима.

-*стручну просторно функционалну анализу* која је утврдила карактеристике везе простора са окружењем и контекст његовог будућег развоја, репере и атрактере

на подручју и непосредној околини, зоне конфликта пешачких и колских комуникација, различит карактер јавних простора (доминантно комуникациони, променадни и стационарни), просторе визуелног и комуникациона загушења, покренутост терена и денивелацију, карактеристике и квалитет постојеће физичке структуре, зелене површине (дефицит), као и све остале потенцијале и ограничења за развој мреже јавних простора.¹⁶⁴

Критеријуми који су коришћени при вредновању ових јавних отворених простора су углавном из домена 'пешачких активности и кретања' и 'друштвених и културних одредница' области урбане естетике.

2. *Формулације циљева стратегије унапређења и уређења* јавних градских простора на подручју Сремске, на основу спроведених анализа и изражених иницијатива, визија и проблема од стране свих учесника (грађани, Општина, стручни тим). Циљеви који се односе на урбану естетику су формирање јединствене мреже квалитетних, јавних градских простора као и успостављање идентитета сваког појединачног простора у новој мрежи.

3. *Истраживање просторних могућности* за реализацију циљева и артикулацију стратегија као и предлога унапређења појединих, анализом идентификованих, кључних локација.

Међу поменутиим могућим интервенцијама, везане за поље урбане естетике су: облици савладавања денивелација и олакшавања пешачког кретања у простору (степеништа, рампе, ескалатори, лифтови, пасареле), унапређење *естетских, еколошких* карактеристика простора у циљу унапређења квалитета коришћења, перцепције при кретању и мировању и боравка у предметном подручју (неопходне интервенције у регулацији физичке структуре, идентификација простора за уметничко обликовање простора и различите облике уметничких интервенција, идентификација могућности увођења нових зелених повишина...)¹⁶⁵.

Специфично поље интересовања пројекта ПАПС¹⁶⁶ усмерило је просторну проверу подручја Сремске улице и у правцу, као што је већ речено, истраживања потенцијалних локација за Паблик Арт. У закључним разматрањима стручни тим препоручује интеграцију препознатих простора посебно погодних за јавну уметност

у сам план детаљне регулације подручја Сремске улице, чиме би овај план постао први у нашој средини који би поменуто естетско/визуелну тему реализовао. Предочени предлог представља пожељну везу између (естетских) анализа и каснијих планова, који се раде или коригују на основу њих.

Ова студија није првенствено естетска али укључује један број одредница урбане естетике, захваљујући карактеру пројекта ПАПС, иако се појмови естетике и визуелног не наглашавају експлицитно. *Примењена методологија је сложена* - укључује јавно мишљење и мишљење тима експерата у процес анализе/провере.

Просторно-програмска провера подручја Аде хује¹⁶⁷

Јавну стручну анкету за подручје које се још назива и Дунавски амфитетар¹⁶⁸ организовао је Урбанистички завод 2006. године. Зато је она *институционализована*, а решења која су тимови (учесници) дали могу се подвести под вид *експертско-дизајнерског приступа*, где су на основу анализе дали предлог будућег стања овог подручја. Рађена је у складу са ставом ГУП-а 2021 према коме овај простор, због његовог значаја и изузетног потенцијала, треба да буде предмет једног од великих интегралних пројеката Београда, односно предмет јавног конкурса и јавних стучних провера. Представља једну од фаза у припреми Програма за израду урбанистичког плана за подручје Аде Хује (приказ програма следи након приказа ове провере).

Главни циљ провере је био целовито сагледавање овог дела београдског приобаља, а затим и преиспитивање намена дефинисаних ГУП-ом, анализа темељног оздрављења овог простора, активирање вредности локације итд. Задатак просторно-програмске провере још боље појашњава будуће активности – потреба да учесници преиспитају концепт пожељних трансформација и развоја овог простора, укључујући урбанистички, социјални, економски и *еколошки аспект* (унапређење и заштита животне средине, одрживи развој приобаља, природне околности). Од свих аспеката највише еколошки има додарних тачака са урбаном естетиком а мање урбанистички и социјални. Такође, задатак је структурисан на четири нивоа и у оквиру њих ће се поменути само оно што је релевантно за аспект естетике: концепт просторне организације (уз прилоге који интерпретирају *основни идентитет* подухвата,...), концепт саобраћаја (саобраћајна (*урбана*) *матрица*, *пешачки* и *бициклички*

токови,...), функционална структура (основна морфологија, *типологија блокова*, *вертикална и хоризонтална регулација*, основне карактеристике предложених форми, правила, принципи, јавни простори,...) и приказ просторних карактеристика територије, тј. приказ *урбаног пејзажа Аде Хује* у контексту окружења (*силуете*, *фото панораме*, *скице потеза* и *чворишта*).

Од програмских и других условљености од решења се тражило и да се планиране карактеристике ускладе са елементима постојећих структура у залеђу/контактном подручју – тј. да се поштује *контекст*, затим да се висинска регулација дефинише у складу са значајним *визурама*, *природним оквиром* Звездарске шуме, Калемегданом, *укупном силуетом* са Дунава (размишљајући о *континуитету-дисконтинуитету*, *отворености-затворености фронта* према Дунаву), да се размотри могућност *ремоделације* већ изграђених структура, да се у циљу еколошког унапређења размотри формирање разуђеног приобаља и *повећање атрактивности* приобалних садржаја.

Врста анкете је била позивна а учествовало је пет тимова. Приказаће се само одреднице њихових решења битне за урбану естетику нових предлога. У распису задатка естетски/визуелни аспект није био посебно поменуто/захтеван, мада, с' обзиром на тадашње постојеће стање предметног подручја (неприступачно, непривлачно и загађено) и његову претежну привредну намену, претпоставља се да ће свака будућа стучна промена довести до побољшања његовог квалитета, па евидентно и естетског. Учествовали су следећи тимови (поменуте естетске/визуелне одреднице су дате *италик* стилем текста):

-Архитектонски факултет – Циљеви су: рециклажа (постојећих великих лучких објеката уз пренамену – очување "*индустријског*" идентитета простора), унапређење еколошких стандарда (што би довело до повећања квалитета, приступачности и атрактивности јавних простора) и *приступачност* (повећање просторне приступачности). У оквиру правилне ортогоналне *урбане матрице* планирани су *атраktivни јавни простори*, "*зелено-плави*" коридор (пловни канал+зелене+рекреативне површине), *пешачки* и *бициклички саобраћај* (по целом подручју), *високи објекти* (позиционирани тако да са постојећим димњаком

топлане представљају изразите *репере*, уочљиве у *панорамама* и *дубинским визурама* важнијих прилазних саобраћајница.

-**Друштво урбаниста Београда** – Главна полазишта су: генерисање *новог урбаног идентитета* подручја, формирање градског простора по принципу *одрживог развоја* (рециклажа – "дистрикт културе" – генерисање нових *атрактивних* дестинација као *жижних пунктова/чворишта* урбане интеграције), силазак Београда на Дунав (*интегрисање градског и природног амбијента*). Предвиђена *урбана матрица* је ортогонална, са доминантним дијагоналним правцима. Такође, цело подручје треба да буде покривено *бицикличком и пешачком мрежом*. Све то ће омогућити *доступан* и *проточан* градски простор. За урбану естетику од највећег значаја је планирање *атрактивних и разноврсних градских амбијента*, који ће се одликовати *примереном разноврсношћу* садржаја, *комплементарношћу* садржаја и форме, *развојношћу* и *трансформабилношћу*.

-**Друштво архитеката Београда** – Концепт овог решења подразумева Урбани парк и "релаксирани" градски центар на обали Дунава и базира се на *дихотомији карактеристика старо-ново* (рециклажа – стара – нова намена), *тешко-лако* (загађени Панчевачки мост – зелени појас), *пуно-празно* (већа густина-мања густина зона уз обалу). Жижне генеричке тачке су *јавни отворени простори* који се налазе у близини објеката већег волумена (празно-пуно). Битан за тематику естетике је и циљ избегавања *монотоније* простора и његово *визуелно* и функционално *обогаћење* (планирано вештачко увођење воде у копно и те водене оазе представљају такође *жижне тачке и атракције подручја*; однос копно-вода). Генерално се жели постићи амбијент који *није искључив и монотон*, већ *разигран* и склон *трансформацијама*, са израженим *веселим карактером* (весело – антропоморфна особина – естетска базична особина израза).

-**Клуб архитеката** – Полазиште аутора је да *карактер* и намену треба радикално променити. Планирано је просецање канала који би био премошћен пешачким мостовима/пасарелама и целом дужином обале *уређено шеталиште*. Предвиђена саобраћајна матрица је ортогонална и аутомобилски саобраћај је одвојен од главних *бицикличких и пешачких праваца*, који чине систем дијагонално

постављен у односу на коловозну мрежу са аргументом да се тиме врши продор *визура* према реци за учеснике у саобраћају.

-Академија архитектуре Србије - Планирано је унапређење укупног урбанитета Београда и остваривање контакта града – у економском, *еколошком* и *естетском смислу* са Дунавом. Естетика се једино експлицитно помиње у овом решењу. Конкретније, то подразумева силазак Београда на Дунав целом шумадијском обалом, интегрисање различитих намена, *заштиту животне средине*, формирање *новог зеленила* и великих *нових парковских и рекреативних садржаја*. *Приступ* обали Дунава се олакшава. Планирана *бицикличка мрежа* покрива велики део подручја.

Ако се сумирају неке од помињаних естетских карактеристика/критеријума из свих решења, у директној вези *са естетским принципима* су – високи објекти, урбане матрице, контекст, одрживи развој, форма, разноврсност градских амбијената, примерена разноврсност, монотонија, разигран, весео, зеленило, дихотомије – контрасти (старо-ново, тешко-лако, пуно-празно), *са пешачким активностима и кретањем* – приступачност, доступност, проточност, пешачке стазе, шеталишта, бицикличке стазе, коридори, високи објекти (репери), жиге (чворишта), визуре, силуете, панораме, и *са друштвено-културним одредницама* – идентитет, карактер, наслеђе, јавни простори, пешачке стазе/улице, паркови, велики број паркова, итд.

После презентације концепта стручни Савет пројекта, стручњаци из Завода и представници битних сектора Града су се позитивно изјаснили о ових пет решења¹⁶⁹. Процењено је да су веома квалитетни и да су сви тимови препознали потенцијале овог простора и основну идеју силаска на реку. Стручни савет је дао корисне сугестије. Резултати до којих се дошло су требали да користе радном тиму Завода за израду Програма – тј. да се синтетизује добијени материјал и угради у концепт урбанистичког решења овог простора. То је и урађено, а видеће се у којој мери у следећем прилогу.

Програм за израду урбанистичког плана за подручје Аде Хује¹⁷⁰

Пар година је трајао рад на Програму за подручје Аде Хује који је рађен *институционализовано* и завршен 2007. године. Велики број анализа које у себи

обједињује као и велики број учесника утицао је и на комбинацију више врста коришћених анализа – *визуелну, анализу значења и садржаја, експертско дизајнерски приступ* просторно-програмске провере, и на крају, све обједињено у концепту урбанистичког решења *експертском анализом*. Разлог за његову израду је стварање планског основа за свеобухватан развој овог дела дунавског приобаља. Он представља информациону и студијску основу урбанистичког плана, која са свим прикупљеним подацима и закључцима анализа, треба да утврди развојне могућности и концепт плана. Програм је такође и основ за доношење одлука о изради планова детаљне регулације на обухваћеној територији.

Методологија која је довела до конципирања Програма је јасна и састоји се из четири корака:

-*Прво* је сам Завод обрадио подручје. Тежило се укључивању јавности у процес ради заједничког сагледавања простора. На почетку је одржано низ састанака (корисници простора, стручна јавност, представници комуналних кућа, итд.) и достављено више иницијатива. Корисницима Аде Хује је упућена анкета (упитник) са 5 група питања али је мали број корисника доставио своје одговоре. Спроведено је и интерно, прелиминарно истраживање терена да би се скенирало подручје а затим је организована трибина на којој је презентовао прикупљено.

-Као *други корак* су урађене *експертске анализе* за целовито сагледавања простора - парцијалне анализе животне средине за елементе воду, ваздух и тло као и за саобраћај (железнички, друмски, водни и логистика), а потом и синтеза за све врсте саобраћаја и логистику. Учесницима тимова следећег корака дати су само неки основни подаци и закључци ових анализа, не као ограничења већ више као информације које ће усмерити нека њихова размишљања о будућности посматраног подручја.

-*Трећи корак* је позивни конкурс за израду просторно-програмске провере, обрађен претходно.

-После свега, као *четврти корак*, донет је *Програм* за ово подручје, тј. концепт урбанистичког решења. Циљеви се базирају на циљевима из решења просторно-програмске анализе, уз допуну. За урбану естетику су битни: формирање

атрактивних и разноврсних градских амбијената, изградња нове примарне саобраћајне (тј. урбане) матрице, унапређење животне средине према принципима одрживог развоја и развој интегрисаних намена (енг.-mixed use).

Истиче се потреба формирања *стратегије развоја јавних простора* (зелене и рекреативне површине, тргови, скверови, пешачке зоне, водене површине и сл.) што је од пресудног значаја за стварање идентитета градског приобаља Аде Хује. На овај начин се посебно наглашава друштвено-културни аспект урбане естетике. Специјално је разрађен сегмент везан за јавне зелене површине. Планирана је заштита и унапређење свих постојећих вредних зелених површина а од нових – већа парковска површина са леве и десне стране Панчевачког моста (примарно са циљем умањења буке и других негативних утицаја саобраћаја), затим градски парк, паркови средњих величина, скверови, зеленило у оквиру блокова, дрвореди, зеленило у оквиру колског, бицикличког и пешачког саобраћаја. Један сегмент је занимљив због (јединог) експлицитног помињања појма естетике – каже се да је могуће у склопу стамбених блокова на атрактивним локацијама који се формирају према високим функционално-*естетским критеријумима* размотрити кровно и вертикално озелењавање, али само у случају допуне недостајећих % зеленила у оквиру блока. Из овога се може закључити да се код нас, у анализама, па и регулативи, естетика углавном помиње везано за архитектонске објекте. Од значаја је и наглашавање пешачких и бицикличких стаза.

Највише естетских критеријума (*италик* стил текста) се може уочити у оквиру сегмента 'општих принципа уређења и изграђености'¹⁷¹ (који су планирани за цело подручје Аде Хује), што је и најлогичније. Ту се препоручује *компатибилност* новог ткива са окружењем. Истиче се као посебно важно остварење *визуелне повезаности* која се обезбеђује продорима кроз новопланирано ткиво (отвореним *визурама*, *зеленим коридорима* и сл.). Затим креирање *јединственог идентитета* простора – препоручује се задржавање и унапређење *наслеђа* које је део *историјског идентитета* а посебна пажња посвећује и креирању *новог идентитета*, који мора да репрезентује *савременост* у принципима, обликовању итд. У оквиру тога разматрати и изградњу линеарних, *визуелних атракција* и *репера* (куле), као и изградњу *канала*

(да повезује базен луке и рукавац). Јако је битно остварити *складно* и промишљено моделовану будућу *силуету* београдског гребена. Обавезно планирати *разноврсност структура* (блоковске, линеарне, пунктоналне, разуђене у приобаљу) и садржаја (интегрисане намене). Остварити *градацију интензитета изграђености* на подручју. Заштитити културно-историјско *наслеђе* - планирати афирмацију индустријског наслеђа, тј. очувати најзначајније објекте индустријске архитектуре са почетка 20.века и извршити њихову интеграцију у будуће комплексе активним моделима обнове тако да првобитна *форма* и функција ипак буду препознатљиве (Ил. 2.4.2.2.-2.).

Извршена је прелиминарна подела на зоне. Дати су урбанистички параметри за сваку – од нпр. прописивања *типа и величине блока до максималне изграђености фронта* у блоковима уз обалу Дунава (ради отварања *визура*) и *спратности*. У оквиру обликовања - користити *савремене материјале и форме* за нове објекте и реконструкцију квалитетних лучких складишта.

Од (естетских) одредница из решења просторно-програмске провере у Програм су уграђени: урбане матрице, одрживи развој, разноврсност структура, разноврсност градских амбијената, контекст, форма, зеленило, зелени коридори, паркови, јавни простори, пешачке стазе/улице, бицикличке стазе, високи објекти – репери, визуре, силуете, нови идентитет, "индустријски" идентитет, наслеђе.

Због планиране потпуне трансформације простора и обимне нове изградње као избор врсте урбанистичког плана који ће се радити предлаже се план детаљне регулације. Наводи се да је за потребе израде ових планова неопходно урадити претходна истраживања и специјалистичке студије, првенствено везане за уређење обале и санацију територије приобаља, чиме се подстиче веза између анализа и регулативе.

После доношења Програма читав пројекат је стао. Један од разлога су и неразрешени имовински односи. 2012.год. Завод је урадио План детаљне регулације дела подручја Аде Хује (зона А) – са циљем стварања планских могућности за реализацију 1.фазе трансформације дунавског приобаља претежно привредне намене

у централну зону и интегрисане намене као и постизања високих еколошких стандарда приобаља. Донета је и одлука за израду истог плана за зону Б.

Анализа досадашњих урбанистичких решења за подручје Савског амфитеатра¹⁷²

Израда ове анализе иницирана је *институционализовано*, уз коришћење *визуелне анализе* и *експертског приступа*. Радни тим Друштва урбаниста Београда (поред тимова из других институција) је за потребе Студије о Савском амфитеатару Урбанистичког завода Београда из 2007. године критички истражио дотадашња битна урбанистичка решења за ово најдрагоценије градско подручје. Иначе, Студија је рађена као припрема за будући план који је Завод дуго иницирао и укључивала је све што је до тада рађено на тему овог подручја (важеће планове, спроведене конкурсе, студије, идеје, иницијативе, разне теме – намена, саобраћај, визуре итд.). Али тада Град није имао интереса, воље, снаге, инвестиција,...да се даље ради План (а онда је дошао пројекат "Београд на води"). Финални закључци ове Студије су упућивали на конкурс и планове детаљне регулације обе стране Саве.

За стручно критичку анализу у обзир је узето девет конкурсних радова међународног конкурса из 1985.године као и осам решења која су урађена 1991.године у оквиру интерног конкурса за Савски амфитеатар који је расписала Српска академија наука и уметности (Ил. 2.4.2.2.-3.). *Методологија анализе* је јасна:

-*Прво* је урађена анализа свих конкурсних решења. Увидом у конкурсну документацију и *визуелном анализом* прилога свако решење је студиозно изанализирано по истој матрици утицаја и критеријума. Овако јасан преглед доприноси лакој међусобној упоредивости решења и брзом проналаску потребне информације. Матрицом се за сваки пример приказују утицаји/фактори, даје опис стања/решења, приказују критеријуми у односу на које се анализом дошло до ограничења и потенцијала решења и на крају завршава предлогом/коментаром. Све се то разматра за сегмент морфологије (структура, визуелни идентитет, намена, садржаји), екологије и саобраћаја. Поједине естетске одреднице се налазе у сва три аспекта.

-У другом кораку је приказана 'збирна' анализа где су сумирани предлози/коментари аутора анализе за сва конкурсна решења. Овде долази до изражаја критички став стручњака, на основу њиховог знања и искуства. Сагледавају се могућности и потенцијали Савског амфитетра и систематизују могући приступи.

-Као *трећи корак* следи нумеричка валоризација свих решења. Извршена је оцена квалитета решења на основу бодовања по девет критеријума (сваки критеријум оценом од 1 до 5). Кроз табеларни приказ вредновања види се збирна оцена за свако решење као и збирна оцена квалитета свих решења по појединачном критеријуму. Већу вредност су остварили конкурсни радови из 1991.године - два рада имају максималан број поена 41 од 45 могућих бодова. Максимални број поена за радове из 1985.године је 38. У овој фази истраживања *експертско (дизајнерска) анализа* долази највише до изражаја. На основу универзалних индикатора (у овом случају критеријума) доноси се коначна оцена. Она се базира на увиду и процени видљивих елемената решења.

-У *завршном сегменту* приказани су закључци по темама (намена земљишта, статус земљишта, обликовање-морфологија, саобраћај, екологија). У њима се налазе поновљене и допуњене препоруке из 'збирне' анализе (корак два). Они ће бити корисни за израду програма/планског решења као и распис конкурса за ово подручје.

Од заступљених естетских одредница/критеријума више их је везано за естетске принципе и пешачке активности/кретање у односу на друштвено-културне одреднице.

У првој фази анализе свих решења, од утицаја и критеријума из 'аналитичке' матрице они који припадају *области естетских принципа* су: фиксни елементи простора (примарни и секундарни, доминанте, атракције, осе, визуелне мете, обликовање, релација са простором у непосредном окружењу/контекст (урбана матрица, везе, визуелни коридори/визуре), изграђени простор (обликовање, атрактивност форме, тип изградње (типологија), спратност, густина, целина, кохерентност, централитет, континуитет, контраст старо/ново, специфичност,...), еколошки аспект (степен озелењености, однос према реци/води). *Области (пешачких) активности/кретања* припадају: фиксни елементи простора (продори, проточност),

релација са непосредним окружењем (доступност, комуникациони и визуелни коридори, изграђени простор (урбане силуете), саобраћајна повезаност (хијерархија мреже – урбане матрице, везе са постојећом матрицом), пешачка кретања (функционална хијерархија мреже, проточност, атрактивност матрице, пешачки коридори, динамика, бициклическе стазе). Из оквира *друштвено-културних одредница* ту су: дух места – "гениус лоци", визуелни идентитет, нови "знак", еколошки аспект (природни елементи (зеленило, вода, светлост), зелени коридори/продори, мрежа зеленила).

У трећем кораку, од критеријума који су коришћени при нумеричком вредновању а који су у вези са урбаном естетиком је неколико: квалитет композиције – унутрашња кохезија, продори – успешност повезивања (проточност), еколошки аспект – зеленило и ликовно-визуелни квалитети, обликовање (адекватније би било естетско-визуелни квалитети).

Може се сумирати да, иако се појам естетике експлицитно не помиње у анализи, од принципа који се односе на урбану естетику заступљени су они који се односе на екологију, урбану хијерархију (урбане матрице), визуелни идентитет (као културни фактор), разноликост (различите врсте кретања и променљивост) и флуидност. Њих потврђују и на њих се надовезују препоруке аутора за ово подручје, од којих се истичу: дефинисати параметре за развој са аспекта "одрживог развоја", зеленило третирати као равноправни чинилац простора, развијати "еколошки концепт" по савременим стандардима, озелењавати планиране уличне коридоре, развијати концепт хијерархије структурисане мреже, обликовати и градити визуелни идентитет према актуелном тренду (уз потенцирање атрактивне форме објеката), креирати у дугу "гениус лоци", обезбедити просторне доминанте и атракције, потенцирати директне атрактивне визуре између леве и десне обале, градити идентитет кроз контраст у односу "старо-ново", обезбедити атрактивност, успоставити систем/матрицу визуелно и саобраћајно повезаних јавних површина, остварити проточну и атрактивну матрицу за пешачко и бициклическо кретање итд.¹⁷³.

2.4.2.3. Друштвени/културни простор

1. фаза студије јавних простора Београда за потребе урбанистичког планирања – анализа јавних простора Старог града¹⁷⁴

При изради ове институционализоване Студије визуелна анализа је комбинована са експертским приступом. Њу је радио стручни тим Урбанистичког завода са главним циљем да се на основу резултата анализе јавних простора Београда (односно његовог сегмента Старог града у првој фази студије), који још увек немају одговарајуће место ни у стратешким плановима нити у урбанистичким плановима и пројектима града Београда, формира документациона основа за будуће (стратешко) планирање и пројектовање јавних простора.

Студија је примарно морфолошка и експлицитно не помиње естетски аспект јавних простора. Међутим, у неким од постављених циљева читавају се поједини принципи урбане естетике, као нпр.: у потреби за потврдом идентитета Београда, у стимулацији и унапређењу пешачког коришћења јавних простора, обезбеђењу нових квалитетних, атрактивних јавних простора, афирмацији Београда као зеленог града и града на рекама, заштити и унапређењу постојећих, и отварању нових визура итд. Међу резултатима, који су у складу са циљевима а произилазе и из методологије, нпр. при одређивању најважнијих елемената контекста развоја јавних простора Старог града, међу стратешким, законским, планским, саобраћајним, функционалним, заштитарским, безбедоносним и туристичким нису наведени естетски, што се може сматрати већим пропустом.

Донета је одлука да се ова сложена и велика тема јавних простора ради фазно и тренутно је урађена само прва фаза. Процес истраживања је базиран на методологији са следећим корацима: прегледом одабраних примера позитивне праксе из света, анализи морфолошких и других особина простора ради препознавања карактеристичних зона, анализи типолошких карактеристика постојећих јавних простора према одабраним критеријумима, анализи саобраћајног система, система зелених површина у контексту односа са јавним просторима, приказу планираних јавних површина у важећим плановима, и, на крају, најважнијем

кораку сумирања проблема, потенцијала, ограничења и прелиминарних препорука у оквиру каталошких листова за појединачне јавне просторе Старог града.

Сваки *каталошки лист* у себи садржи: од сликовних-визуелних прилога – картографски приказ и локацију анализираниог јавног простора као и фотодокументацију а од текстуалних прилога – анализу генералне и детаљне планске документације, постојећег стања (класификација и капацитети, контакт са окружењем (саобраћај, физичка структура), уочене недостатке, квалитете и потенцијале простора и, на крају, закључке и препоруке). Садржај и презентовање каталошких листова су *главни квалитет примењеног експертског приступа* у анализи, који је базиран на знању и стручном искуству.

Естетски/визуелни аспект 'лебди', прикривен међу редовима студије. Ауторски тим објашњава да су анализе и закључке у њој *максимално објективизирали* али да је оцена неких аспеката јавних простора (prim.aut. - који уствари подпадају и под естетске) ипак у домену субјективне процене и искуства, сматрајући да то није супротно крајњем циљу и да може да допринесе креативним одлукама. Такође, ту је и тврдња да простор који садржи тргове, скверове, паркове, чак и скромних димензија, има више услова да се сматра амбијентално привлачним (prim.aut. - другим речима естетски/визуелно квалитетним).¹⁷⁵

Визуелни аспект се једино експлицитно помиње у сегменту студије о идентитету, визурама (Ил. 2.4.2.3.-1.) и просторним реперима (Ил. 2.4.2.3.-2.). Разматрају се атрактивност визура и локалитети од кључног значаја за визуелни доживљај београдског пејзажа.

Студија се првенствено бави просторним аспектом јавних простора јер на њега урбанисти могу непосредно да делују и да га унапређују. Са просторног становишта анализирани су морфолошке карактеристике физичке структуре јавних простора. *Од значајнијих за урбану естетику ту су:* топографија, зелене површине као јавни простор, специфични јавни простори,...Анализирани су активности и садржаји који непосредно утичу на обим и начин коришћења јавних простора, а *битни за контекст тезе су:* атрактивност подручја Старог града, коришћење пешачких јавних простора, социо-културни аспект. Морфолошки критеријуми,

коришћени за анализу типова јавних простора су: облик, величина, врста ободне изградње или друге границе простора, карактеристични профили,...При анализи начина коришћења типова битни су доминантна намена и пешачко коришћење јавног простора.

Од приказаних резултата извршених анализа јавних простора, *за урбану естетику и тему рада су битни*: степен пешачке оријентисаности јавних простора – пријатност за боравак, безбедност од саобраћаја, буке, приступачност, видљивост, оријентација, затим идентитет (симболичке, историјске вредности, визуре, специфичности уређења), планска покривеност и условљеност осталим релевантним законима.

Са социо-културног аспекта, који утиче и на урбану естетику, додатно се анализира идентитет града. Наводи се да се он базира и на просторном идентитету а да њега чине, између осталог, најзначајнија места, па су детектована она са анализираних територије. Такође, са овог аспекта било би пожељно формирање и обнављање атрактивности свих јавних простора што ће се постићи унапређењем изгледа, повећањем сигурности грађана, формирањем малих парковских и скверовских површина, подстицањем окупљања грађана на нивоу града итд. Да би позитивни ефекти јавних простора били постигнути у пуној мери, потребно је сагледати их и организовати и као систем повезаних простора и као сваки појединачни простор. На једном месту се помиње да је потребно "чувати, развијати и стварати естетско-културне вредности и квалитете јавних простора"¹⁷⁶.

Урбана естетика се најбоље читава у јавним просторима града. Без обзира што је естетски аспект занемарен у овој студији, она је битна јер су многи поменути (морфолошки) критеријуми такође и естетски, иако нису декларисани као такви. Потенцирана будућа веза ових анализа са урбанистичким планирањем је од велике важности а претпоставља се да ће се у следећим фазама студије она подробније осмислити.

Студија о безбедности јавних градских простора у Београду¹⁷⁷

Ово *институционализовано* истраживање је рађено комбиновањем *анализе преференције места, анализе значења и експертског приступа*. Студија није нека

врста естетске анализе – чак се појам естетике у њој помиње само на једном месту (када се наводи 'санитарно-естетски карактер' разних типова зелених површина у урбаном ткиву града¹⁷⁸). Безбедност ових простора је значајна за урбану естетику, у ширем смислу, као друштвена одредница из које произилазе неки општи естетски критеријуми (који су поменути у теоретској целини овог докторског рада). И без експлицитног наглашавања везе безбедности и њених просторних чинилаца са естетским одредницама и естетским ефектом безбедних јавних простора – тематика и препоруке из ове студије се могу користити и за унапређење естетског аспекта урбане регулативе. Тим Урбанистичког завода Београда је и урадио ову анализу са циљем успостављања везе између осећаја безбедности у јавним градским просторима и процеса урбанистичког планирања и пројектовања.

У студији се тврди да је битно створити високо-квалитетно окружење (Ил. 2.4.2.3.-3.), алтернативне прилике и активности да они, који би се иначе одали криминалу и изазивању нереда, то не би учинили. Сматра се да окружење мора бити добро испланирано, атрактивно, јасно дефинисано и добро одржавано да би корисници простора/становници били поносни на своју околину, да би се осећали угодно и сигурно, имали осећај подељеног поседовања и одговорности. Другим речима, да би им се допадало окружење. *Раније би се, у класичном смислу, под атрактивношћу подразумевало визуелно допадљиво окружење. У контексту ове студије, тј. у друштвеном контексту, под атрактивним окружењем се подразумева оно које је еволуирало, које задовољава потребе његових корисника, има безбедне и погодне начине приступа, омогућава друштвену интеракцију, задовољава рекреативне потребе, итд.*¹⁷⁹ *Високо атрактивно окружење је мање привлачно криминалној мањини. Лоше планирано окружење ствара осећај отуђења и страха. На једном месту, у студији, у контексту урбаног мобилијара, се каже да "допадљив дизајн изазива понос код грађана и појачани осећај идентитета са сопственим градом, док се презир према лошем дизајну одражава пре свега на самим елементима (клупама, корпама за смеће, скулптурама, станицама јавног градског превоза...)"*¹⁸⁰. Ова тврдња се може пренети и на веће размере – пејзажне нивое.

Методолошки приступ је био следећи:

-*прикупљање података* радом на терену, запажањем и снимањем постојећег стања, детектовањем типолошких одлика и елемената простора, анкетање грађана о личном осећају безбедности у појединим просторима, проучавањем и коришћењем урбанистичке документације у виду планова, подлога и других ранијих истраживања, проучавање иностраних примера примењених у пракси. Ова студија се у највећој мери ослања на *анкету* која је спроведена и њене резултате;

-*анализа постојећег стања* на основу прикупљених података. Упоредивањем прикупљених података извршена је *класификација јавних простора по типологији* и створена слика о степену безбедности грађана на јавним површинама;

-према типологији простора препоручене су *мере* које треба спровести као и *предлози за опремање простора* у циљу превенције криминала и подизања степена опште безбедности грађана.

Коначни резултати су приказани у виду текстуалног дела и графичког прилога у одговарајућој размери (графички приказ безбедних и мање безбедних зона, праваца кретања и тачака у граду а према типологији простора).

Дакле, примењена методологија је комбинована од: *анализе преференције места* у контексту безбедности, која резултира типовима јавних простора, од *анализе значења* која кроз анкету открива разлике у ставовима корисника урбаних простора - лаика и експерата (они доказују да корисници опажају значења и имају асоцијације везане пре за објекте и појединачне елементе него за веће зоне у граду а експерти узимају у обзир и просторне односе (уређеност, организација, оријентација објеката,...)) и од *експертског приступа* и давања препорука о управљачким активностима окружења (без вредновања типова јавних простора).

Мере за постизање сигурности у оквиру елемената јавног простора а које могу користити за дефинисање критеријума урбане естетике у регулативи су:

-Јасно дефинисано окружење - подела простора на зоне (приватно, полу-јавно, јавно) и јасност тога од стране оних који га доживљавају;

-Уређење осетљивих предела, како 'тврдих пејзажа' (грађевинских елемената), тако и 'меких пејзажа' (вегетације) – детаљна промишљеност просторног распореда и детаљно уређење отворених јавних простора;

-Природно надгледање - инвестирањем у висок квалитет окружења привлаче се људи да у већем броју користе јавне просторе па је смањен и криминал;

-Урбанистички елементи - намена простора (места окупљања, јасни, кратки и прегледни правци кретања), кретање кроз град (одговарајући тип физичке структуре, са минималним бројем „црних“ тачака и неизграђених и запуштених делова, оријентација структура на улице због постизања оптималне прометности и посећености улица у што дужем периоду дана, прегледност и фреквентност бициклических и пешачких стаза, разлике у бојама и материјалима површина и препрека који су битни за стварање осећаја заједничког поседовања и за одвраћање потенцијалних преступника да не делују у зонама које се опажају као приватне или полуприватне, дужина и прегледност пешачких пасарела и мостова, пејзажно уређење обала река, потока и канала, кејова и шеталишта¹⁸¹) и зелене и слободне јавне површине (прегледност, прецизно планирање композиционих решења у плану озелењавања, физичке препреке и баријере, квалитетан и добро дизајниран мобилијар¹⁸²).

Аутори закључују да је потребно да се сегмент који се односи на мере за безбедност и сигурност *активније укључи у урбанистичку праксу*. То се може постићи "едукацијом, израдом законских подаката (правилника, упуштава) али и промоцијом основних принципа са препорукама за њихову примену"¹⁸³. Мере је пожељно применити посебно у фази превенције.

Назнаке могућих анализа звучног пејзажа у Београду¹⁸⁴

За *стратешке карте буке* се може рећи да једним делом потпадају под прву фазу (естетских) анализа јавних урбаних простора. Имајући у виду да је бука тема ових мапа, а не и квалитетни, позитивни звуци који унапређују естетски доживљај урбаног простора и са којима чине целину звучног пејзажа – њихова израда је тек сами почетак једног дугог процеса анализа које би требале да буду база за доношење адекватне регулативе и укључења у планске процедуре. Оне се касније користе као основа за израду акционих планова заштите од буке у животној средини.

Крајем 2012. године било је најављено да ће мапе буке за највеће градове у Србији бити завршене до краја 2015. године¹⁸⁵. Град Нови Сад је крајем 2013. године

добрио ову мапу први у склопу пројекта прекограничне сарадње Србија – Мађарска¹⁸⁶. Београд још увек нема завршен овај документ.

Мапирање звука, као први корак детекције и анализе звучног стања града, у Београду је на добром путу да спроведе *пројекат 'Армониополис'*, чији су аутори троје уметника звука. Ова веб апликација која је представљена 2013. године представља неформални, уметнички корак ка мапирању богатства звучног пејзажа Београда. Значај овог и сличних пројеката је у стварању сензибилитета код корисника урбаног простора на звук који се сматра важним чиниоцем атмосфере града. "Свако ко жели и има идеју, може ослушкивати звуке око себе, описати их речима и поставити као текстуалне инструкције на www.armoniapolis.com, а њихов опис служиће као инструкција коју други могу да изведу у сопственој интерпретацији"¹⁸⁷. Овај пројекат *подстиче свесно слушање звукова* у окружењу Београда и интеракцију без употребе музичке технологије. Звуци Београда су *полазна тачка* за даље кораке пројекта који је музичког карактера. Пројекат није у вези са урбаним истраживањима и настао је са потпуно другим циљем али се помиње јер би у будућности могао да прерасте и у конкретну анализу звука, употребљиву у урбанистичке сврхе, уколико би се институционално усмерио у том правцу. Или да подстакне, на спровођење таквих анализа.

2.4.2.4. Урбани амбијенти

Уређење и опрема јавних простора Старог града (посебан сегмент 1. фазе студије јавних простора Београда за потребе урбанистичког планирања – анализе јавних простора Старог града)¹⁸⁸

У овој *институционализованој* анализи комбинована је *визуелна анализа* са *експертско-дизајнерским приступом*. С' обзиром да се тематика докторског рада односи на урбани пејзаж и његове интегралне нивое, тј. на веће просторне обухвате, и природне/архитектонске/урбане елементе који их творе, ниво уређености и опреме јавних простора представља микро ниво и од секундарног је значаја за истраживање. Међутим, због јако малог броја урађених естетских анализа везаних за урбани пејзаж Београда, кратко ће се поменути и овај сегмент Студије јавних простора јер у

великој мери доприноси *побољшању квалитета укупног доживљаја, идентитета и коришћења јавних простора* (Ил. 2.4.2.4.-1.).

Због детаљности која је у природи предмета анализе овај сегмент је издвојен као посебан додатак Студије. Урађена је веома детаљна анализа стања уређености и опремљености јавних простора Старог града а затим и поређење те опреме са опремом уређених градова света. Тачније, за сваки елемент уређења јавних простора дати су основни принципи, затим је урађена њихова анализа унутар општине Стари град а онда наведени добри примери из иностране праксе као препорука.

Уређење и опремање јавних градских простора представља *надградњу у процесу њиховог урбанистичког планирања и изградње*. У Београду се последњих година поклања већа пажња уређењу и опремању јавних простора, посебно у домену поплочавања и осветљења. Општина Стари град, као централна и као део заштићене целине, је у бољем положају од осталих општина. Може се рећи да је опремљеност у складу за локацијом и значајем општине.

Од успешног дизајна елемената опреме зависи привлачност самих јавних простора. Препоручује се да се до доброг дизајна долази путем конкурса. На тај начин се успоставља разноврсност основних типова опреме а не шаренило и неред. За постављање уметничких дела у јавном простору потребан је континуалан и систематски рад на документационој основи, критеријумима и пројектима а не ад хок избор локације.

Ова област је у Београду у *великој мери покривена правном регулативом*. И поред тога, ти акти се не спроводе доследно, нису довољно јасно разграничени нити су усаглашене делатности и надлежности институција које учествују у њиховом спровођењу. Ауторски тим који је радио студију сматра да би *садржај законске регулативе требало унапредити и осавременити, а спровођење побољшати*. Такође, требало би да се дефинише јасан методолошки стручни приступ сваком од специфичних аспеката, као и јасан пројекат финансирања у свим фазама.

Глава III

3. РЕГУЛАТИВА У ОБЛИКОВАЊУ УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА

Свака земља, и често свака општина/град, имају карактеристичан систем регулације и контроле. Јако је битна препознатост регуларности над променљивошћу и њена кључна улога за адекватну политику и доношење одлука, односно модерни развојни прагматизам по ком се планираном, остваривом (реалном) и јавном даје предност. Такође, веома је важно да постоји визија укупне макро урбане целине и јасно усмерених и контролисаних промена ка томе, осећај реда и организације и да се у пракси то реализује применом урбане регулације.

Регулатива дефинише *плански оквир* (политике, стратегије, врсте, садржај и структура планских докумената) и *законски оквир* - *легислативу* (закони и подзаконски акти – правилници, одлуке,..., који дефинишу обим планирања на различитим просторним нивоима) обликовања урбаног пејзажа. Она се користи за учвршћивање контекста и изостајање великих грешака, за обезбеђивање заједничког језика између државе/града и инвеститора и пројектаната, тј. свих умешаних у овај процес. Веза са постављеним циљевима треба да буде јасно промишљена. Правила треба да су логично постављена, јасна, разумљива и једнако применљива за све.

Потребно је да у склопу њих буде дефинисан и међупростор за преговарање и проналажење решења. Са једне стране, регулатива треба да задовољи јавни интерес и захтеве заједнице (заштита идентитета урбаног пејзажа, постојање квалитетних јавних простора,...) али и да дозволи да приватни инвеститори буду задовољни и развијају своје интересе али уз одређене компромисе (обнова старих суседних објеката, изградња аркада, тргова и сл.)¹.

Систем регулације је првенствено битан за пројектанте/дизајнере и инвеститоре да знају шта је потребно да пројекат испуњава да би био одобрен. У већини држава САД и Великој Британији грађевинска регулатива (енг. – building regulations) или кодови (енг. – codes) су сасвим одвојени од планске регулативе. У већини држава Западне Европе грађевинска дозвола и планско одобрење су једна иста ствар. Код нас се раније издавала урбанистичка дозвола – сада је то локацијска

дозвола. Она се затим подноси уз пројекат за добијање грађевинске дозволе тако да су и код нас оне одвојене.

3.1.Естетски аспект иностране урбанистичке праксе

Квалитет и разноликост иностраних урбаних пејзажа чини заједничке ресурсе и важно је угледати се на њихове добре примере, користити њихова искуства у циљу управљања, планирања и заштите наших, локалних урбаних пејзажа. Елементи поља урбане естетике делимично припадају планирању и регулативи а делимично контроли, тј. процесу примене/имплементације саме регулативе у пракси.

3.1.1.Естетска регулација

Међу категоријама урбане регулативе сасвим оправдано једна може бити естетског карактера која циља ка естетски квалитетном граду. У многим градовима естетска димензија урбаног планирања и регулативе је неразвијена, тј. није посебно издвојена и наглашена већ се у већој или мањој мери налази у склопу других категорија/инструмената регулативе. Иначе би сваки град требало да донесе посебну регулативу којом ће се постизати естетски квалитет урбаног пејзажа, његов карактер и кохерентност, препознатљивост, атрактивност.

Још је Маданипур² у својој књизи писао, обрађујући углавном британски систем планирања, да планирање градова почиње све више да обраћа пажњу на урбани простор, и урбани дизајн – као балансирајући акт који често у планирање градова уврштава просторну и друштвену бригу. Али на крају ипак констатује да урбани дизајн више брине о визуелном аспекту, "који у многоме замењује или маскира ранију друштвену бригу"³. Слично и Бојерова (Boyer)⁴ урбани дизајн види као повратак естетике у планирање градова. Крајем 20.века урбани дизајн се у Великој Британији установљује и као посебна дисциплина, која се бави квалитетом простора (обликовним, функционалним, безбедоносним,...) и дефинисањем критеријума који су битни за планирање и пројектовање простора доброг дизајна. Она је подржана многим владиним званичним актима у којима се истиче битност "стварања квалитетних простора по принципима урбаног дизајна"⁵.

Конвенционални приступ процесу обликовања урбаног пејзажа (нормативно планирање) се углавном заснива на законодавном/административном процесу. Урбани дизајн као креативнији опозит омогућава свеобухватније и интегрисаније разумевање и планирање урбане форме истичући циљеве и принципе који треба да буду задовољени. По Димитријевић Марковић (2012) он се не може сматрати потцелином планирања али се планирање може сматрати основом за добар дизајн. Може се рећи да је урбани дизајн нека врста допуне планирању и регулацији, тј. део основних инструмената којима се исказује опредељење државе/града за добар дизајн може се наћи у основној регулативи а остатак се даје кроз разне правилнике, упутства и публикације са детаљним објашњењима и примерима што више припада урбаном дизајну. Они су намењени свима који су укључени у процес реализације естетски квалитетног урбаног пејзажа.

Урбани дизајн је заокупљен успостављањем карактера и кохерентности урбаног пејзажа, физичком формом града, грађевинама и простором између њих. Он промовише естетске и визуелне вредности које треба више да се вреднују у процесу доношења одлука како би се добили урбани простори који се одликују лепотом и посебним идентитетом. Нпр. са растом препознавања утицаја високих објеката, као најупадљивијих компонената урбане силуете, на естетски квалитет урбаног окружења, "постоје одговарајуће тенденције у стварању регулације (прописа) којима је естетски ефекат примарни или једини циљ. Али овакви прописи обично намећу трошкове власницима објеката, који се онда преносе даље заједници увеликом кроз ренту"⁶.

Естетска регулатива у урбаном контексту се углавном базира на тежњи за постизањем хармоније са постојећим ансамблима или формама објеката. Али понекад околности и планирање могу дати првенство контрастним елементима урбане форме у односу на хармонију. У неким случајевима, где је постојећи контекст неадекватан, нова димензија се мора поставити кроз нови развој, са циљем постизања успешне будућности урбаног пејзажа - што представља креативност.

У иностраној статутарној регулативи естетски критеријуми се помињу у стратегијама (дугорочним плановима, стратешким плановима), градским политикама,

свеобухватним, мастер (генералним плановима), локалним детаљним плановима, регулацији објеката.

Тако се и процес центрификације, који је често увијен у дискурс регенерације или ревитализације, и представљан као значајна урбана стратегија у обнови градова⁷, може поред осталих битних социјалних и економских конотација, довести у везу и са позитивним ефектима у смислу остварења естетског/визуелног квалитета углавном централних градских суседстава. Утицај планирања на центрификацију се може посматрати кроз мере/акције⁸. Мере се користе за деловање непосредно пре или на почетку процеса центрификације и за максимизирање позитивних ефеката улаже се у капиталне објекте, реновирање постојећих битних објеката, инфраструктуру а све у складу са планом и циљаном ревитализацијом. Акције се могу назвати и "пост-ефекти" зато што се примењују у моменту када је процес центрификације већ развијен или у финалној фази и служе за уобличење суседстава и њиховог атрактивног изгледа. Између осталог, инвестира се у јавне просторе (пешачке зоне, паркове,...) и све што је од јавног интереса. Међу најуспешнијим су локалне регулације (нпр. везане за начин коришћења земљишта, изградњу, таксе, итд.)⁹.

Сумирано, може се рећи да се поред чисто естетске регулативе издвајају три сегмента регулативе која умногоме утичу на естетски квалитет урбаног пејзажа – *зонирање, висинска регулација и регулација коридора погледа*. Њихови делови се често преклапају и исти (естетски) критеријуми се помињу – нпр. висински лимити се одређују кроз зонирање а и регулација погледа је сегмент висинске контроле али се овде разматрају као појединачни сегменти регулативе због изражајних и упечатљивих ефеката који су последице њихове примене у урбаном пејзажу.

Зонирање

Зонирање као плански инструмент представља иновацију 20. века. Базира се на контроли функције објеката (прописује прихватљиве функције – намену земљишта), величине парцеле, висине предњих зидова објеката уз грађевинску линију (енг. - setback), *висине објеката, волумена* (максималну анвелопу објекта), *форме*, дефинисаних отворених и паркинг зона, коефицијента изграђености итд. по

дефинисаним зонама. Сви побројани параметри се односе на појединачне објекте али једне зоне па се ипак може рећи да зонирање утиче на ефекте 'виших нивоа' урбаног пејзажа. Ови параметри су димензионални и геометријски и имају "одређујући ефекат на урбану форму производећи *веома висок ниво униформности градског пејзажа*"¹⁰.

Зонирање је почело као врло једноставно често не регулишући *ништа више од висине објеката* и односа површина спратова (енг. – floor area ratio) а од 1970.-их постаје веома софистицирана и компликована алатка која може регулисати све аспекте основа објеката (распореда, матрица) али и детаљнија питања архитектонских карактеристика, *примењених материјала*, орнамената, примењене сигнализације итд.¹¹. Параметри (критеријуми) *висине, волумена, форме, геометрија основа, примењени материјали, у великој мери утичу на естетске ефекте*. Лимитирање висине објеката кроз зонирање представља везу висинске регулације и зонирања.

Зонирање је "званично усвојено у Њујорку 1916.године и његова примена се брзо проширила кроз земљу као последица 'Државног акта који омогућава зонирање' (State Zoning Enabling Act) из 1924.године"¹². Пантер (Punter)¹³ наводи да је у Сједињеним Америчким Државама (САД) зонирање претходило планирању. Уредба о зонирању (Zoning ordinance) служи да контролише развој и има снагу закона пре него било који свеобухватни (генерални, стратешки) план (енг. – comprehensive plans). Иако је свеобухватни план постао услов у бројним државама САД-а већина њих има уредбу о зонирању а веома мало и план. Може се рећи да се *зонирање доноси кроз општинске/градске уредбе, прописе, зонинг-кодове* (документ који консолидује сву регулацију која се тиче развоја земљишта) *или кроз свеобухватне планове*. Сматра се традиционалним и универзалним *методом естетске контроле* по Делатонсу (Delafons) – тј. "који намеће своју сопствену естетику на америчкој сцени"¹⁴. У урбаним зонама са великим бројем оријентира које су декларисане као историјски дистрикти, заштићени специјалном регулацијом, уведени су зонски бонуси (још од 1960-их). Пантер¹⁵ пише да они дозвољавају грађење додатних површина на спратовима објеката на парцелама у близини заштићених репера у

замену за обезбеђивање *квалитетног дизајна, погодности (пријатности) коју обезбеђује широк опсег елемената урбаног дизајна као и пешачких погодности што све утиче на естетски квалитет простора.*

У континенталној Европи зонирање је инкорпорирано у план кроз мапу намене земљишта, уз коју се налази низ прописа који регулишу дозвољене намене (функције), величине парцела, форму, висину објеката и линију кровова, грађевинску линију, паркирање и отворени урбани простор. У Француској и Шпанији овакви планови су донесени за целе општине док су у Холандији и Немачкој својствени за нови развој. Енглеска има планове сличне америчким свеобухватним плановима и у њима не постоји компонента зонирања већ само опште назнаке коришћења земљишта.¹⁶

Може се рећи и да *одабир локација за позиционирање урбаних репера* потпада под зонирање мада може бити и у склопу висинске регулације јер је у многим случајевима повећање висинског лимита фокусирано на специфично ограничене дистрикте који се налазе на погодним позицијама или пролазним локацијама. Високи објекти треба да сугеришу важну локацију и зато она мора да буде пажљиво одабрана, погодна и оправдана. Мали је број појединачних небодера који су лепо (естетични) а када су у већем броју то је нешто што је задивљујуће. Зато се не фаворизују појединачни објекти и њихово ширење преко веће територије већ груписање. *Групација високих објеката* је атрактивна и ефекти њиховог комбиновања и лоцирања су битни тако да треба да буду још оправданије смештени. Погрешно лоцирање "доводи до нарушавања изгледа урбаног простора а што се читава на урбаној силуети"¹⁷. Груписање нових небодера у једану зону (дистрикт) врши се и да се не би изгубила *хумана размера* града, тј. "да би се очувала људска размера у другим деловима града"¹⁸.

Естетски критеријуми који се помињу у склопу зонирања су: *висина објекта, волумен (максимална анvelopа објекта), форма, геометрија основе, примењени материјали, квалитет дизајна, карактер, утицај на историјске објекте, појединачни високи објекти или групације, локација високих објеката унутар одређене зоне (центар, ивице,...), хумана размера, контраст.*

Висинска регулација

Високи објекти и њихови висински лимити су проблематика којом се висинска регулација најчешће бави. Али није увек било тако - у неким културама и периодима урбане историје градови су сачували једнолике, равне профиле, без истицања високих објеката на њима. Треба имати у виду да нису увек само високи објекти битни за глобалну препознатљивост градова. Она се може постићи и специфичном формом, додатном симболиком или применом најсавременијих технологија које омогућавају стварање интелигентних објеката. Треба проучити и примере метропола које су, као нпр. Париз и Беч, са стриктно лимитираном спратношћу објеката и заштитом градских визура али и посебно одређеним зонама за високу изградњу.

У оквиру домена естетског/визуелног квалитета окружења, физичке структуре које се развијају у висину се употребљавају да *јачају 'имци' и изглед неког града (дела града) или да истакну топографију и изразе доминантни карактер локалитета*. Треба проценити који је висински распон комфоран (природан) или који је максимум за ту територију. Како се висинско ограничавање не би претерано упростило и тиме елиминисала флексибилност најбоље је да се висинском регулацијом да "неки *прихватљиви распон висине* за сваку територију" који домену градског пејзажа даје успешније резултате него нека појединачна крута граница¹⁹. Током историје и данас, висинска регулација у неким градовима не постоји док у другима може бити стриктна или флексибилна.

Висински распони и високи објекти *најбоље се читају на урбаној силуети* која је главни представник визуелног идентитета урбаног пејзажа. Зато је са аспекта урбане естетике јако битан утицај висинске регулације, заједно са регулацијом коридора погледа (важних визура) и избором локација за позиционирање урбаних репера, на стварање естетски/визуелно конкурентних макро потеза и њихових урбаних силуета²⁰.

Амерички градови су врло разнолики по питању висинске регулације. Они који су озбиљни око чувања централних симбола власти *законом* регулишу визуелну истакнутост куполе њиховог Капитола као јединствене форме на урбаној

силуети/панорами и њену симболичку важност. Не дозвољава се нова изградња или надоградња постојећих објеката око подножја куполе, као нпр. у Медисону (Madison). У Филаделфији (Philadelphia) ни једна структура дуго није могла бити виша од статуе Вилијама Пена (William Penn) која се налази на врху градске већнице. У Вашингтону (Washington D.C.), који је национални хоризонтални град, споменик Вашингтону (Washington Monument) још увек надвисује централни део града. Хоризонталност урбане силуете је у њему присутна захваљујући непоновљивом 'Акту о висини' (Height Act) из 1910. године који је поставио максималну висину објеката на 130 стопа (39,6м). Ипак је под утицајем развоја 2013.год. урађен 'Висински мастер план за Вашингтон' (Height Master Plan For Washington, DC) са којим је требало одредити степен до ког Акт о висини наставља да служи федералним интересима као и интересима влада дистрикта. Овај план је у суштини био само база за потенцијалну промену Акта о којој треба да одлучи Конгрес.²¹ Неки градови, као Њујорк (New York) и Чикаго (Chicago), немају ограничења. У њима се приватни капитал такмичи да буде видљив на урбаној силуети.

У *Европи* је после Другог светског рата експанзија изградње небодера била прихваћена трауматично. То је разлика у односу на Америку јер је визуелни утицај високих објеката на америчку гريد матрицу био потпуно другачији од непредвидивог утицаја на много старије и компликованије европске урбане матрице. У *Данској и Холандији* локалне власти су успеле да спрече подизање високих објеката док је за изградњу стамбених кула које су ницале свуда по Европи било касно. У *Немачкој* је то једино избегнуто у историјским центрима већине већих градова.

Од европских градова, *Париз* (Paris) је још у 16.веку имао висинске лимите који су одређивали висину објекта према ширини улице како би се становницима гарантовала *мера светлости и ваздуха*. Пошто је то и касније настављено, у *Француској и Шпанији* углавном униформне структуре мешовитих функција од шест до осам спратова прекривају централне делове градова. У *Паризу* је колективна жеља за очувањем карактера људске/хумане размере историјског језгра потиснула вертикални развој на спољне капије града – на Ла Дефанс (La Defence) као препознатљиво градско чвориште са високим објектима.

У Лондону (London) се данас висином објеката управља кроз лејере планске контроле, у оквиру зона заштита карактера и означавањем и заштитом коридора погледа. Групације највиших објеката су најчешће образоване "у међупростору између заштићених делова урбаног пејзажа и развојних сагласности захтевајући значајну пажњу везану за квалитет дизајна ових објеката"²². У Даблину је нпр. у склопу 'Градског развојног плана Даблина 2011-2017' (Dublin City Development Plan 2011-2017) донета висинска контрола за нови развој у облику једноставних висинских директива. План укључује и "мапу са одређеним зонама виших и нижих висина, принципе који описују коридоре погледа према историјским изворима, естетске критеријуме за дизајн нових високих објеката који наглашавају форму, заштиту наслеђа, локални контекст,...као и дефинисање прихватљивих висина за сваку зону"²³. Сходно томе, може се рећи да овај развојни план представља вид стратешког, општег документа у коме се преклапају сви видови (естетске) регулације и контроле.

На основу разноврсних поменутих примера може се закључити да висинска регулатива може бити *саставни део планова* (развојних, мастер, генералних,...), *закона* (ограничавање висине или изградње уопште у зони око истакнутих репера), *стандарда, препорука, одлука*.

Естетски критеријуми који се највише помињу у склопу висинске регулативе, тј. који су имплементирани у њу су: *наравно висина објекта, идентитет, визуелна истакнутост (репера), контекст, истицање топографије и карактера локалитета, хумана размера, форма објекта, квалитет дизајна објекта, габарит, гломазност, облик кровног завршетка објекта (комплексан, јендоставан), однос висине објекта према ширини улице, мера светлости и ваздуха (у окружењу високих објеката – еколошки критеријум), место урбане атракције, заштита постојећих битних репера, свеобухватни облик урбане силуете*.

Регулација коридора погледа (битних визура)

За ову регулацију се може рећи да је сегмент висинске регулације али се овом приликом издваја као самостална због значаја самих погледа/визура за идентитет

града. На основу анализа коридора погледа (типова, значаја,...) они вредни се стављају под заштиту и предмет су локално специфичних висинских контрола.

Урбана силуета и коридори погледа су у великој спреси, помињу се и анализирају заједно. Далеким погледом, тј. погледом са великог растојања на већи део града (или цео град у зависности од величине) опажа се његова панорама, односно силуета. Тада се занемарују детаљи елемената простора. *Коридор погледа* зависи од врсте приступа односно позиционирања тачке посматрања и угла посматрања. Традиционално постоје три врсте приступа тј. погледа на урбану силуету који су од значаја – приступ путевима са копна, погледи са водених површина (дуж река или са морске обале, пучине) и погледи са узвишених тачака града (видиковаца, природних платформи) или са врхова високих зграда.²⁴

Овом регулацијом се ограничава висина појединих објеката да би се заштитили вредни погледи, тј. погледи који дефинишу град - на природне лепоте и пријатне пределе, на вредна архитектонска дела (историјски објекти, објекти са симболичком вредношћу, атрактивни објекти због своје форме), затим широки погледи на веће целине, као и најкритичније тачке посматрања. Присуство креативности и флексибилности у склопу ових висинских ограничења зависи од одговора на бројна питања и њихове имплементације при изради регулативе – као нпр. да ли је важније имати поглед на природну лепоту, изграђени атрактивни објекат или широки поглед на урбану силуету, како треба промовисати развој у градовима са карактеристичним природним окружењем а, у исто време, очувати поглед на природне лепоте, да ли квалитативни губитак пријатности погледа на природно окружење може да се компензује имагинативним дизајном, да ли је структура погледа важнија од укупне видљиве пријатности, итд.

Денвер (Denver), Монреал (Montreal) и Ванкувер (Vancouver) озбиљно ограничавају висину објеката да би заштитили погледе на планине у позадини њихових урбаних силуета. У *Ванкуверу* је присутна разнолика, потпуна естетска регулатива која се током времена мењала – израда студија и њихова веза са регулативом, одабир локација за небодере, висинска регулација/регулација коридора погледа и смернице, па је поучно то и приказати. 1989. године донета је градска

уредба која је предвидела коридоре погледа ка планинама, ослобођене од високих објеката. Међутим, "планери су од тада били забринути сматрајући да ова уредба производи визуелно незанимљиву равну линију силуете"²⁵ па је због тога Градско веће 1997. године наручило 'Студију силуете центра Ванкувера' (Downtown Vancouver Skyline Study)²⁶ у којој се предлаже пет различитих типова силуета које би могле да буду креиране у централној зони. Свака од њих је анализирана по питању могућности заштите визура на Норт Шор планине (North Shore Mountains) као и генералне естетске/визуелне преференције силуета. Јавност је била замољена да размотри ових пет модела и идентификује који прототип најбоље одговара Ванкуверу. Један од закључака је да ће силуета имати корист од већег броја високих, икониких објеката. На основу ове студије, донета је 'Општа политика високих објеката' (General Policy for Higher Buildings) која је, као неки вид стратешког документа, промовисала заштиту и унапређење кључних погледа, квалитет дизајна нових, високих објеката и побољшање природног окружења²⁷. Град је затим, подигао висински лимит за једну трећину у изабраним подручјима. То је образложено много "карактеристичнијом силуетом са реперима" која ће настати иако ће поглед на планине у позадини бити непрекидан²⁸. 2011 године је измењена 'Општа политика високих објеката' од стране градског Већа и донете су 'Смернице за заштиту погледа' (View protection guidelines) које омогућују стратешко позиционирање високих објеката на два истакнута моста "капије" да би се маркирао улаз у центар града²⁹.

У Лондону актуелни 'Оквирни план Лондона о управљању погледом' (London View Management Framework Plan) из 2007. године тежи очувању погледа са окружујућих брежуљака и кључних локација на централно језгро и његове репере, као што је купола Катедрале св. Павла (St. Paul's Cathedral)³⁰. План укључује 26 различитих стратешких линија призора (коридора погледа) и зона заштита карактера. Приоритетна је заштита урбаног пејзажа, док се истовремено дозвољава развој високих објеката у стратешком међупростору између заштићених коридора погледа креирајући сложени плански оквир. Чести су преговори између регулаторних агенција и јавности са циљем осигурања високог квалитета планираних високих објеката чиме би се задовољили јавни, општински и захтеви Владе. Регулација

резултује са неколико површина са групацијама високих објеката близу градског центра, док зоне око Катедрале остају са нижом висином.

Од инкорпорираних *естетских критеријума* у овој регулативи чести су: *висина објекта, поглед/визура, урбана силуета, квалитет дизајна објекта.*

3.1.2. Естетска контрола

Естетска контрола циља ка примени естетске регулативе (односно естетских сегмената регулативе тамо где она није дефинисана као таква) и јавних политика, тј. тежи да обезбеди да нови развој унутар урбаног пејзажа буде у сагласности са планираним и намераваним изгледом града. По Пантеру се овај термин користи "да обухвати деловање планске контроле над спољним изгледом и визуелним утицајем развоја"³¹. Естетском контролом се врши одобрење/одбијање нових пројеката узимајући у обзир најчешће њихове формалне карактеристике (мада се у одређеном проценту узимају и друге одреднице урбане естетике). Важно је знати у *односу на које критеријуме или стандарде* се одређује да ли су ови пројекти компатибилни или не са естетским квалитетом постојећег или планираног ткива. То би требало да буду критеријуми који су наглашени као вредности у плановима, регулативи. Иако се естетска контрола односи на појединачне објекте или групацију која чини нови пројекат а тематика овог рада су виши нивои урбаног пејзажа као и његов тоталитет, она се разматра јер само добра реализација и имплементација делова даје успешну коначну целину. Такође, ту је битан процес и његов карактер.

Практиковањем естетске контроле каналише се планирани изглед, тј. превенирају непланске и штетне промене. Њена примена не гарантује обавезно и дизајн високог квалитета, већ је она корисно средство за избегавање пада естетског квалитета урбаног пејзажа. Не обезбеђује да свака нова конструкција буде естетична али практично превенира (елиминира) објекте који нису у сагласности са пријатним, задовољавајућим изгледом околних објеката, који су ружни и изобличени. Или како би Сингер рекао, "забрањује оно што је нападно, увредљиво за јавно око"³².

Естетска контрола у пракси варира у различитим земљама и градовима а у неким није ни развијена. Њен главни инструмент је '*преглед (оцена) дизајна*', тј.

његов већи сегмент који се односи на естетски аспект, а свему томе најчешће претходи дефинисање *'преорука за дизајн'*.

Препоруке (смернице) за дизајн

Препоруке за дизајн (енг. - design guidelines) најчешће настају на бази донете регулативе и представљају јасне критеријуме на основу којих комисија за дизајн (енг. – design review board) ради процену дизајна (енг. - design review). Они такође пре тога појашњавају урбанистима, архитектама и дивелоперима шта је прихватљиво и шта град очекује од пројекта, тј. шта ће се одобрити а шта одбити. Препоруке за дизајн су данас важна димензија савремене планске праксе, специфичне су за сваки град и њима се постижу бољи стандарди развојних предлога. По Делафонсу специфичније су од зонирања а везано за "преовладавајући архитектонским идиом или локалне вредности"³³. Односе се на доминантни урбани пејзаж, карактер града, дистрикта или суседства и њихову размеру, очување историјских образаца, јавни вс. приватни домен, "хармоничну везу између особина суседних карактеристика објеката у погледу стила, размере, материјала, боје и конструктивних детаља а која је схваћена као сличност"³⁴. Када постоји стриктна регулација теже је бити креативан док су у том смислу много прихватљивије контекстуално независне смернице.

Препоруке се могу налазити у нестатутарним документима као што су нпр. *приручници за урбани дизајн* којима се објашњавају циљеви и обликовни аспекти будућег развоја и дају смернице како да се то постигне, затим слично, у *кратким упутствима за дизајн* као у Великој Британији (енг. – design briefs), *водичима*.

У Америци се смернице дизајна доносе кроз *три фазе*: у првој се на основу детаљне анализе постојећег урбаног простора идентификује *локални карактер* дистрикта или суседстава, у другој се на бази тих анализа и уз помоћ локалне заједнице, развија *политика дизајна* за сваку зону а то укључује и *дефинисање препорука дизајна*, и у трећој се врши *имплементација смерница дизајна* кроз преговарање са дивелоперима и њиховим архитектама³⁵. Истражујући демократски процес бављења урбаним дизајном у Америци, Делафонс се веома позитивно изјашњава о смерницама за дизајн – по њему су оне "веома обећавајуће, поготово

када се фокусирају на шира питања контекста објекта а не само на концепт његовог дизајна", као и да оне "пре него регулаторна контрола воде ка најуспешнијим примерима политике дизајна"³⁶. Супротно Делафонсу, Кејс Широу (Case Scheer) критикује и препоруке за дизајн и сам процес прегледа дизајна³⁷. Она сматра да чак и ако град има дефинисане препоруке, ретко је процена дизајна ограничена на преглед и анализу ставки из њих. По њој комисија за дизајн смернице узима само као почетну тачку процеса а потом се понаша врло произвољно и самовољно. Широу стаје на страну дизајнера "који могу бити нападнути за било коју естетику или концептуалну одлуку" а за комисију сматра да "слободно може да критикује шта год им се свиђа или не, а везано за пројекат"³⁸. За то окривљује *неодређеност смерница* и недоследност проценитеља а решење је у *дефинисанијим препорукама и прецизнијим правилима*.

Карактеристичан пример препорука за дизајн из Америке настао је 1993. године у Сијетлу (Seattle) и по Пантеру је то "један *иновативан, децентрализован приступ прегледу дизајна*"³⁹. Препоруке се односе на ниво суседства и намењене су за комисије грађана које проверавају дизајн вишепородичних и комерцијалних објеката. Састоје се од листе са смерницама које су подељене у неколико категорија и комисија треба да чекира оне смернице које су *адекватне за локацију* као и да одреди ниво њиховог приоритета (нижи, виши). Тачније, комисија указује на то које ће се препоруке користити као критеријуми при вредновању дизајна пројекта који је поднесен на одобрење. Неке од категорија и смерница са ове листе који су у вези са естетским принципима, пешачким активностима и кретањем, друштвеним и културним одредницама битним за урбану естетику а који се односе на просторни ниво физичке структуре (улица, раскрсница, блок) и урбаног амбијента су: *планирање места*⁴⁰, *висина, величина и размера*⁴¹, *архитектонски елементи и материјали*⁴², *пешачко окружење*⁴³, и *уређење*⁴⁴.

Маданипур се бавио овом тематиком у *британском систему планирања*⁴⁵. Назива их *допунским планским средством*, за разлику од развојних планова који имају статутарни статус. Припремају их локални ауторитети са циљем да буду додатне информације у погледу дизајна. Поред класичних 'препорук за дизајн', у

Великој Британији постоје и *'кратка упутства за дизајн' – 'дизајн брифови'* (енг. – design briefs). Различити плански ауторитети користе различите термине (варијетете) појма *'бриф'*⁴⁶ за које је заједничко што представљају детаљне развојне смернице за специфична места за разлику од препорука за дизајн које се фокусирају на веће зоне и често су опште природе. Њихова улога и формат нису дефинисани неком регулацијом а саджај је углавном одређен природом места. Посебно наглашавају изглед развоја и међу аспектима дизајна *"покривају и естетику"*⁴⁷. Представљају и оквир за преговарање са потенцијалним дивелоперима. Састоје се из два дела - описног (информације о карактеристикама и контексту места) и прописујућег (намере ауторитета везане за планирање одређеног места). Неки су веома широки/детаљни и покривају скоро све од планске позадине до дизајна, који може да обухвата *форму, масу, размеру, контекст и материјале*.

У Данској⁴⁸ нпр. не постоји еквивалентна процедура процесу прегледа дизајна али још од прве половине 20.века постоји концензус да дизајнери поштују локалне традиције и захтеве зонирања. Међутим, због савременог културног плурализма постоји опасност од распада овог концензуса. Како би осигурали квалитет дизајна новог развоја, Данци су урадили *'Градски атлас'* (Municipal Atlas) који региструје индивидуалне објекте, бележи урбане односе и где су оцењене локалне архитектонске и историјске вредности. То помаже политичарима, планерима и становништву у одлучивању у вези са заштитом квалитетног ткива. Урађено је још једно слично мапирање физичке структуре од стране Данског истраживачког института за грађевинарство (Danish Building Research Institute) чија је анализа базирана на визуелно-историјском критеријуму. Маданипур наводи да ове *анализе постојећег ткива воде ка генерисању смерница за дизајн*. Пример Данске добро осликава потенцијалну везу између анализа, које су спроведене од стране релевантних институција, и стварања инструмента естетске контроле.

Преглед (оцена/процена) дизајна / контрола дизајна / естетска контрола

Појам *прегледа дизајна* (енг. – design review) се највише користи у Сједињеним Америчким Државама док неки користе термин контроле дизајна (енг. –

design control) и естетске контроле (енг. –aesthetic control) у истом контексту (нпр. у Великој Британији). Овде ће се надаље користити **преглед (процена) дизајна**. У савременом коришћењу, *естетика изграђеног окружења* је главна тема прегледа дизајна (поред функционалности и сл.), тј. управљање естетским/визуелним квалитетом окружења. Ову процедуру градови користе у сврху контролисања естетике и дизајна развојних пројеката. Приватни и јавни предлози кроз њу добијају независну критику, тј. оцену о томе "како ће пројекти утицати на естетско/визуелно задовољство многих људи током дужег времена"⁴⁹. Читав процес је под покровитељством локалне владе чиме се рефлектује јавна одлучност око тога како урбани пејзаж/његови делови треба да изгледају у будућности. Примена прегледа дизајна захтева знања о свеобухватном планирању, зонирању и његовим прописима, препорукама за дизајн и другим средствима јавних политика.

Кејс Шир износи тврдње да су побољшање дизајна објеката и стварање лепог града/урбаног простора ређи циљеви овог процеса. Али и неки од чешћих, заједничких циљева по њој, као нпр. очување и побољшање јединствености места, стварање комфорог и сигурног окружења за пешаке, одржавање или надоградња 'виталности' места, стварање новог развоја као компатибилног са постојећим - такође потпадају под одређење и принципе урбане естетике, али у ширем смислу, па се не може порећи урбана естетика као битна тема оцене дизајна.

Нека питања везана за процену дизајна су предмет сталних расправа и разматрања које могу да доведу до побољшања самог процеса. Нпр.:

-Неодређеност инструкција на основу којих архитекте, дивелопери, инвеститори не могу да предвиде шта јесте или није прихватљиво воде у проблем. По Стемпсу, информација која би решила ово питање је објашњење тога *"како је интензитет задовољства под утицајем физичких карактеристика пројекта/дизајна"*⁵⁰;

-Ако не постоје исправни естетски принципи или се они не могу применити на индивидуалне случајеве онда на снагу ступа лични суд што није добро;

-Естетска контрола ограничава урбани, архитектонски и пејзажни дизајн унутар одређених параметара и зато се сматра непогодном када постане сувише ограничавајућа па је битно да постоји *флексибилност и простор за преговарање*;

-Проблематика везана за "*компатибилност новог пројекта са постојећим карактером*" као уобичајени критеријум процене дизајна⁵¹. Спорно је ако нека зона/део града нема изражени карактер. Тада различите стране стварају дефиниције карактера које одговарају њиховом интересу и процес процене дизајна је неизвестан.

Стемпис наводи конвенционалне разлоге против процеса процене дизајна за које одређени број критичара сматра да су регуларни, као нпр. да је лепота субјективна, да постоје разлике између укуса експерата и опште јавности, да је свака ситуација јединствена и да не постоје генерални принципи, да се лепота не може мерити и сл.⁵². По њему ови разлози нису одрживи јер се лепота, бар за сврхе процеса процене дизајна, може лако мерити као *интензитет визуелног задовољства*, тј. изразити кроз *квантитативне појмове*. Са тим циљем предложио је *научни протокол за мерење естетског ефекта пројекта*, који је флексибилан и може се применити на разне врсте потреба прегледа дизајна⁵³. Њиме би се испунили *легални стандарди за експертизу*.

Фундаментално је питање и ко оцењује при прегледу дизајна, чији је укус битан и чији је интерес да се регулише естетски квалитет објекта. Велики број људи подржава овај процес зато што верују да он доприноси контроли заједнице над окружењем и у већини места је то и тачно. *Комисија за дизајн* (енг. – design review board) се бави овом тематиком. То је група планера, архитеката/дизајнера и понеки лаик⁵⁴ чија улога је у одобравању дизајна нових пројеката, најчешће у специјалним зонама као што су центри градова, историјске четврти или близу природних система. Њихово мишљење се узима веома озбиљно и предлози су генерално прихваћени од стране града.⁵⁵ Једна од дебата везаних за контролу дизајна и комисију за дизајн је тензија између архитеката и планера по питању естетске контроле "у срцу чега лежи тензија између слободе изражавања и јавне контроле"⁵⁶. Планери су константно критиковани од стране архитеката како немају адекватне класификације за естетска просуђивања.

Као што је речено 'преглед (оцена/процена) дизајна' је *амерички термин* за процес који "промовише прописан и хармоничан раст заједнице на начин који рефлектује јавну одређеност о томе како град треба да изгледа у будућности"⁵⁷. У склопу њега у *Америци* се експлицитно разматра квалитет дизајна, на страну од питања урбане форме која је контролисана зонирањем. Бави се урбаним дизајном, архитектуром и визуелним утицајем предложеног развоја. Процена дизајна се креће у распону од једноставних чек-листа за елаборацију до дугих састанака и ревизија. Бројни су *критеријуми* који се користе за процену а међу њима – општи, који се користи у великом броју одељења за планирање је *'колико се добро пројекат уклапа у контекст'*, с' тим што дефиниције контекстуалног уклапања широко варијају.

У *Европи* је 'преглед дизајна' одувек био интегрални део контроле развоја али и веома контраверзна област, често критикована углавном са естетске тачке гледишта. Понекад је спровођен од стране службеника за планирање (као у *Енглеској*, *Шведској* или *Немачкој*) а понекад од стране експертских комисија за естетску контролу (као у *Холандији*)⁵⁸. У *Британији* се уместо 'прегледа дизајна' наизменично користе два појма – *'контрола дизајна'* и *'естетска контрола'*⁵⁹. *Контрола дизајна* је иначе шири појам од *естетске контроле* и базира се на тврдњи да је ултимативна сврха дизајна заједнице у побољшању функције и естетског квалитета изграђеног окружења за своје кориснике. Може се рећи да дизајн као процес има различите димензије, од којих је само једна, мада важна, *естетска димензија*. Шири Пантерова дефиниција *естетске контроле* – да је то "аспект регулације развоја који тежи контроли физичких атрибута и намене (коришћења) нових објеката као и простора између њих, да би се обезбедио награђујући чулни доживљај за јавност која користи тако створено окружење", најбоље одговара појму урбане естетике⁶⁰. Сходно томе, а везано за недоумицу око термина, можда је боље користити појам 'естетске контроле'.

Стампс наводи који се све елементи типично контролишу у Великој Британији – међу њима су *стил и карактер, волумен или маса, силуета или профил, висина, боја и завршница (материјали и текстура), артикулација фасаде и величина објекта*. Помиње и једно истраживање развојних планова које даје шири опсег елемената који

се регулишу – преко 140. Од 20 најчешће регулисаних елемената, у склопу са темом доктората су: *уређење отвореног простора, размера форме објекта, приступ јавним просторима, композиција јавних простора, густина урбаног ткива, вегетација, висина објекта, итд.*⁶¹ Разматра се и *"да ли се објекат уклапа у окружујућу зону, да ли је дизајн пријатан за очи, да ли је дизајн добро пропорционисан, да ли се користе локални материјали и да ли дизајн омогућава најбоље коришћење доступног простора"*⁶². Стемпис наводи и став о томе да је прихватљив дизајн онај који чува карактер окружења па се и *карактер* може узети као један од критеријума.

3.1.3. Примери везе иностране естетске анализе и регулативе

Пошто је веза анализа и регулативе јако битна за концепт рада она је обрађена додатно, на примеру неколико градова као и у односу на одређени естетски аспект/тему. Кроз њу су приказани конкретни примери релевантне регулативе као и анализа. Критеријуми за одабир Љубљане као и Прага, су били то да су са Београдом релативно сродни европски урбани пејзажи и амбијенти, који поседују естетски квалитет, са сличном историјом и другим друштвено-културним факторима, са комплексном урбаном матрицом и препознатљивим историјским језгром и не (претерано) велики градови (Београд 1.700.000 становника, Праг 1.500.000, Љубљана 270.000) кроз које протиче река. Тематика звучног пејзажа је одабрана имајући у виду да је већина примера који се помињу у овом раду везана за визуелни аспект а акустички доживљај такође потпада под сферу естетике па се на тај начин употпуњује садржајни баланс, односно равнотежа међу заступљеним темама. Донекле је укупни избор био условљен и расположивом документацијом.

Љубљана

Регулатива

*Концепт урбаног развоја Љубљане (Urban Development Concept for Ljubljana)*⁶³ из 2002.године је стратешки документ од великог значаја како за будући развој града тако и за припрему планских докумената нове генерације. Специјални нагласак је дат на јачање градског идентитета, а као крајњи циљеви плана су постављени ојачавање

културног идентитета и континуитет урбане структуре. Само овакав приступ као у Концепту - надгледање и вођење урбаног развоја у оквиру различитих размера, потенцирање веза и њиховог утицаја на град као целину – може бити ефикасан у очувању и развоју будућег идентитета једног урбаног простора у динамичном, променљивом окружењу. Кроз овај документ се остварују и принципи урбане естетике (из теоретског поглавља тезе): јединство (јединство у разноликости-потпринцип), целовитост, динамичност и 'урбана хијерархија додељује визуелну улогу'. Такође, Концепт је предложио и инкорпорацију принципа урбаног дизајна и смерница (па самим тим и критеријума, међу којима и естетских) у законски оквир развојних регулација и припреме плана. То подразумева усвајање 'Стратегије градског дизајна' и 'Оквир урбаног дизајна' за карактеристичне градске зоне⁶⁴. Кроз њих се инкорпорирају критеријуми.

Те 2002. године систем планирања градова у Словенији био је плански оријентисан. Димитровска Ендрјуз (Dimitrovska Andrews) закључује да су Словенији, са циљем да контролише и привлачи нови развој, *потребни нови развојни механизми*. Анализом праксе урбаног дизајна и планирања из Европе и САД, који су оријентисани ка пројектима, дошло се до закључка, односно препоруке за увођењем у праксу *додатних, нестатутарних планских докумената, као што су упутства за дизајн* (енг. – design briefs) *и водичи*, којима би била унапређена и област урбане естетике.⁶⁵ То се може применити и код нас.

Веза између анализа и процеса планирања

Следећи примери показују како позиција анализе у процесу планирања/дизајна може да буде различита – на почетку процеса (први пример) и на крају, као контрола новог решења урбаног дизајна и имплементација критеријума у процес (други пример).

Идентификовање карактеристичне структуре града и њена интеграција у плански процес⁶⁶

Ова методологија упознавања идентитета урбане форме и структуре⁶⁷ је развијена 2002. године *као прелиминарна анализа* за припрему већ поменутог

Концепта урбаног развоја Љубљане, односно његова аналитичка база. Базирана је на важној карактеристици урбане форме а то је да је она дефинисана на различитим нивоима (од размере индивидуалне парцеле, кроз урбано ткиво области или дистрикта, ка већој територији региона) и да су делови увек зависни од целине.

Методологија ове анализе *проучава идентитет урбане структуре у три корака*, што је уједно и први корак објашњења карактеристичне слике престонице Словеније:

Први корак идентификује урбану структуру на три нивоа: функционални урбани регион (ван града) - размера свеукупне *структуре њене урбане матрице* (структура система културног пејзажа), карактеристика пејзажног система (*идентитет пејзажа*) и *просторног односа између градске структуре и њеног залеђа (урбане ивице)*; затим град као ентитет (компактни град) – физичка организација града, *урбана силуета и погледи, идентитет саставних делова града* (функционалне структуре), типови активности и *карактеристике пејзажа*; и на крају специфичне, индивидуалне урбане зоне - јединствене морфолошке карактеристике које су препознате према периоду изградње, *коришћењу земљишта, уличној матрици*, систему парцелације и типологији објеката. Неки од поменутих критеријума за идентификовање урбане структуре на овим нивоима су и *естетски критеријуми (италик стил)* али се у овој анализи не помињу као такви. Користећи резултате анализе на ова три нивоа, допуњене истраживањем из повезаних студија урбане форме Љубљане⁶⁸ – идентификовани су различити структурни елементи града, заједно са проблемима и квалитетима повезаним са њиховим карактеристикама.

Други корак овог отвореног планског процеса укључује *анализе резултата сакупљених из истраживања становника и јавних дискусија, тј. из јавне партиципације* на тему организације урбаног простора, просторне читљивости и градског идентитета (истраживање идеја везаних за Љубљану, округли столови, радионице урбаног дизајна).

Трећи корак представља класификацију урбаног ткива на "тематске" и "нетематске" типове зона чиме се даје предлог интеграције ових зона у плански процес. *"Тематски" елементи* урбане структуре, треба да буду очувани и обновљени

у складу са њиховим историјским просторним развојним матрицама, и за њих треба да буду дате специјалне смернице урбаног дизајна које ће да осигурају континуитет и физичке форме и културног контекста. За "*нетематске*" елементе (концентричне тачке у структури града и динамичне везе) предвиђен је нови развој чиме ће доћи до побољшања квалитета ових простора, осигуравајући читљивост и идентитет у контексту градског раста.⁶⁹

Приказаном анализом се идентификују зоне у којима развој треба да представља зупчаник (везу) ка заштити (стабилној структури), или ка стварању нових урбаних идентитета (трансформабилна структура). Намеравано је да ова методологија буде инкорпорирана у процес артикулације нових политика и регулација које ће се наћи у новој генерацији статутарних и допунских планских докумената Љубљане – тј. да то буде и званична методологија која ће се убудуће користити⁷⁰.

Метода анализе и процене квалитета дизајна нових развојних решења⁷¹
Још од 1995-98.год. у Институту за урбано планирање Словеније (Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia) вршен је *развој адекватних метода* за постизање и промоцију квалитета дизајна а рађена је и промоција урбаног дизајна на националном и локалном нивоу⁷². То исказује потребу за јасном стратегијом развоја словеначких градова у будућности као и политикама за планирање виталних и одрживих градова као целина. У таквом окружењу је донет *нови метод за процену и промоцију квалитета урбаног дизајна*. То нису анализе које претходе процесу планирања/дизајна већ представљају *врсту планске контроле* предлога нових решења дизајна, тј. прегледа дизајна. Пошто принципи квалитетног урбаног дизајна обухватају и естетске принципе овај метод се може помињати и у контексту урбане естетике.

Са циљем успостављања методологије прво су проучавани инострани примери. *Нивои* у односу на које се врши оцена квалитета урбаног дизајна потичу од базичних принципа доброг урбаног дизајна и групишу се у три главне категорије: контекст и генерална компатибилност (*градски контекст*) – место, коришћење земљишта, карактеристике ткива насеља, размера; уређење и спољни ефекти

(контекст места) – квалитет јавног домена у погледу распореда (композиције), утицај физичког квалитета, пејзаж и сценске пријатности; и архитектонски и дизајн детаља (ниво објекта).

Метод предлаже секвенцијалне форме анализа за процену квалитета нових развојних решења у оквиру ових нивоа а у контексту урбаног дизајна. У ту сврху се користе квалитативни критеријуми урбаног дизајна (а уједно су то и критеријуми урбане естетике): *идентитет, пропустљивост, читљивост, визуелна адекватност, јачина (снага), визуелно и симболично богатство* итд. На овај начин се врши *имплементација (естетских) критеријума у процес планирања/дизајна.*

Праг

Регулатива

Праг традиционално поклања пажњу на планирање града као начин очувања и развоја квалитета његове урбане матрице. Он је заслужено светски познат и један од најлепших градова у Европи, како по својим индивидуалним споменицима тако и по свом урбаном пејзажу, по хармоничном односу између природног и изграђеног окружења. Његов историјски центар је 1992.године уписан на УНЕСКО-ву званичну листу споменика па је одговорност града и државе за очување овог наслеђа велика. Јединствени карактер се одржава кроз интеракцију историјског наслеђа, културне традиције и нових развојних активности али је напор у остварењу баланса између ове три компоненте велики. Све те напоре и акције је потребно пропратити пажљивим планирањем и адекватном регулативом, поготово у домену урбане естетике.

Стратешки план Прага (Strategic Plan for Prague)⁷³

Естетичке одреднице, проистекле из сва три раније помињана сегмента - естетских принципа, пешачких активности и кретања и друштвено/културних активности, значајно су заступљене у овом документу из 2008.године који тежи ка високом квалитету природног и урбаног окружења Прага. То је и логично имајући у виду тренутни високи естетски квалитет његовог урбаног пејзажа (првенствено заштићеног централног дела). У будућности се тежи само бољем од тога. Међу

циљевима, у шири домен урбане естетике могу се сврстати следећи, разврстани по одређеним темама:

-У оквиру теме '*Људи у Прагу*' – У циљу подржавања различитих активности становника и посетилаца (Л3) битно је "створити *естетски вредно урбано окружење* базирано на вези између историјског наслеђа, културне традиције и нових развојних циљева - имати на уму *питања културе и естетике* при имплементацији градских развојних циљева, побољшати квалитет и културу јавних отворених простора" (Л 3.1)⁷⁴.

-У склопу теме '*Окружење*'⁷⁵ истичу се многи стратешки циљеви: ревитализација воденог пута Влтаве са ојачањем, између осталог, и њених *естетских функција* (П 1.2), остваривање сталног баланса између урбаног и природног окружења (П 3), подржавање стабилности (непроменљивости) урбаног пејзажа (П 3.2), допуну система категоризације урбаног зеленила узимајући у обзир карактер пејзажа (П 3.3), елиминацију визуелног загађења (П 3.5), очување квалитета погледа и панораме Прага (П. 3.6.), затим урбани развој који поштује историјско и културно наслеђе (П 4) кроз инсистирање на пуној заштити кровова (енг. – *roofscape*) историјског центра (П 4.1) и очување карактера индивидуалних делова града без ометања духа места (П 4.2).

-Унутар теме '*Инфраструктура*'⁷⁶ циљ је створити пожељне услове за пешаке и бициклисте – урбани простор треба да се рехабилитује и улице треба да буду адекватно подељене за пешаке, јавни транспорт, бициклисте и аутомобиле (И 4).

-У сегменту '*Просторни развој*' акценат се ставља на балансирани развој. Потребно је остварити динамични баланс и у исто време тензију између јединства и различитости, између сталног и променљивог који представљају основу духа места у Прагу. У јавном интересу је и да се повећа нови проширени градски центар на атрактивне локалитете у близини историјског језгра Прага који су добро опслужени јавним превозом и да се од моноцентричне створи полицентрична структура.

-Тема '*Хармонија урбаног простора*'⁷⁷ ће се остварити циљем који подстиче развој квалитета просторне матрице и архитектуре у Прагу (Р 2). и то кроз очување карактера индивидуалним деловима града (Р 2.1), омогућавање бољег приступа

јавним површинама и чињења их још атрактивнијим (Р 2.2) и ојачање кључних вредности које представљају садашњи квалитет урбане матрице и архитектуре (најзначајнији - визуелни квалитет погледа и панорама Прага - Р 2.3).

Нема података да су за потребе израде овог плана рађене наменске (естетске) анализе. Из естетских анализа Прага које су помињане у претходној глави овог рада, а које су рађене пре 2008. године, *приличан број естетских критеријума* је истакнут циљевима овог плана (иако су неке од тих анализа рађене као институционализоване а неке као индивидуалне). Постоји могућност да су неке од поменутих анализа консултоване у почетним фазама израде плана, нпр. у аналитичкој фази једнодневних/недељних радионица које су спровођене.

Метрополитен план (Metropolitan Plan)⁷⁸

Методологија и концепт овог плана су презентовани 2014. године а завршетак се очекује 2017. године. Он представља *нови план коришћења земљишта* (енг. - new Prague Land Use Plan) за развој урбаног просторног уређења. Њиме су јасно дефинисане зоне основног зонирања територије као и њихове различите категорије (развијене, развијајуће, неразвијене). Такође, преовладавајућим *карактером* изграђене зоне и пејзажа дефинисана је и основна јединица – локалитет. Нови план има за циљ да подржи урбани карактер различитих локалитета применом *различите регулације* за сваки локалитет. Овим планом ће се донети *висинска регулација у Прагу* а што ће помоћи у одржавању карактера. Спречиће се развој усамљених вишеспратница на неадекватним локацијама као што су нпр. стамбене зоне. Један од принципа овог плана је и прихватање развоја као средства побољшања тренутног стања које интензивира, појачава и побољшава квалитет доживљаја града. Сумирано, у контексту тематике докторског рада овај план је битан због његовог наглашавања карактера урбаног окружења, доношења висинске регулације као и тежње за побољшањем квалитета доживљаја града (који укључује и естетске компоненте). Постоји могућност да ће се за његову финализацију користити неке од наведених анализа из претходног поглавља.

Менаџмент план (Management Plan)⁷⁹

Менаџмент план историјског центра Прага представља *план за заштиту и одрживи развој наслеђа историјског центра Прага* а такође је и инструмент за јачање циљева и имплементације зонирања. Нацрт плана је базиран на немачкој методологији менаџмент планова светске културне баштине као и на националној методологији за развој ових планова. У контексту урбане естетике занимљив је јер је у њега увршћена *Студија високих објеката Прага* (у оквиру поглавља 1 трећег дела плана). У предлогу структуре овог плана налазе се и неке *естетске одреднице* (критеријуми): у сегменту 'Атрибути' – Изјава о значају културног наслеђа и образложење његових изванредних универзалних вредности (*интегритет, аутентичност, феноменологија места, форма,...*), у делу 'Заштићена зона' – Визуализација града (*погледи, силуета, панорама*), као и у 'Основним планским принципима' део о *јавним просторима*. Завршетак плана је био предвиђан за крај 2014. године (нема информација да ли је стварно и завршен).

Регулација изградње у Прагу (Prague Building Regulations)⁸⁰

Ова регулација је у употреби од октобра 2014.године и, за разлику од претходне, базирана је на претпоставци да грађевине нису усамљене структуре већ морају да одговарају окружењу, тј. контексту (раније поменута анализа Марије Швабове се такође базира на овом концепту). Затим се постављају нова правила за односе између објеката, улица и тргова. Фокусира се на квалитет јавних простора и одобрава идеја компактног града са кратким дистанцама и малим захтевима за саобраћајем. Између осталог, прописује се и висинска регулација (максимална-минимална висина), регулациона и грађевинска линија, уводе захтеви за нову изградњу базирану на преовладавајућем карактеру њеног окружења, регулише оглашавање итд. Све су то *одреднице (критеријуми) везани за естетски квалитет* макро и микро просторних нивоа урбаног пејзажа.

Приручник за дизајн јавних простора у Прагу (Prague Public Space Design Manual)⁸¹

Одобрен је у јуну 2014. године. Циљ је да омогући и даље *трансформисање Прага у пријатан град* који доводи људе у јавне просторе. Он не обавезује - садржи

правила и препоруке за постизање утврђених циљева (међу којима су великим делом они естетске природе). Његова сврха је помоћ при стварању града који је пријатељски настројен према пешацима. Питања естетике јавних простора се односе на нивое урбаног пејзажа као што су улице, тргови и неки мањи урбани амбијенти и обухватају поплочање, дрвореде и друге вертикалне уличне амбијенте (бандере, осветљење), урбани мобилијар, оглашавање и сл. Нуди уравнотежено решење за све кориснике јавних простора: пешаке, бициклисте и возаче. Ове препоруке се највише односе на друштвено/културни простор као интегрални ниво урбаног пејзажа.

Висинска регулација

Праг нема законско ограничење висине нових објеката. У оквиру *забрањене зоне за изградњу небодера*, која је разграничена у блиском оптичком контакту са историјским центром Прага, рестрикција висине објеката се рачуна *према важећем плану коришћења земљишта* (Land use plan) док се не донесе нови развојни Метрополитен план 2017. године. Постојећи висински ниво на овој територији може бити прекорачен само минорним вишеспратним доминантама, које су дозвољене од стране компетентног ауторитета. Постоји и *пропис 32/1999* који забрањује изградњу небодера у близини историјског центра⁸².

Унутар *тампон зоне* Историјског центра Прага, сваки високи објекат се испитује индивидуално током процеса добијања планске дозволе. Све то је недовољно и незадовољавајуће јер оставља могућност одобрења развојних пројеката који могу да утичу на урбани пејзаж па се жељно очекује нови план. Мисија Унеска у извештају из 2008. је потенцирала избегавање изградње небодера у хомогеном урбаном окружењу које је ницало вековима, сматрајући да су такви пројекти неприхватљиви јер би оштетили *једну од најбоље очуваних силуета европских урбаних историјских пејзажа*. Унеско је био активан у тражењу локације ван те, где би изградња небодера попримила форму групације ("Нови Праг") и омогућила усаглашен и моћан урбани центар пре него расејане небодере преко "старог града"⁸³. Битка за урбану силуету Прага се наставља, под будним оком Унеска, локалних стручних ауторитета и јавности.

Сумирано, из претходног се види да је регулација у Прагу, која има одређену везу са урбаном естетиком, углавном скоријег датума. Логично, због претњи савременог развоја у односу на зону вредног наслеђа дошло је до потребе за документима који покушавају да остваре баланс између старог и новог. Естетске/визуелне одреднице највише се помињу у најопштијем документу – Стратешком плану а у осталим не експлицитно са тим називом већ кроз њихове чиниоце.

Веза између анализа и процеса планирања

Примери који следе показују позицију анализе у склопу плана (први и други пример) и као корака који следи после доношења плана - за процедуру вредновања утицаја поднесеног намераваног пројекта тј. као његова контрола (трећи пример).

Прелиминарна анализа у СВОТ форми за Стратешки план Прага⁸⁴

СВОТ анализа (енг. SWOT - strength – снага, weakness – слабост, opportunity – могућности и threats – претње) својим методом вреднује снагу (тренутне пожељне карактеристике), слабост (тренутни високи ризик и негативне карактеристике), могућности (тренутни и пожељни будући позитивни спољни утицаји) и претње (тренутни и могући будући високи ризик и негативни спољни утицаји) са којима се Праг сусреће у садашњости и блиској будућности. Претње наглашене у овој анализи представљају највеће ризике са којима се Праг сусреће/може сусретати у садашњости и блиској будућности ако се стратешки циљеви не имплементирају. Области које се обрађују у Стратешком плану (*Праг у новој Европи, Људи у Прагу, Окружење,...*) су првобитно анализирани кроз ова четири критеријума. У њима има одредница које се односе на урбану естетику. Карактеристично за ову квалитативну анализу је што се она налази у склопу *Стратешког плана* (у његовом почетном делу). У складу са њом и поменути битним (естетским) критеријуми у склопу анализирани снаге, слабости, могућности и претње истакнутих области, касније су постављени *стратешки циљеви* Плана. Кроз њих се тежило да се истакну снага и могућности а да се минимизирају/ублаже слабости и претње. На основу тога је јасна *методологија имплементације резултата анализе у главне поставке Плана*.

Студија високих објеката Прага (Студија визуелног интегритета историјског језгра Прага)⁸⁵

Ова институционализована студија је део развојног стратешког плана Градске скупштине Прага, рађена од стране атељеа КАСУА (енг. – CASUA). Вреднована је од стране Унеска и препоручена као добар пример другим градовима Европе који теже заједно заштити наслеђа и потребама модерног града. Израђена је 2007. као део "Плана за одрживи развој наслеђа историјског центра града Прага" (Менаџмент план). Тиче се *вредновања локација и принципа лоцирања вишеспратница* у оквиру територије Прага као целине. Пошто је део Плана, ти *резултати се даље уграђују у његове циљеве и одлуке*.

Студија је подељена на две фазе: *аналитичку*, која процењује постојеће вредне карактеристике територије и *фазу предлога*, која предлаже погодне локације за развој вишеспратница, укључујући и анализу њиховог *потенцијалног утицаја*. Што се *методологије анализе* тиче, прво је вреднована територија Прага са морфолошке тачке гледишта, узимајући у обзир јединствени карактер прашког наслеђа и успостављени појас за конзервацију. Основни параметар за успостављање граница територије која се проучава базиран је на *визуелним квалитетима* и поставља *границе видљивости*, како из градског центра тако и ка њему из различитих тачака. Селектоване су 33 тачке у различитим деловима Прага које омогућавају потпуни преглед *визуелне изложености* и индивидуалних локалитета и целе површине града. Селектовање ових тачака дозвољава по први пут *свеобухватно разумевање и мапирање зона* које треба да буду заштићене са циљем да се избегну штетни визуелни утицаји од вишеспратница.

Ова студија укључује *3Д рачунарски модел историјског центра* тако да се у свакој тачки територије може урадити симулација ефеката вишеспратница. Представља есенцијални алат будућих одлука везаних за развој изградње али мора бити подржана и адекватним легислативним оквиром. Кроз модел се самим тим врши имплементација једног дела резултата у планирање/регулативу.⁸⁶

Метода процене визуелног утицаја предложене конструкције, активности или промена у коришћењу земљишта на карактер пејзажа⁸⁷

Група аутора из битних институција (факултета и агенција) је 2006. дала предлог методе. *Методологија ове анализе* се може користити за унифицирану и стандардизовану процедуру *вредновања утицаја поднесеног намераваног пројекта, као објективна основа за доношење одлуке* у складу са Актом (законом) Чешке Републике о заштити природе и пејзажа бр.114/1992 (§12 of Nature and Landscape Preservation Act no. 114/1992 of the Czech Republic). Ту се највише и осликава *веза између ове анализе и планирања/регулативе* - на основу резултата анализе пројекат се прихвата или одбија. Слично претходно наведеној словеначкој методологији и ова представља неку врсту планске контроле будућег решења, тачније ради се на основу већ донесеног закона. Аутори предлажу да ово вредновање буде део припремне документације намераваног пројекта која се подноси због одобрења. Предлог методологије није институционализован али имајући у виду институције које аутори представљају – постоји могућност да се она узме у обзир и усвоји у неком периоду.

Циљ је била једноставна, максимално стандардизована процедура која се може применити у великом броју случајева. *Методолошки принцип* је базиран на структурирању процеса вредновања у *три појединачне фазе*. Излазна информација процене је изјава (исказ) о степену (нивоу) до ког се намеравани пројекат меша са карактером пејзажа, који између осталог, потиче и од естетског квалитета.⁸⁸ Важно је детектовати да ли он има позитиван, негативан или неутралан утицај на карактер пејзажа. Интензитет утицаја се вреднује емпиријски на бази стручности експерта који врши вредновање. Може се користити шест нивоа интензитета утицаја: позитиван утицај, непостојање утицаја, мали, средњи, јак и девастирајући утицај.⁸⁹ Резултат вредновања је писани документ који може бити комбинован и са графичким прилозима.

Појам естетике и њене одреднице су у оквиру ове методологије често коришћени – нпр. у контексту 'Акта о заштити природе и пејзажа' којим се карактер пејзажа штити од активности које погоршавају *естетске* и природне квалитете, затим хармоничне размере и други предуслови за настанак *естетског квалитета*, *естетски атрибути* пејзажа итд.

Звучни пејзаж

Визије урбаних планера о "добром урбаном окружењу" обично су лимитиране на визуелну естетику. Квалитативна перспектива звука је до скоро била занемарена област урбаног дизајна што се поправља појавом концепта 'звучног пејзажа'. Он представља неку врсту акустичке аналогije пејзажу. По Рехану (Rehan) "може се дефинисати као тоталитет звучног феномена који води ка опажајном, *естетичком* и репрезентативном схватању звучног света"⁹⁰. Главни циљ овог концепта је да "*интегрише друштвени и естетски аспект акустике урбаног окружења*"⁹¹. Свеобухватно, може се рећи да доприноси квалитету живота његових корисника, односно да је *акустички идентитет* посматраног простора битан.

Концепт звучног пејзажа је холистички - узима у обзир све звукове из свих извора, *и непожељне и пожељне, тј. и буку и позитивне звуке*. И то је главна разлика у односу на честу доскорашњу тежњу разматрања само нивоа буке која се фокусира генерално на уклањање негативних ефеката и где је битан један аспект – *квантитативни*, док звучни пејзаж као више инклузивни концепт подразумева *квалитет и значење*.⁹² У оквиру концепта звучног пејзажа бука може да се '*редизајнира*' тј. постави у прихватљив контекст и то *акустичким маскирањем*⁹³.

Методологија естетских анализа везаних за област звучних пејзажа

Бројна истраживања звучног пејзажа су базирана на различитим процедурама, мерењима и приступима. Ова *различитост примењених метода и процедура* је узрокована и стимулирана општом отвореношћу и мултидисциплинарношћу идеје звучног пејзажа. Потребно је да се кроз анализе сумирају студије случајева, тј. примери добре и лоше праксе, да се дође до критеријума за вредновање (постојећих и будућих) звучних пејзажа, да се поставе стандарди и дође до палете алатки које ће се користити у другим естетским анализама, као и препоруче начини имплементације критеријума у регулативу.

Примери предлога *методологије* су већином дати у склопу индивидуалних радова научника, због препознатог недостатка прописане методологије на нивоу

институције или шире (нпр. национални ниво). Ови предлози су корисни за унапређење постојећег стања и примену у пракси.

У анализи звучних пејзажа са елементима воде⁹⁴ Кенг (Kang) је користио методологију базирану на поређењу. За критеријуме су узети психоакустички параметри - гласност, грубост, оштрина и јачина флукуације. У другој фази истраживање је допуњено спроведеним упитником код корисника. Резултати су показали да су водени звуци најпрефериранији у звучном пејзажу.

Пејн, Дејвис и Адамс (Payne, Davies & Adams) су у оквиру свог истраживања које је институционализовано⁹⁵ дали предлог методологије процене звучних пејзажа базиране на учесталости процеса (који се понавља)⁹⁶. На почетку истичу "недостатак блиске везе између истраживања о звучном пејзажу, дизајна и планске праксе"⁹⁷, а такође и сматрају да се у анализама обично наглашава процена звучних пејзажа а не примењена методологија и алатке. По њима би развој стабилног метода за процену звучних пејзажа представљао значајан корак напред у Великој Британији па су и дали свој предлог у ком је процес вредновања један учестао процес. Сматрају да у првом кругу метод процене треба да буде квалитативан, за разлику од до тада коришћене објективне метрике (нпр. мерење нивоа буке)⁹⁸. У оквиру будућих понављања квалитативне анализе се могу допунити са квантитативним. То би омогућило много прецизније поређење различитих звучних пејзажа, нумерички заснованог мапирања и брзу процену многих различитих дизајнерских могућности (решења).⁹⁹

Брукс, Шулт-Форткамп, Војт и Кејс (Brooks, Schulte-Fortkamp, Voigt & Case) предлажу анализу базирану на методологији тријангулације¹⁰⁰. По њима се анализа која не користи комбинацију неколико различитих истраживачких метода у проучавању истог феномена не може сматрати комплетном анализом звучног пејзажа. Резултат је сигурнији ако је више различитих метода водило ка истом резултату. Предлажу комбинацију анкетног упитника – вођеног од стране истраживача, причу, интервју, радионицу – вођене од стране корисника простора, локалних експерата и анализу звука – мерену инструментима¹⁰¹. Квалитету анализе знатно доприноси истраживање базирано на локалној експертизи, где експерти који

живе у области која се истражује, кроз 'звучне' шетње и отворене интервјуе, дају своје мишљење истраживачима и пројект-дизајнерима о испитиваној појави звучног пејзажа. 'Звучна' шетња¹⁰² је једна од најбитнијих алатки у методологији звучног пејзажа.

Рад на стандардизацији (кроз анализу звучног пејзажа као адекватној платформи) генерално хармонизује напоре и настојања. Она подразумева већу прикладност, исправност у деловању против буке окружења и омогућује нове алате за извођење ефикасног мерења за побољшање акустичког окружења и његове перцепције.¹⁰³ Браун (Brown) наводи да је 2008. године основана институционализована међународна '**Радна група 54**' за ISO/TC 43/SC 1 са циљем разматрања "*стандардизованог метода за процену квалитета звучног пејзажа у спољним условима*"¹⁰⁴. Ургентна потреба ове групе је да донесе консензус дефинишућег стандарда звучног пејзажа да би се обезбедила битна стимулација за даљи напредак у овој области широм света¹⁰⁵. Стандард је примарно намењен истраживачима и јавним корисницима. Пошто постојеће мерење акустике није валидно за индикаторе квалитета звучног пејзажа замишљено је да се овакво вредновање ради на основу анализе *заједничког присуства/одсуства непријатних звукова и позитивних аспеката/ефеката звучног окружења*.

Питања стандардизације у оквиру евалуације и очувања високог квалитета звучног пејзажа укључују: *методологију и питања протокола* (стандардизоване методе су потребне за сакупљање информација/знања, физичка мерења и анализу, мапирање и симулацију, приступ опажању/дживљају (хармонизација смерница базираних на опажању), дизајн звучног пејзажа), идентификацију звукова као дела звучног пејзажа и идентификацију специфичних звучних догађаја, као и рангирање укупних корисничких преференци и усаглашеност са корисничким циљевима.¹⁰⁶ Генерално, не постоји потреба за лимитирањем начина истраживања звучног пејзажа али заједнички именилац мора постојати да би студије могле да се пореде и да би се убрзао напредак у пољу истраживања звучног пејзажа.

Сумирано, анализе звучног пејзажа су јако сложене. Садашњи истраживачки рад у оквиру ове области је још увек на нивоу описивања и идентификовања

проблема. Очит је *недостатак стандардизације и експлицитности у процедурама мерења и категоризације*. Ефикасно повећање броја задовољних људи у контексту звучног пејзажа једино је могуће са даљим научним настојањима у зони развоја методологије, истраживања и апликације звучних ефеката. *Научници* у оквиру ове области имају потребу за високо квалитетним истраживачким методама, алаткама симулације (унапређене звучне мапе које укључују слушање симулација звучних пејзажа), алаткама за мерење људске перцепције звучног пејзажа, поузданим алаткама које описују које звуке људи чују у оквиру неког места и моделима/алаткама које предвиђају људску перцепцију планираног звучног пејзажа. Оствареност свега поменутог би резултирало *квалитетном естетском анализом* звучног пејзажа са побољшаном методологијом и употребљивим резултатима.

Регулатива везана за 'звучни пејзаж'?

Данас, многи градови имају ефикасну легислацију која има за циљ **редуковање негативних ефеката буке**. Може се рећи да се постојеће законодавство бави енвајронменталном буком *кроз квантитативни приступ* и да се не узима јасно у обзир шири концепт акустичког окружења. Међутим, у научним и стручним круговима се сматра да контрола буке и акустички дизајн, поред есенцијалних захтева за регулативом и стандардима, треба да се сматрају и *извором креативности - за стварање удобних и интересантних звучних окружења*, као један интегрални део креације урбаног/архитектонског простора. Важно је не само контролисати нежељену буку, већ и охрабривати и користити пријатне звуке као битан сегмент стварања квалитетног звучног пејзажа. Сви препоручују укључење креативности и примену концепта звучног пејзажа у целокупном процесу па и у регулативи али је мали број таквих примера из регулаторне праксе.

Европски парламент и Савет су усвојили 2002.године **Директиву 2002/49/ЕС**¹⁰⁷, познату и као "END" (European Environmental Noise Directive), која се односи на процену и управљање буком окружења, као и на тихе зоне. У контексту буке, мисли се на изложеност људи посебно у изграђеним зонама, у јавним парковима или другим тихим зонама агломерације, близу школа, болница и осталих звучно осетљивих објеката и зона (Article 2.1). Захтеви за *идентификацијом тихих*

зона представљају признавање битности звучног окружења за људе, поред разматрања само штетних ефеката. Директива захтева постојање акустичког планирања, израду стратешке мапе буке и акционих планова.

Иначе, реализација потребе за легалним покрићем заштите и унапређења окружења звучног пејзажа доводи до стварања једне аутономне гране закона - енвајронменталног закона, који садржи регулативу која се односи на планирање против буке и имплементирање елемената поменуте Директиве. Међутим, постоји потреба за свеобухватним законским оквиром који води стварању енвајронменталног закона чија је главна сврха *свеобухватни законски приступ* не само проблему буке окружења већ целокупном звучном пејзажу, који поред буке укључује и позитивне, пожељне звуке. Основне карактеристике овог типа закона би била његова интензивна прагматичност и емпиријски карактер.

Приступ темама звучног пејзажа и акустичке екологије у регулативи требало би да буде изазов савременог урбаног планирања, тј. најефикаснији је када се примењује у процесу урбаног планирања и дизајна. Скорији радови о стратегијама, смерницама и директивама подвлаче промену у политикама звука према више опажајно оријентисаним и одрживим вредновањима. Упркос томе, још увек постоји недостатак воље и често игнорисање твораца политика да користе технике звучног пејзажа у акционим плановима буке и за заштиту тихих зона. Још увек постоји 'устрчавање' у финансирању пројеката звучног пејзажа. Ситуација се разликује од земље до земље.

Веза између анализа и планирања звучног пејзажа и методологија имплементације естетских одредница у процес планирања

Тешко је пронаћи пример дефинисане методологије имплементације естетских принципа и критеријума, до којих се дошло путем естетских анализа, у регулативу јер је читава тематика у, може се рећи, почетној фази примене у пракси. Такође, ретки су и примери дефинисане методологије процеса планирања звучног пејзажа (односно методологије акустичког дизајна) *али ипак постоје*.

У примени принципа звучног пејзажа у акустичком дизајну (Антверпен, Белгија)¹⁰⁸ при обнови једне индустријске зоне Антверпена (Antwerpen), аспект акустичког дизајна је разматран већ у раној планској фази. За најефектнији учинак акустичка разматрања треба да буду интегрални део дизајна развоја а не да се о њима размишља накнадно. Из угла акустике, циљ целог овог пројекта је обликовање звучног пејзажа у складу са намераваним коришћењем простора, интегрисујући и звук од локалних активности. Тачније, било је планирано *стварање различитих звучних окружења за различите делове зоне обнове*, од пуних живота и веселих до тихих, од природних до више урбаних.

Методологија процеса планирања овог звучног пејзажа, који је био у току у време писања рада о њему, базира се на две фазе, различите по нивоу детаљности. Аутори су процес планирања приказали у односу на *улоге архитеката, планера, експерата везаних за звучни пејзаж као и јавности*. Прва фаза је завршена а друга је у току.¹⁰⁹ У *првој фази* се даје савет за позиционирање блокова објеката и зелених површина и дефинише се плански предлог који одговара основним акустичким циљевима (избор најбољег сценарија)¹¹⁰. У *другој фази*, врши се детаљан дизајн акустике јавних простора, много шире у односу на само лимитирање нивоа звука¹¹¹. На крају је дат детаљан савет (предлог) како да се креира задовољавајући звучни пејзаж. У складу са тим, наведене су и мере (кораци) кроз које се *имплементирају естетске преференце/критеријуми* добијени из анализе са почетка процеса¹¹². Може се рећи да се ти критеријуми уграђују у акустички дизајн коначног планског предлога.

Услед ретко прописане методологије планирања звучног пејзажа од стране институција, а још ређе методологије имплементације естетских одредница у процес планирања/дизајнирања, *научници и стручњаци су сматрали за потребно да их дефинишу* у својим научним радовима. По *методологији проф. Брауна (Brown)*¹¹³ са факултета енвајронменталних студија у Бризбејну (Brisbane), теорија о звучним пејзажима нуди могућност свесног интегрисања звучног окружења у дизајн урбаних простора. Могућности су највеће када се зоне поново развијају, тј. обнављају или су

у почетним дизајнерским фазама. Најбоље је да то буду места као што су урбани паркови, рекреативне зоне, пешачке зоне и историјска/ културна места.

Његова *методологија* се састоји из четири корака. *Корак 1* захтева недвосмислено *дефинисање места интереса и контекста* (нпр. ко су људи који су умешани, шта они раде, време дана, мотивације, очекивања итд.). *У кораку 2* се врши *идентификација жељених и нежељених звукова*. Кораци 1 и 2 су нека врста анализе и, као што се види, предвиђено је да она буде имплементирана у процес. *У кораку 3*, треба да се успоставе *циљеви акустике* за место интереса и контекст (испитујући заједницу или концензус фокус групе). За разлику од контроле буке, где су акустични циљеви обично исказани кроз лимите нивоа буке, ови циљеви треба да укључују (имплементирају) критеријуме - жељене (преферентне) звукове (нпр. вода која се креће, звуци природе, говор, музика, црквена звона). Циљеви такође понекад укључују и нежељене звуке као и одређење степена потребног маскирања. Ако планери заврше све од корака 1 до 3, у *кораку 4* ће специјалисти за акустику бити задужени за истраживање *могућности за менаџмент акустике и дизајн*. Управљањем или дизајном, могуће је или осигурати да нежељени звуци не маскирају жељене или да се нежељени маскирају жељеним.¹¹⁴ По Брауну није поента одабрати или контролу буке или приступ звучног пејзажа већ се одлучити за "*контролу буке допуњену планирањем звучног пејзажа*"¹¹⁵.

Реханов предлог оквира стратегије укључења звучног пејзажа у плански процес¹¹⁶ дат је на примеру једног од најбучнијег тргова у Каиру - Рамзес тргу (Ramses square), са циљем стварања тихог простора усред градске ужурбаности.

Методологија је следећа (донекле слична као у претходном примеру): *идентификовање укључених страна* у развојни процес - урбани планери и дизајнери, експерти звучног пејзажа и јавност, *идентификовање области – подручје које се обрађује* (снимање, инвентарисање и документовање звукова), *формулација циљева везаних за звучни пејзаж* (у овој фази треба дефинисати и планирани предлог који задовољава основне акустичке циљеве), *анализе* постојећег звучног пејзажа (мерења и упитник ће да идентификују жељене и нежељене звуке), *планирање/дизајн урбаног звучног пејзажа – сценарији* (тежња да се укључе жељени звуци) и *акустичка*

*процена планских сценарија.*¹¹⁷ Кораци који чине анализу су у овом предлогу методологије укључени једним делом пре дефинисања циљева (први и други корак) као и после (четврти корак). По наведеном следу корака, планирано је да се идентификовани жељени звуци (у функцији критеријума) укључе у предлоге сценарија.

Може се закључити да оно што потврђује добру везу између анализе и планирања су корисне информације које анализе пружају планерима и осталим експертима, а то су: *дефинисани критеријуми* (за звучни пејзаж, између осталих, и критеријум повећавајуће зависности 'добрих' и 'лоших' звукова), преглед примера – *студија случајева добре (и лоше) праксе, квантитативни и квалитативни параметри постојећег стања* да би се постигао квалитетан дизајн новог или обновљеног постојећег звучног пејзажа.

3.2. Естетски аспект урбанистичке праксе Београда

3.2.1. Урбани пејзаж и урбано планирање Београда

Урбани пејзаж Београда

На основу презентованих анализа Београда у претходној глави рада и додатним изучавањем кратко ће се сумирати сложена и препознатљива структура његових природних и створених вредности као основе за разумевање приказа регулативе који следи. Може се рећи да јединственост његовог урбаног пејзажа чини "комбинација рељефа, водених површина, богате вегетације и урбане структуре"¹¹⁸.

Према густини урбаног ткива, заступљености зелених површина и општем карактеру, визуелно се могу издвојити три зоне овог урбаног пејзажа – *"централна, средња и периферна"*¹¹⁹. Његова централна зона је највише у фокусу урбане естетике како због бољег постојећег стања у оквиру овог домена тако и због највеће концентрације корисника простора – становника и посетилаца града, а затим и атрактивних функција. Степен атрактивности урбаног пејзажа опада идући ка периферији, али би се убудуће и овим просторима, у границама могућности, требало

посветити више са аспекта естетике. Иначе, *средња зона* се карактерише мањим нивоом компактности ткива у односу на централну, већом заступљеношћу зелених површина и израженијим урбаним карактером углавном уз главне градске саобраћајнице где је и већа концентрација градских функција. За *периферну зону* је типична некомпактна урбана структура (претежно породична стамбена изградња, често непланска и неорганизована), са мањим степеном доступности и највише зелених, али неуређених површина, а такође и у појединим деловима карактером приградских и сеоских насеља.

Културна димензија Београда се највише препознаје у садејству три урбана, историјска језгра његове *централне зоне* - старог Београда, старог језгра Земуна и језгра Новог Београда, који су се одвојено формирали, а касније проширили и прерасли у један град са јасним карактеристикама идентитета сваког сегмента појединачно. Ова вишецентричност урбаног пејзажа Београда је последица његовог географског положаја, ушћа Саве у Дунав и разноликости морфологије терена. Три језгра се одликују карактеристичном *урбаном матрицом* и структуром, у зависности од њиховог времена настанка и планирања, компактношћу и комплексношћу урбаног ткива. Град са оваквом централном структуром треба да функционише као целина и позитивно користи своје различитости.

Стари Београд – друге половине 19. и прве половине 20. века представља "најсложенији и најатрактивнији простор Београда [...] са матрицом компактних блокова и потпуно дефинисаном парцелацијом, регулацијом улица и зграда, са претежно ивичном изградњом и припадајућим отвореним јавним просторима"¹²⁰. **Центар Београда**, све са овим његовим најстаријим делом, "одражава историјски развој и раст града од градског нуклеуса – Београдске тврђаве, београдском гредом и Улицом краља Александра ка Смедеревском путу и раст ка обалама Саве и Дунава"¹²¹ и дефинисан је као трајно добро Београда¹²².

Језгро Новог Београда из друге половине 20. века карактерише слободни систем изградње на површинама пространих грађевинских блокова. Неколико тих блокова се сматрају вредним представницима историје урбанизма Модерне. Поред језгра, у **Центар Новог Београда**, чија изградња траје и данас, спада и први ободни

ред блокова, простор Старог сајмишта и парк на Ушћу. Ово подручје је прошло трансформацију од „града спаваонице“ до пословног центра града.

Старо језгро Земуна је изграђено изграђено крајем 18. и у 19. веку. Његова урбана матрица се састоји из "компактних блокова са скоро потпуно формираном регулацијом улица и објеката, парцелацијом и ивичном изградњом која је због својих вредности проглашена за просторну, културно-историјску целину од великог значаја за Републику која има статус културног добра"¹²³. Поред језгра, **центар Земуна** чини и Модернистичка целина (из друге половине 20.века), која ужива претходну заштиту. Поред ове две главне потцелине централне зоне, истичу се још и Гардош, Ћуковац, Градски парк и кеј. Свеукупно, центар Земуна се одликује посебношћу, слојевитошћу и израженим идентитетом, амбијенталном разноврсношћу јавних простора, значајним појединачним објектима. Томе доприноси и његова изванредна силуета са реке и коридори погледа из смера Београдске тврђаве.

Лејери, нивои урбаног пејзажа (макро нивои урбане матрице и урбане силуете као и интегрални нивои), су испреклапани у склопу наведених зона. Посебно ће се нагласити **ниво природног пејзажа** због његовог великог потенцијала за (ре)активацију и покретање позитивних еколошких промена, чиме би се остварио и еколошки принцип као део савремених естетских принципа. За Београд је карактеристично традиционално постојање односа урбане морфологије старог језгра града (сва три његова центра) и природног окружења, ког је у оквиру нових интервенција неопходно рехабилитовати. У оквиру центра Београда, истичу се зелене површине Београдске тврђаве и парка Калемегдан, Теразијске терасе и остали. У централном делу Новог Београда, зелени појас уз Саву и постојећи зелени парк око зграде СИВ и парк на Ушћу су део система зеленила са предлогом за заштиту предела. У центру Земуна, Градски парк, као и зеленило дуж обале Дунава, фиксни су елементи система зеленила. Приобаље двеју великих европских река, Саве и Дунава, интегрише такође различите типове зелених површина и веома је значајан простор са аспекта развоја система зелених површина. Тачније, површине под речним токовима ових река, са адама, приобалним парковима, форландима, језерима, барама и мочварама се називају *Природно језгро Београда* (као такво је плански

дефинисано у генералним плановима Београда, до скоро важећем и новом). Овом нивоу природног пејзажа, припадају и многа речна острва – *аде*, која су у исто време и вредан део приобаља. Аде на ушћу Саве у Дунав, Велико и Мало ратно острво и неколико спрудова, представљају непоновљив елемент природе у центру Града и претходно су заштићене као опште добро од изузетних природних вредности. Битне су и Ада Циганлија, Ада Међица и, наравно, већ помињана у анализама – Ада Хуја, за чији је простор, са околним припадајућим, због значаја и вредности, предвиђена израда конкурса.

Савски и дунавски речни ток чине природне и посебно вредне окоснице урбанизације. Обале **Приобаља** су великим делом неизграђене или је на њима присутан деградирајући садржај а као својеврсни – функционални, естетски и еколошки простори београдског урбаног пејзажа, поседују потенцијал који је неискоришћен. Неоспорно је да реке и њихово приобаље са тангентним зонама треба активирати, путем дислокације индустријских и привредних комплекса и одрживог еко-урбаног планирања и обликовања. Најзначајније трансформације у будућности се и очекују у склопу две највредније просторне целине београдског Приобаља, тј. 'изгубљеног' урбаног пејзажа који се данас потпуно неадекватно користи – **Савског** (обе обале Саве између моста Газела и Старог трамвајског моста) и **Дунавског амфитетра** (десна обала Дунава од марине Дорћол до Вишњичке бање, која обухвата Аду Хују као и Луку "Београд" чије је измештање планирано Генералним урбанистичким планом Београда). Они треба да постану градски центри - са комерцијалним и јавним садржајима, новим квалитетним и атрактивним урбаним суседствима, поготово уз реку, чиме би се знатно унапредио и њихов естетски квалитет.

У оквиру друштвено-културног нивоа урбаног пејзажа, *капитални симбол* и незаобилазни елемент идентитета Београда, представља Ушће Саве у Дунав са Великим ратним острвом и београдским гробеном. Идентитету Београда поред карактеристичних *коридора погледа (визура)* и *силуета* доприносе и различите и аутентичне *амбијенталне целине* као што су Калемегданска тврђава, Скадарлија, Миленијумска кула на Гардошу, Топчидерски парк, Косанчићев венац итд. Поред

ових препознатљивих урбаних вредности, урбани пејзаж такође чине и мањи, свакодневни простори – урбани амбијенти, који су као делови јавног урбаног простора једнако квалитетни и крију неку своју јединственост која представља део комплексног идентитета града. Опорављајући се од периода санкција, у првим годинама 21. века, напори управе у Београду су уложени у јавни домен, у уређење јавног простора, пешачких зона, тргова, улица. Најчешће су то пројекти реконструкције који репрезентују вољу, способност и укус локалне управе.

Свеукупно, може се рећи да урбани пејзаж Београда поседује велики потенцијал за квалитетно обликовање у будућности. Потребна је паметна политика, напредно урбанистичко планирање и тежња ка складу старог и новог, традиционалног и савременог, стварању оригиналног и јединственог 'имица' кроз наглашавање значаја воде, еколошких система, културних објеката и репера, јединствених амбијената. Урбани пејзаж не треба развијати тако да личи на друге градове на рекама већ да буде оно што јесте, другачији од осталих, и да се у таквим оквирима мења.

Урбано планирање Београда

Београд је у критичном периоду с' краја 20. века изгубио високи ранг једне од европских метропола као и везе са европским окружењем. Био је искључен из процеса европских интеграција у коме су се са мање или више успеха нашле све европске метрополе. У том периоду нарушен је осећај за природне и естетске вредности у свести становништва. Урбана естетика је запостављена због актуелних проблема елементарног преживљавања.

Тај период карактерише изразито хаотични просторни оквир транзиционих друштвено-економских односа и политичких промена, тј. урбанистички хаос, који се, између осталог, карактерисао "дивљом градњом, девастацијом историјског наслеђа и животне околине", нарушавањем континуалности урбане матрице¹²⁴. Такође, дошло је до "измештања различитих активности из центра града, стихијског формирања и ширења приградских насеља и изолације прибалне зоне" што је довело до губљења традиционалних одредница и идентитета урбаног пејзажа¹²⁵. Квазиурбанизам рађа

лошу архитектуру и јасно је да се овде не може говорити о естетици. Овај хаос се легализује па су се у плановима нашао најгора решења.

Још од краја 80-их година 20. века урбанистичко планирање у Београду се показало као инертно. Ране деведесете 20. века карактерисало је повлачење и скоро потпун губитак утицаја државних институција на развој града. У овим околностима специфичног пост-социјалистичког контекста урбаног реструктурирања улога урбанистичког планирања је драматично умањена и *евидентан је недостатак одговарајућих процедура*. Присутан је дисконтинуитет са урбанизмом града из претходног периода. Долази до појаве 'инвеститорског урбанизма' (највише на Новом Београду), тј. праксе одлучивања која је усмерена на инвестиције и изразито видљиве индивидуалне пројекте уместо на град, градски простор и јавност. Тих кризних 90-их, теоретичари и стручњаци Београда су пратили промене у свету планирања, бавили се савременим темама и нудили одговоре на проблеме планирања код нас али то није утицало на промену у пракси планирања, као што је нема ни данас.

Чак и после деведесетих, када се очекивало успостављање ауторитета институција планирања, долази до тога да се оне прилагођавају режиму неформалне изградње. После 2000.-те долази релативно брзо до поновног успостављања инструмената регулације економских и социјалних односа као базичних претпоставки урбаног развоја и могућности новог грађења животне средине¹²⁶. Успостављени су тржишни односи. Планирање је дефинисано законодавним оквиром које нуди флексибилну интерпретацију планова. То даје шансу развојним плановима али представља и опасност у реализацији под притиском захтева инвеститора. Проблем је што се разни напредни принципи (као нпр. принципи одрживог развоја) најчешће само декларативно уграђују у легислативу и планове а касније се не разрађују и не примењују у пракси.

Зна се да урбанистичко планирање служи да би се инвеститори њему прилагођавали и градили у оквиру задатих параметара а не обрнуто. Међутим, код нас у данашње време у оквиру нестабилног система планирања долази до измена урбанистичких планова зарад великих пројеката, укидања одређених студија и сл. Како се не би изгубило поверење јавности и инвеститора у правни систем града (па и

државе) управа треба да избегава овакве преседане којима нарушава и систем планирања.

У основне проблеме планирања у Београду између осталих спадају јаки (политички) интереси, глобално лоша економска ситуација и скромна буџетска средства. И данас је присутан "инвеститорски урбанизам" и опседнутост пословно-стамбеном изградњом за коју се тврди да је у јавном интересу а у ствари је ту "главни интерес грађевинског капитала и политичких групација које га подржавају"¹²⁷. Тачније, инвеститори "под велом 'урбане регенерације' простора, у договору са градским властима, односно политичарима, покушавају да остваре свој главни циљ, већи профит, занемарујући јавни интерес заједнице и унапређење квалитета живота у њој"¹²⁸. Описујући данашњу ситуацију, Вујошевић тврди да су планери у врло компликованој ситуацији у односу на појаву "новог менаџерства" на политичкој сцени, које представља отклон у односу на традиционално планирање "ка управљању у којем доминирају бизнис и корпорацијске вредности, као и техничко-економске процедуре, критеријуми и начин размишљања"¹²⁹. По њему се 'нови менаџери' заједно са планским властима додворавају моћним инвеститорима и заобилазе планске поступке. Доводе планере у незгодан положај – диктирају им темпо, пожурују планске одлуке итд. тако да је струци јако тешко да буде професионална, објашњава Вујошевић.

Доминира 'агенцијски и менаџерски синдром' уместо стратешког мишљења и управљања развојем. Већ дуже време, још од почетка 90-их и најаве транзиције из централно-планског ка либералном тржишном систему, а поготово у данашњем измењеном динамичном окружењу, постоји потреба за променом београдске планерске праксе и традиционалних образаца и метода планирања. Искорак треба да се деси од од конзервативног генералног планирања и планова детаљне разраде ка стратешком планирању које је адекватније за ново либерално тржиште. У иностраној и нашој теорији, као и иностраној пракси, потенцира се превазиђеност свеобухватних, генералних планова – због њиховог рационалног карактера, крутости, недовољне ефикасности. Процес преласка на стратешко планирање није једноставан

јер подразумева трансформацију правила, институција, устаљене праксе, као и проналазак његовог одговарајућег модела за локалне услове, али је неизбежан.

Србија, односно Београд, су у последњих 20 година променили четири пакета закона који се баве планирањем и изградњом урбаног простора и имали три смене планских докумената. После 2000.-те, планери су добили тежак задатак да у врло кратком временском периоду ураде планска документа усаглашено са новим приступом планирању па је и повећана продукција оперативних просторних и урбанистичких планова. Услед инсистирања на њиховој изради, међу стручњацима који директно на томе раде смањује се интересовање за стратешко планирање и, услед недостатка времена, све могуће активности на ту тему остављају за период након испуњења законских обавеза.

3.2.2. Плански документи

У општем смислу, *регулатива* прописује врсте, садржај и структуру планских докумената као и начин усклађивања и повезивања свих законских и подтаконских аката у урбанистичком планирању. Затим, дефинише и промовише учешће јавности и актера у процесу планирања и, као најважније, *промовише јавни интерес* (највише кроз категорије јавних површина и јавних објеката од општег интереса). Регулатива код нас *не одређује детаљније методологију* израде планских докумената – а требало би.

План, као јавни документ и опис будућег стања, изражава намере неког органа који је план израдио или за кога је израђен. Карактеришу се *детерминисаношћу, обавезношћу спровођења и хијерархијом* (условљеношћу планова нижег реда плановима вишег реда). Закон о планирању и изградњи дефинише две групе планова: просторне и урбанистичке. Сходно тематици докторског рада, урбанистички планови су од значаја. Они могу бити: генерални урбанистички план, план генералне и план детаљне регулације.

Визију урбаног пејзажа Београда, као целине, најбоље представља *Генерални урбанистички план Београда*¹³⁰. У њему су сумирана и општа правила изградње. Сходно посматраном просторном обухвату рада (урбани пејзаж) овај план је

најадекватнији за посматрање и општу претрагу за имплементацијом естетских критеријума.

План генералне регулације третира 20 просторних целина урбаног пејзажа Београда кроз 10 појединачних планова. План је синтеза урбанистичких решења, могућности изградње и уређења за укупно грађевинско подручје. Овај План је могући извор за директно спровођење великог дела плански проверених простора.¹³¹

План детаљне регулације, као оперативни план, одликује се високим степеном детаљности и може се детаљно спроводити¹³².

Две задње врсте планова се по питању урбане естетике неће детаљно разматрати. План генералне регулације Београда је, заједно са новим Генералним урбанистичким планом, скоро изгласан у Скупштини Града (март 2016.) па ће се они поменути и посматрати само у контексту проблематике високих објеката како би се проанализирала могућа веза са Студијом високих објеката која је поменута у претходној глави. Поменуће се и један посебан план генералне регулације (за мрежу пијаца у Београду). За планове детаљне регулације ће, због њиховог броја и детаљности, бити дат илустративно само један пример. С' обзиром да је Генерални план Београда по хијерархији изнад свих – биће довољан за скенирање општег стања и закључке. Обрађен је Генерални план Београда 2021, као актуелни у току већинског периода израде докторског рада.

Имплементација планова се врши преко урбанистичких пројеката. Односно, може се рећи да се до квалитетног и естетизованог решења долази процесом планирања и пројектовања састављеног из више фаза.

Такође, у Србији се примењују и врсте планова које нису дефинисане Законом о планирању и изградњи као нпр.: Стратегија просторног развоја општине или града, Стратегија развоја неког сектора, Локални еколошки акциони планови и Мастер планови (општи просторни развој или развој појединог сектора).

Стратегија развоја града Београда - Циљеви, концепција и стратешки приоритети одрживог развоја¹³³

Аутори ове Стратегије су Дирекција за урбанизам града Београда и Плаго центар. Настала је у складу са одредбама Закона о локалној самоуправи¹³⁴ и услед

неопходности постојања ефикаснијег, квалитетнијег развоја целине града Београда, тј. његовог урбаног пејзажа. Као формална законска обавеза део је система планова града али се знатно разликује од класичних оперативних планских докумената јер укључује активности какве су стратешко планирање и стратешко мишљење. Са својим средњорочним циљевима, она представља заједнички усаглашен документ Града и његових грађана, на основу ког треба да се планира, уређује и развија будућност, као и успоставља систем одговорности актера *за реализацију приоритета до 2016. године*.

Стратегија је базирана на *три опсежна материјала* као њеној документационој основи:

-*Извештају о стању града Београда* из 2006. године, који је настао као последица детаљног снимања ситуација у 18 кључних сектора развоја,

-*СВОТ анализи* из 2007. године, насталој допунским снимањем и ажурирањем,

-*Нацрту Стратегије развоја града Београда* из 2008. године.¹³⁵

У току израде анализа, тј. прва два наведена документа извршене су консултације са: главним актерима у развоју Града, четири еминентна инострана експерта из Беча, Дрездена, Будимпеште и Солуна, и грађанима који су анкетирани, да би се закључци базирали на објективнијим основама.

Основна визија/циљ развоја града Београда је да се побољша његов ранг међу метрополитенским градовима и престоницама централне, источне и југоисточне Европе. То ће се према овој Стратегији остварити, између осталог, и *атрактивношћу* кроз истицање и промовисање богате историје Београда, заштитом и унапређењем његове природне и културне баштине као основа идентитета, привлачности и економског развоја, одржавањем идентитета и усавршавањем физичке структуре града, обезбеђивањем компактности урбаног ткива, унапређењем и коришћењем зелених површина (а посебно обала Саве и Дунава), развијањем свести о значају, коришћењу и уређењу јавних простора¹³⁶. Све то доприноси да се град допада његовим становницима и посетиоцима, односно да буде 'леп'.

Стратегија обрађује седам синтезних тема: економски развој, социјални развој, одрживу природну и животну средину, урбани развој и идентитет, развој

саобраћаја, развој техничке инфраструктуре и енергетску одрживост, и институционални развој. Урбана естетика са својим појмовима естетике и визуелног се скоро уопште не помиње у овим темама али што се тиче њених других одредница/критеријума који су помињани у теоретском делу овог докторског рада има их у некој мери у оквиру тема '*Урбани развој и идентитет*' као и '*Одржива природна и животна средина*'.

У оквиру 'Социјалног развоја' један од циљева за унапређење квалитета живота и доступности услуга од јавног интереса за све је и *унапређење и ширење постојећих и стварање нових јавних градских простора*¹³⁷. Претпоставља се да унапређење подразумева и побољшање естетског квалитета ових простора.

Тема 'Одржива природна и животна средина' базира се на принципу увођења еколошке свести, тј. идеје о неопходности одрживе природне и животне средине као предуслова развоја. Према томе, основни стратешки циљ у оквиру ове теме је постизање рационалне организације, *коришћења и уређења простора у складу са очувањем постојећих природних вредности и заштитом животне средине*. У оквиру његовог сегмента 'Безбедност грађана' наводи се да треба *уредити и побољшати услове коришћења јавних простора*. Такође, у оквиру концепције заштите и унапређења природне и животне средине, за урбану естетику је значајно потенцирање *заштите, унапређења и планирања зелених површина* Града (са циљем да се изврши реконструкција и озелењавање градских зелених површина) као и *заштите предела* очуваних природних, културних и урбаних вредности, примарног еколошког и *естетског значаја* (приоритетна заштита постојећих отворених рекреативних простора и природних пејзажа према европској Конвенцији о заштити предела). '*Естетски значај*' који се на овом месту истиче је и једино помињање неког естетског појма у Стратегији.¹³⁸

У оквиру 'Урбаног развоја и идентитета' истиче се основни стратешки циљ *јачања идентитета Београда* као предуслов вишег нивоа привлачности за његове грађане, пословне људе, инвеститоре и госте. Профилисање и истицање идентитета и унапређење физичке структуре центра Београда води ка *препознатљивости, економској и туристичкој привлачности*, осећају припадности грађана граду¹³⁹.

Ту је и циљ *'Промоција идентитета Београда'* који се, између осталог, може постићи *унапређењем карактера Београда*, формулисањем и промоцијом елемената који га чине посебним, промоцијом карактеристичних локалних „икона“, природних и грађених симбола урбаног пејзажа Београда, нове квалитетне и одрживе архитектуре, истицањем богатства различите архитектуре и типова урбаног ткива као наслеђа различитих епоха, промоцијом положаја Београда, природног диверзитета и културних вредности.¹⁴⁰ Пажња Града и надлежних институција биће, поред архитектуре (посебно недовољно промовисане архитектуре београдске модерне и неомодерне), посвећена и елементима идентитета који припадају области урбаног дизајна, недовршеним градским трговима итд.

Циљ *'Истицање постојећих и изградња нових градских атракција'* потенцира Београд као савремену, *компактну урбану структуру* са сачуваним природним језгром, коришћење културног наслеђа у туристичке и друге економски оправдане сврхе, изградњу нових културних и архитектонских икона града, *промоцију Новог Београда као јединственог „новог града“* у Европи и свету са карактеристичном архитектуром и функцијама, верификацију посебне Студије, како би Град био спреман да угости или дозволи изградњу нестандардно високих објеката (то је поменута *'Студија високих објеката у Београду'* у другом поглављу доктората).¹⁴¹

Сумирано, концепција везана за ову тему базира се на следећим принципима: принцип урбаног реда, принцип апсолутне заштите јавног добра и јавног интереса (улице, тргови, кејови, паркови, скверови, јавни објекти, коридори инфраструктуре итд.), принцип усавршавања оног дела урбаног идентитета који је стекао позитивну афирмацију у досадашњем развоју, принцип заштите културног добра и развоја културног пејзажа који доприноси идентитету Града и градских целина, принцип заштите природног пејзажа, принцип аутентичног дизајна, уз ангажовање светских имена у урбанизму и архитектури за капиталне целине или објекте.

Стратегијом је предвиђено да се ова концепција развија на четири нивоа, слично просторним нивоима урбаног пејзажа у овом раду: ниво целине Града, ниво појединих урбаних целина, ниво појединих маркантних потеза који повезују градске

целине неком доминантном функцијом и ниво појединачних маркантних локација и објеката који ће представљати репере идентитета Града.

Иако се идејама изнетим у овој Стратегији развоја нове генерације тешко може ишта приговорити, изгледа да је писана за уређенији и нешто богатији град него што је Београд. Стратегијама се иначе у нашој планској пракси придаје знатно мањи значај у односу на урбанистичке планове, како од стране професионалаца а посебно од стране грађана. То је делимично и због тога јер је основни стратешки и оперативни план устаљено био Генерални урбанистички план, а и због велике традиције и оперативног карактера осталих планова па су стратегије остале у перцепцији просечних грађана најчешће као апстрактни и мање разумљиви документи. А требало би да је другачије и да се процес стратешког планирања усвоји као практичан у периоду промена и неизвесности. Крајем 2015. године објављен је позив за подношење понуда за израду Стратегије развоја града Београда од 2016-2021.

Генерални план Београда 2021¹⁴²

Овај план је израдио Урбанистички завод Београда у складу са Законом о планирању и изградњи из 2003.године. Усвојен је те исте године. Представља дугорочно просторно уређење града, тј. стратешки развојни план са општим елементима просторног развоја. Служи да се њим артикулишу визија и намере у склопу просторног развоја Београда. Поред ових стратешких одредница, двојности доприноси и његов оперативни карактер који омогућава директно спровођење, односно издавање услова за изградњу на основу правила плана. Даје законску подршку за остваривање урбаног континуитета.

Предвиђено је да се са циљем обезбеђивања континуитета и актуелности плана и његових решења сваке две године раде измене да би се омогућило грађанима да прате досадашњи развој и да могу учествовати у планирању мењати план и уграђивати нове потребе као и поступно стварати нове стандарде и дограђивати установљене. У периоду 2003-2014. године урађене су и усвојене четири измене Генералног плана Београда 2021 (даље План или ГП).

Од извора који су коришћени за израду ГП ту је и велики број радова из области планирања и уређивања града који су пре тога били излагани на стручним и научним скуповима. Од иностраних радова, који су узимани као оквир сагледавања будућег развоја градова, коришћени су они са конференција "Habitat II" и "Istanbul plus 5". При набрајању документације која улази у састав плана наводи се и 'списак истраживања/студија које су коришћене или израђене за потребе ГП' али оне нису побројане.

Из почетног дела Плана од наведених перспектива Београда, могу се издвојити оне најзначајније у контексту урбане естетике као нпр. потенцирање *европске димензије Београда* и његово афирмисање као *европске туристичке дестинације* а такође и *развој и очување духа и идентитета његовог урбаног пејзажа*, специфичних и препознатљивих делова кроз потенцирање елемената и репера. Као један од главних проблема и узрочника пада квалитета урбаног система наводи се паралелно постојање непланског и ружног Београда поред регулисаног и уређеног.

Од општих урбанистичких циљева којима тежи ГП, могу се издвојити они који су у вези са естетском димензијом и категорисати их према три кључна сегмента принципа урбане естетике (предочених у првој глави докторског рада).

За *естетске принципе* су везани:

-'*Београд у дослуху са природом*' и потенцирање важности елемената природе, између осталог, и за *лепоту града*, као и могућности заједничког уживања у њима. У будућности овај План тежи обнови елемената природе у граду – афирмацији постојећих као и стварању нових зелених зона, провлачењу зелених клинова кроз урбани пејзаж, очувању различитих врста биотопа.¹⁴³

У оквиру зелених градских површина План издваја концентрисане градске просторе (тргове, паркове, скверове и сл.) као *чворишта урбаног идентитета* и линеарне јавне урбане просторе (шеталишта, кејове, зелене коридоре и сл.) као *осе урбаног идентитета* које повезују карактеристичне амбијенте различитих делова града.

-Циљ за који се може рећи да је типично естетске природе (али се не декларише као такав кроз План) је *'Београд, град заокруженог изгледа'*. Планирано је да се средствима урбанистичке регулативе и дефинисањем правила грађења запуштени, недовршени и често импровизовани физички изглед града поправи јер *"леп изглед града, његова упростојеност и уљуђеност су вредности које имају и своју наглашену материјалну димензију, које се у скупу значајних градова уважавају"*¹⁴⁴. За сваку намену простора и тип блока дати су урбанистички параметри за ниво блока или шире целине, за парцеле и објекте, затим растојања нових објеката од суседног објекта и регулационе линије у зависности од блока. Дефинисана су и општа правила за обликовање.

Везано за сегмент *пешачких активности и кретања* ту је циљ *'Београд, повезан и приступачан град'* који треба да буде подржан и развијањем и комплетирањем урбане матрице, која се у неким деловима централне зоне базира на матрицама из претпрошлог века. Планира се отварање нових улица као и завршетак раније започетих.¹⁴⁵ Планом се предвиђају зелени коридори који повезују зелене површине у оквиру система зеленила, и у склопу њих бицикличке и пешачке стазе као и различити спортски објекти и парковске површине. За будуће пешачке и бицикличке стазе предвиђено је подизање нових зелених коридора.

У оквиру сегмента *друштвених и културних одредница* од циљева су присутни:

-*'Београд, град сложених успомена'* истицањем три карактеристична просторна ентитета Београда, Новог Београда и Земуна а посебно њихових централних зона и интегралне заштите њиховог наслеђа као и унапређење идентитета. Квалитетна трансформација урбаног пејзажа се врши кроз афирмацију јавних простора и амбијенталних целина, чување квалитетних визура и силуета града.

-Развој *'Београда као града културе'*, односно културног центра Балкана оствариће се, између осталог, кроз јачање његовог идентитета и препознатљивости, постојање карактеристичних простора и зграда у функцији симбола градских културних манифестација.¹⁴⁶

Планом је знатна важност дата *заштити простора* – непокретних културних добара, значајних јавних урбаних простора и модерне архитектуре. Анализом постојећег стања и вредновањем дошло се до закључка шта треба штитити и промовисати и колико (различити нивои третмана). Приоритет се даје *изразито вредним и атрактивним урбаним структурама*. Предвиђају се механизми заштите у оквиру законских инструмената.

У оквиру подручја интегративне конзервације, поред метода службе заштите споменика културе прописују се и *методе урбанистичке заштите* које у многоме *одређују естетику датог подручја* ("хоризонтална и висинска регулација, чување силуета и визура, примена материјала, боје и архитектонских елемената којима се дефинише и препознаје простор и физичка структура одређеног подручја"¹⁴⁷). Изриче се да се мора постићи општи склад и ликовно-амбијентални континуитет старог и новог, односно постојећег и доминантног са мањим деловима новоизграђеног, и то у *естетском* и функционалном смислу.

У подручјима усмерене обнове просторно се повезују постојеће вредне зоне, потези, осовине и чворишта у логичне и складне културно-функционалне целине што, како је назначено у Плану, "мора резултирати доживљајем лепоте"¹⁴⁸.

Вредности које су потребне да објекат модерне архитектуре Београда потпадне под режим заштите и у категорију материјалне и културне баштине јесте да поседује, поред осталог, *високе квалитете на плану естетике*. Уколико су у питању урбанистичко-архитектонске целине и амбијенти битно је да поседују високе амбијенталне вредности и дух места, јасан идентитет у менталној мапи града, стилску репрезентативност.

Везано за област урбане естетике, у ГП-у се као битна наглашава и *заштита визура*. Издвајају се најважније тачке са којих се амбијенти битни за слику града најбоље сагледавају и доживљавају. Истиче се потреба постојања одговарајућих ограничења висине високих објеката како се не би уништиле битне градске панораме и уличне визуре. Касније је из тог разлога урађена већ поменута Студија високих објеката као претходно истраживање за нови ГУП. У оквиру постојећег ГП-а

предност је дата панорамама са природним оквиром као главном одредницом а такође и естетски вреднованим изграђеним реперима и силуетама.

Код нас су *зоне издефинисане у плановима* (у генералном, а некад и у осталим), са правилима коришћења земљишта и правилима градње. У овом плану, у оквиру тематске целине 'Просторне зоне и урбанистичке целине' естетске одреднице и критеријуми се помињу на следећим местима (али се ретко наглашава појам естетског):

-У оквиру *централне зоне старог Београда*, чији је највећи део територије декларисан ГП-ом као трајно добро, предвиђа се потврда његовог идентитета, и то кроз интервенције урбаног ткива које ће се вршити "у складу са доминантама града, као што су силуете, визуре, и локалним особеностима јавног простора као што су ширина, карактер улице, трга и сл."¹⁴⁹. Нпр. искључује се изградња објеката у блоковима западног Врачара како се не би нарушиле визуре са Београдске тврђаве на Авалу. Даље, планирана је и обнова постојећих делова урбане матрице кроз успостављање мрежа репрезентативних комерцијалних и централних садржаја у оквиру система квалитетних јавних простора којима ће се подизати атрактивност и приступачност и побољшавати пешачко кретање. Вршиће се и побољшање (заштита и уређење) централних постојећих зелених површина кроз разраду регулације. Ту спада и заштита свих постојећих дрвореда и препорука за подизање нових. Уколико је неопходно негде уклонити зеленило оно се обавезно мора надокнадити на другој локацији. У оквиру репрезентативног градског потеза Мањез – Славија - Светосавски плато вертикална и хоризонтална регулација требају да буду такве да се обезбеди визура на храм Св.Саве а репрезентативним интервенцијама се очекује остварење јединственог карактера појединачних делова потеза без угрожавања целине.

-на *Новом Београду* се планира очување континуитета планског карактера. Амбијентално јединство овог дела урбаног пејзажа и постојећи стандарди морају се будућим интервенцијама само унапређивати. За трансформацију блокова користиће се постојећа регулација осим савске обале за коју је планирана нова.

-У централној зони Земуна предлаже се афирмација његове слојевитости, идентитета и посебности, као и истицање карактеристичних целина (варош, Гардош, Градски парк, кеј, модернистичка целина). Обавезна је заштита јединствене силуете Земуна са реке као и највреднијих градских визура са Београдске тврђаве. У оквиру Плана аутентична модернистичка целина Земуна у великој мери заокупља пажњу. Дефинитивни став је да је треба сачувати као такву. Могуће су и евентуалне интервенције у оквиру овог типа отворених блокова али уз поштовање постојећег типа изградње и постигнутих стандарда. Констатује се да су отворени блокови уз старо језгро Земуна нарушили његову силуету и визуру али су, са друге стране, компактно градско језгро јасно дефинисали и истакли контрастом. Стога се не препоручује нова изградња по ободу ових модернистичких блокова а није дозвољена ни превелика изграђеност простора као ни повећање висине објеката. Вертикална регулација се усклађује према контексту амбијента а не према степену заштите. Подразумевају се строга општа и посебна правила овог ГП-а.¹⁵⁰

У завршним одредницама плана налази се *правилник за грађење и обнову*. Од дефинисаних правила, битна за тему рада и за њу релевантне просторне нивое су она која се односе на јавне просторе, блокове, успостављање система зелених површина и, највише, за улепшавање града.

Правила грађења за јавне просторе налажу да се при новим интервенцијама морају јединствено и целовито третирати сви елементи амбијенталног склопа (и отворене површине и елементи физичке структуре околних блокова). Посебно ако је у питању традиционално урбано ткиво свим интервенцијама треба да претходе анализе везане за "идентификовања вредности партерних решења, зеленила, визура, објеката у околини или у склопу јавних простора, скулпторских и других елемената уређења, које треба сачувати и реафирмисати, као и идентификовања елемената који нарушавају интегритет, идентитет и вредности простора и које треба уклонити или модификовати"¹⁵¹. Та истраживања се могу радити као посебне студије, у оквиру конкурса или адекватног детаљног урбанистичког плана. Уколико се раде наменски за план а везана су за одређене естетске критеријуме (као нпр. визуре, доминанте у простору, зеленило, итд.) тада су то *естетске анализе* које имају највећу сврху јер ће

се њихови резултати инплементирати у план. Мере које се на основу тога прописују планом имају циљ стварање амбијената који карактером и значајем одговарају постојећем јавном простору. Интервенције у јавним просторима које се морају вршити због општих потреба града "морају бити изведене тако да не угрозе њихов културно-историјски и ликовни идентитет и вредности"¹⁵².

Према *правилима грађења за блокове* висину новог објекта треба да условљава преовладавајућа висина објеката у блоку и објеката у наспрамним блоковима. Овим се намеће битност целине блока.

Правила за успостављање система зелених површина подразумевају, као што је већ речено, заштиту постојећег фонда и њихово унапређење реконструкцијом као и реализацију нових зелених површина са циљем умрежавања различитих типова зелених површина и њихове интергације са ткивом града и то све применом еколошки оријентисаног планирања. Код постојећих компактних стамбених блокова могуће је унапредити зелене површине визуелним отварањем унутрашњих озелењених дворишта у блоковима уколико није могуће формирати заједнички или полујавни простор блока. У околини јавних објеката потребно је унапредити постојеће или формирати нове зелене површине са вишенаменским коришћењем, поготово у зонама са дефицитом зелених површина. Зеленило користити и у решавању проблема *визуелног конфликта* са суседним наменама као и за заштиту од буке и прашине. Озеленити паркинге иако те површине не улазе и обрачун потребних зелених површина. Линеарне зелене површине предвидети на потезима путничке саобраћајне мреже у заштитној функцији против буке и прашине. Са естетског/визуелног становишта значајно је планирање "подизања нових дрвореда, зелених баштица, жардињера, вертикалног зеленила и водених ефеката" у новим пешачким зонама¹⁵³. Такође, потребно је постојеће бицикличке стазе ван рекреационих зона опремити дрворедима и пратећим зеленилом.

Урбанистичка правила за улепшавање града треба да буду основа за побољшање постојећег стања града по питању пријатности и лепоте. Циљани домети нису превисоки. Она треба да утичу на формирање једне складне, стандардне градске слике и амбијената који се неће одликовати кичем и неукусом. Или, како се

у ГП каже, "да обезбеде један ликовно уређенији град"¹⁵⁴. Уместо термина 'ликовно' примереније би било користити 'естетски'. Нека од ових правила се односе на амбијенте и она су у контексту докторског рада и урбаног пејзажа битнија у односу на она која се односе на појединачне зграде. Иначе, дефинисана правила се односе на све амбијенте и све зграде.

Од релевантнијих за амбијенте ту су:

-поштовање контекста – којим све интервенције треба да буду у складу са окружујућом градском или природном околином и усклађене са стилским правцем који доминира у том делу града, улице, блока, сквера, потеза;

-спречавање кича – у први мах се више односи на појединачне објекте али у суштини се може рећи да је ово правило битно и за укупни естетски утисак који они творе у склопу неког амбијента. На објектима се не смеју налазити елементи који воде ка кичу као нпр. префабриковани стилски, бетонски, гипсани и други елементи који су карактеристични за песудоархитектуру а такође ни композициони елементи као лажни мансардни кровови, насилно претварање равних кровова у косе и др;

-сматра се потребним доношење посебних правилника за дефинисање материјала и боја које ће се користити при материјализацији јавних простора Београда. До доношења ових правилника у обради фасада треба користити светле пригушене боје. Друге боје се могу користити на основу усвојеног конкурсног решења;

-улепшавање јавних простора – наглашавање естетске димензије кроз јединствено и контролисано уређење а и уклањањем ружне и неадекватне урбане опреме. Препоручује се дефинисање одређених правила на нивоу града.

На појединачне објекте више се односе правила поштовања изворног архитектонског стила, поштовања изворне фасаде, употреба корективног зеленила за корекцију ликовно-архитектонских (тј. естетских) недостатака постојећих објеката, улепшавање дворишних фасада као и правила за третман модерне и савремене архитектуре.¹⁵⁵

У контексту спровођења ГП-а каже се да за то постоје законом и прописима предвиђени инструменти. У првих пет година требало је да се ураде планови

генералне регулације за читаву територију града као и *планови детаљне регулације* за значајне градске просторе. Иначе, детаљни регулациони планови морају бити урађени за сваки део града да би се за сваку појединачну парцелу специфицирали услови и правила градње. Предвиђа се израда *концепта урбанистичких решења* као база или прва фаза израде плана детаљне регулације за значајне градске просторе, уличне потезе и веће просторне целине. Такође, за ове просторе се препоручују и *јавне стручне провере* (конкурси, студије, радионице, стручни тематски скупови) чији се резултати могу реализовати уграђивањем у неки од докумената којим се спроводи ГП (нпр. план детаљне регулације, урбанистички пројекат и др.).

ГП препоручује и јавну *проверу важних локација* у граду у *функцији припреме плана*. Требало би да се актуелне урбанистичке и архитектонске теме промишљају и анализирају кроз научно-истраживачке пројекте, студије и просторно-програмска решења и да њихови одговори представљају квалитетну и рационалну припрему за израду планске документације. У то спадају и естетске анализе једино што се оне врло ретко (скоро никако) код нас не помињу и не спроводе. Више су то мањи сегменти других анализа/студија.

Похвално је што се у ГП-у бар помињу (кад већ не постоје у пракси) *инструменти за унапређивање естетских вредности у плановима, пројектима и реалном градском простору*. Постојање интенција и свести у стручним круговима о томе је јако битна. То значи да постоји могућност њиховог успостављања у неким другим и бољим друштвеним, културним и економским условима живота у овом граду. По Плану, они треба да се реализују у првој фази спровођења ГП и то у форми *"одлука, правилника, фондова или стучних теле и комисија* који могу да пруже помоћ надлежним службама и удружењима грађана и треба да буду иницирани и организовано подржани делови система"¹⁵⁶. У контексту овог докторског рада, ово је један од ретких конкретних сегмената јавних докумената у Београду на тему урбане естетике.

Највише одредница ГП-а које су у вези са естетским аспектом односе се на централне делове старог Београда, Новог Београда и Земунa а међу тим одредницама

најчешћи естетски појмови/критеријуми су *силуете, панораме, визуре, доминанте, као и зелени простори града*.

Уопштено, различити су ставови о овом Генералном плану'. По Вујошевићу, "он није дефинисао довољно чврст стратешки оквир за решавање кључних развојних проблема Београда"¹⁵⁷. Са друге стране, поједини градски планери и архитекте хвале овај План, говорећи да је добар зато што је толико флексибилан и што дозвољава мењање. Међутим, "то није његов квалитет – већ пре мана", објашњава Вујошевић¹⁵⁸.

Генерални урбанистички план Београда¹⁵⁹

Закон о планирању и изградњи из 2009. године иницирао је израду новог Генералног урбанистичког плана Београда (у даљем тексту ГУП) дефинишући његов карактер и садржину. Било је потребно Генерални план Београда 2021 сагледати у новом контексту и извршити његово усклађивање са одредбама закона. Период планирања новог ГУП-а је такође до 2021.године и карактер је стратешки. За потребу његове израде сагледано је, анализирано и оцењено постојеће стање територије плана за 2010.годину. У ту сврху су коришћени подаци надлежних институција и низа других докумената чија је израда била у току или је завршена у периоду после 2001. године (Измене и допуне ГП Београда 2021, Стратегија развоја града Београда, Регионални просторни план АП града Београда, планови детаљне регулације, студије и анализе). Од закључака који су произашли из анализе и оцене, на урбану естетику се највише (само) односи "губитак идентитета и значаја градског центра"¹⁶⁰.

У новом ГУП-у су као стратешка опредељења задржани елементи концепције урбаног развоја из ГП Београда 2021, уз претходну евалуацију и преиспитивање. Посебно су унапређени плански одговори на проблематику везану за пољопривредне површине, верске објекте, заштиту животне средине, обновљиве изворе енергије, енергетску ефикасност објеката, и што је битно за урбану естетику - високе објекте и београдско Приобаље. Утврђене су потенцијалне локације за велике градске пројекте као простора од посебног интереса за град. У односу на ГП Београда 2021. нови је *на знатно мањем нивоу детаљности* јер је Закон из 2009. године вратио генералном плану само карактер стратешког плана, без могућности непосредне примене правила изградње. У том смислу имплементација ГУП-а ће се вршити кроз планове генералне

регулације са смерницама за обавезну израду планова детаљне регулације. Територија у оквиру ГУП-а је у циљу оперативније даље планске разраде подељена на 20 просторно-функционалних целина. До краја 2018. године потребно је извршити евалуацију планских решења ГУП-а Београда и евентуално их ревидирати за период до израде новог плана 2021.

Као што је речено, из овог плана ће се размотрити питање високих објеката и проверити да ли су у њега имплементирани неки резултати/критеријуми и који из Студије високих објеката, која је рађена да буде део студијске основе за израду овог плана. После те намере, услед појаве идеје и пројекта "Београд на води" – да би се омогућило дизање куле од 210м на десној обали Саве ова Студија је "укинута"¹⁶¹. Према Студији је иначе, простор на коме је предвиђен "Београд на води" подручје где је искључена изградња високих објеката због визура урбаног језгра града и Београдске тврђаве. Ова Студија никада и није имала снагу закона али се сличним урбанистичким документима велики светски градови штите од неадекватних високих објеката. Из Секретеријата за урбанизам кажу, да "елементи студије могу да се примењују у процесу израде планских докумената" и поред одлуке о њеном поништавању¹⁶².

У новом ГУП-у високи објекти су обрађени у оквиру целине 'Простори од посебног интереса за град' и под њима се сматрају сви комерцијални, пословни и стамбени објекти виши од 32 m (то је, иначе, максимална висина дозвољена Генералним планом Београда 2021). Висина се, такође, посматра у зависности од контекста, па се у деловима Града који су ван центра, под високим објектима сматрају они чија је висина два или више пута већа од околних.

На целој територији коју обухвата ГУП (осим зоне у којој је забрањена изградња високих објеката), каже се да се у зонама становања (у отвореним и компактним блоковима), комерцијалним зонама и градским центрима – *висина и спратност* објеката који су дефинисани у правилима за висину објеката (а тих правила нема у ГУП-у) *може повећати*¹⁶³. Сходно томе, урбанистички параметри и положај објекта ће се ускладити кроз израду Плана детаљне регулације, који у себи садржи *Анализу* (у оквиру које су принципи обликовања и дефинисање просторно

програмских елемената за изградњу локације) и *потврду испуњености критеријума за изградњу високог објекта*, на који сагласност даје Комисија за планове Скупштине града Београда.

Изузетно, на подручјима на којима се планови детаљне разраде примењују само у делу јавних саобраћајних површина и инфраструктуре (ДУП, РП), *висина, урбанистички параметри и положај објекта*, могу се дефинисати урбанистичким пројектом, уколико су објекти намењени искључиво за комерцијалне садржаје и њихова намена не утиче на капацитете јавних служби. Процедура одобрења би била иста као и у претходном случају (Анализа, потврда испуњености критеријума за изградњу високог објекта, сагласност Комисије за планове).

Наведени су *критеријуми за вредновање локације* за високе објекте¹⁶⁴. Од *урбанистико-архитектонских* – на урбану естетику се односе: однос према контексту и карактеристикама окружења (а.1.), допринос јавном простору и простору за јавно коришћење у окружењу (а.3.) и допринос заштити визура и културно-историјског наслеђа (а.5.) (поред још две - подобност физичких карактеристика локације за изградњу високих објеката (а.2.) и допринос урбаној трансформацији непосредног или ширег окружења (а.4.)). Од критеријума из ове групације који су наведени у Студији имплементирана су сва четири у ГУП само је а.5. додат. Од *саобраћајних критеријума* битна је саобраћајна приступачност (б.1.) (поред њега - обезбеђење јавног превоза у гравитационој зони од 400 m (б.2.), паркирања (б.3.) и утицаја објекта на функционисање саобраћаја на околним саобраћајницама (б.4.)). Такође, и сва ова четири критеријума су имплементирана из Студије. Ту су још и инжењерско-геолошки критеријуми (в), *критеријуми заштите животне средине* (г), безбедносни критеријуми (д), као и могућност прикључења на мрежу инфраструктуре (ђ). Три (в,г,ђ) су имплементирана из Студије, од тамошњих 5 предложених.

Наглашене су *зоне* у којима *није дозвољена изградња високих објеката* и то су: културно историјска целина „Старо језгро Земуна” и подручје које обухвата један део централне зоне старог Београда са наведеним обухватним улицама. У Студији је наведено 8 оваквих зона и ни једна се не поклапа експлицитно са ове две из ГУП-а.

Са другом зоном има заједничког зона из Студије која се односи на велике делове центра Београда, под различитим видовима заштите културно-историјског наслеђа и лошије саобраћајне приступачности¹⁶⁵. У завршници Студије је предложено да се у ГУП Београда уврсте резултати којима се дефинишу *зоне* у којима је забрањена, као и дозвољена, изградња високих објеката, под условима дефинисаним Студијом. Из новог ГУП-а се види да су издефинисане забрањене зоне а не наводе се ове друге. Да ли то значи да је мимо две наведене зоне свуда у оквиру територије планског обухвата дозвољена изградња, уз посебну проверу по утврђеном поступку? Или ће о томе више речи бити у Плану генералне регулације.

Могућност изградње високих објеката у *Приобаљу*¹⁶⁶ се, због посебног значаја ове зоне у формирању идентитета Београда, утврђује за сваку појединачну локацију. Процедура је већ претходно наведена (Анализа, потврда испуњености критеријума за изградњу високог објекта, сагласност Комисије за планове). У Студији је наглашено се да је, због изузетне експонираности при сагледавању високих објеката са река, највећи део приобаља искључен за изградњу високих објеката а да се свака потенцијална микролокација за изградњу високих објеката у овој зони и у непосредним контактним зонама мора посебно проверити у односу на визуре. Увиђа се делимична веза између ГУП-а и Студије везано за посебну проверу сваке локације приобаља.

У ГУП-у је наведено да је за зоне у којима је могуће градити објекте преко 50 m обавезно спровођење јавног урбанистичко-архитектонског конкурса током израде плана – али се у плану не види које су то зоне. У Студији се каже да је за зоне В (објекти од 50 до 100 m) и Г (објекти од 100 до 150 m) обавезно током израде плана спровођење јавног (међународног) отвореног конкурса. Очита је имплементација резултата из Студије у ГУП. Ако ће се будући изузетно високи објекти налазити на битним, истакнутим локацијама и близу речних обала - препоручује се да њихова намена буде искључиво комерцијална. Имајући у виду да високи објекти постају репери и представници града, Град може да установи и друге, посебне инструменте спровођења, контроле и праћења пројеката високих објеката.

У ГУП-у је обрађена и тема која је у директној вези са високим објектима а то су *визуре Београда*¹⁶⁷. Евидентирани су најзначајније *панораме* (не користи се појам 'силуете') са доминантним природним оквиром, стајне тачке, као и главни правци и углови визура. Наводе се и оне које су посебно угрожене – визуре са стајних тачки Теразијске терасе и Врачарског платоа. У Студији високих објеката је речено да су најслабије истражени део *визуелног идентитета Београда* панораме, ведуће и репери па треба обратити пажњу на њих, а у ГУП-у, као да је проистекла из ове констатације, наглашава се потреба очувања и заштите визура и стајних тачака па у том смислу треба пажљиво планирати и контролисати изградњу како би се спречило *визуелно нарушавање слике, духа и идентитета Града*. Истиче се могућа двојна улога високих објеката - могу и да наруше и да побољшају *квалитет визуелног доживљаја Београда*. У Студији се наглашава специфична вредност природних добара и неопходност њиховог очувања у силуети града а у ГУП-у се, повезано са тим, наводи значај *предеоних карактеристика* Београда које се могу уочити у склопу визура – препоручује се њихова детаљна анализа, дефинисање критеријума за вредновање и одређење мера њихове заштите и очувања. На крају се посебно истиче обавеза израде посебне *Студије визура и ведута Београда*, што би било од великог значаја за постизање естетског/визуелног квалитета његових макро целина. Битност визура која је помињана у Студији препозната је и у ГУП-у.

Може се закључити да је остварена делимична веза између резултата Студије високих објеката и овог Плана, а највише по питању критеријума за вредновање локације за високе објекте (скоро сви имплементирани).

План генералне регулације грађевинског подручја јединица локалне самоуправе – град Београд¹⁶⁸

Ова врста плана (даље ППР) обавезно се доноси за цело грађевинско подручје насељеног места, по његовим деловима. Он представља плански основ за израду планова детаљне регулације, издавање информације о локацији, локацијске дозволе и израду урбанистичко-техничких докумената. Закон о планирању и изградњи¹⁶⁹, у члану 26, прописује да ППР садржи нарочито: поделу простора на посебне целине и зоне, регулационе и грађевинске линије, мере заштите културно-историјских

споменика и заштићених природних целина, зоне за које се обавезно доноси План детаљне регулације (ПДР), зоне за које се обавезно израђује урбанистички пројекат, односно расписује конкурс, правила уређења и грађења по целинама и зонама за које није предвиђено доношење ПДР-а, а такође и правила уређења и грађења за сваки појединачни објекат. По члану 30, о 'Правилима уређења', између осталог, ППР садржи: концепцију уређења карактеристичних градских зона или карактеристичних целина одређених планом, урбанистичке и друге услове за уређење и изградњу површина и објеката јавне намене и, поред већ наведених мера заштите, и оне које се односе на животну средину и живот и здравље људи. Члан 31, о 'Правилима грађења' прописује да они поред положаја објекта у односу на регулацију, највећег дозвољеног индекса заузетости или изграђености, мора да садрже и највећу дозвољену висину или спратност објекта. У оквиру ових правила могу да се налазе и други услови архитектонског обликовања, материјализације, завршне обраде, колорита и др.

ППР грађевинског подручја јединица локалне самоуправе – град Београд, је радио Урбанистички завод. Његова израда је предуго трајала (преко шест година) - због компликованости, превеликог обима, непознате процедуре, различитих тумачења и политичких промена, и он је недавно усвојен¹⁷⁰. Све то иде у прилог ставу да је неопходна озбиљна промена система планирања у Београду. Намера је била да се овај план одликује флексибилношћу уместо крутошћу, динамичношћу уместо статичношћу и да подржава процесе уместо да подржава „слику”. Преко њега се врши имплементација новог ГУП-а. Предметно подручје је подељено на 19 карактеристичних целина. Њим се стварају услови за предупређење дивље градње док ће се старе фабрике које се налазе у централној градској зони трансформисати у комерцијалне и друге садржаје што ће свакако допринети квалитету, па и естетском, тих простора. За урбану естетику је важно нпр. увођење појма мешовите намене који ће омогућити комбиновање становања са комерцијалним садржајима и флексибилније искоришћавање градског земљишта. Познато је да Јан Гејл (Jan Gehl) указује на значај комбиновања различитих активности и садржаја и њихов утицај на квалитет и атрактивност јавног градског простора. Различите активности и догађаји

који се дешавају у грађеном окружењу стварају *успешна урбана места*, а самим тим и привлачна, пријемчива.

Истражујући везу између Студије високих објеката и ППР-а, у Студији је наведено да би у ППР требало унети њене сегменте који се односе на регулације и прописе и који су прецизно разрађени. Такође везано за јавне просторе/амбијенте око високих објеката у плановима треба увести правила којима се инвеститори обавезују да обезбеде и уређују простор за јавно коришћење чега нема ни у ГУП-у ни у овом плану. Што се тиче предвиђене имплементације елемената из Студије, по питању високих објеката унето је све што и у ГУП једино што је ниво детаљности појединих делова на вишем нивоу. У оквиру веће целине 'Правила за уређење простора' налази се део 'Одређивање висине објеката'¹⁷¹ у оквиру ког је углавном све смештено. Као и у ГУП-у, помињу се могућност повећања висине објеката и предвиђена процедура за то (уколико има потребе за повећањем висине то се спроводи кроз план детаљне регулације), две забрањене зоне за изградњу високих објеката и критеријуми за вредновање њихове локације. Сваки од критеријума је понаособ детаљније објашњен. Посебно се могу истаћи сви имплементирани естетски критеријуми из Студије за урбанистичко-архитектонски критеријум 'Однос према контексту и карактеристикама окружења' а то су - *волумен, висине и силуета; урбана матрица, тип изградње и улични профил; топографија терена; зелене површине; однос према воденим површинама - рекама; карактеристичне визуре и панораме (визуре са пешачког нивоа, далеке визуре – на и са локације, потенцијал локације да постане нови репер); однос према заштићеним објектима, просторима и природним пределима*. У оквиру 'Правила уређења и грађења за површине осталих намена' дата је максимална дозвољена спратност/висина објеката по наменама (становање, мешовити градски центри, комерцијални садржаји, привредне зоне и привредни паркови). Овај сегмент се јасно завршава табеларним приказом¹⁷² планираних параметара по зонама пет наведених намена. Везано за висину објеката дати су – макс.висина венца, висина слемена и оријентациона спратност. Те висине су углавном до 32м што се и не сматра високим објектима (у неколико случајева је предвиђено да висина слемена може да буде до 37м а изузетно до 44,2м). Правила и

параметри из ове целине су усмеравајући за израду планова детаљне регулације. Такође, и у оквиру целине 'Подручја за непосредну примену правила грађења' у табелама за сваку локацију је, поред осталих параметара, дата и спратност, која је у претходно наведеним границама. Нису наведене зоне по одређеним дозвољеним висинским распонима за високе објекте као ни принципи за обликовање високих објеката.

Не помињу се визуре које су се као кратко обрађена тема нашле у ГУП-у. Пошто се у њему посебно истиче обавеза израде посебне *Студије визура и ведута Београда*, претпоставка је да се зато ППР не бави њима. Може се закључити да је ниво имплементације одредница/критеријума везаних за високе објекте у овај план сличан као и за ГУП, али се може закључити и да је могао бити већи.

План генералне регулације мреже пијаца¹⁷³

Урбанистички завод је урадио и неколико посебних, специјализованих ППР-ова од којих овај о пијацама има неку везу са естетским одредницама. У склопу овог ППР-а, који је донет 2013.године, у домену урбане естетике делимично је циљ remodelације постојећих комплекса за одређене пијаце у централној градској зони (Скадарлија (Бајлонијева), Каленић, Палилула, Терам, Сењак) и *планирање трга за вишенаменско коришћење* у складу са историјским, амбијенталним и архитектонским вредностима у окружењу. Просторни ниво урбаног пејзажа коме припадају пијаце је урбани амбијент. Трг треба да функционише као вишенаменски јавни простор, са основном наменом покретне зелене пијаце у преподневним часовима, који након измештања тезги живи као *градски трг*.

Са тежњом да у другом делу дана ови простори буду пријатни за коришћење и задовољавање потреба свих категорија корисника, по плану је неопходно остварити потпуни *континуитет пешачких комуникација*, постићи *слободу кретања и мотиве задржавања пешака*, *сигурност* и *удобност кретања*, што одговара принципима везаним за пешачке активности/кретање из ове тезе. Од садржаја за анимирање простора трга у послеподневном сценарију предвиђају се фонтане, урбани мобилијар, зелене површине, поплочавање и сл. Везано за архитектонски третман објеката – "архитектонском обрадом треба допринети формирању *новог визуелног идентитета*

ових објеката *савременим формама, атрактивним елементима обликовања, квалитетним материјалима*"¹⁷⁴. Такође се каже да објекат својим изгледом, материјализацијом и волуменом не сме нарушити архитектонски и урбанистички концепт окружења., тј. битан је *контекст*. У општем делу о пијацама појам естетике се помиње само једном, и то када се наводи да је у случају када је дозвољена изградња више различитих намена у оквиру јединственог објекта – потребно формирати јединствени објекат као јединствену *функционално-естетску целину*. Од мера заштите, битна је заштита културних добара (очување карактера и функције пијаце које се налазе у оквиру заштићених просторно-културно-историјских целина и целина под претходном заштитом), заштита природних добара и заштита животне средине (у зонама намењеним становању обезбедити да активности које се одвијају на пијаци не наруше квалитет живота у стамбеним објектима у окружењу – разни мириси, бука услед раног допремања робе...). У овом случају у сврху обезбеђивања квалитетног звучног окружења могао би се применити концепт звучног пејзажа који је детаљно објашњен раније у раду и самим тим остварити естетски принцип мултичулности.

Као конкретан представник објашњеног покретног типа пијаце може се навести нпр. *пијаца Скадарлија (Бајлонијева)*¹⁷⁵, која се налази на атрактивној и приступачној локацији. При ремоделацији, планирано је да се пијаца изгради на првом нивоу испод нивоа трга, паркинг на другом а да трг служи за потребе окупљања, одмора, разоноде и јавних манифестација/културних збивања. Трг ће се састојати из две каскадне хоризонталне равни. Предлаже се да у једном делу његове површине (тла) могу бити постављене хоризонталне прозирне лантерне да би се унело дневно осветљење у подземни објекат пијаце а што би унело *разноликост* у материјализацију трга што је један од естетских принципа. Планирано је украсним елементима обезбедити неопходне инсталације на нивоу трга које су ван хоризонталног платоа. Лифт за подземну пијацу на нивоу трга – својим положајем, изгледом и обликовањем не сме угрозити основну идеју да трг представља јавни отворени простор *без значајних визуелних баријера*. За оплемењивање трга планирати посебне просторе за садњу лишћара без дубоког корена. Није дозвољено

асфалтирање површине трга већ примена материјала примерених отвореном јавном простору. Као опрема на тргу треба да се нађу јавна расветна тела, чесме, фонтане, жардињере. Иначе, увођење воде у јавне просторе, тачније *звука воде* као примарног звучног квалитета, који спада у природне звуке а познат је као 'омиљени' код корисника простора могао би да се искористи за неутралисање поменутих непожељних звукова и стварање акустичког идентитета простора. Ако постоји потреба за вентилационим отворима, видљивим на тргу – они морају да се "*естетски* и просторно уклопе у простор, не реметећи визуре, пешачке токове и основну функцију"¹⁷⁶. Из домена друштвено-културних одредница нису поменути, али ће уз све планиране измене бити остварени, принципи друштвене активности и друштвене одрживости.

Сходно величини трга, све ове ситне планиране интервенције су примерене. Њима се тежи остваривању пријатног амбијента вишенаменског јавног простора који ће омогућити задовољавајући естетски доживљај својих корисника.

План детаљне регулације¹⁷⁷ (нпр. Блокова 132 и 133 између улица Владе Зечевића (Ивана Ђаје), Његошеве, Максима Горког, 14.децембра (Цара Николаја) и Макензијеве – Општина Врачар)

Као што му и сам назив каже, овим планом се дају детаљни параметри за изградњу/доградњу појединачних објеката или групација (амбијената). Планови детаљне регулације (ПДР) морају бити урађени за сваки део града, специфицирајући за сваку појединачни парцелу услове и правила градње. Пошто се у овом докторском раду не обраћа претерана пажња на ниво појединачних објеката (осим у случају њиховог утицаја на урбану силуету) већ на веће делове урбаног пејзажа и на њега као целину детаљна регулација се кратко помиње. Конкретно у овом плану (а слично и у осталим) од параметара/одредница које су у ближој или даљој вези са урбаном естетиком су следећи:

-Услови заштите културно-историјског наслеђа и заштите природе – у оквиру којих се испитује постојање амбијенталних целина или појединачних објеката од културно-историјског и урбанистичког значаја;

-Урбанистички услови за јавне површине и јавне објекте – где се разматра постојање *квалитетног дрвећа*, као и осталог *зеленила*, у оквиру јавних површина које треба сачувати и заштитити. Идентификација се врши на основу мануала валоризације постојеће вегетације у сарадњи са ЈКП Зеленило Београд. Подаци добијени анализом постојећег стања се директно имплементирају у План;

-У оквиру 'Правила грађења' се нпр. забрањује затварање колонада које постоје у оквиру објеката, дозвољава наткривање летњих башти лаким монтажном-демонтажним надстрешницама, дају се параметри за предвиђене зоне (степен заузетости, индекс изграђености, дозвољена спратност), прописују правила за архитектонско и *естетско обликовање објеката* (у овом случају конкретно – *начин обликовања завршне етаже и крова и примена завршних материјала и боја*), правила за уређивање слободних површина парцеле (% зеленила, могућност ограђивања, постојање/непостојање башти-предбашти са врстама озелењавања - вегетације и декорације), скретање пажње на *обликовање објеката на углу* и наглашавање угла архитектонским елементима. У оквиру разматрања висине објеката и дозвољене спратности истиче се да је неопходно *естетско усклађивање кровних венаца* уколико на суседним парцелама већ постоје објекти одговарајуће спратности (али се наглашава да то не значи и свођење на апсолутно исту висину)¹⁷⁸. Наглашава се да се услед интервенција на постојећим објектима новосаграђени делови морају *"својим димензијама, материјалима и стилем* уклапати како са старијим објектом, тако и са околним објектима"¹⁷⁹.

Овим типом плана се наглашава за које парцеле је обавезна израда урбанистичког пројекта. На основу њега се такође даје извод за израду идејног пројекта ради издавања одобрења за градњу.

Мастер план "Град на води" (City on water) за део дунавског приобаља¹⁸⁰

Мастер планови, као што је већ речено, нису дефинисани нашим Законом о планирању и изградњи али се примењују у пракси. За њих Вујошевић¹⁸¹ каже да су "уљези у пракси планирања" и да је потребно законски дефинисати њихову улогу. Они су, иначе, више везани за тржишно оријентисан систем и, како он каже, за заштиту пословних интереса моћних секторских групација. У овом случају израда

Плана је *приватно иницирана* (од стране приватног власника купљене Луке Београд) и он није никада одобрен од стране званичника власти у Београду али се помиње илустративно јер се односи на јако битну локацију (једно од потенцијално најексклузивнијих земљишта које Београд има) и јер би његова реализација умногоме допринела побољшању стања у домену урбане естетике, стварајући један *препознатљив* и *естетски допадљив* урбани простор. Нови развој би представљао интегрални део градског центра, додајући му нове квалитете (између осталих и естетске) и обезбеђујући нова искуства.

Рађен је за део дунавског приобаља – од дорћолске марине до Аде Хује, тј. од Француске улице до Панчевачког моста. План су 2009. године урадили познати Студио Данијел Либескинд (Daniel Libeskind Studio) и Гејл архитекте (Gehl Architects), иако се главни носиоци пројекта, светски признати Либескинд (Libeskind) и Јан Гејл (Jan Gehl), никада нису званично упознали¹⁸². На овом пројекту су радили паралелно, као један тим који се допуњује. Познато је да обојица воде рачуна о нивоу квалитета живота у граду. Либескинд је прво прихватио да изради мастер план а затим је Лука Београд ангажовала и Јана Гејла да осмисли на који начин ће простори унутар "Града на води" бити 'оживљени', тј. како будући изглед не би чинили само прелепи и занимљиви небодери и остали објекти већ да у њему буду сви услови за квалитетан живот у складу са савременим духом времена¹⁸³. Гејл је међу првима у свету почео да се бави креирањем дружељубиве (енг.- friendly) атмосфере градова и њихових јавних простора, уносећи дух у живот града у складу са свим навикама и потребама људи. Све што је Гејл осмислио имплементирано је у мастер план Либескинда. Пре ове двојице стручњака ангажоване су друге познате компаније из света да ураде прелиминарне анализе овог подручја (везано за коришћење јавних простора, јавни живот, постојећу урбану матрицу Београда итд.)¹⁸⁴, тако да је пројекат одлично припремљен – страни тимови су се бавили контекстом Београда. Домаћи стручњаци су читаву визију и мастер план похвалили као велики помак¹⁸⁵. Они истичу да квалитет мастер плана проистиче и из "слободе да се пројектује у великим потезима, неоптерећене актуелним и хроничним проблемима локалне средине"¹⁸⁶ коју су имали Либескинд и Гејл.

Детаљно је проанализирана десна обала Дунава и дат предлог решења. Извршена је комплетна реорганизација простора уз делимично задржавање постојећих објеката али са другачијом наменом од постојеће. Из Луке Београд наглашавају да је овај мастер план "софистицирани модел који детерминише инструкције за планирање јавних простора, начин на који се улице, тргови и отворена суседства повезују. Дефинише висину и димензије објеката, одређује везе између објеката и отворенох простора и идентификује пешачку, бицикличку и мреже моторног и јавног превоза"¹⁸⁷. Ова визија урбанизације дунавског приобаља показује како се један загађени део града може побољшати, "очистити".

Либескинд дунавско приобаље види као стамбено-пословну целину и *зелену оазу* проткану *пешачким зонама и трговима*. Основна идеја је да коришћење *јавних простора* буде битан моменат за адекватан живот у овом урбаном окружењу. Потенцира се *динамичан* јавни живот, *друштвена интеракција* као и *разноликост* унутар новог урбаног концепта чиме би се остварио друштвено-културни аспект естетских разматрања. Може се рећи да је предвиђена добра организација и *повезаност јавног простора* у дефинисану мрежу чиме се пешацима и бицикличким даје посебна важност и приоритет. *Пешачка и бицикличка стаза* треба да буду веза и између марине и Панчевачког моста. Ново градско језгро би са старим било повезано *широким булеварима, улицама и скверовима*. На овај начин би били остварени принципи везани за пешачке активности и кретање као што су приступачност и пропустљивост.

У централном делу је предвиђен *парк* до ког би се стизало пречицама и подвожњацима. То би била једна континуална, линеарна зелена површина која би се протезала читавом локацијом и којом би се остварио естетски-еколошки принцип. Замишљено је да се Француска улица протеже све до Дунава где би се завршила *тргом* на обали, са спектакуларном кулом од 250м (60-70 спратова) која би имала функцију *репера* видљивог са свих стратешких тачака у граду а посебно са река. Циљ је био, такође, створити *силуету београдског приобаља* видљиву из свих углова. Поред ове куле предвиђена су још два небодера у близини Панчевачког моста, висине 150 и 175м, уз остале објекте врло *разнолик* висина. Бављење питањима

високих објеката и урбане силуете задовољава потпринципе естетски квалитетног кинестетичког доживљаја као што су добра оријентација и сагледљивост.

Водена површина унутар луке би представљала марину. На самој обали би се нашла класична шеталишта (у степенастој форми), поменута марина и велика плажа. Активирање обале као *атрактивног јавног простора* има за циљ *побољшање изгледа и значаја* не само овог простора него и целог Београда.

Примењен је нови *тип урбане матрице* који омогућава висок ниво густине и *кохерентности*, док у исто време нуди висок проценат и *варијетете* отворених простора. Она омогућава перспективе и погледе који се стално мењају и на тај начин оставрује естетски потенцијал урбаног пејзажа који је базиран на просторно вођеним догађајима и пажљиво планираним ефектима. Типични *блок* је промењен и трансформисан у више отворену матрицу.

Подручје би било подељено на седам основних јединица (суседстава, квартава) који би били повезани главним линеарним парком. У оквиру ових квартава би били смештени објекти *различитих облика и димензија* да би се избегла *повнављања и шаблони* јер се ради о изузетно великом простору. Квартови би били оплемењени *мањим зеленим уређеним површинама* као/и местима за разоноду, одмор и дружење. Сваки квартал би се одликовао посебним *карактером* и *јединственим идентитетом*. Већа густина изграђености суседства чини *баланс* у односу на велике отворене просторе паркова и речних обала.

Планира се афирмација архитектонских достигнућа која могу да унапреде изглед и значај Београда, биоклиматски и енергетски одрживи аспект, и интеграцију и трансформацију подручја Луке Београд. Изузетна локација представља изазов и инспирацију за савремену архитектуру. Широки опсег архитектонских медија, *атрактивних форми, фасада и просторних сензација* који одступају од препознатљивих модела и устаљених матрица треба да се интегришу у градски контекст, на начин који би допринео *квалитету јавних простора, њихове препознатљивости и идентитета*. Елементи који ће одговарати овим захтевима могу да се генеришу на различитим просторним нивоима – од *небодера* који дефинишу простор издалека до фонтана које улепшавају тргове, естетизованог

урбаног мобилијара, посебних графичких интервенција у домену поплочања или знакова на објектима. Мастер план даје само генералне смернице везане за карактер и типове објеката и јавних простора који могу да буду изграђени на посматраном подручју. Ове смернице не дефинишу конкретан архитектонски дизајн и изглед – већ би се до њихове артикулације дошло у току наредних фаза пројекта, после одређених обавезних истраживања.¹⁸⁸

План подразумева садржаје који ће привлачити људе у овај део Београда – тј. мешовите функције (енг. – mixed uses)¹⁸⁹. Интеграција функција у урбаном простору ствара услове за преклапање различитих активности, динамичну атмосферу и отвореност за различите групе корисника. Око марине би били објекти различитог садржаја а посебно би доминирали они везани за културу.

Реализација овог пројекта великих размера примарно је зависила од развоја инфраструктуре а што је повезано са градским властима. Град би морао инфраструктурним инвестирањем да прати читав пројекат у стопу. А до тога није дошло због проблема између инвеститора и власти који није био урбанистичке већ својинске природе, тј. коме припада градско-грађевинско земљиште на ком би се градио читав пројекат¹⁹⁰. Прецизније, реч је о власништву и промени намене земљишта – Лука Београд је приватизована и друштвено земљиште је без контроле прешло у приватни сектор.

Остварењем овог мастер плана добио би се сегмент урбаног пејзажа који задовољава многе од естетских принципа (целовитост, хармонија, динамичност (динамичка перцепција, флуидност, стална промена), еколошки принципи, мултичулност, разноликост, урбана хијерархија, опажена пространост+елементи природе, побуђеност, естетско благостање), као и већ поменуте принципе везане за пешачке активности и кретање, и друштвено-културни аспект. Права је штета што није пронађено неко решење којим би били задовољени и Град и инвеститор а на добробит свих становника и посетилаца Београда.

3.2.3. Правна регулатива (легислатива)

Закони

Закон о планирању и изградњи¹⁹¹

Овим законом, примарним у области урбанизма, уређују се просторни и урбанистички планови. Карактеристична су његова четири сета - донешена 1995., 2003., 2009. и 2014. године. Он не садржи експлицитне естетске критеријуме. На пар места се помињу одређени појмови који су у мањој/већој вези са урбаном естетиком. Нпр.:

-У оквиру 'Начела за уређење и коришћење простора', у члану 3, помињу се "заштита и одрживо коришћење природних добара и непокретних културних добара" као и "очување специфичности предела". Као што се види, све се то односи на заштиту постојећих вредности а не помињу се будуће акције у смислу нове изградње и сл.

-У склопу 'Правила уређења', као саставног дела просторних и урбанистичких планова, у члану 30, каже се да она, између осталог, садрже и "концепцију уређења карактеристичних грађевинских зона или карактеристичних целина одређених планом према морфолошким, планским, историјско-амбијенталним, обликовним и другим карактеристикама". Потреба истицања целина са изразитим карактером на основу историјско-амбијенталних и обликовних особености доприноси позитивно урбаној естетици али се то, наравно, не доводи у везу (не истиче).

-'Правила грађења' (члан 31) садрже и највећу дозвољену висину или спратност објеката, а такође у зависности од врсте планског документа у оквиру њих могу да се нађу и "други услови архитектонског обликовања, материјализације, завршне обраде, колорита и друго". Ова правила се односе на појединачне објекте.

Закон о културним добрима¹⁹²

У оквиру дефиниције културних добара од изузетног значаја у оквиру овог закона, наводи се да су то културна добра (споменици културе, просторне културно-историјске целине, знаменита места...) која, између осталих карактеристика, могу да имају изузетну уметничку или естетску вредност. Уписују се у регистар културних

добра према врстама. Према члану 7, она се "не смеју оштетити, уништити, нити се без сагласности, у складу с одредбама овог закона, може мењати његов изглед, својство или намена". Према члану 8, "заштита непокретних културних добара и њихове заштићене околине, односно добра која уживају претходну заштиту обезбеђује се и на основу прописа о планирању и уређењу простора, изградњи објеката и заштити животне средине". По члану 27, претходну заштиту уживају, између осталог, стара језгра градова и насеља; градитељски објекти, целине и делови градитељских објеката с историјским или архитектонским вредностима.

У члану 48 каже се да је Републички завод за заштиту споменика културе дужан да у поступку утврђивања непокретних културних добара достави и мере заштите везане за чување, одржавање и коришћење тог културног добра и његове околине. Овај Завод се, према члану 75, бави и израдом студија, елабората (тј. анализом) и пројектима ради најцелисходније заштите и коришћења одређеног непокретног културног добра, тј. са циљем прописивања поменутих мера заштите. Он такође има обавезу да при припремању просторних и урбанистичких планова достави расположиве податке и услове заштите ових добара служби која израђује план, као и да учествује у разматрању предлога ових планова.

Нацрт закона о заштити и унапређивању зелених површина¹⁹³

Један од циљева овог закона у члану 2, поред кључних који се тичу очувања, одржавања, унапређивања и повећања зелених површина, дефинисања стандарда и норматива у овој области, је очување основа доживљаја природе за урбану популацију и унапређење едукације грађана у области заштите природе и животне средине. Помињање *'доживљаја природе'*, односно његовог основа, представља неизречену везу са еколошким принципима као једним од принципа урбане естетике.

У оквиру 'Планирања система зелених површина' (Члан 19) каже се да се 'План општег уређења система зелених површина града Београда' израђује на основу предеоно-еколошке студије која се заснива на анализи и оцени урбанизованих предела, која између осталог треба да подразумева и процену визуелно вредних подручја. Битно у контексту тематике рада је то што се наводи потреба спровођења

анализа као претходница израде плана као и узимања у обзир критеријума визуелног квалитета при процени урбанизованих предела.

Закон о заштити од буке у животној средини¹⁹⁴

У нашој регулативи још увек нема закона који се баве свеобухватним концептом звучног пејзажа – све се своди само на заштиту од буке. Позитивни звуци који са естетског аспекта могу да унапређују доживљај урбаног пејзажа се не помињу у овом закону. Он се бави стратешким картама буке, акционим плановима заштите од буке и мерама које је потребно предузимати у ту сврху.

Не може се порећи да се у појединим сегментима планске регулативе Београда не помиње битност и потреба укључивања у већој мери елемената као што су природа/зеленило/вегетација и вода у оквиру урбаног пејзажа. Међутим, они се не помињу у контексту звучног пејзажа ни као битни естетски критеријуми и звучне преференце корисника тих простора а могло би јер имају важну улогу у процесу акустичког маскирања које представља један од кључних принципа реализације квалитетног звучног пејзажа. Да би се дубље наменски разрађивала поменута проблематика онда их је потребно и помињати у том контексту.

Визуелна загађеност – предлог за регулативу¹⁹⁵

Када се говори о загађењу животне средине, већина мисли на угроженост ваздуха, воде, земљишта, природе, човека. Упркос битности, о визуелном загађењу мало се мисли и мало прича. Визуелна загађеност (енг. - visual pollution) представља творевине настале од стране људи у животној средини које нису пријатне за гледање, тј. које ометају уживање у посматраном урбаном пејзажу, околини, амбијенту. Све оно што смета оку има значај за доживљај и оцену животне средине. Под овај појам потпада *"неестетски уређен пејзаж, архитектонски или ликовни систем"*, као и *"расуто смеће на улицама градова, дивља сметлишта дуж друмова и обала река, прљавштина, графити, прашина и чађ на оронулим фасадама зграда, поцепани плакати и билбордове, неуређена, запуштена и дивља градња"*¹⁹⁶. Дивља градња као и запуштене фасаде припадају урбанистичкој визуелној загађености (постоји још комунална и индустријска).

Проблем визуелне загађености у Србији, за разлику од развијених држава, је знатан. На основу ње се може препознати граница између уређене и неуређене државе, тј. развијене и неразвијене. Визуелна загађеност Београда је испод стандарда Европске Уније. Потребно је да се Србија више посвети решавању еколошких проблема који резултирају у облику визуелне загађености јер је то од значаја за њено укључивање у европске интеграције.

Џодан, Мартиновић и Јовановић¹⁹⁷ су се бавили проучавањем правне регулативе визуелне загађености у Србији. Они истичу да се један од националних приоритета за постизање одрживог развоја у Србији односи на заштиту и унапређење животне средине и да би у оквиру тога требала да се нађе и визуелна загађеност. Анализирали су Националну стратегију одрживог развоја, Закон о заштити животне средине, Закон о заштити природе и остале законе из те области и закључили да се нигде не помиње овај појам. Ни позитивна регулатива у погледу одржавања стамбених зграда није одговарајућа – у њој се одржавање разматра само у контексту безбедности и заштите живота људи а не и у односу на квалитет становања и живљења и поготово не у правцу визуелне загађености. Аутори сматрају да је еколошка свест припадника наше друштвене заједнице ниска јер се тематика заштите животне средине непримерено мало обрађује на свим нивоима образовања. Нормативи и урбанистичка делатност не могу да делују на умањење визуелне загађености уколико је еколошка свест ниска. Пошто су методе анализе визуелне загађености широко доступне (фотографисање, снимање камером, компјутерска обрада података) аутори тврде да се уз помоћ њих истраживање животне средине може приближити ширим друштвеним слојевима и на тај начин ојачати еколошка свест. Слика може да буде основни докуменат за санкционисање загађивача.

Предлажу "увођење визуелне загађености као првог мултидисциплинарног индикатора одрживог развоја"¹⁹⁸ као и допуна постојећих закона у области екологије или доношење посебног закона. Ако би се вршила допуна, аутори предлажу уградњу у 'Закон о планирању и изградњи' где би се члан 167 којим је прописано да се објект уклања када представља опасност по здравље и живот људи могао допунити ставом да се објект уклања када представља визуелну загађеност. Такође, као допуна

урбанистичким прописима, могао би се "припремити пропис о техничким условима којих би требало да се придржавају архитекте приликом пројектовања објеката, а који би уврстили заштиту од визуелне загађености као један од техничких услова у урбанизму"¹⁹⁹. Препоручују да би ипак ефикасније било доношење посебног Закона о заштити од визуелне загађености.

Правилници

Нема правилника који се односи на естетски аспект урбаног простора.

За рад једино може бити од значаја **Правилник о садржини, начину и поступку израде планских докумената**²⁰⁰ и то по основи везе између анализа које претходе плановима и њих самих. Међу већим бројем побројаних елемената се каже да *документациона основа планског документа* садржи и *радне материјале и елаборате по појединим областима* на основу којих је урађена синтеза и то би у уствари требало да буду *прелиминарне анализе*. По члановима 35. и 36. за потребе планског документа прибављају се услови и подаци о постојећем стању од надлежног завода за заштиту природе, надлежног завода за заштиту споменика културе и других релевантних, као и од надлежних организација, органа и предузећа за заштиту животне средине. Ту спадају потребне стратешке, претходне, односно пратеће студије или процене (заштита животне средине), евидентирани или заштићени објекти, споменици културе и амбијенталне целине (завод за заштиту споменика културе), као и природна добра (завод за заштиту природе).

У наслову документа стоји 'начин и поступак израде планских докумената' али *нема ни рачи о методологији* прикупљања података, анализа, имплементације резултата анализа итд. За концепт урбанистичког плана (члан 43.) се наводи да његов текстуални део треба да садржи општи део, *анализу и оцену стања* и концепт планског решења. У сегменту 'анализа и оцена стања' оцена постојећег стања треба да се ради, поред осталог, за објекте и површине јавне намене, врсту изградње, јавно и друго зеленило и то су елементи који су једино у вези са урбаном естетиком. Потребно је дати и преглед евидентираних и заштићених објеката, споменика

културе и природе и амбијенталних целина. На овај начин су *анализе минимално поменуते*.

Одлуке

Такође, нема ни конкретних одлука из овог домена. Може се поменути **Одлука о општем уређењу града**²⁰¹ иако се она не односи на обликовање урбаног простора већ на његово накнадно уређивање елементима који се пре могу назвати урбаним минијатурама и који доприносе карактеру урбаних амбијената. Под општим уређењем града из Члана 1 потпада "уређење улица, тргова, земљишта између зграда, речних обала, уређење и одржавање објеката који се постављају на јавним површинама, уређење спољних делова зграда, дворишта, башта и ограда, као и уклањање дотрајалих зграда и других објеката на територији града Београда".

У делу о Улицама и трговима, тачније Члану 4, каже се да "улице и тргови морају бити уређени тако да се уклапају у амбијент простора и тиме доприносе *лепом изгледу града*". Такође, за вредне "амбијенталне целине и просторе од културно-историјског значаја може се одредити посебан режим уређивања, одржавања и коришћења".

Проблематика графита у јавном простору и још увек њихово могуће различито третирање, и као вандализма и као уметничког дела, у Београду нпр. подлеже уклањању према овој Одлуци. Казне за исписивање графита се наплаћују на основу става из Одлуке да је забрањено исписивање реклама и других натписа. Према Члану 23, "рекламе, плакати и други слични огласи на територији општина: Вождовац, Врачар, Звездара Земун, Нови Београд, Палилула, Раковица, Савски венац, Стари град и Чукарица, могу се постављати само на објекте који су за то предвиђени и преко организације којој су ти објекти поверени на управљање и одржавање". Узимајући у обзир могући велики значај одређених графита требало би да постоји посебна одлука која се односи само на њих.

Глава IV

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У свакој следећој целини ће се идентификовати слабости и недостаци београдске праксе, мада се о њима говорило и кроз досадашњи рад, а похвалити евентуално добри примери. Из поучних примера из иностранства ће се дати *смернице* за побољшање стања код нас. Из таквих примера треба узети најбоље и прилагодити нашем контексту, у мери, количини и са довољно елемената који ће очувати или истаћи идентитет Београда.

4.1. Врсте естетских анализа - веза са просторним обухватом и са конкретном темом (проблематиком) анализе

На основу приказаних урађених анализа у Глави II овог рада, може се закључити *које се најчешће користе, тј. њихово бројно стање и разноврсност*. У неким примерима је примењена једна анализа а негде је комбиновано њих више. Од приказаних анализа из иностранства, највише је визуелних анализа (7) а затим следе анализе оријентисане ка атрибутима урбаног пејзажа и естетским преференцама (6), феноменолошка анализа (4), критичко-естетска анализа (3), анализа садржаја (2), анализа значења (2), семиотичко/семиолошке анализе (1), анализа преференције места (1), метод процене сценске лепоте (1), експертско-дизајнерски приступ (-). У београдској пракси, од анализа које нису естетске већ се у њима налазе само мали сегменти овог аспекта, највише су примењени експертско (дизајнерски) приступ (11) и визуелна анализа (9). У мањој мери су присутне критичка анализа (2), анализа значења (2), анализа преференције места (1) и анализа садржаја (1).

Од примера из иностранства, *што се тиче просторног обухвата*, највише је анализирана макро целина урбана панорама/силуета (5), потом целина урбаног пејзажа (3), друштвено/културни простор (3), затим интегрални нивои - физичка структура (3) и природни пејзаж (2), и урбани амбијенти (1). У Београду су по четири примера везана за природни пејзаж (4) и физичку урбану структуру (4), два за

друштвено/културни простор (2), а по један за урбане матрице (1), урбане панораме/силуете (1) и урбане амбијенте (1).

Може се сумирати и *веза између врсте анализе и просторног обухвата:*

1.Анализа оријентисана ка атрибутима урбаних пејзажа и естетским преференцама

Генерално, могу се примењивати без ограничења. Од иностраних примера, највише су коришћене за анализу урбаних панорама/силуета (4) а затим природних пејзажа (1) и друштвено/ културног простора (1). У Београду нису коришћене ове анализе.

2.Анализа преференције места

Користе се за интегралне нивое урбаног пејзажа и урбане амбијенте. То потврђују и инострани пример – за физичку урбану структуру (1) и у Београду – за друштвено/културни простор (1).

3.Метода процене сценске лепоте

Често се користи за сцене природе – за урбано пејзажни ниво а приказани инострани пример је анализиран у склопу урбаног амбијента.

4.Анализа значења

Генерално се не користи за велике зоне већ чешће за архитектонске објекте и просторе око њих. Од иностраних примера један је рађен за урбане матрице (1) што представља изузетак од правила док је један везан за архитектонске објекте и просторе око њих у оквиру физичке структуре (1). Пример из Београда се односи на физичку структуру (1) и јавне просторе (друштвено/културни простор (1)).

5.Анализа садржаја

Најчешће се не користи за макро ниво већ за интегралне нивое и урбане амбијенте. Пример из иностранства се односи на објекте високог профила и зоне око њих (1) а из Београда на физичку структуру (1) и друштвено/културни простор (трг (1)).

6.Визуелна анализа

Теорија каже да се најчешће користе за мале зоне (већих) градова (дистрикти, суседства) или за мање градове. Међутим, приказани примери су разноврсни. У

иностраним, визуелне анализе су рађене за макро целину (2), урбане матрице (2), урбану панораму/силуету (1), физичку структуру (објекти високог профила – 1) и друштвено/културни простор (1). Слично је и у оквиру београдских примера – урбане матрице (1), урбана панорама/силуета (1), ниво природног пејзажа (2), физичка структура (3), друштвено/културни простор (1) и урбани амбијенти (1).

7. Семиотичко/семиолошка анализа

Нема просторних ограничења. Иностранни пример је везан за физичку структуру (за објекте високог профила -1).

8. Феноменолошка анализа

Ове анализе се базирају на појму места па су универзално примењиве. У зависности од просторног обухвата који се истражује а имајући у виду да захтевају директан доживљај и упознавање са местом – могу трајати дуже и краће. Иностранни примери су рађени за макро целину уопштено (2), за урбане панораме/силуете (1) и ниво природног пејзажа (1).

9. Критичка естетска анализа

Нема просторних ограничења. Примери из иностранства су рађени за ниво физичке структуре (1) и за друштвено/културни простор (2). Пошто у Београду нису присутне естетске анализе, ове које су поменуте и које садрже само сегменте везане за урбану естетику користе класичан критички метод, и то за урбану панораму/силуету (1) и ниво природног пејзажа (1).

10. Експертско-дизајнерски приступ

По теорији, овај приступ се примењује за студије случајева. У Београду, где се не подразумева увек и дизајнерска компонента већ су неки приступи само експертски, коришћен је за анализу урбане матрице (1), нивоа природног пејзажа (минијатурни градски паркови – 1, приобаље -1, систем зелених површина - 1), физичку урбану структуру (улицу – 1, подручје (Аде Хује - 2, Савског амфитетра - 1)), друштвено/културни ниво (јавни простори града – 2) и урбане амбијенте (1).

Естетских анализа урбаног пејзажа *Београда* скоро и да нема. Углавном су то само сегменти урбанистичких анализа за које је аутор ове тезе проценио да припадају

урбаној естетици. Од њених одредница најчешће се помињу - визууре, силуете, идентитет (визуелни), високи објекти, контекст, разноврсност (градских амбијената, структура), наслеђе, екологија, зеленило, одрживи развој, систем зелених површина. Везано за урбане (мање) амбијенте присутни су - поплочање, урбани мобилијар, разноврсни материјали, детаљи, за појединачне (најчешће високе) објекте – савременост у обликовању, материјалима и формама, из домена пешачких активности и кретања – приступачност, пешачке и бициклическе стазе/токови а из друштвено-културног домена – јавни простори. Због свих тежњи Београда ка савременој метрополи, ка напретку – естетске анализе имају потенцијал развоја и треба да се раде.

Смернице (препоруче) су следеће:

-Примарно естетске анализе у Београду треба да буду бројније и разноврсније. Сада су на нивоу институционализованих анализа присутне само оне са углавном малим сегментима везаним за естетски аспект.

-Код нас је присутна чешћа примена експертског/експертско-дизајнерског приступа тј. квалитативних анализа. Треба успоставити равнотежу са квантитативним истраживањем које је експлицитније. Са тим циљем, практиковати више емпиријских анализа – поготово 'анализе оријентисане ка атрибутима урбаног пејзажа и естетским преференцама'. Процена естетских преференци омогућава даље формирање нових урбаних искустава. Код нас се ове анализе генерално ређе примењују због захтевне процедуре извођења, компликоване статистичке обраде података и недовољне (никакве) едукованости урбаниста и архитеката у том правцу.

-У Београду се ређе раде анализе које се односе на његову целину и макро просторни обухват – чешће су то интегрални просторни нивои. Уколико се жели постићи идентитет целине, створити упечатљиве, памтљиве урбане силуете и сл. морају се практиковати естетске анализе макро нивоа.

Смернице које су произашле из конкретних примера иностране анализе и кроз које се види веза врсте анализе и конкретне проблематике, тј. сегмента урбане естетике ког обухватају (*италик стил текста*):

-Пример Будимпеште → Она је по броју становника од 1,7 милиона иста као Београд. Овај пример је добар уколико се жели мапирати целина урбаног пејзажа. Комбинујући визуелну и феноменолошку анализу и идући од целине ка деловима може се изградити компјутеризована мапа која представља карактер целине и карактер и атмосферу сваког појединачног дела. Овакавим приступом се у постојећем локалном карактеру и атмосфери види потенцијал за развој. Израда катастра вредности је такође корисна јер може да служи као база за касније планове а добија се препознавањем и бележењем вредности идући од појединачних елемената пејзажа ка целини;

-Словеначки градови, места → За дефинисање естетских/визуелних типова градова битно је визуелном анализом обухватити све (целе) градове у држави. У Словенији је то могуће јер је мала држава а у Србији би се вршила анализа већих и средњих, значајнијих градова. Пошто је у питању само Београд, визуелна анализа би се користила за категорисање њега као одређеног естетско/визуелног типа;

-Праг → За разумевање 'духа места' пожељно је да просторни обухват буде цео град, користећи феноменолошку анализу;

-Праг → Ако се жели побољшати идентитет града, постићи ред и хармонија у оквиру урбаног пејзажа, разумљива, хумана и функционална места, потребно је применити стриктну хијерархију просторних односа и визуелну анализу вршити од урбане матрице ка мањим јединицама па до индивидуалних објеката. Као продукт анализе добија се детаљна мапа;

-Праг → Услед потребе за управљањем туризмом, као последице повећања броја туриста (што се постепено дешава и у Београду) – битно је истраживање урбаног капацитета, перцепције естетског квалитета урбаног пејзажа као и перцепције нивоа пешачких активности од стране становништва и туриста. То се може постићи анализом значења и визуелном анализом, уз посматрање целовитости урбане матрице града (или веће градске централне целине);

-Праг (централни дистрикт Шмицов) → Уколико се жели остварити динамички приступ у развоју урбаног пејзажа потребно је истраживати кориснике,

активности и 24-часовни ритам одабраних простора нпр. комбиновањем визуелне анализе (примарно) и критичко-естетске анализе (секундарно). Овај квалитативни приступ граду наглашава друштвено-културни аспект урбаног простора, (нешачке) активности и кретање као и њихову везу са урбаном естетиком. На овај начин, обједињавањем сврхе и лепоте, стварају се 'дружељубиви' урбани простори, пуни живота, који су самим тим и привлачни, пријатни, 'лепи';

-Праг и Хелсинки → Визуелна анализа + елементи анализе садржаја, семиотичко/семиолошке анализе и критичко (естетске) анализе су добра комбинација за изучавање објеката 'високог профила' који побољшавају интернационални профил града. Истраживање, између осталог, и естетске димензије ових објеката, али из културно-друштвеног угла, доноси закључак о њиховим битним атрибутима - естетским особинама, о томе које културно-друштвене околности утичу да начин настанка објеката буде плански или стихијски, које су то врсте објеката, ко их финансира,...За побољшавање препознатљивости Београда на глобалној сцени могу се градити овакви објекти па је добро урадити прелиминарне анализе овог типа;

-Синтетичке симулације/фотографије урбаних силуета → Анализе оријентисане ка атрибутима урбаног пејзажа и естетским преференцама могу да се користе и у Београду за вредновање и поређење опаженог визуелног квалитета будућих дизајнерских алтернатива генерално или урбаних силуета појединачно, пре изградње, а све на квантитативан начин. Затим, да се добије уопштена идеја колико је нека варијабла важна за креирање естетско/визуелног квалитетног окружења као и да се врши анализа утицаја алтернатива (варијанти решења) целине или нивоа урбаног пејзажа на естетске/визуелне преференце будућих корисника. На овај начин се могу истраживати јавне преференце урбаних погледа на природне лепоте. Такође, дигиталне фотографије у боји силуета урбаног пејзажа могу да се користе као стимулуси и применом ове анализе да се процењује пријатност сваког призора а затим врши и испитивање преференци у односу на категорију сцена - све због боље контроле окружења. У исте сврхе се могу користити и слајдови неких других нивоа, призора (сцена);

-Кембриџ → Комбинација визуелне анализе и феноменолошке анализе може да се користи и за истраживање урбаног карактера и очувања вредних визура. Прототип (методолошки оквир) за централне зоне градова средњих величина који је формиран у склопу овог истраживања може да се примени и на Београд, уз одређене модификације (јер Београд има 1 700 000 становника а Кембриџ 120 375). У оквиру овог прототипа дат је 'Оквирни модел' (начин за анализирање и категорисање информација) који може да се користи при сортирању прикупљених фотографија у различите категорије за даље анализе. Затим, у Београду може да се користи и формирана 'VEP метода' визуелне анализе у склопу које је инициран јавни процес као примарни извор прикупљања података. Препорука је да се на основу свега овога уради мапа која дефинише зоне где се будући развој може појавити и која као одличан визуелни извор омогућава људима да праве разлику између приоритетних зона развоја и зона осетљивости када дође до развоја;

-Омиљена места генерално (жеља за очувањем од уништења) → Анализа оријентисана ка атрибутима урбаног пејзажа и естетским преференцама може се користити и за истраживање утицаја културе на преференце, на категорије омиљених места, на најомиљеније окружење, разлоге за преференцију. То може да буде значајна анализа у неким мултикултуралним срединама, са израженим културним групама што баш није случај Београда. Али се може користити резултат ове анализе који каже да је најчешће помињано омиљено место за све културе природно окружење;

-Чикаго (Линколн Парк) → Занимљива је примена феноменолошке анализе у истраживању различитих значења парка за његове кориснике и имплементација тих значења као 'визија' различитих делова парка при његовој реконструкцији, што је у потпуности могуће применити и у Београду. У питању не мора да буде само парк већ и други конституенти урбаног пејзажа;

-Пенсилванија Универзитетски парк → Метода оријентисана ка значењу се може искористити и у оквиру београдског урбаног пејзажа за истраживање разлика у значењу неког урбаног елемента/елемената као што су нпр. архитектонски објекти а за различите категорије корисника (често за архитекте и

лаике). Пошто су већина корисника урбаног простора лаици – требало би у оквиру урбане естетике Београда спровести сличне анализе и знатну пажњу обратити на њихове одговоре, на то шта им се допада и какве просторе подржавају;

-Малага → *Анализа преференције места се може вршити за проучавање естетских преференци и приписивање значења као и категоризацију урбаних сцена на основу естетске процене корисника и сценског квалитета. У оквиру урбаног пејзажа Београда оваква анализа може помоћи при истраживању места која поседују капацитет обнове;*

-Шефилд → *За побољшање урбане естетике београдских јавних простора може се вршити анализа оријентисана ка атрибутима урбаног пејзажа и естетским преференцама кроз испитивање корисника путем упитника о типичним јавним просторима (нпр. трговима) у граду. Звучне преференце утичу на избор корисника у коришћењу ових простора па су оваква истраживања значајна за обогаћивање дизајнерских могућности архитеката, урбаних дизајнера и планера као и за циљани дизајн звучног пејзажа друштвено/културног простора;*

-Звучни пејзаж јавних отворених простора (уопштено) → *Комбинација анализе садржаја и критичко-естетске анализе може помоћи при концепирању пожељног звучног окружења на бази поређења корисника града и урбаних планера у категоризацији звучних пејзажа. Резултати овакве анализе су битни у интегрисању урбаног комфора у урбани пејзаж у чему учествује и дизајн звучног пејзажа. У Београду анализе овог типа и идентификација варијетета звучних пејзажа, базирана на људско-оријентисаној категоризацији, могу помоћи у развоју и модернизацији урбаних структура;*

-Вирџинија технички кампус → *Научни приступ естетско/визуелном аспекту дизајна окружења и примена методе процене сценске лепоте као резултат дају визуелне преференце које се могу користити у дизајнерској пракси.*

4.2.Методологија естетских анализа урбаног пејзажа (за потребе регулације)

Анализе спроводе научници као и стручњаци из разних институција које се баве, између осталог, и израдом анализа/студија. Они имају потребу за високо

квалитетним истраживачким техникама (методама), за алаткама симулације у неким доменима, алаткама за мерење људске перцепције естетског аспекта урбаног пејзажа и сл. Са друге стране, они обезбеђују и сумирају квантитативне и квалитативне податке (алатке) за планере, раде студије случајева добре (и лоше) праксе, развијају критеријуме за евалуацију и инкорпорирање у регулативу, предлажу стандарде.

Пожељни, *уопштени кораци естетских анализа* које они врше требало би да буду следећи (теоријски):

-*Први део естетских анализа* - заснива се на проучавању доступне литературе, тј. на теоријској основи. Тачније, детектују се естетске вредности и сумирају савремени естетски принципи који доприносе обликовању естетски квалитетног урбаног пејзажа а затим се дефинишу критеријуми на којима се они базирају (део естетских критеријума се сумира и из анализе везе са пешачким активностима/кретањем а део из савременог друштвеног и културног контекста ("Култура игра главну улогу у естетским анализама..."¹). Потом се сужава избор на оне критеријуме који су релевантни за посматрани урбанистички контекст. Уствари, поставке овог првог дела анализа исцпно су дате у оквиру прве главе рада ("Урбана естетика").

-*Други део естетских анализа* – базира се углавном на процени естетског квалитета постојећег стања урбаног пејзажа (односно његових делова) у односу на дефинисане критеријуме и применом одређене врсте и специфичног метода анализа. На основу тога се анализе разликују - примењени метод зависи од специфичности проблематике и потребе за одређеном врстом резултата у односу на њихову планирану примену (уколико су анализе институционализоване). Пожељно је да процена естетског квалитета обухвата и оцену потенцијала постојећег стања и уочавање естетских проблема и ограничења. Такође, она се препознаје и као механизам заштите урбаног пејзажа од евентуалног уништавања (руинирања) у будућем развоју. Добијени резултати се користе за давање предлога процедура за њихову примену на свим нивоима планирања, доношења одлука, а посебно за ниво урбанистичких планова.

У претходним деловима ове дисертације описане су све врсте анализа које се могу користити у оквиру поља урбане естетике које је иначе јако широко па су и приступи бројни. На овај начин се упознају све могућности и варијетети, и на научницима који буду спроводили будуће анализе је да буду креативни у самом процесу и искористе нешто од предложеног на најбољи начин. У иностраним анализама је показано како су оне примењене у конкретним проблематикама и локалитетима. Иако је знатан број анализа рађен невезано за институције, оне су поменуте јер су корисне за унапређење постојећег стања у области методологије а и да би се показала могућа разноврсност примене.

У Београду, правих естетских анализа скоро и да нема па се не може говорити пуно о њиховим методологијама. Генерално је евидентан недостатак нових приступа и прописаних методологија за институционалне анализе. Новији 'светли' примери анализа као 'Студија о високим објектима', 'Истраживање подручја Сремске улице', 'Програм за урбанистички план Аде Хује' и 'Анализа досадашњих решења за Савски амфитетар' показују да су могући логични и методолошки уређени процеси. То показује да уколико би било поруцбина од стране институција за естетским анализама, уз угледање на успешне примере из иностранства и одређене смернице, не постоји разлог зашто оне не би биле методолошки добро структуриране. Међутим, ради контролисања процеса, уштеде времена и новца и, што је најважније, добијања искористивих, потребних резултата, методологије не смеју бити произвољне већ унапред дефинисане, прописане.

Смернице за Београд на бази успешних иностраних примера (*италик стил текста*):

-Из примера методе **Марије Швабове у Прагу**, затим из **града Кембрица** и анализе **Будимпеште** → *Методологија анализе треба да допринесе најбољем усаглашавању урбаних и архитектонских вредности урбаног пејзажа са савременим урбанистичким идејама. Такође, она мора уклопити постојећу и могућу (обећавајућу) политику. Потребно је да се добијају резултати на основу којих могу да се доносе битне развојне одлуке.*

-Из примера **Прага**, у ком се истражује утицај туризма на перцепцију историјског језгра града и анализе **дистрикта Шмицов у Прагу** → *Пожељан је концепт креативне анализе са добром структурираношћу истраживања које циља потпуном разумевању урбане сложености и укључује различите истраживачке методе, изворе информација и оквире интерпретације. То је изазов у земљама као што је Србија. Анализе треба да буду иновативне, да се унутар њих успостављају нови односи између постојећих идеја, појмова, да се проблематици прилази из различитих углова и да се добију употребљиви резултати. Постоје потребе за 'осетљивошћу' истраживача, тј. могућношћу да одреде прави метод/методе за одређену проблематику.*

-Пример **савременог научног протокола Стемпса, Назара и Ханиуа** → *Иако су то све прилично комплексне анализе, метод треба да буде разумљив, да повезује чињенице истраживања и да има смисла за оног ко га користи.*

-Из методологије анализе атрибута објеката високог профила **из Прага и Хелсинкија** → *Пожељно је комбиновати методе у проучавању истог феномена (најбоље ако се комбинују квантитативне и квалитативне). Свака ситуација/проблематика, узимајући у обзир и различите просторне обухвате, је специфична па се мора посматрати из различитих углова. На тај начин се боље разуме и решава истраживачки проблем. Анализе су тако комплетније и резултати сигурнији.*

Визуелна анализа се често комбинује у истраживањима са другим методама. Иако је термин 'визуелна истраживања' постао уобичајен, визуелна истраживања су ретко чисто визуелна, већ укључују комбинацију визуелних и вербалних или писаних метода (као нпр. анализу текста или продубљени интервју). Поред тога, визуелна анализа може да укључује и "квантитативну или квалитативну анализу садржаја"². Фатимах ову врсту анализе дефинише као зависну од других приступа – али и као методолошки и теоретски другачију, користећи разнолике аналитичке перспективе (нпр. антропологију, социологију, психологију) у проучавању широког спектра питања³. У наведеним иностраним анализама – визуелна метода се комбиновала од квалитативних анализа са феноменолошком,

семиотичком/семиолошком, критичко-естетском а од квантитативних са анализом значења и анализом садржаја. У домаћим анализама најчешће са другим квалитативним анализама – критичко-естетском и експертско-дизајнерским приступом.

Критичка естетска анализа се нпр. одликује методолошком другачијошћу и могућношћу интегрисања других метода унутар ње - као што су нпр. дескрипција (визуелни преглед) и интерпретација (семиотички приступи). Овај тип анализа омогућава један инклузиван систем који је потребан за естетску процену градова јер се описивање, објашњење, интерпретација и евалуација естетских особина, који су овде заједно, често јављају раздвојени у другим квалитативним методама.

-Пример стандардизације везане за анализу звучног пејзажа коју је радила међународна радна 'група 54' → Пожељно је стандардизовати анализе – да постоји експлицитност у процедурама и у категоризацији. Стандардизоване методе хармонизују напоре и настојања. За неку подтему урбане естетике (као нпр. за звучни пејзаж) добро је да се то ради на међународном нивоу – деловање међународних радних група помаже да се донесе консензус дефиницију стандарда да би се обезбедила битна стимулација за даљи напредак у посматраној области широм света. Стандарди су намењени истраживачима (научницима) и јавним корисницима. Питања стандардизације методе и протокола унутар ње у оквиру евалуације и очувања високог естетског квалитета урбаног пејзажа укључују (на основу приказаног примера):

- прикупљање података/знања,
- разна мерења, анкетирања, бележења и анализу тога,
- мапирање (класификација квалитета различитих зона),
- симулације,
- приступ опажању/доживљају и релевантни индикатори (правило је да сва мерења морају да рефлектују начин на који се урбани пејзаж опажа и разуме),
- анализу корисничких преференци (рангирање) и усаглашавање са циљевима,
- хармонизацију смерница,
- предлоге за дизајн будућих решења,

-дефинисање формата излазних резултата.

-На бази поређења корисника града и урбаних планера у категоризацији звучних пејзажа кроз **лингвистички софтвер** → *Користити високо квалитетне, савремене технологије.*

-На основу коришћења **сурогата за реални урбани пејзаж** (или његове интегралне нивое) у опажајном смислу, или **симулација звука**, као стимулуса у оквиру анализа звучног пејзажа → *Потребно је поседовати алатке за симулацију (рачунарске програме и умеће израде).*

-На основу примера из **Словеније**, у оквиру методологије анализе за потребе регулације, као и примера из **Кембрица** → *Пожељно је да методологија укључује јавну партиципацију. Међутим, код нас су неадекватна законска решења која налажу интензивнију партиципацију тек од поодмакле фазе предлога планског документа, што је сувише касно. То се мора променити и почети са сарадњом са свим заинтересованим/погођеним актерима пре него што се уопште уђе у фазу израде планског документа, тј. још од анализа и заједничког дефинисања проблема. Потребно је још тада интервјуисати кориснике па после планирати према њиховим потребама. Стварање квалитетних урбаних простора захтева знање о карактеристикама естетски задовољавајућих простора и потребама и жељама корисника. Добре одлуке су базиране на поузданим информацијама. (У Београду је у пар скоријих анализа укључена јавност (Просторно-програмска анализа Сремске улице, израда Програма за Аду Хују) или је у неким поменуто да то треба урадити (у закључцима 1.фазе Студије приобаља је наведено да је пожељно укључење шире јавности у 2.фази) али то мора постати устаљена пракса у будућности)*

-На бази студије из града **Кембрица** → *Треба да буде присутан континуитет и упорност у идеји, тј. да постоји стратегија о реализацији естетског квалитета простора – од процеса анализа, преко планирања до финалне реализације. Пожељно је константно одржавање нивоа квалитета овог целокупног процеса.*

-Из анализе визуелног доживљаја друштвено-просторне диференцијације и временских ритмова дневног уличног живота **дистрикта Шмицов у Прагу** → *У складу са предложеним методолошким оквиром из теоријског дела дисертације и*

овим истраживањем из Прага, комплетна, свеобухватна естетска анализа треба да се базира на анализи остварености савремених естетских принципа, обogaђеној везом са пешачким активностима (кретањем) и савременим социо-културним контекстом. Потребно је више интеграције имајући у виду различите аспекте/димензије урбане естетике па је зато приступ заокружен тим везама (активности/кретање и социјално-културни аспект). За вредновање користити раније поменуте критеријуме, проистекле из ове три врсте принципа (имајући у виду да су они, који су проистекли из естетских принципа – примарног значаја, а из ове друге две категорије – секундарног). Не треба лимитирати начин истраживања, његову отвореност и интердисциплинарност области/подобласти које се истражују. Све интердисциплинарне аспекте објединити у један креативан приступ, који има способност да се даље развија.

4.3. Врсте естетске регулативе

Код нас је естетска димензија урбаног планирања и регулативе неразвијена. Она није посебно издвојена и наглашена већ се у мањој мери налази у склопу других категорија/инструмената регулативе. У планском оквиру регулативе се у одређеној мери помињу естетске одреднице док у их у законодавном оквиру скоро и нема.

*Имајући на уму да је акценат дисертације на естетском аспекту урбаног пејзажа Београда, *стратешка документа и генерални планови* треба да буду у фокусу пажње јер су они битнији за регулисање целине урбаног пејзажа и у оквиру њих би примарно требали да се имплементирају естетски критеријуми битни за веће целине. Међутим, може се рећи да је од почетка новог миленијума у нашем просторном и урбанистичком планирању развоја, уместо стратешког мишљења и управљања стратешким развојем, завладао 'агенцијски и менаџерски синдром', који још увек доминира. У *два документа* тог типа код нас има одређених естетских одредница. У *Стратегији развоја града Београда* урбана естетика са својим појмовима естетике и визуелног се скоро уопште не помиње али што се тиче њених других одредница/критеријума који су помињани у првој глави овог докторског рада има их у некој мери у оквиру тема 'Урбани развој и идентитет' као и 'Одржива природна и*

животна средина'. У *Генералном плану Београда 2021*, у оквиру општих урбанистичких циљева којима тежи, могу се издвојити неки који су у вези са естетском димензијом и категорисати према три кључна сегмента принципа урбане естетике (предочених у првој глави докторског рада). Највише одредница овог Плана које су у вези са естетским аспектом односе се на централне делове старог Београда, Новог Београда и Земунa.

План генералне регулације за Београд је скоро донешен и кратко поменуто јер се преко њега имплементира ГП, односно сада нови ГУП и у њему су само детаљније разрађене већ поменуте одреднице ових планова. Пошто се у овом докторском раду не обраћа претерана пажња на ниво појединачних објеката (осим у случају њиховог утицаја на урбану силуету) већ на веће делове урбаног пејзажа и на њега као целину детаљна регулација се такође кратко помиње. У Београду се иначе детаљни урбанистички планови знатно више раде од претходно помињаних (делимично и због тога што рад на њима краће траје). У њима се дају детаљни параметри за изградњу/доградњу појединачних објеката или групација и међу њима има оних и у ближој и у даљој вези са урбаном естетиком.

Код нас не постоји правна регулатива везана за урбану естетику. У оквиру неколицине наведених закона који би могли да имају додирних тачака са овом облашћу нема експлицитних естетских критеријума (или минорно, по један...). Нема ни правилника ни одлука из овог домена.

У *иностранству* елементи поља урбане естетике делимично припадају планирању и регулативи а делимично контроли, тј. процесу примене/имплементације саме регулативе. И у многим тамошњим градовима естетска димензија урбаног планирања и регулативе такође није посебно издвојена и наглашена већ се у већој или мањој мери налази у склопу других категорија/инструмената регулативе. Међутим, ти сегменти су много више развијени и конкретнији него код нас и резултирају бољим реализованим решењима.

У иностраној статутарној регулативи естетских критеријума има у стратегијама, градским политикама, свеобухватним мастер (генералним плановима), локалним детаљним плановима, регулацији објеката. Издвајају се три сегмента

регулативе која умногоме утичу на естетски квалитет урбаног пејзажа – *зонирање*, *висинска регулација* и *регулација коридора погледа*. Њихови делови се често преклапају и границе између њих нису стриктне али се у овом раду разматрају као појединачни сегменти регулативе због изражајних и упечатљивих ефеката који су последице њихове примене у урбаном пејзажу.

Код нас *зонирање* није посебно издвојено као врста регулативе већ су зоне издефинисане у плановима (у генералном, генералне регулације), са правилима коришћења земљишта и правилима градње. *Висинска регулација* је задњих година више разматрана у склопу Студије о високим објектима а висински лимити се налазе у ГУП-у (ГП) и даље по хијерархији преносе на ПГР па ПДР. *Регулација* коридора погледа (битних визура) је најмање разрађена.

Естетска контрола циља ка примени естетске регулативе и јавних политика, са циљем обезбеђивања усаглашености новог развоја унутар постојећег урбаног пејзажа у складу са планираним и намераваним изгледом града. Она у иностраној пракси варира у различитим земљама и градовима а у неким није ни развијена. Њен главни инструмент је '*преглед (оцена) дизајна*', тј. његов већи сегмент који се односи на естетски аспект, а свему томе најчешће претходи дефинисање '*препорука за дизајн*'.

Код нас, генерално, неки вид контроле изградње и провере доследности спровођења планских услова постоји на нивоу локалних урбанистичких служби при издавању грађевинске дозволе и начелно постоји могућност да се пројекти врате на дораду. Али естетска контрола, базирана на детаљним анализама и проценама као и постојању комисије која те активности обавља не постоји. То је и логично - нема праве естетске регулативе па недостају и инструменти који подржавају планерске одлуке и који омогућавају њихову добру имплементацију у пракси. Проблем је што и ако се неки естетски принципи уграђују или би се уграђивали у неки други сегмент регулативе они се касније не разрађују и не врши се њихова даља промоција кроз издавање разних приручника/водича што би побољшало њихову примену у пракси. Код нас је појављивање естетских одредница у плановима само декларативно (а поврх тога и у малом броју). Такође, планирање је дефинисано законодавним

оквиром које нуди флексибилну интерпретацију планова што представља опасност у реализацији под притиском захтева инвеститора па се често у реалном урбаном простору сусрећемо са неадекватним решењима.

Похвално је што се у Генералном плану бар помињу (кад већ не постоје у пракси) инструменти за унапређивање естетских вредности у плановима, пројектима и реалном градском простору. Постојање интенција и свести у стручним круговима о томе је јако битна. То значи да постоји могућност њиховог успостављања у неким другим и уређенијим друштвеним, културним и економским условима живота у Београду. По овом плану, они треба да се реализују у првој фази његовог спровођења и то у форми одлука, правилника, фондова или стучних тела и комисија, који могу да пруже помоћ надлежним службама и удружењима грађана и треба да буду иницирани и организовано подржани делови система. То је препорука а како се код нас често не поштује ни регулатива – препоруке ће дуго остати само на папиру.

Смернице из иностранства везане за естетску регулативу Београда (*италик стил текста*):

-Концепт урбаног развоја Љубљане (део Градске стратегије просторног развоја) → У Београду је мало примера (квалитетних) естетских интервенција у урбаном пејзажу, поготово у великој размери, па значајан акценат треба да буде на стратешком и свеобухватном планирању јер се оно пре односи на урбани пејзаж и његове веће нивое.

-Концепт урбаног развоја Љубљане + Приручник за дизајн јавних простора у Прагу → За боље уклапање у контекст тржишног планирања увести документа као што су упутства за дизајн и водичи којих у Београду нема.

-Метода анализе и процене квалитета дизајна нових развојних решења у Словенији (вид планске контроле) → Код нас се примећује свеобухватни недостатак опитних стратегија везаних за дизајн или стратешких дизајнерских разматрања. Питања дизајна су се до скора третирали као маргинална, неважна, концентришући се јако на индивидуалне објекте пре него да се све интегрише у свеобухватну планску стратегију. Планерски систем може обезбедити услове за

подстицање доброг дизајна, и то не само за зоне заштите већ свуда. Потребно је јасно опредељење државе за бољи дизајн и одговарајућа законска регулатива праћена адекватним, већ поменутим, приручницима и публикацијама.

-Приступ звучног пејзажа у регулативи → *На основу махом индивидуално спроведених анализа и предлога из иностранства тежити имплементацији савременог приступа звучног пејзажа у београдској регулативи.*

-Висинска регулација - у неким државама се законом ограничава висина објеката а у неким нема ограничења. Она може бити саставни део планова (развојних, мастер, генералних,...), закона (ограничавање висине или изградње уопште у зони око истакнутих репера), стандарда, препорука, одлука. → *Код нас су висински лимити дефинисани у оквиру ГП-а па се даље преносе по хијерархији планова а убудуће могу бити и саставни делови закона, стандарда, одлука.*

-'Градски развојни план Даблина 2011-2017' → *Ако план укључује висинску регулацију, како би она била комплетна треба да укључује мапу са одређеним зонама виших и нижих висина, принципе који описују коридоре погледа према историјским изворима или другим битним објектима, естетске критеријуме за дизајн нових високих објеката који наглашавају форму, дефинисање прихватљивих висина за сваку зону (код нас је све то прилично комплетно унутар Студије о високим објектима а само је делимично уграђено у нови ГУП и ПГР).*

-Регулација коридора погледа (битних визура)

→ *У Београду треба радити студије урбаних силуета и студије о заштити погледа на битне објекте а на основу њих донети политике о високим објектима – стратешка документа којима се промовише заштита и унапређење кључних погледа, квалитет дизајна нових (високих) објеката и побољшање природног окружења, или резултате имплементирати у званични план, или план о управљању погледом или/и дефинисати смернице за заштиту погледа. (У новом ГУП-у се одскора истиче обавеза за израдом Студије визура и ведућа Београда што представља корак напред по овом питању)*

→ *Омогућити различите типове погледа јер феномен визуелног доживљаја у урбаном простору умногоме зависи од тога. Ова врста разноликости у начину*

разумевања урбане форме доприноси њеној сликовитости и атрактивности, различитости у доживљају простора. Различите и необичне тачке посматрања и разнолики приступи силуети имају значајно место у формирању менталне слике урбаног пејзажа.

→ Често се у иностранству високим објектима дозволи изградња, и поред ограничења, ако се покаже да ће значајне јавне лепоте изграђеног места компензовати губитак битне визуре. Али ретко постоје директиве или процедуре које одређују које су то користи од појединачно изграђених објеката. Да би се у Београду обезбедила флексибилна заштита коридора погледа треба радити на доношењу оваквих докумената.

Естетска контрола

-Препоруке (смернице) за дизајн

→ Препоруке у Београду треба развијати кроз нестатутарне документе, којима се објашњавају циљеви и обликовни аспекти будућег развоја и дају смернице како да се то постигне. Пожељно је да препоруке буду добро дефинисане и правила прецизна.

→ Важно је знати у односу на које критеријуме или стандарде се одређује да ли су намеравани пројекти компатибилни или не са естетским квалитетом постојећег или планираног ткива. То би требало да буду критеријуми који су наглашени као вредности у плановима, регулативи.

-Препоруке за дизајн из Сијетла → *Ове смернице су за један креативан, децентрализован приступ прегледу дизајна. Препоруке могу да се састоје од листе која је подељена на неколико категорија а у оквиру којих су разне смернице. Комисија треба да чекира адекватне за локацију и да у том случају одреди ниво њиховог приоритета (нижи, виши) па ће се те препоруке користити као критеријуми при вредновању дизајна пројекта који је поднесен на одобрење.*

-Преглед (процена) дизајна → *У праксу уврстити ову процедуру у сврху контролисања естетике и дизајна развојних пројеката. Комисија за дизајн треба да се бави овом тематиком.*

4.4. Веза естетских анализа и регулативе

Добре одлуке су базиране на конструктивним анализама и поузданим информацијама. Зато је јако битно да постоји веза између анализа и регулативе (планског и законског оквира). Најделотворније је да процедуре примене резултата студија и естетских истраживања буду дефинисане а не произвољне. На крају сваке анализе би требало дати предлоге процедура за примену добијених резултата на свим нивоима планирања, доношења одлука а посебно за ниво урбанистичких планова.

Институционализоване анализе би као императив требале да имају будућу искористивост добијених резултата, поготово у регулативи, јер се у супротном поставља питање њихове сврхе, финансирања, ангажовања научника и утрошеног времена. *Индивидуалне анализе* такође могу бити значајне по питању везе са будућим активностима јер неки истраживачи у закључку дају предлог за даље коришћење резултата до којих су дошли. Потребно је да градски менаџмент и релевантне институције таква готова истраживања искористе конструктивно.

Поводом бројног стања у односу на релацију индивидуално и институционално иницираних спроведених анализа, од иностраних примера - 11 је рађено од стране индивидуе, 6 под 'покровитељством' институције и у 2 се назире могућност институционализације резултата тако да се може рећи да је број институционализованих 8. У Београду, једина естетско/визуелна анализа је рађена као индивидуална, а од 12 осталих које нису наменски естетске 10 је институционализованих и 2 индивидуалне.

Ако разматрамо *питање везано за врсту институционализованих анализа*, у иностранству се издвајају визуелна (5) и феноменолошка анализа (3) (остале су по једна) док у Београду предњаче експертски/експертско-дизајнерски приступ (9) и визуелна анализа (6) (остале су по један или два примера па је то безначајно).

Генерално је мало у потпуности издефинисаних веза између естетских анализа и регулативе а поготово код нас (као што је већ речено, естетске анализе и естетска регулатива скоро и да нису присутни у нашој пракси). А креативност целог процеса планирања, од анализа преко израде регулације до планске контроле, умногоме се огледа кроз дефинисање ових веза, у мрежи конекција и закључцима који из њих

произилазе. У поменутиим студијама/анализама најчешће се само напомиње да ће резултати бити имплементирани или да ће чинити документациону базу за урбанистичко планирање али се јако ретко наводи и како (методологија). Може се рећи да процедуралне активности нису адекватне или прилагођене за употребу од стране планера и урбаних дизајнера.

У иностраним анализама по питању ових веза постоје добри наведени примери - из Будимпеште, Кембрица, Чикага, Вирџиније, из уопштеног примера о звучном пејзажу јавних отворених простора...

Од примера из Београда најбоља је 'Студија о високим објектима' јер даје методологију имплементације резултата за одређене врсте планова, тј. предлог о томе који податак је намењен ком плану. Поред ње могу се још поменути просторно-програмске провере за Сремску улицу и Аду Хују, за чије резултате су будуће акције јасне (имплементација резултата и критеријума у Програм за детаљни урбанистички план) као и анализа такође за Програм плана система зелених површина. Остали примери су у много мањој вези са урбаном естетиком а разматране везе су непотпуно дефинисане. У регулативи је у уопштеним изјавама поменуто да су за израду коришћене одређене анализе али не и које, како и у ком броју. Једино је у Стратешком плану наведено које су то анализе, која је веза али без детаљисања.

Код нас се, са једне стране, у неким наведеним законима прописује обавеза да при припремању планова надлежна институција достави расположиве податке и услове, који су добијени на основу неких анализа, служби која израђује план (јако штуро и неразрађено) а, са друге стране, после израде планова актери који су радили на изради или други релевантни стручњаци критикују расположивост и квалитет улазних података као и сарадњу са надлежним институцијама.

Могућност унапређења овог стања се може видети у изричитом захтевању прописивања ове везе (давању предлога процедура) у закључним фазама спроведених анализа које ће се затим званично усвојити у оквиру неког документа – закона, правилника или одлуке. То је могуће или кроз доношење тих докумената као нових или ревизијом 'Постојећег правилника о садржини, начину и поступку израде планских докумената'. Мора се тежити новој генерацији адекватних приступа и

методологија да би се обезбедила основа за нову генерацију развоја планских докумената. У складу са тим, потребно је тражити прецизно дефинисану методологију имплементације резултата ('шта→где'), тј. који резултати се имплементирају у који део плана (нпр. у урбанистичка правила, архитектонска правила изградње и обликовања и сл.), неког другог сегмента регулативе или праксе урбаног дизајна. Тиме би се променила установљена пракса и само истраживање би постало креативније због завршног успостављања нових односа, веза. Такође, резултати се могу користити и за давање упутства/сугестија актерима за инвестирање и изградњу или нпр. убацити у тродимензионални модел урбаног пејзажа или неког његовог дела који ће служити за развојне предлоге и дизајн. На основу резултата се могу дати предлози за будуће анализе које ће даље развити и унапредити разматрану проблематику итд. Ако је резултат неки нови метод или приступ истраживању онда је потребно знати коме ће од актера он све значити, какве ће новине донети и где ће се у оквиру регулативе применити.

Поред тога, потребно је и да постоји једна интердисциплинарна научна база у Србији/Београду у којој ће институције и други актери моћи да пронађу све потребне информације јер ће резултати истраживања бити 'видљиви'.

Смернице за Београд из иностраних примера (италик стил текста) о вези естетских анализа и регулативе:

-Студија високих објеката Прага (Студија визуелног интегритета историјског језгра Прага) → *Анализе/студије могу бити и саставни делови планова а не само претходнице. У том случају су њихови резултати најискористљивији - сигурно ће бити 'база' за дефинисање циљева и доношење одлука. Веза између анализе и плана је тада најочигледнија.*

-Метода процене визуелног утицаја предложене конструкције, активности или промена у коришћењу земљишта на карактер пејзажа у Прагу - *→ Овакве врсте веза, где се на основу постојећег плана или легислативе врше одређене анализе најбоље се осликавају на методологији анализе и врсти њених*

резултата. С' обзиром да у процесу урбанистичког планирања Београда није развијен процес естетске контроле ове врсте веза су пожељне у будућности.

Звучни пејзаж

-Пример примене принципа звучног пејзажа у акустичком дизајну из Белгије → Дизајн звучног пејзажа треба да буде битан део процеса планирања. О њему је пожељно размишљати у раној планској фази а не накнадно. У оквиру акустичког планирања, тј. дизајна звучног пејзажа, најбоље је да анализа постојећег стања буде имплементирана у сам процес, на његовом почетку.

-Из научних радова који се баве темом дизајна звучног пејзажа и методологијом самог процеса јер она институционално није заступљена. → Како би веза анализе и остатка процеса планирања звучног пејзажа била боља, планерима су из анализе потребни различити инструменти за различите фазе процеса планирања. Нпр. за мастер/генерални план су неопходне сумиране категорије звучних пејзажа, организоване према намеравањем коришћењу зоне и врсти звукова који се могу чути. Категорије се могу користити у систему географских информација (GIS). За детаљни план развоја једне зоне планерима је потребан скенирајући (скрининг) инструмент помоћу ког може да се закључи где и када примена принципа звучног пејзажа може да буде од користи. Такође, потребни су им и инструменти за одређивање акустичких циљева за посматрану област као и инструменти за дизајн (које физичке аспекте треба модификовати да би се остварили акустички циљеви).

Естетска контрола

-Из препорука (смерница) за дизајн, насталих не на бази донете регулативе већ из анализе Данског истраживачког института за грађевинарство која је базирана на визуелно-историјском критеријуму → Смернице за дизајн не морају да настају само на основу донешене регулативе већ и на основу неких додатних анализа. То у београдској пракси може да буде значајно при развијању инструмената естетске контроле.

Смерницама из овог одељка, могу се додати смернице из иностраних примера везане за имплементацију естетских критеријума у регулативу, као њихова

потцелина, јер су естетски критеријуми једни од резултата који се добијају на крају урађених анализа. Неки се односе и на методологију њихове имплементације.

-Концепт урбаног развоја Љубљане → *Инкорпорација принципа и критеријума у регулативу мора да се предложи на нивоу града. Потребно је донети одлуку преко којих докумената (стратегија, оквира) се врши имплементација.*

-Из Методе анализе и процене квалитета дизајна нових развојних решења у Словенији, као примера за имплементацију критеријума у процес планирања/дизајна, у његову последњу фазу – планску контролу, развијане са циљем промоције квалитета дизајна.

→ *Имплементација естетских критеријума за процену квалитета нових развојних решења може се вршити кроз анализе на различитим просторним нивоима у оквиру процеса планске контроле.*

→ *Као додаток смерници у сегменту 4.3., која је проистекла из овог истог документа, може се надовезати слична, која промовише везу 'целина + дизајн' (лепо дизајнирана урбана целина). У склопу већег просторног обухвата, на нивоу генералног плана код нас, може се промовисати циљ - "урбани пејзаж и дизајн", односно инкорпорирати критеријум дизајна. Као што је већ речено, у планирању је потребно створити предуслове за добар дизајн (а то само по себи подразумева и задовољеност естетских критеријума). Битно је дефинисати приоритетне циљеве и оне елементе који су значајни за њихово остваривање. То, између осталог значи, успоставити правила, тј. јасно поставити границе за будућу изградњу, као и за интервенције на постојећем фонду, а не стриктно забрањивати и успостављати строги режим заштите. Уколико границе нису јасне могу настати конфликти у виђењу начина њиховог тумачења од стране различитих актера. Јасно артикулисана намера и дефинисана правила ће водити појединачне захвате ка целини јасно дефинисаног идентитета. Овај вид стратешког деловања и размишљања доводи до стварања разноликих решења и подстиче креативност. Ипак се спречава произвољна различитост јер она не ствара препознатљиву и лепо обликовану целину. Уколико се жели оставрити приступ регулацији целине морају се, са једне стране, добро познавати естетски принципи који дају естетски*

квалитет, са друге, разумети процес изградње града и са треће, угледати се на добре примере и упутства урбаног дизајна. Циљ "урбани пејзаж и дизајн" значи стварање високо квалитетног градског пејзажа кроз политике енвајронменталног побољшања градског центра и других зона, захтеве за дизајном објеката, укључивањем уметности и доброг дизајн у јавне просторе, остваривање доброг приступа објектима, креирање руте за пешаке и бициклисте и сл.

-Прелиминарна анализа у СВОТ форми за Стратешки план Прага → СВОТ форма анализе може представљати добро полазиште за имплементацију критеријума у планску регулативу у оквиру постављених циљева. Тачно се зна који критеријуми и из ког сегмента анализе треба да се уграде у коју врсту циља (који теже ка развијању/максимизирању одређених квалитета или минимизирању проблематичних појава).

Звучни пејзаж

-Пример примене принципа звучног пејзажа у акустичком дизајну из Белгије; Научни радови о звучном пејзажу и методологији њиховог процеса планирања → Жељени (преферентни) звуци, односно естетске (акустичке) преференце/критеријуми добијени у оквиру претходних анализа (позитивни звуци (говор, музика, црквена звона, из природе), јединствени звуци-звучни репери, звуци за маскирање непожељних – звук воде из фонтане, зеленило, звучне уметничке инсталације и сл.) могу да се имплементирају у оквиру акустичких циљева и/или у оквиру варијетета планских сценарија испитиваних у процесу планирања и/или кроз одређене кораке предлога за креирање задовољавајућег звучног пејзажа при крају процеса акустичког планирања.

-Из Ванкувера и анализе о естетској/визуелној преференцији везаној за урбане силуете → Имплементација естетских/визуелних преференци (као и претходно поменутих звучних (акустичких) преференци), добијених на основу анализа оријентисаних ка атрибутима урбаних пејзажа и естетских преференци или анализа о преференцији места, у регулативу је јако битна. Ови атрибути, прихваћени од стране јавности као естетске вредности, у оквиру естетске регулативе се најчешће користе у висинској и регулацији коридора погледа (нпр. при

дефинисању заштите преферираних погледа, свеобухватних облика и структуре урбаних силуета и сл.). Препоручљиво је да се естетске преференце обавезно користе у процесу планирања урбаног пејзажа Београда.

4.5. Естетски критеријуми имплементирани у регулативу

Следи сумирање имплементираних естетских критеријума у регулативи Београда (*италик стил текста*). У битнијим документима то ће бити приказано по принципу: критеријуми који су имплементирани → они који су још могли да буду уграђени, тј. потребни су (а који проистичу из теоријског дела прве главе дисертације, из иностраних примера и из примера спроведених домаћих анализа). Код имплементираног јако малог броја естетских критеријума у документ неће се наводити сви остали потребни критеријуми, због великог броја.

-Стратегија развоја Београда - Естетски критеријуми су инкорпорирани у циљеве и синтезне теме. У оквиру 'Основног циља/визије' - *компактност* урбаног ткива. У теми 'Одржива природна и животна средина' - *природна баштина, зелене површине, предео*. У теми 'Урбани развој и идентитет' - *идентитет, карактер Београда, културна баштина, локалне „иконе“, природни и грађени симболи урбаног пејзажа Београда, новина, квалитетна и одржива архитектура, карактеристична архитектура, богатство различитости, различитост архитектуре, типови урбаног ткива* (као наслеђе различитих епоха), *квалитетан дизајн* (архитектуре и урбаних простора).

Ове критеријуме је потребно обогатити.

Из теоретског дела (1.4. и 1.5.) може се додати: У тему 'Одржива природна и животна средина' – *рестаурирани пејзаж/зелени објекти, разноврсност елемената природе, карактер природних елемената, њихов степен дизајнираности, величине природних површина, активности у природној средини* (независне, креативне, едукативне). У 'Социјални развој' – *јединствени јавни простори, комплексност јавних простора, (формални) ред, њихова величина и број јавних простора, приступачност (везе, путање), оријентација*. У 'Урбани развој и идентитет' – *чулно*

богатство (визуелно, звучно), у контексту нове архитектуре – сложеност, изненађење, битност/значање, истакнутост – репери.

Из 1.фазе 'Студије јавних простора Београда' такође се могу искористити неки критеријуми битни за стратешки ниво планирања а који нису поменути у претходном: У 'Социјални развој' - *степен пешачке оријентисаности, безбедност од саобраћаја, буке, видљивост, разноврсност јавних простора.*

Из 'Стратешког плана Прага' могу се додати: У тему 'Урбани развој и идентитет' –*урбана матрица, хијерархија, контекст, погледи/визуре и урбана силуета.*

-Генерални план Београда 2021 - Најчешћи естетски појмови/критеријуми у оквиру њега су *панораме/силуете, визуре, доминанте/репери, зелени простори града, идентитет.* То је генерално.

У овом документу критеријума који имају везе са урбаном естетиком је највише што је и логично имајући на уму шта све један генерални план треба да регулише. Имплементирани су: *дух и идентитет урбаног пејзажа, заокруженост изгледа града – целина, препознатљивост (аутентичност), посебност и карактеристичност већих сегмената, континуитет планског карактера, репери, елементи природе (дрвореди,...), систем зелених површина, чворишта и осе (зелени коридори), паркови, скверови, ликовно-амбијентални континуитет старог и новог, визуелни конфликт, визуелно отварање.*

Везано за пешачке активности и кретање помињу се - *урбана матрица, повезаност и приступачност.*

У контексту друштвено-културне одредница ту су: *карактеристични просторни ентитети, јединство амбијенталних целина, високе амбијенталне вредности.*

Из области заштите простора и урбанистичке заштите помињу се: *висина објеката (ограничење висине), квалитетне визуре и силуете а такође и репери, материјали, боје и карактеристични архитектонски елементи.*

У оквиру вредности које су потребне да објекат модерне архитектуре Београда потпадне под режим заштите, међу којима је и 'висок квалитет на плану естетике'

улазе следећи естетски критеријуми – *контекст, стилска репрезентативност, ауторска архитектура и уникатност.*

Из теоретског дела (1.4. и 1.5.) могу се додати: *компактност* (уз већ поменуто целовитост, осим на Новом Београду), *складност у величинама, артикулациони елементи* који деле урбани простор, у контексту динамичности – *сагледавање у серији, контраст, изненађење*, у контексту сталне променљивости – *комплексне урбане структуре (варијабилност, усмереност, денивелација,...), визуелни инпути различите сложености, чулно богатство (визуелно, акустичко...), звучни пејзаж – садејство позитивних и негативних звукова, разноликост, урбана хијерархија.* У контексту погледа/визура битни су и *кадрирани погледи, затвореност/заклоњеност, отвореност, бесконачност* итд.

Из сегмента принципа који су везани за пешачке активности и кретање, у контексту урбаних силуета и сагледивости могу се издвојити – *карактеристични облици/форме саставних елемената силуете, њихова величина и висина, просторни распоред елемената, ритам, повезивање природног и створеног окружења, варијабилност атрибута индивидуалних објеката, однос објеката и 'позадине'.*

У контексту друштвених и културних одредница могу се додати: постизање симболичке естетике – *изглед (обликовност/дизајн) објеката, волумен објеката, симболизам природе – 'тоталитет природе' – разноврсност природних површина, специјални карактер, историјски контекст, безбедност у јавним просторима - добра оријентација, подела простора на зоне, пажљиво лоцирање унутар зона, отвореност, природност, баријере против криминала.*

Из иностране естетске регулативе могу се предложити критеријуми који нису претходно поменути за ГП. У контексту зонарања то су - *геометрија основа објеката, појединачни високи објекти или групације, локација високих објеката унутар одређене зоне (центар, ивице,...).* У контексту висинске регулације од непоменутих су остали: *истицање топографије и карактера локалитета, облик кровног завршетка објекта (комплексан, јендоставан), однос висине објекта према ширини улице, мера светлости и ваздуха* (у окружењу високих објеката – еколошки критеријум), *свеобухватни облик урбане силуете.*

Из 'Студије о високим објектима Београда' могли би се имплементирати следећи критеријуми, који до сада нису поменути: *однос према воденим површинама – рекама, однос према заштићеним објектима, просторима и природним пределима, што боље уклапање у постојеће природне атракције, ускладити тип и карактер јавног простора око објекта и карактер високог објекта. Везано за квалитет архитектуре високих објеката - ауторска архитектура, форма, примењени материјали, обликовање првих и последњих етажа и однос са јавним простором.*

-Генерални урбанистички план Београда

У оквиру разматрања везаних за високе објекте, из наведених критеријума за вредновање њихових локација они естетске природе су: *контекст, јавни простор око високих објеката, визуре, културно-историјско наслеђе и саобраћајна приступачност. У оквиру теме 'Визуре Београда' наглашено је још критеријума ове врсте: панораме (односно урбане силуете), визуелни идентитет, репери, дух града и предеоне карактеристике у склопу визура.*

У контексту теме визура, ови критеријуми се могу обогатити неким који су наведени у глави 1 (теоријском делу). Из домена естетских принципа то су: *јединство (јединство у разноликости) – компактност, неке од гешталт особина (близина,...), ритам – смењивање висина објеката, боја,..., равнотежа/баланс – склад облика, форми, боја, величина, разноликост – различити визуелни инпути – комплементарност, једноставни ред, урбана хијерархија додељује визуелну улогу – истакнути елементи (форма (дизајн), топографија, висина), побуђеност – необичност, квалитетан дизајн, комплексност, конфликт.*

Из домена пешачких активности и кретања то су: *читљивост, сагледљивост – са раније наведеним атрибутима за урбану силуету.*

У оквиру друштвених и културних одредница: *друштвена важност/значај – ред (формални) за фронт града, преференце условљене културом – јединствене грађевине, карактер (слојевитост, комплексност).*

Из наведених истраживања везаних за естетске преференце урбаних силуета, за визуре могу да буду значајни следећи критеријуми: *умерене варијације у висини објеката, варијантност атрибута објеката (висина, ширина, дубина и удаљеност*

од регулационе линије) и степен комплексности контуре појединачних објеката. Из анализе типова погледа/призора Галт Сити Центра: спајање старог и новог, примарне и секундарне осе (погледи на крај улице,...) итд.

Из Студије високих објеката може се још додати: фон (позадина) визура, врсте визура (визуре са пешачког нивоа, далеке визуре), очување видокруга,...

План генералне регулације грађевинског подручја јединица локалне самоуправе – град Београд

Пошто је и у овом плану разматрано питање високих објеката, као и у претходном ГУП-у, и пошто је закључено да су из Студије о високим објектима имплементирани углавном исти критеријуми то се неће понављати (као ни препоруке за могућу допуну). Једина разлика су додатни критеријуми везани за однос високог објекта према контексту и карактеристикама окружења, а то су: волумен, висина и силуета објекта, урбана матрица, тип изградње и улични профил, топографија терена, зелене површине, однос према воденим површинама – рекама, карактеристичне визуре и панораме (визуре са пешачког нивоа, далеке визуре – на и са локације, потенцијал локације да постане нови репер), као и однос према заштићеним објектима, просторима и природним пределима. У ППР-у није разрађивана тема визура па се предложени критеријуми за њихово обогаћивање из ГУП-а у овом случају изузимају.

-План генералне регулације мреже пијаца

Везано за уређење пијачног платоа који ће се у послеподневним и вечерњим часовима трансформисати у трг од естетских критеријума су имплементирани: фонтане, чесме, урбани мобилијар, поплочавање, разноликост (материјализације), зелене површине, дрвеће, визуелне баријере, контекст и визуре. За архитектонски третман објеката у склопу пијаце/трга битни су: визуелни идентитет, савремене форме, атрактивни елементи обликовања (деталји), квалитетни примењени материјали. Од критеријума који су у вези са кретањем истиче се континуитет пешачких комуникација.

У циљу обезбеђивања квалитетног звучног окружења (пејзажа) могу се додати критеријуми као звук воде, јединственост, контраст. Да би се обогатио амбијент

трга и постигла мултичулност пожељно је инкорпорирање: *садејства материјала, боја, светлости/сенке, звукова и мириса*, а од особина израза – *необичност, изненађење, двозначност...*

Из теоријског дела, везано за савремени архитектонски третман могу се још додати: *једноставност, флексибилност, еколошка одрживост и савремена материјализација*. Из традиционалних естетских принципа битна је хумана размера - *величина, артикулативни елементи који 'деле' простор*. Као допуна наведеној разноликости (у смислу материјализације) могу се навести и *разноликост кретања, визуелно богатство (деталји,...), варијантност*. Из друштвено-културног домена битни су друштвена одрживост (социјална одговорност и *активни естетски ангажман грађана у јавном простору*), друштвена активност (*уметничке интервенције ("public art"), организовање уличних догађаја*) и безбедност (*подела простора на зоне, отвореност, баријере против криминала (нпр. адекватно осветљење)*).

Из анализе из Прага о друштвено-просторној диференцијацији и временским ритмовима дневног уличног живота у овом случају су применљиви: *социо-културолошка приступачност, ритам и динамичност, разнолике активности*.

-План детаљне регулације - У примеру једног наведеног од многих детаљних планова коришћени су критеријуми - *амбијентална целина, квалитетно зеленило, дрвеће*. Везано за појединачне објекте то су: *појединачни објекти од културно-историјског значаја, начин обликовања завршне етаже и крова, примена завршних материјала и боја, обликовање објеката на углу, естетско усклађивање кровних венаца, контекст*.

Из теоретског дела (1.4. и 1.5.) могу се користити највише критеријуми који се односе на појединачне објекте, као нпр. они који су везани за контекстуалну компатибилност: *организација места – позиција објекта на локацији, повлачење горњих делова објекта у односу на доње, комуникација (приступ, стазе), волуметрија објекта – облик, висина, артикулација основе, комплексност свеукупне форме, дизајн фасаде – стил, планови, пропорције, контраст, ритмичке промене, боја, материјали, орнаментика/деталји*. Битни за естетику ангажовања су: *локални*

материјали, регионални дизајн, осетљивост на елементе одређеног места. И они који су поменути код ГУП-а за симболичку естетику.

Из Студије о безбедности јавних градских простора у Београду значајни критеријуми су: квалитетан дизајн, јасно дефинисано окружење, детаљна промишљеност просторног распореда и детаљно уређење отворених јавних простора, жижне тачке – места окупљања, јасни, кратки и прегледни правци кретања добијени повољном оријентацијом објеката, оријентација структура на улице, прегледност, физичке и симболичке баријере против криминала, квалитетан и добро дизајниран мобилијар.

-Закон о планирању и изградњи - Минималан број критеријума: *природна добара, културна добара, специфичност предела, целине са изразитим карактером, историјско-амбијенталне и обликовне особености, дозвољена висина објеката, архитектонско обликовање, материјализација, завршна обрада, колорит.*

-Закон о културним добрима - Само културна добра.

-Нацрт закона о заштити и унапређивању зелених површина - Критеријум *визуелног квалитета* при процени урбанизованих предела.

-Правилници и одлуке - Нема ове врсте докумената које се односе на естетски аспект урбаног простора.

Сумирано, може се издвојити мали број критеријума, који су као најчешћи, уграђени у београдској регулативи: *идентитет, карактер, панораме/силуете, погледи/визуре, репери, висина објекта, разноврсност зелених површина и елемената природе, јединственост јавних простора, карактеристичност делова, амбијентална целина – јединство, приступачност, боје, материјали.*

Смернице за будуће коришћење инструмената естетске контроле у Београду - **Преглед (процена) дизајна** и естетски критеријуми који се често користе у оквиру њега (на основу иностраних примера) → Критеријуми за евалуацију теже да се фокусирају на визуелни однос између предложеног пројекта и његовог окружења - *компатибилност* новог пројекта са постојећим *карактером*, колико се добро пројекат уклапа у *контекст, стил и карактер, волумен, силуета, висина, боја и*

завршница (материјали (да ли се користе локални) и текстура), артикулација фасаде и величина објекта, уређење отвореног простора, размера форме објекта, карактер конзервације (заштите) квалитетних објеката, приступ јавним просторима, композиција јавних простора, густина урбаног ткива и вегетација.

Из свега претходног се види да је у Београду присутна појава недовољне имплементације естетских критеријума у регулативи. У два битнија документа за ниво урбаног пејзажа – 'Стратегији Београда' и 'Генералном плану Београда' – има их у одређеној мери (у другом, логично, више од првог). У осталим планским документима су заступљени у мањој мери. У легислативи их скоро уопште нема. Узрока за то је више.

Прво, у нашем планирању и не постоје циљане, институционално вођене, прелиминарне естетске анализе, чији би једни од диктираних резултата били пожељни естетски критеријуми које даље треба уградити у регулативу. Код нас се недовољно улаже у истраживања па се то одражава и на недостатак естетских које нису међу приоритетним.

Као друго, нема ни довољно планова у које треба да се имплементирају. Планске власти не наручују довољан број просторних и генералних урбанистичких планова – знатно се више ради на детаљним урбанистичким плановима. А све је то последица општег стања у оквиру урбанистичког планирања (описано у одељку 3.2.1.). Генерално је нестабилан систем планирања. У плановима и другим документима, поготово стратешким, циљеви и правила се изричу углавном начелно. Процедуре су недефинисане, тачније регулатива код нас не одређује детаљније методологију израде планских докумената а требало би. Такође, и постојећи институционални и организациони аранжмани представљају једну од главних препрека за припремање планова (спровођење анализа), њихово доношење и остваривање. "Заобилазе се плански поступци на уштрб квалитетних припрема [...], крупне капиталне одлуке се доносе мимо свих процедура које прописује законодавство а онда планирање тек 'екс-пост покрива' оно што је већ одлучено"⁴.

Као треће, ту је и узрок чији су корени давнашњи. За пост-социјалистички период је карактеристичан чист раскид са принципима модернистичке /социјалистичке урбане естетике која се одликовала укусом режима за униформисаност у дизајну и која је била вођена захтевима за стандардизацију (још од половине прошлог века). Држава се потом повукла "из монопола над урбанистико-архитектонском продукцијом градова и завршена је контрола над естетским изразом"⁵. Приватни капитал је ушао у процес изградње уграђујући у цео процес индивидуална допадања/недопадања оних који га пласирају. Можда је и све то, једним мањим делом, утицало на разматрану проблематику.

Један од општих узрока неукључивања естетике у планирање може да буде и то што се естетика често посматра не само као субјективна већ и као нејасна јер је предмет сталне промене стандарда, стилова и пролазне моде, односно дефиниција "лепог" у естетици је врло променљива.

ЗАКЉУЧЦИ

Потврда или оспоравање хипотезе

На почетку истраживања постављена је следећа хипотеза:

Методологија естетске анализе и имплементације естетских критеријума, као њених резултата, у регулативу у урбанистичкој пракси Београда није јасно дефинисана (релациона хипотеза). Такође, мера примене прелиминарне естетске анализе и постојања естетског аспекта регулативе је минимална.

Резултати показују да је она тачна. Синтезом информација из претходних поглавља долази се до следећих закључака:

-Методологија естетске анализе у Београду

Четири (од десет) институционализованих урбанистичких анализа са мањим сегментима о урбаној естетици се могу издвојити по питању логичних, методолошки уређених процеса спровођења истраживања ('Студија о високим објектима', 'Истраживање подручја Сремске улице', 'Програм за урбанистички план Аде Хује' и 'Анализа досадашњих решења за Савски амфитетар'). Међутим, не постоје званично дефинисане процедуре које се морају испоштовати а то је битно због контролисања процеса, уштеде времена и новца и, што је најважније, добијања искористивих, потребних резултата. Ако се изузму индивидуалне анализе у којима аутори, неоптерећени обавезном искористивошћу/имплементацијом резултата, структурирају истраживање по својој логици и жељи – у званичним анализама, које се спроводе као претходнице доношењу регулативе, методологије су разнолике, мање или више разумљиве и квалитетне. У неколико приказаних анализа, експерти су били свесни ове проблематике, па су нпр. при истраживању Сремске улице имали за циљ да методологија коју су развили буде универзално применљива у анализи и формулисању стратегија унапређења и ревитализације отворених јавних простора у Београду, а у анализи јавних простора Београда је било планирано да дефинисани и примењени методолошки поступак за јавне просторе унапреди постојећу урбанистичку праксу у домену планирања и пројектовања јавних простора по питању јасности, одговарајућих стандарда, норматива и препорука, али то није примењено.

Као што је речено међу смерницама, потребно је да се на званичном нивоу дефинише методологија која ће се користити при спровођењу естетских (и других) истраживања у Београду, што би обухватило прописивање комбиновања одређених врста анализа (најпожељније - квантитивних и квалитативних), стандардизацију процеса по више питања (прикупљање података, разних мерења, анкетирања и анализе тога, мапирања података, разних симулација, анализе корисничких преференци, хармонизације смерница, формата излазних резултата), коришћења високо квалитетних, савремених технологија (за симулације, мапирање, обраду података,...), јавне партиципације и сл. Иначе, постојање и јасност свих ових наведених чинилаца је индикатор за дефинисану методологију истраживања.

-Методологија имплементације резултата (естетских критеријума) у регулативу Београда

Посматрајући однос урбанистичких анализа и регулативе, чији се углавном мањи делови односе на урбану естетику, минималан је број њихових издефинисаних веза тј. имплементације резултата анализа у регулативу и дефинисане методологије.

Најчешће се само напомиње да ће резултати бити имплементирани или да ће чинити документациону базу за урбанистичко планирање али се јако ретко наводи и како, тј. методологија (може се напоменути да је чест случај да се планови после израде анализа и не ураде). Поново се може издвојити као добар пример 'Студија о високим објектима' која даје методологију имплементације резултата за одређене врсте планова, тј. који критеријум (податак) је намењен ком плану. Поред тога, дефинишу се и експлицитне везе за имплементацију друге врсте резултата – нпр. тачно које параметре из студије је потребно уградити у која правила за изградњу високих објеката у оквиру планова, или на основу резултата се исказује потреба за укључењем тачно одређених институција за израду будућих планова. Такође су и за резултате просторно-програмских анализа за Сремску улицу и Аду Хују будуће акције јасне. У анализи за Програм плана система зелених површина веза постоји – високо вредновани зелени простори су предложени као смернице за будући развој и имплементацију у план али није издефинисан начин. У осталим примерима везе нису

дефинисане. У регулативи се у уопштеним изјавама помиње да су за њихову израду коришћене одређене анализе али не које и како.

Ако се циља ка квалитетном урбанистичком планирању и још квалитетнијем, у овом случају са естетског аспекта, урбаном пејзажу – у будућности се ова методологија мора прецизно издефинисати, тј. који резултати (конкретно естетски критеријуми) се уграђују у који план или легислативу и у који њихов део.

-Мера примене естетске анализе у Београду

Индикатор за извршене анализе је њихов број. По томе – у београдској урбанистичкој пракси правих естетских анализа урбаног пејзажа скоро и да нема. Оне су мањи или већи сегменти урађених урбанистичких анализа које се односе на високе објекте, еколошки приступ, просторно-програмске провере, морфолошка питања, безбедност јавних простора као и њихову уређеност и опрему. И када се ова истраживања заврше, често све на томе и остане (нпр. Студија о Савском амфитеатру, Студија приобаља,...). Проблем је у систему планирања и друштву – због политичког интереса се деси неки преокрет и све крене у другом правцу. Средства, људски ресурси и време су узалуд трошени.

Како би се ове анализе боље окарактерисале и у будућности унапредиле – анализирана је њихова разноврсност (по питању врсте) што је јако битно имајући у виду комплексност и ширину области урбане естетике и потребу за решавањем разнолике проблематике унутар ње као и добијања широког спектра квантитативних и квалитативних резултата. Показано је да су највише примењени експертско (дизајнерски) приступ (11) и визуелна анализа (9), а у мањој мери критичка анализа (2), анализа значења (2), анализа преференције места (1) и анализа садржаја (1). Разноврсност је мала у односу на могућност избора од предочених 10 врста, а поготово при њиховом комбиновању. Најчешће се заједно користе визуелна анализа и експертско-дизајнерски приступ што је за истраживаче и најкомфорније јер су неке друге врсте анализа компликованије. Овакво стање оправдава то што ово нису праве естетске анализе (12) сем једне.

Успостављена је и веза анализа и просторног обухвата - резултат је да су најчешће анализирани природни пејзаж и физичка урбана структура (по 4) а мање

друштвено/културни простор (2), урбане матрице, урбане панораме/силуете и урбани амбијенти (по 1 пример). За урбани пејзаж су најрелевантније анализе његове целине као и макро сегмената (урбаних матрица и урбаних панорама/силуета) што у случају Београда недостаје јер се генерално примат даје разради и реализацији мањих урбаних целина или појединачним елементима урбаног пејзажа (улице, тргови, паркови,...) због финансијског момента и брзог позитивног ефекта (политички фактор).

Разматрајући да ли су анализе инициране индивидуално или институционализовано (за потребе регулативе) – закључено је да је једина естетско/визуелна анализа рађена као индивидуална док су друге, које нису примарно естетске, махом институционализоване (10) и 2 индивидуалне, што је парадокс.

Идеално стање би било – велики број примарно естетских анализа, институционално иницираних, велике разноврсности и макро просторног обухвата.

-Мера постојања естетског аспекта у регулативи Београда

Индикатор је број докумената у којима се помињу естетски критеријуми и њихова учесталост помињања. Пошто је акценат дисертације на естетском аспекту урбаног пејзажа Београда, стратешка документа и генерални планови треба да буду у центру пажње јер су они битнији за регулисање целине урбаног пејзажа, у односу нпр. на детаљне урбанистичке планове, и у оквиру њих би примарно требали да се имплементирају естетски критеријуми битни за веће целине. План генералне регулације се специјално не наглашава јер се он користи за имплементацију генералног који је изнад њега по хијерархији. Прегледом најбитнијих докумената, 'Стратегије развоја града Београда' и 'Генералног плана Београда 2021', може се рећи да естетских критеријума у њима има у одређеној мери (у другом више него у првом) али, гледајући збирно са осталим плановима, то је недовољно. У правном оквиру скоро и да нема естетских одредница. У оквиру неколицине наведених закона који би могли да имају додирних тачака са урбаном естетиком број експлицитних естетских критеријума је миноран (по један, два,...). Одатле следи да је мера естетског аспекта у регулативи Београда минимална.

За имплементацију садржаја плана индикатор може бити покривеност различитих просторних нивоа документима и инструментима. Међутим, код нас нису развијени инструменти естетске контроле као у иностранству (преглед (процена) дизајна и нестатутарни документ 'Препоруке за дизајн'), на којима би се процес прегледа заснивао.

Оствареност циљева и задатака

Дефинисани циљеви и задаци из уводног сегмента су током рада потпуно остварени.

Циљеви:

-Потенцирање концепта креативног процеса анализе, планирања и регулисања који води ка обликовању естетски квалитетног урбаног пејзажа.

Кроз рад се тежи наглашавању промене установљене праксе у нашем планирању и сагледавању проблематике "лепоте" градова кроз нови, холистички приступ базиран на области урбане естетике. Кроз један креативни процес генеришу се иновативне и функционалне идеје, могућности решавања проблема и стварају нови односи. Важно је да почетна идеја о стварању естетски квалитетног урбаног пејзажа буде константно присутна и да се читав процес посматра свеукупно – од пажљивог одговора на локални контекст (који се анализира и проверава кроз 'претходне' анализе) преко јасне грађе донешене плановима до њеног доследног спровођења и разрађеног механизма контроле изградње. Стално се потенцира битност успостављања веза међу подацима, међу анализама и регулативом, тражење смисла, изналажење решења, предлагању процедура. Свеобухватно, потребно је присуство креативног и иновативног мишљења које ће омогућити прилагођавање традиционалног система планирања и регулативе променама и динамичним процесима савременог друштва.

Такође, креативност се пропагира и у појединачним сегментима овог процеса (анализа, настанак регулације, њена примена). Важно је:

-да се избегне претерана стриктност, да се упознају различите могућности – врсте анализа и њихово комбиновање, слобода у одабиру адекватних - за шта је

битна 'осетљивост' и креативност истраживача, као и слобода, да за конкретну проблематику одреде праву методологију, да се користе добри примери који могу да служе као инспирација. Наглашавање комбиновања различитих врста анализа омогућава креативан начин посматрања постојеће ситуације – из различитих нових перспектива;

-да смернице, за које је пожељно да се дају на крају естетских анализа, стварају оквир пожељних будућих акција и довољно простора за инвентивност планера и урбаних дизајнера;

-да постоји разноврсност укључених актера и да се кроз креативност постиже добра функционалност. То се посебно односи на начин укључивања јавности у процес;

-да се обједине различите научне дисциплине у област 'урбане естетике' и од тога колико се то ради на креативан начин зависи могућност њеног даљег развоја и адекватна примена.

-Упознавање начина (методологије) примене урбане естетике у производњи урбаног пејзажа у Србији, конкретно у Београду, у регулативи и њеној припреми, и могућности за њихово унапређење.

Област урбане естетике је дефинисана као релевантан оквир и полазиште у анализи удела естетских одредница у прелиминарним естетским анализама (за потребе регулације) и регулацији и контроли обликовања урбаног пејзажа. Све се посматра кроз савремене естетске принципе, који су заменили/надоградили традиционалне, и њихову везу са активностима/кретањем и социо-културним контекстом. Сматрано је потребним извршити интеграцију принципа ове три тематике имајући у виду комплексност и различите аспекте урбане естетике као и данашње динамично урбано окружење, засновано на систему сталне промене па се ова теоријска концепција, и на њој заснована методологија, базирана на синтези, сматра битним доприносом читавом истраживању и протеже се од његовог почетка до краја. Објективни критеријуми за анализу (критицизам и евалуација) и синтезу (планирање и дизајн) су дефинисани из поменутог спрега принципа. Начин примене урбане естетике у обликовању урбаног пејзажа како иностраних, тако и београдског, упознат

је применом овог методолошког оквира, кроз истраживање помињања/ наглашавања, коришћења, односно имплементације релевантних естетских принципа и критеријума у анализама и регулативи.

-Уобличење теоријске основе која је адекватна проблему и предмету истраживања и која се може применити у урбанистичкој пракси и регулативи како би се добила што боља повратна реакција јавности.

Теоријска основа је смештена у 1.глави рада, на почетку истраживања. У нашој научној и стручној литератури појам урбане естетике и она као научна дисциплина до сада није обрађивана. Овде је темељно разрађена. Чини систематизовану основу за даље истраживање у оквиру дисертације, представља њену значајну вредност и може се користити као база знања за будућа истраживања у овој области. Објашњен је и њен однос према дисциплинама естетике окружења и естетике архитектуре као и преклапање са поставкама урбане перцепције. Крајњи продукт су базичне, објективне естетске особине, тј. естетски критеријуми, провучени кроз филтер 'значаја за имплементацију у регулативу', а који су од велике важности за остатак рада.

Задаци:

-Дефинисати и класификовати савремене естетске принципе, који својом применом воде ка остваривању естетског квалитета урбаног пејзажа, и на основу њих, објективне критеријуме који се могу имплементирати у регулативу.

У оквиру савремене естетске теорије су разрађени и класификовани савремени естетски принципи (сегмент 1.4.2.). На њихов карактер су утицали фактори савременог урбаног окружења – глобализација, експанзија информатичких технологија, дигитализација, масмедији, идеје одрживости градова и екологије. Објективни естетски критеријуми су дефинисани у делу 1.5. Затим су класификовани на основу тога да ли потичу из савремених естетских принципа (1.5.1.), из одредница везаних за пешачење и кретање (1.5.2.) или из културних и друштвених услова (1.5.3.). На крају су сумирани они који су од предочених значајни за имплементацију у регулативу (1.5.4.).

-Анализирати естетски аспект у урађеним анализама (студијама, истраживањима) урбаног пејзажа и његових интегралних нивоа/делова у урбанистичкој пракси Београда.

На основу класификовања просторних нивоа урбаних пејзажа (целина, макро делови и интегрални нивои) у сегментима рада 2.1.2. и 2.1.3., приказа и поделе естетских анализа на врсте (квантитативне (2.2.1.) и квалитативне (2.2.2.)), као и начина иницирања израде (индивидуално или институционално) - анализе из Београда су детаљно окарактерисане и даље анализиране (2.4.). За сваку је приказана методологија истраживања (уколико постоји) и разматрано да ли се у оквиру ње и колико помињу естетске одреднице, тј. да ли су дефинисани/издвојени естетски критеријуми на основу којих је даље урађено неко вредновање или се истиче њихова битност и они препоручују за даље активности (нпр. имплементацију у нека друга документа и сл.). Критеријуми су увек разматрани у оквиру три поменуте теме – естетског аспекта, пешачких активности или друштвено-културних одредница. Истакнути су и битни резултати и препоруке ако постоје.

-Истражити меру примене естетског аспекта у регулативи Београда као и методологију имплементације естетских критеријума и објаснити узроке тог фактичког стања како би у пракси могли да делујемо на адекватан начин у циљу побољшања.

Истражени су примери регулативе Београда за које је претпостављено да у њима може да буде обрађен естетски аспект и да буду имплементирани естетски критеријуми (3.2.2. и 3.2.3.). Посматрано је који су естетски критеријуми у њима имплементирани као и њихова учесталост (4.3., 4.5. и 5.1.) и да ли су ови критеријуми у њих урађени по дефинисаној методологији или произвољно (4.4. и 5.1.). Узроци фактичког стања су објашњени у сегментима 3.2.1., 4.4. и 4.5.

-Анализирати успешне примере иностраних урађених естетских анализа и регулативе, које су утицале на стварање естетски квалитетних урбаних пејзажа и донети одређене закључке и препоруке.

Примери иностраних естетских анализа су наведени и анализирани у поглављу 2.3. Њихов број је велики јер се тежило покривању свих претходно

наведених врста анализа и просторних нивоа урбаног пејзажа како би се показао широк спектар могућности примене анализа у разматрању разнолике проблематике веома комплексне и широке области урбане естетике. На овај начин је створена база узора за аналитичку праксу Србије/Београда. Сви примери су представљени на начин као и примери из Београда (али много сажетије).

Такође, дат је преглед области иностране естетске регулативе (3.1.1.) и контроле (3.1.2.). Издвојени су и објашњени посебни сегменти регулативе – више генерално, са навођењем карактеристичних искустава из Америке и Европе као и најчешћих естетских критеријума који се унутар њих имплементирају. Као врло значајно, након овога је анализирана веза естетских анализа и естетске регулативе (део 3.1.3.) на примеру неколико иностраних градова (Љубљана, Праг) као и у односу на одређену тему (звучни пејзаж). То је јако битно за целину рада јер се сматра да је постојање ове везе ниво изнад постојања појединачно естетске анализе и естетске регулативе. Кроз њу се највише осликава сврсисходност естетских анализа као и постојање или непостојање методологије имплементације њихових резултата.

За целу 4. главу рада, која се односи на резултате, може се рећи да је кључна за ово истраживање. У њој су изнесени резултати београдске и иностране праксе, са акцентом на београдској, а по одређеној врсти проблематике (врсти естетских анализа (4.1.), њиховој методологији (4.2.), врсти естетске регулативе (4.3.), вези анализа и регулативе (4.4.) и имплементацији резултата (критеријума) у регулативу (4.5)). Сваки тај сегмент је на крају закључен са конструктивним смерницама за београдску праксу а које су произашле из иностраних примера.

Могућности практичне примене резултата истраживања

Веза између естетике и подручја примене у планирању града је увек била некако проблематична. Планери могу желети да достигну естетске циљеве и да креирају просторе који су допадљиви, пријатни, али је у планирању обично нагласак на функцији а естетска разматрања имају мањи приоритет. Данас се генерално у оквиру планирања пуно пажње односи на окружење, ангажовање и правичност. А тема естетике се 'креће' око и унутар овог троугла. На почетку прошлог века је била у

првом плану (нпр. у Америци са почетком концепта 'Лепог града' (енг. City Beautiful)) а сада је у планирање укључена у много мањој мери, поготово код нас.

Зато ће ово истраживање бити драгоцено у примени у пракси планирања Београда. Намера је да буде корисно онима који носе главну одговорност у обликовању урбаног пејзажа. Помоћиће, пре свега, стручњацима из примарних области истраживања - планерима, урбаним дизајнерима и архитектама, као и доносиоцима одлука, у њиховом разумевању и процени естетског квалитета урбаног окружења и сагледавању могућности његовог унапређења кроз планску и законску контролу.

Идеална практична примена резултата овог истраживања била би инклузија смерница у наш планерски систем, који би требао да обезбеди услове за стварање естетски квалитетног урбаног пејзажа и подстицање доброг дизајна. За то је потребно јасно опредељење државе (града) на нивоу стратегије и да се онда преноси даље, кроз потребна документа по хијерархији. Мора се донети и одговарајућа законска регулатива да се да оквир свим активностима на том пољу, праћена адекватним приручницима и публикацијама (нпр. Закон (Правилник) о урбаној естетици или сл.). То је могуће остварити у уравнотеженој и доследној урбанистичко-архитектонској политици што је далеко од наше планске праксе.

Могућности се могу набрајати али реална примена умногоме зависи од друштвених услова у земљи, политичке и економске ситуације који су такви да се минимално пажње поклања естетском аспекту града и живота у њему. Једни би рекли да друштво, које у ходу савладава низ проблема, очито из разумљивих разлога, још не поклања овом аспекту адекватну, нити довољну пажњу. Може се поставити питање да ли је реалистично давати значај естетици у контексту депресивне економије или је она преокупација много напреднијих друштава и економија које могу да се усредсреде на културна питања. И колико су битна (суштинска) естетска разматрања у развоју града. То је мишљење једне стране - не може се порећи део истине у њему и разумљивост разлога али ни узимати то као изговор.

Са друге стране, морамо имати у виду битност естетског доживљаја за људска бића. Естетски избор и просуђивање, као важни делови разумевања и акције, су присутни у скоро свим људским условима, тј. без обзира на околности (осим у најекстремнијим индивидуалним и друштвеним кризама и катастрофама)¹. Све што лепо изгледа, а уз то је и лако доступно, препознатљиво, пријатно и чисто, безбедно, утиче на то да се добро осећамо. Лепи призори који хране наше погледе доприносе да будемо бољи. Зато свако заслужује право да ужива у окружењу и несмемо бити песимисти у погледу остварења истог. Дobar знак можда може бити и то што постоје одређена дешавања у граду која постепено уводе културу, естетику и уметност на друштвену сцену и можда у будућности има наде за проблематику која се разматра. За то је битно и присуство креативне администрације. Није важно да ли је град богат или сиромашан – "креативно вођство је кључ у превазилажењу недостатка идеја, борећи се против бирократије и опште апатије"². Под таквим вођством, вратио би се ентузијазам струци за стварање урбаних простора јасног идентитета, препознатљивих, памтљивих, са сензацијама у простору али и хармоничних, другим речима 'естетичних'.

Резултати се, између осталог, могу користити фрагментарно и конкретно и у:

-документима кроз која ће бити прописана методологија израде (естетских) анализа (стандардизација) као и методологија имплементације критеријума у регулативу - правилници, одлуке итд.,

-за разноврсне естетске анализе које је потребно спровести као претходнице за даља планска и дизајнерска деловања. Нпр. јако је битна заокружена слика града која се шаље ван граница државе и за коју је пожељно да има улогу магнета за иностране инвестиције и улагања, међународну сарадњу, да буде оличење отвореног и сигурног града. Сходно томе, анализе макро урбаних целина (урбаних силуета, коридора погледа који су у вези са њима) су јако битне. Такође, постоје локалитети који треба да буду преобликовани и ту су естетске анализе важне (Приобаље и сл.).

-за имплементацију естетских критеријума у регулативу (избор се може извршити из предложених у оквиру ове дисертације а у складу са конкретним

локалним условима, и у комбинацији са оним који се истакну као битни из анализа које ће извршити),

-при активирању процеса планске естетске контроле. Код нас је генерално лоша примена било какве регулативе. Све и да постоји издефинисана естетска регулатива мора се и постојећа легислатива усмерити ка ефикаснијој примени планске регулативе, итд. Генерално, овај рад може служити и као полазна основа за измену легислативе из домена истраживања (одређени закони, уредбе и сл.) итд.

Цело истраживање може служити као подстицај институцијама које се баве израдом анализа/студија, планова (институти, факултети,...), као оквир за будућа истраживања/активности и база података о разним могућностима. Такође, може се користити и у едукативне сврхе на високошколским институцијама за упознавање са дисциплином урбане естетике у оквиру области урбаног планирања и дизајна.

За естетику се може рећи да носи многе 'огртаче'. Користи се у многим сегментима планова, поготово у иностранству – нпр. у енвајронменталним стандардима, у разматрањима коришћења земљишта, везано за локални карактер града, свеобухватну урбану форму за одређивање ширине улице, у легислативи везаној за сигнализацију у јавном простору, итд. Тако да све док се не буде експлицитно, под правим називом, и у довољној мери користила у градским плановима она је бар део њих али више на 'подсвесном' нивоу.

Могући правци даљих истраживања

И даље се могу, а и пожељно је, *истраживати начини примене креативности у регулисању обликовања градова* који се заснивају на флексибилности. У складу са тим, у будућности треба трагати за *новим концептом регулативе*. Традиционални тип регулације се одликује најчешће стриктним правилима у име постојећег реда и карактеристика постојеће већине објеката (нпр. при заштити историјских зона) док је евидентна лимитација права на креативност. Треба развити нова регулациона решења која ће помоћи у доношењу добрих одлука о новим конструкцијама и изменама у постојећем градском окружењу. Решење не треба да буде ауторитарно прописивање већ да више буде базирано на разумевању, и у контексту одржавања локалног

карактера, релативно отвореној контроли промена и развојних процеса. Уместо правила у форми 'шта треба да се ради' треба изумети решење које се базира на принципу 'како расправљати и одлучивати' о новим интервенцијама. Статична и ригидна регулација треба да се трансформише у нови тип регулације у којој циљ нису унапред предефинисане конструкције (изградња) већ дефинисање вредности и јасних услова који треба да се испуне као и остало што може да служи као база за конкретне одлуке. Правила треба да буду комплексна, флексибилна и динамична тако да појединачни елементи урбаног пејзажа могу да се реализују између ограничења и пожељности. Ова проблематика се може посматрати и на мало другачији начин – кроз истраживање адекватног односа регулативе и креативности.

Са циљем да нови тип регулативе буде бољи може бити корисно и остваривање сарадње са иностраним институцијама и урбанистима. Домаћи планери и архитекте су оптерећени локалним контекстом, тежњом ка остварљивошћу и изводљивошћу будућних планских решења – поготово за велике потезе, што је сасвим у реду али може да утиче на то да се не извлачи креативни максимум из постојећег контекста а за будућност. Страни стручњаци су неоптерећени актуелним и хроничним проблемима локалне средине па сарадња и савети од њих могу да допринесу посебном квалитету неке нове, будуће регулативе.

Могу се развити и нове целине естетске регулативе урбаног пејзажа – нпр. уобличити *регулација његове урбане силуете* јер је она главни представник визуелног идентитета урбаног пејзажа. То је поготово битно имајући на уму да су макро целине данас специфичне по истом или сличном обликовању, углавном под утицајем глобализације и нових токова. Политичари, архитекте и урбанисти (урбани дизајнери), заједно креирају тај нови лик (облик). Не анализира се локални карактер и не даје одговор на њега већ се користе унифицирана решења која се примењују свуда по свету, често копирајући већ добро знане примере. Да би се код нас ишло у другом правцу потребно је уобличити регулативу урбане силуете. Њен циљ би био усмеравање, контролисање и стварање заокружене целине, са постигнутим високим нивоом естетског квалитета уопште и његовог сегмента визуелног идентитета. Карактеристичне и препознатљиве панораме/силуете, настале на начин овако једног

координисаног приступа и повезујуће теме, биле би естетски и визуелно конкурентне силуетама других градова. Осмислити, сумирати шта све треба да садржи та регулатива и које анализе да јој претходе. Неки сегменти ове регулативе су већ познати (висинска регулатива, регулатива коридора погледа, одабир локација за небодере) и ако постоје треба их надоградити, додати нове и све инкорпорирати у целину са обједињујућим називом.

Пожељно је дубље разматрати *однос области урбане естетике и урбане перцепције*. У пољима где се ове две дисциплине преклапају, може се расправљати о различитим аспектима визуелног и естетског доживљаја урбане форме. Највиши ниво естетске димензије макро урбаних тоталитета "може се дефинисати тенденцијама ка постизању естетског доживљаја као посебног стања свести (фасцинација неким естетским тоталитетима, сликама)"³ па сходно томе истражити ову категорију 'специјалне' естетике која се базира на нашој радозналости и потреби за истраживањем информативно стимулативних и провокативних садржаја. Разрадити који критеријуми ове естетике и у којој мери могу да се нађу у регулативи.

Могу се такође истраживати и *ефикаснији начине примене постојећих планерских регулатива* и генерално и везано за естетску регулативу. Затим, радити на развијању неких *нових врста анализа/метода* у оквиру области урбане естетике које би укључиле комбиновање квантитативног и квалитативног приступа. Интересантно је и *даље истраживање концепта звучног пејзажа* и његове мултидисциплинарности са акцентом на развијање приступа овој теми у регулативи јер се показало да је она још прилично неразвијена. То би требало да буде изазов савременог урбанистичког планирања чиме би се значајно унапредио мултичулни аспект урбаних пејзажа и њихов естетски квалитет.

Сва ова истраживања циљају ка таквој регулативи у будућности у којој би се урбани планер остварио као визионар а урбани дизајнери и архитекте могли да приступе процесу обликовања сегмената урбаног пејзажа са више слободе и креативности, користећи способност и таленат у успостављању равнотеже између ограниченог и жељеног.

НАПОМЕНЕ УЗ ТЕКСТ

УВОД. НАПОМЕНЕ:

¹ Vujović Sreten, Petrović Mina: *Belgrade's postsocialist urban evolution: reflections by the actors in the development process*, u Stanilov Kiril (ed.) *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*, Springer, Dordrecht, 2007. pp. 361-383.

² Vujošević Miodrag: *The search for the new development planning/policy mode: problems of expertise in the transition period*, SPATIUM, No.10 (2004), pp. 12-18.

³ Berleant Arnold: *Cultivating an Urban Aesthetics*, u Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): *The Aesthetics of Human Environment*, Broadview Press, Toronto, 2007., pp.79-91.

⁴ Бадовинац Петар: *Прилози за методологију научног рада у урбанизму* (скрипта), Архитектонски факултет, Београд, 2000.

⁵ Council of Europe: *The European Landscape Convention*, 2000.

⁶ Forsyth Ann, Crewe Katherine: *Research in Environmental Design: Definitions and Limits*, Journal of Architectural and Planning Research, Vol.23, No.2 (2006), pp.160-175.

Глава I: УРБАНА ЕСТЕТИКА. НАПОМЕНЕ:

¹ Burchard John Ely: *The Urban Aesthetic*, Annals of the American Academy of Political and Social Science Vol. 314 (1957), pp.112-122.

² Линч Кевин: *Слика једног града*, Грађевинска књига, Београд, 1974.

³ по проф. Арнолду Берленту (Arnold Berleant) са Лонг Ајланд Универзитета (Long Island University) у Америци), односно, класични извор у овој области. Цела књига чини увид у експериментални аспект урбане средине. У њој он детаљно разматра питање "слике града" (градске слике или урбане слике). Она представља оригиналну књигу о урбаном дизајну и сматра се најважнијим и најутицајнијим проучавањем америчког урбаног дизајна у другој половини 20. века. Има значајан утицај на развој антропологије, социологије, географије и психологије окружења.

⁴ Lynch Kevin: *Reconsidering the Image of the City*, u Banevjee Tridib, Southworth Michael (ed.): *City sense and city design – Writings and Projects of Kevin Lynch*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1996., pp. 247-258.

⁵ Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988a.

⁶ Nasar Jack L.: *The Evaluative Image of the City*, Journal of the American Planning Association, Vol.56, No.1 (March 1990), pp.41-53.

⁷ Porteous Douglas J.: *Urban Environmental Aesthetics*, u Sadler Barry, Carlson Allen (ed.): *Environmental Aesthetics – Essays in Interpretation*, University of Victoria, Victoria, BC., 1982.

⁸ Porteous Douglas J.: *Environmental aesthetics – Ideas, politics and planning*, Routledge, Great Britain, 1996.

⁹ Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): *The Aesthetics of Human Environment*, Broadview Press, Toronto, 2007.

¹⁰ Thwaites Kevin, Porta Sergio, Romice Ombretta, Greaves Mark (ed.): *Urban sustainability through environmental design: approaches to time-people-place responsive urban spaces*, Taylor & Francis, New York, 2007.

¹¹ Alcock, 1993

¹² Xiangzhan Cheng: *Urban Image and Urban Aesthetics – Urban Aesthetics in Cross-Cultural Perspective*, Journal of Faculty of Letters Cilt, Vol.25, No.2 (2008), pp.59-71.

¹³ Rachel de Sousa Vianna: *Art Education and Urban Aesthetics*, Leonardo, Vol. 35, No. 3 (2002), pp. 255–261.

¹⁴ Благојевић Љиљана, Ћоровић Драгана: *Климатске промене и естетика савремене архитектуре*, у Ђокић Владан, Лазовић Зоран (ед.): *Утицај климатских промена на планирање и пројектовање*, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд, 2011., стр. 19-33.

¹⁵ Грејам Гордон: *Филозофија уметности: увод у естетику* (превод: Зоран Пауновић), КЛИО, Београд, стр.20, цитирано у: Благојевић, Ћоровић, 2011, стр.20.

¹⁶ *ibid.*, стр.19.

¹⁷ Mako Vladimir: *Aesthetics and Urban Transformations*, u Proceedings, 5th International Scientific Conference "Architecture, Civil Engineering – Modernity", Varna Free University, Faculty of Architecture, Varna, 2011, pp. 22-25.

¹⁸ Мако, 2011, стр.24.

¹⁹ Goldman Alan H.: *Aesthetic Value*, Westview Press, Boulder, CO., 1995., p.10.

²⁰ Голдман је професор филозофије на Универзитету Мајами. Аутор је многих чланака и књига о етици и епистемологији. Скорије су му издати важни радови о естетици.

²¹ Goldman, 1995, p.10.

²² *ibid.*, p.150.

- ²³ Olascoaga Jose Fernando: *Development of a new approach for appraising the aesthetic quality of cities* (doktorska teza), Tech University, Texas, 2003., p.143.
- ²⁴ Madanipour Ali: *Design of urban space: an inquiry into a socio-spatial process*, Wiley, 1996., p.101.
- ²⁵ Rantalla Veikko: *Environmental Experience – Beyond Aesthetic Subjectivism and Objectivism*, Lancaster University, Department of Philosophy, Lancaster, 1999.
- ²⁶ *ibid.*
- ²⁷ Smith Peter F.: *The Syntax of Cities*, Hutchinson & Co Ltd., London, 1977.
- ²⁸ Madanipour, 1996, p.167.
- ²⁹ Goldman, 1995, p.21.
- ³⁰ Sibley Frank : *Aesthetic Concepts*, The Philosophical Review, Vol.68, No.4 (1959), pp.422.
- ³¹ Nasar, 1988a, pp.xxii – xxiii
- ³² Nasar Jack L.: *Editor's introduction* (za poglavlje Urban scenes), u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988b., pp.258.
- ³³ Santayana George: *The Sense of Beauty – Being the Outlines of Aesthetic Theory*, The MIT Press, Cambridge, MA., 1988., p.33.
- ³⁴ Goldman, 1995, p.21.
- ³⁵ Према: Olascoaga, 2003, p.143.
- ³⁶ Santayana, 1988.
- ³⁷ Goldman, 1995, p.46.
- ³⁸ Огњеновић Предраг: *Психологија опажања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002., стр.182-183.
- ³⁹ Olascoaga, 2003, p.150.
- ⁴⁰ Beriune Daniel E.: *The Psychology of Aesthetic Behavior*, Penn State Papers in Art Education, No.5 (1968), p.20.
- ⁴¹ Olascoaga, 2003, p.152.
- ⁴² Марковић Слободан: *Опажање добре форме*, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2007., стр.153.
- ⁴³ Arnheim Rudolph: *Art and visual perception*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969., p.67.
- ⁴⁴ Olascoaga, 2003, pp.152-153.
- ⁴⁵ Рот Никола: *Знакови и значења – Вербална и невербална комуникација*, Плато, Београд, 2004., стр.59.
- ⁴⁶ Nasar, 1990, p.31
- ⁴⁷ Goldman, 1995, p.133.
- ⁴⁸ Рот, 2004, стр.60.
- ⁴⁹ Olascoaga, 2003, p.153.
- ⁵⁰ Куртовић-Фолић Нађа: *Историјски јавни простори и њихова судбина у стратегији одрживог развоја градова*, у Куртовић-Фолић Нађа (ед.): *Унапређење стратегије обнове и коришћења јавних простора у просторном и урбанистичком планирању и пројектовању* (тематски зборник радова), Департман за архитектуру и урбанизам, Факултет техничких наука, Нови Сад, 2011., стр. 3-32.
- ⁵¹ Линч Кевин: *Слика једног града*, Грађевинска књига, Београд, 1974.
- ⁵² Gardner Sebastian: *Aesthetics*, u Bunnin Nicholas and Tsui-James E.P. (ed.): *The Blackwell Companion to Philosophy*, Blackwell, Oxford, 1996., p.229.
- ⁵³ Dewey John: *Art as Experience*, Minton, Balch, 1934.
- ⁵⁴ Berlenat, 2007.
- ⁵⁵ Мако, 2011.
- ⁵⁶ Bassett Keith: *Walking as an Aesthetic Practice and a Critical Tool: Some Psychogeographic Experiments*, Journal of Geography in Higher Education, Vol.28, No.3 (2004), pp.397-410.
- ⁵⁷ Wunderlich Filipa Matos: *Walking and Rhythmicity: Sensing Urban Space*, Journal of Urban Design, Vol.13. No.1 (2008), pp.125–139.
- ⁵⁸ Korolija Fontana Giusti Gordana: *Mapping the Experience of the Walker - a Spatio - Dynamic Method of Designing a Responsive Environment for the 21st Century Pedestrian Culture*, The 6th International Conference on Walking in the 21st Century - "Everyday Walking Culture", September 22-23 2005, Zurich, Switzerland
- ⁵⁹ Macauley David: *Walking the City*, u Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): *The Aesthetics of Human Environment*, Broadview Press, Toronto, 2007., pp.100-115.
- ⁶⁰ Огњеновић, 1997.
- ⁶¹ Марковић, 2007.
- ⁶² Куртовић-Фолић, 2011.
- ⁶³ Boyer Christine M.: *The City of Collective Memory: its Historical Imagery and Architectural Entertainments*, The MIT Press, Cambridge, 1994.
- ⁶⁴ Марковић, 2007, стр.180.
- ⁶⁵ *ibid.*, стр.48.
- ⁶⁶ Beardsley Monroe: *Aesthetics*, Hackett, Indianapolis, 1981.
- ⁶⁷ Марковић, 2007, стр.180.

- ⁶⁸ *ibid.*, стр.187.
- ⁶⁹ *ibid.*, стр.153-154.
- ⁷⁰ Мако Владимир: *Естетика – Архитектура, седам тематских расправа*, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Орион Арт, Београд, 2005.
- ⁷¹ Nasar Jack L.: *Perception and evaluation of residential street scenes*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988c., p.288.
- ⁷² Линч, 1974, стр.13-14.
- ⁷³ Тошковић Добривоје: *Урбани дизајн – урбанистичка техника и естетика*, Урбанистички завод Републике Српске, Бањалука, 2000., стр.263.
- ⁷⁴ Мако, 2011.
- ⁷⁵ *ibid.*
- ⁷⁶ Рогина Крешимир: *Архитектонски фокус Крешимира Рогине*, Меандармедиа, Загреб, 2011.
- ⁷⁷ Мако, 2005, стр.61.
- ⁷⁸ *ibid.*, стр.60.
- ⁷⁹ Lukić Ivana, Nenadović Đorđe, Kovač Vladimir: *Innovation in Contemporary Urban Visual Communication*, u Conference Proceedings - International conference: Innovation as a Function of Engineering Development, Faculty of Civil Engineering and Architecture, Niš, 2011a, pp.197-198.
- ⁸⁰ Carlson Allen: *On Aesthetically Appreciating Human Environments*, u Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): *The Aesthetics of Human Environment*, Broadview Press, Toronto, 2007., pp.47-63.
- ⁸¹ Abedi Mahdieh, Mofidi Majid, Behzadfar Mostafa: *Investigation role of sensory stimulus in perception of urban spaces*, International Journal of Academic Research, Vol.3, No.2 (2011), pp. 201-205.; Куртовић-Фолић, 2011.; Seränmaa Yrjö: *Multi-sensoriness and the City*, u Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): *The Aesthetics of Human Environment*, Broadview Press, Toronto, 2007., pp.92-99.
- ⁸² Куртовић-Фолић, 2011.
- ⁸³ Seränmaa Yrjö: *Multi-sensoriness and the City*, u Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): *The Aesthetics of Human Environment*, Broadview Press, Toronto, 2007., pp.92-99.
- ⁸⁴ Nasar, 1988c, p.288.
- ⁸⁵ von Bonsdorff Pauline: *Urban Richness and the Art of Building*, u Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): *The Aesthetics of Human Environment*, Broadview Press, Toronto, 2007., p.68.
- ⁸⁶ Lozano Eduardo E.: *Visual needs in urban environments and physical planning*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., p.398.
- ⁸⁷ *ibid.*, p.417.
- ⁸⁸ Groat Linda N.: *Contextual compatibility in architecture: an issue of personal taste*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.229-231.
- ⁸⁹ *ibid.*, p.233.
- ⁹⁰ *ibid.*, p.253.
- ⁹¹ Nasar, 1988c, p.289.
- ⁹² Talbot Janet F.: *Planing concerns relating to urban nature settings: the role of size and other physical features*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., p.297.
- ⁹³ *ibid.*
- ⁹⁴ Nasar, 1988b, p.258.
- ⁹⁵ Марковић, 2007, стр.145-146.
- ⁹⁶ Марковић, 2007, стр.48.
- ⁹⁷ Ти фактори су разматрани у оквиру симпозијума 'Ка добро оствареном изграђеном окружењу' ('Towards the well-mannered built environment') одржаном 2007. године у Токију. (Мако, 2011.)
- ⁹⁸ Тошковић, 2000, стр.352.
- ⁹⁹ Kaplan Stephen: *Perception and landscape: conceptions and misconceptions*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.48-49.
- ¹⁰⁰ *ibid.*, p.54.
- ¹⁰¹ Мако, 2005, p.62.
- ¹⁰² Tümer Michael: *The Perception of Urban Space as Landscape: From Site to Space and Scape*, u Offenhäuser Dieter, Zimmerli Walther Ch., Albert Marie-Theres: *World heritage and Cultural Diversity*, German Commission for UNESCO, Germany, 2010., pp. 203-212.
- ¹⁰³ Lozano, 1988, p.399.
- ¹⁰⁴ Kaplan Stephen, Kaplan Rachel: *Cognition and environment: Coping in an uncertain world*, Praeger, New York, 1982., p.86.

- ¹⁰⁵ Лукић Ивана, Парезанин Владимир, Ковач Владимир: *Естетски доживљај урбаних силуета*, у Зборник радова - 9.међународни научно-стручни скуп 'Савремена теорија и пракса у градитељству', Бања Лука, 11-12. април 2013., Завод за изградњу а.д. Бања Лука, Бања Лука, 2013, стр. 166-169.
- ¹⁰⁶ Kaplan, 1988, p.54.
- ¹⁰⁷ Berleant Arnold: *Aesthetic perception in environmental design*, у Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., p.87.
- ¹⁰⁸ Kaplan, 1988, p.47-48.
- ¹⁰⁹ Heath Tom F.: *Behavioral and perceptual aspects of the aesthetics of urban environment*, у Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., p.7.
- ¹¹⁰ Berleant, 1988, p.90.
- ¹¹¹ Kaplan, 1988, p.49.
- ¹¹² *ibid.*, p.51.
- ¹¹³ Madanipour, 1996, p.163.
- ¹¹⁴ Мако, 2011.
- ¹¹⁵ Heath, 1988, p.10
- ¹¹⁶ *ibid.*, p.10
- ¹¹⁷ Lang Jon: *Symbolic aesthetics in architecture: toward a research agenda*, у Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., p.16.
- ¹¹⁸ Благојевић, Ђоровић, 2011, стр.19.
- ¹¹⁹ *ibid.*, стр.20.
- ¹²⁰ Madanipour, 1996, p.43.
- ¹²¹ Greenbie B. Barrie: *The landscape of social symbols*, у Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., p.73.
- ¹²² Nohl Werner: *Open space in cities: in search of a new aesthetic*, у Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.81-82.
- ¹²³ Madanipour, 1996, p.82.
- ¹²⁴ Nasar, 1988c, p.288.
- ¹²⁵ Nasar Jack L.: *Visual preferences in urban street scenes: a cross-cultural comparison between Japan and the United States*, у Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988d., pp.272-274. - У једном истраживању између Јапана и Сједињених Држава које је вршио Назар резултати су показали да млади образовани испитаници, припадници две различите културе, деле преферентност ка одређеним визуелним аспектима уличних сцена дуж главних артерија.

Глава II: ЕСТЕТСКА АНАЛИЗА УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА. НАПОМЕНЕ:

- ¹ Council of Europe: *The European Landscape Convention*, 2000., pp.9-10.
- ² Bourassa Steven C.: *The Aesthetics of Landscape*, Belhaven Press, London, 1991.
- ³ Wikipedia - Landscape, 2014.
- ⁴ Montgomery John: *Making a City: Urbanity, Vitality and Urban Design*, Journal of Urban Design, Vol. 3, No. 1 (1998), p.97.
- ⁵ Hou Diyun: *Urban Waterfront Landscape Planning* (Master's Thesis for European Spatial Planning and Regional Development), Blekinge Institute of Technology, Karlskrona, 2009., p.9.
- ⁶ Montgomery, 1988, p.96.
- ⁷ Memluk Murat Z.: *Urban Landscape Design*, у Dr Murat Ozyavuz (ed.): *Landscape Planning*, In Tech, Shanghai, 2012., p.282.
- ⁸ Land 8: Calderon Camilo - *What is the Urban Landscape?*, 2009.
- ⁹ Ови суфикси вуку старе германске корене, што се спелује као 'shape' у модерном енглеском. Моћ разумевања 'обликовања' ('shape') лежи у динамичком односу између значења 'shape' и '-ship', као једне подвучене природе, стања или конституције која се манифестује кроз *активан, креативан, обликовни процес* и, са друге стране, материјалне форме коју тај процес генерише, што је његов '*облик*', *изглед* (Wikipedia - Landscape, 2014.).
- ¹⁰ Малдини Слободан: *Речник архитектонског пројектовања е-ј*, 2007.
- ¹¹ Kostreš Milica, Maraš Igor, Atanacković-Jeličić Jelena: *Re-viewing cityscapes*, Facta universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering, Vol.5, No.1 (2007), p.81.
- ¹² Благојевић Љиљана, Ђоровић Драгана: *Климатске промене и естетика савремене архитектуре*, у Ђокић Владан, Лазовић Зоран (ед.): *Утицај климатских промена на планирање и пројектовање*, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд, 2011., стр. 29.
- ¹³ Jokilehto Jukka: *Reflection on historic urban landscapes as a tool for conservation*, у Noel Tournoux Marie (ed.): *Managing Historic Cities - World Heritage papers*, UNESCO World Heritage Centre, Paris, 2010, p.61.
- ¹⁴ Lefebvre Henri: *The Production of Space*, Basil Blackwell, Oxford, 1991.
- ¹⁵ Council of Europe, 2000., pp.30-31.

- ¹⁶ Лукић Ивана: *Истраживање утицаја типова урбаних матрица планских градова 20. века на визуелне ефекте градског амбијента* (магистарски рад), Архитектонски факултет, Београд, 2007., стр.2.
- ¹⁷ Лукић, 2007, стр.2-3.
- ¹⁸ *ibid.*, стр.22.
- ¹⁹ Lukić Ivana: *Relation between creativity and planned regulation in the process of shaping urban skyline*, LIMES: Borderland studies, Vol.4, No.2 (2011b), p. 135.
- ²⁰ Лукић Ивана: *Визуелни аспект регулације урбане силуете*, Наука+пракса, No.13 (2010a), стр.61-62.
- ²¹ По Монтгомерију (Montgomery) идентитет је једна објективна ствар, материјалност (што урбани пејзаж и јесте) а слика је комбинација идентитета и начина његовог опажанја. Из тога се може закључити да се урбана силуета не базира само на визуелном аспекту већ и на опажанју и разумевању (когницији), као и индивидуалним, групним и културним значењима. (Montgomery, 1998, p.100.)
- ²² Норберг-Шулц Кристијан: *Егзистенција, простор и архитектура*, Грађевинска књига, Београд, 2006., стр.9.
- ²³ *ibid.*, стр.53.
- ²⁴ *ibid.*, стр.52.
- ²⁵ Норберг-Шулц, 2006, стр.111.
- ²⁶ Ђукић Александра, Ступар Александра: *Јавни простор улице – одрживи развој и унапређење идентитета*, у Нађа Куртовић-Фолић (ед.): *Принципи одрживог развоја – проблеми редефинисања и методологија унапређења* (едиција Архитектоника, монографија 13), Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004., стр.48-49.
- ²⁷ Норберг-Шулц, 2006, стр.119.
- ²⁸ Лукић, 2007, стр.141-142.
- ²⁹ "Ако ефекат масе преовлађује, онда зграде делују фигурално, те се обухватајући и сажимајући међупросторе, лица своди на улогу подређеног 'гла'. Да би улица стекла своју праву слику, она сама по себи мора имати 'фигурални карактер'. То се пак постиже обостраном континуалном, повезаном површином која претпоставља извесну одређену густину" (Норберг-Шулц, 2006, стр.123-125.)
- ³⁰ Перовић Милош Р.: *Искусва прошлости*, Завод за планирање развоја града Београда, Београд, 1985., стр.128-130.
- ³¹ Даниловић Христић Наташа, Вукотић Лазар Марта: *Савремена уметност у јавно-политичком урбаном простору*, Архитектура Урбанизам, No.34 (2012), стр.30.
- ³² *ibid.*, стр.30.
- ³³ Osmond Paul: *Quantifying the qualitative: an evaluation of urban ambience*, Proceedings - 6th International Space Syntax Symposium, Istanbul, 2007.
- ³⁴ Nasar Jack L.: *Editor's introduction* (за поглавље Urban scenes), у Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988b., p.259.
- ³⁵ Малдини Слободан, 2007.
- ³⁶ "Бихевиоризам је „јака“ грана психологије која је остварила практичну доминацију у психолошкој теорији. Значење појма бихевиоризам потиче од енглеске речи (енг. – behavior) која значи понашање и њиме се дефинише „свака акција појединца укључујући и оне подложне посматрању, мерљиве психолошке промене, когнитивне (свесне) слике, фантазије и емоције“[...] Зато класичан бихевиоризам у обзир узима само доказе који се могу мерити као реакција на стимулусе и не занимају га идеје и емоционално искуство[...] (Википедија-Бихевиоризам, 2016).
- ³⁷ Еволутивне теорије о преференцама окружења објашњавају естетско понашање из перспективе опстанка, преживљавања. Главни представници ове теорије су Еплтонова (Appleton) теорија прегледности-заклоњености (енг. - Appleton's prospect-refuge theory) и Капланова еволутивна теорија преференци (Olascoaga, 2003, pp.14-20.).
- ³⁸ Canter David: *An intergroup comparison of connotative dimensions in architecture*, Environment and Behavior 1 (1969), p.37.
- ³⁹ Im Seung-Bin: *Visual Preferences in Enclosed Urban Spaces: An Exploration of a Scientific Approach to Environmental Design*, Environment and Behavior, Vol.16, No.2 (1984), pp.237-238.
- ⁴⁰ Fenton Mark D., Reser Joseph P.: *The assessment of landscape quality: an integrative approach*, у Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.111-112.
- ⁴¹ Daniel C. Terry: *Whither scenic beauty? Visual landscape quality assessment in the 21st century*, Landscape and Urban Planning, No.54 (2001), p.268.
- ⁴² Норберг-Шулц, 2006, стр.108.
- ⁴³ Olascoaga Jose Fernando: *Development of a new approach for appraising the aesthetic quality of cities* (doktorska teza), Tech University, Texas, 2003., p.64.
- ⁴⁴ Daniel Terry C., Boster Ron S.: *Measuring Landscape Esthetics: The Scenic Beauty Estimation Method*, USDA Forest Service, Rocky Mountain Range and Experiment Station, U.S. Department of Agriculture, Research Paper RM-167, 1976., p.15.

⁴⁵ *ibid.*, p.19.

⁴⁶ Olascoaga, 2003, p.72.

⁴⁷ *ibid.*, pp.58-59.

⁴⁸ Carney Thomas Francis: *Content Analysis: A Technique for Systematic Inference from Communications*, B.T.Batsford Ltd., London, 1972., p.xv

⁴⁹ Olascoaga, 2003, p.75.

⁵⁰ Stamps Arthur III, Nasar Jack L., Hanyu Kazunori: *Using Pre-construction Validation to Regulate Urban Skyscrapers*, Journal of the American Planning Association, Vol.71, No.1 (winter 2005), p.85.

⁵¹ Стемпис, Назар и Ханиу кажу да је 2005. године, када су писали свој рад, референтна литература обухватала преко 275 експеримената, 41 000 испитаника и 12 000 стимулуса, показујући како протоколи презентовани у овим радовима могу да се примене у стварним планским случајевима. (*ibid.*, p.84.)

⁵² Olascoaga, 2003, p.79.

⁵³ *ibid.*, p.120.

⁵⁴ *ibid.*, p.85.

⁵⁵ Sanoff Henry: *Visual research methods in design*, Van Nostrand Reinhold, New York, 1991.

⁵⁶ Olascoaga, 2003, pp.85-86.

⁵⁷ Grady Clay: *Right Before Your Eyes: Penetrating the Urban Environment*, American Planning Association, Washington, D.C., 1987., p.230.

⁵⁸ Burcher Lise: *Urban Character and Viewscape Assessment*, 41st ISOCaRP Congress, Bilbao, 2005., pp.7-8.

⁵⁹ Olascoaga, 2003, p.89.

⁶⁰ Jacobs Allan: *Looking at Cities*, Harvard University Press, Cambridge, 1985., p.7.

⁶¹ Fatimah Awan: *Creative and Visual Research* (поглавље), у Fatimah Awan: *Young People, Identity and the Media: A Study of Conceptions of Self-identity Among Youth in Southern England* (doktorska teza), Bournemouth University, Dorset, 2008., p.64.

⁶² Pink Sarah: *Visual Research*, у Michael S. Lewis, Bryman Beck Alan, Liao Tim Futing (ed.): *Encyclopedia of Social Science Research Methods*, Sage Research Methods Online, 2010., p.5.

⁶³ Ђокић Радослав: *Знак и симбол*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003., стр.76-77.

⁶⁴ Хегел разликује знак и симбол – он знаку придаје шире, обухватније значење и из њега 'изводи' симбол. Тј. по њему је симбол неки знак, односно врста знака. Знак нема живу, непосредну везу са појавом док је симбол у живом односу са појавом. (Ђокић, 2003, стр.197.)

Слично, и Рот говори о симболима као једној врсти знака. Тачније, он наводи две основне функције знакова - репрезентативну, или сигнификативну функцију, и експресивну функцију. Па даље, према томе, разликује *две главне врсте знакова: симболе*, који имају сигнификативну функцију репрезентовања, и *сигнале*, који имају експресивну функцију. "Симболи су знакови које користимо за означавање ствари, односа, идеја – они су носиоци значења. Сигнали су израз неког унутрашњег стања, [...] интензивне потребе, или су одраз неке релативно трајне карактеристике. Сигнали се не производе намерно и не бирају се као што је то случај са симболима". (Рот Никола: *Знакови и значења – Вербална и невербална комуникација*, Плато, Београд, 2004., стр.14-15.)

Док, Петровић наводи Артура Бентлија (Artur Bentli), који је у низу знакова установио три врсте: прво, сигнал који означава сензорно-перцептивни ниво, друго, ознаку што представља виши еволуциони ниво, и треће, симболизовање као највиши ниво. (Петровић Ђорђе: *Визуелне комуникације*, Савез студената Архитектонског факултета, Београд, 1972., стр.6.)

Знакови су инструменти, средства комуникације и њима се увек преносе информације. Може се рећи да је знак и "стимулус, чулна супстанца чију менталну слику наш дух везује за слику другог стимулуса коју треба да оживи у циљу општења (Гиро Пјер: *Семиологија*, Просвета, Београд, 1983., стр.26.). Или, да је "основна карактеристика знака да стоји уместо нечега и тиме на нешто указује или изазива неку сасвим одређену активност" (Рот, 2004, стр.12.).

Тако, у складу са свим претходно реченим и симболи су средство преношења идеја међу људима који припадају истој култури. Свако друштво развило је систем симбола који одражава својеврсну културну логику, односно преноси информације међу припадницима исте културе на сличан начин, али суптилније него што се то чини конвенционалним језиком. Слично се може рећи и да "симбол добија свој прави смисао и значење када изазива човекове реакције и у њих пројектује одређена значења која су у складу са схватањем средине о том симболу" (Петровић, 1972, стр.5.). Поред специфичних интерпретација везаних за локални културно-историјски оквир, симболи могу бити и универзалне поруке.

⁶⁵ Lang Jon: *Symbolic aesthetics in architecture: toward a research agenda*, у Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., p.12.

⁶⁶ Википедија-Феноменологија, 2015.

⁶⁷ Relph Edward: *Modernity and the Reclamation of Place*, у David Seamon (ed.): *Dwelling, Seeing, and Designing: Toward a Phenomenological Ecology*, State University of New York Press, Albany, 1933., p.34.

⁶⁸ Olascoaga, 2003, p.104.

- ⁶⁹ *ibid.*, pp.106-107.
- ⁷⁰ Bourassa, 1991, p.132.
- ⁷¹ Forsyth Ann, Crewe Katherine: *Research in Environmental Design: Definitions and Limits*, Journal of Architectural and Planning Research, Vol.23, No.2 (2006), p.162.
- ⁷² *ibid.*, p.167.
- ⁷³ *ibid.*, p.161.
- ⁷⁴ Olascoga, 2003, p.111.
- ⁷⁵ Daniel, 2001, p.267.
- ⁷⁶ *ibid.*, p.270.
- ⁷⁷ *ibid.*
- ⁷⁸ *ibid.*, p.277.
- ⁷⁹ Olascoga, 2003, pp.117-122.
- ⁸⁰ Куртовић-Фолић Нађа, Јадрешин-Милић Рената: *Интегративна заштита градитељског наслеђа – генератор одрживог урбаног развоја – II део*, у Нађа Куртовић-Фолић (ед.): Принципи одрживог развоја – проблеми редифинисања и методологија унапређења (едиција Архитектоника, монографија 13), Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004., стр.113-131.; Pallai Katalin: *Heritage in Prague and Budapest: Protection or the Balance Between Protection and Creativity*, 2010.
- ⁸¹ Аутори плана су Ференц Кшаголу (Ferenc Cságoty) и Тамаш Мегукши (Tamas Meggycsi).
- ⁸² У процесу рада издвојиле су се следеће анализе: анализа појединачних објеката, анализа карактера простора као и хронолошки преглед грађевина кроз типичне развојне периоде изградње града (Куртовић-Фолић, Јадрешин-Милић, 2004, стр.127.).
- ⁸³ Прво је извршена детаљна анализа сваке *јединице индивидуалног карактера* која може да се искористи за припрему презентације и на основу чега се даје *историјски и културни опис целог простора*. Затим се врши *други круг*, тј. поновни пролазак кроз резултате истраживања, уз додавање нових информација о грађевинама и квалитету простора око њих. Даље се шири обухват сагледавања па се појединачно анализирају мање целине хомогеног карактера и односи унутар њих. Потом се уочава квалитет и стање појединачних објеката целина различитих природа, као и типичних елемената окружења, па се анализирају сагледљивост изразитих просторних елемената као и тачке одакле се пружају квалитетни погледи на целину (ниво урбаних силуета, погледа). Она се завршава *најважнијим сегмент анализе* – описују се вредности карактера сваке целине и подцелине, дају сугестије за стварање карактера/духа места и интервенисање у таквим просторним обухватима. (*ibid.*, стр.128.)
- ⁸⁴ Norberg-Schulz Christian: *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli International Publications, Inc., New York, 1980.
- ⁸⁵ Norberg-Schulz Christian, 1980, p.11.
- ⁸⁶ *ibid.*, pp. 78-112.
- ⁸⁷ Pogačnik Andrej: *Urban design of Slovenian towns: Protection and Future Development*, disP – The Planning Review, Vol.33, No.130 (1997), pp.30-34.
- ⁸⁸ Ова анализа је финансирана од стране словеначког Министарства за науку и технологију и Министарства за планирање и окружење.
- ⁸⁹ Рад на лицу места, у сваком граду је трајао један-два дана, укључујући интервјуисање локалних планера и архитеката. После тога, било је потребно два-три дана канцеларијског рада за сваки град. Због обима истраживања – визуелно инвентарисање, евалуација и препоруке су морале да се раде симултано. При раду је коришћена комбинација приступа Линча, Рапопорта, Калена, Александра, Еплтона, Арнхајма и др.
- ⁹⁰ Pogačnik, 1997, p.31.
- ⁹¹ *ibid.*, pp.31-34.
- ⁹² Pallai, 2010.
- ⁹³ У времену које је претходило овој анализи, од 1960-их година у Чешкој, постојале су заштићене територије али је тим радио у лимитираној, заштићеној зони, законски независно од остатка урбаног планирања што није обезбеђивало најбољу интеграцију ових делова у целину града и где веома стриктна регулација није остављала места креативности. "Дистрикти су трансформисани у отворени музеј уместо у животан град" (*ibid.*, p.5.).
- ⁹⁴ Резултати овог дела истраживања су презентовани преко *аналитичке мапе целе области*, која приказује доминантне, подређене и карактеристичне елементе урбане матрице града и уочене структурне квалитете.
- ⁹⁵ Уз главни критеријум – *опажање, на детаљној мапи* су дефинисани структурни идентитет града и његови различити, мањи композициони елементи, разграничени као просторне јединице које се диференцирају *опажањем*.
- ⁹⁶ Simpson Fiona: *Tourist Impact in the Historic Centre of Prague: Resident and Visitor Perceptions of the Historic Built Environment*, The Geographical Journal, Vol.165, No.2 (Jul., 1999), pp. 173-183.
- ⁹⁷ Simpson, 1999, pp.175-176.
- ⁹⁸ Они су постављени тако да се измери *опажање становника и посетилаца у историјском језгру Прага*, са главним циљем директне упоредивости резултата. Из одговора становника дошло се до степена до ког су њихови животи под утицајем туризма, док су упитници посетилаца циљали ка испитивању нивоа задовољства посетилаца.

Интервју са туристима је спровођен усмено док је исти упитник послат становницима историјског дела града. Намеравано је да подаци буду коришћени као *интегрални део оцене нивоа капацитета*. (ibid., p.177.)

⁹⁹ ibid., pp.178-179.

¹⁰⁰ Heath Tom, Smith Sandy G., Lim Bill: *Tall Buildings and the Urban Skyline: The Effect of Visual Complexity on Preferences*, Environment and behavior, Vol. 32, No. 4 (2000), pp. 541-556.; Stamps, Nasar, Hanyu, 2005; Nasar Jack.L., Terzano Kathryn: *The desirability of views of the city skyline after dark*, Journal of Environmental Psychology, Vol.30, No.2 (2010), pp. 215-225.; Zacharias Johm: *Preferences for view corridors through the urban environment*, Landscape and Urban Planning, No.43 (1999), pp.217-225.

¹⁰¹ Heath et al, 2000.

¹⁰² Stamps et al, 2005.

¹⁰³ Кораци су: идентификација одрживих дизајнерских смерница за урбане силуете, креирање планских алтернатива (27 синтетичких силуета од којих свака садржи 25 објеката), одабир испитаника, одабир 'начина мерења' одговора, одабир формата одговора, постављање величине узорка, успостављање услова посматрања, и анализирање одговора. (ibid., p.75.)

¹⁰⁴ Nasar, Terzano, 2010.

¹⁰⁵ Zacharias, 1999.

¹⁰⁶ Burcher Lise: *Urban Character and Viewscape Assessment*, 41st ISOCaRP Congress, Bilbao, 2005.

¹⁰⁷ Она је партнерски пројекат између града Кембриџа и Универзитетске истраживачке алијансе (University of Waterloo Community University Research Alliance (CURA)). Циљ CURA-e је деловање у централним зонама градова средње величине и испитивање фактора који доприносе или умањују њихову виталност или стабилност.

¹⁰⁸ Три сегмента методологије:

-*Истраживање поља рада* (енг. – Field Work Investigation), које укључује пет корака који су спроведени као примарно истраживање пре спровођења јавног процеса (оцене заједнице). Циљ је био разумевање окружења Галт Сити Центра и типова призора и урбаних карактеристика на које може да се наиђе у следећем сегменту, а да би се сачували и заштитили од будућих развојних предлога.

-*Језгро оквира процене* (енг. - Core Area Assessment Framework), које представља детаљан опис *оквирног модела* који је коришћен у сортирању фотографија у различите категорије које могу бити коришћене за даље анализе. Овај *оквир или модел за јавну компоненту студије* представља начин за анализирање и категорисање информација. Циљ је био да се користи од стране других општина у категорисању њихових резултата као *употребљив формат за анализу*. Извршена је категоризација погледа/призора и простора у 6 генералних група које свака општина/град може користити, а то су: типологија, дистрикти, значајни јавни простори, значајни погледи, примарне и секундарне осе и оријентирани.

-*Оцена заједнице* (енг. - Community View Assessment), која уоквирује јавни процес који је инициран као примарни извор прикупљања података за овај пројекат, *на бази VEP методе као врсте визуелне анализе* (поменуте у сегменту 2.2.2.). На овај начин су прикупљане пожељне 'јавне' слике пејзажа. За процес који су спроводили волонтери прикупљајући фотографије може да се каже да је *делимично и феноменолошка анализа* јер се пре сажимања свих информација и одговора у јавну слику пејзажа он базира на личном доживљају посматрача/корисника урбаног пејзажа, на идеји појма места, простора који има посебан карактер. (Burcher, 2005, pp.8-10.)

¹⁰⁹ Brierley Newell Patricia: *A Cross-Cultural Examination of Favorite Places*, Environment and Behavior, Vol.29, No.4 (July 1997), pp.495-514.

¹¹⁰ Brierley Newell, 1997, p.508.

¹¹¹ Gobster Paul H.: *Visions of Nature: Conflict and Compatibility in Urban Park Restoration*, Landscape and Urban Planning, No.56 (september 2001), pp.35-51.

¹¹² Gobster, 2001, pp.40-46.

¹¹³ ibid., p.49.

¹¹⁴ Hershberger Robert G.: *A Study of Meaning and Architecture*, in Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, pp.175-94.

¹¹⁵ Методологија селекције групе објеката: прво су формулисани критеријуми (између осталог, припадници испитивачких група треба да су видели или користили већину објеката пре експеримента, и раније коришћење и доживљај изабраних објеката треба да су отприлике изједначени за различите испитивачке групе), затим је селектован релативно велики број објеката који су изгледали да одговарају критеријумима, и фотографисано је више аспеката сваког од њих, па су потом резултирајући слајдови поређани један за другим и по критеријумима са циљем да се редукује број објеката и аспеката на минимум који ће одговарати критеријумима. (Hershberger, 1988, p.177.)

¹¹⁶ Temelová Jana: *Contemporary Buildings in City Promotion: Attributes and Foundation of High-Profile Structures. The case of Prague and Helsinki*, Research and Training Network Urban Europe, No.10 (2004), pp.5-22.

¹¹⁷ Ова анализа је спроведена у оквиру 'Истраживачке и образовне мреже о Урбаној Европи' (енг. - 'The Research and Training Network on Urban Europe') која је основана од стране Европске Уније (2002.-2006.) са циљем да повеже излазне податке скоријих истраживања и/или оних који су у току, у оквиру различитих дисциплина у

уквиру урбане димензије Европе (www.urban-europe.net). Ова мрежа истиче значај емпиријског теренског рада у оквиру европских градова као и стварања интердисциплинарне научне базе. Истраживања и пројекти су најчешће везани за глобалне проблеме и њихов утицај на изграђено окружење као и улоге локалних друштвених политика и управљања. Серије са радовима нуде увид у емпиријска и теоријска истраживања спроведена од стране учесника ове мреже или партнера сарадника у току периода партиципирања на пројекту.

¹¹⁸ Temelova, 2004, pp.12-16.

¹¹⁹ Истраживање је почело од *селекције објеката високог профила*, где је коришћена *анализа садржаја*, али без примене продубљеног интервјуа већ се допуна информација добила директним посматрањем и *визуелном анализом*. Затим следи *утврђивање симболичке вредности ових објеката* вршено је применом *семиотичко/семиолошких анализа*. Затим следи *утврђивање оснивача (покретача, финансијера) објеката високог профила*. Закључак се доноси критичком (делом и естетска) анализом. Сврха рада је да се дође до закључка *коју врсту савремених објеката* користе локалне, централне и регионалне власти у спољњем маркетингу Прага и Хелсинкија, и *ко учествује у актуелном финансирању и развоју* ове врсте објеката.

¹²⁰ Galindo Paz, Hidalgo Carmen: *Aesthetic preferences and the attribution of meaning: Environmental categorization processes in the evaluation of urban scenes*, International Journal of Psychology, Vol.40, No.1 (2005), pp.19-26.

¹²¹ Просторни обухват ове анализе није лако категорисати јер се односи на урбане сцене и места, а они обухватају више нивоа - природни пејзаж, физичку структуру, урбане силуете, друштвено/културни простор али је на крају све то ипак подведено под урбану форму.

¹²² Yang Wei, Kang Jian: *Soundscape and Sound Preferences in Urban Squares: A Case Study in Sheffield*, Journal of Urban Design, Vol. 10. No. 1(2005), pp. 61–80.

¹²³ Raimbault Manon, le Dubois Danie: *Urban soundscapes: Experiences and knowledge*, Cities, Vol. 22, No. 5 (2005), pp.339–350.

¹²⁴ Ово истраживање је део докторске тезе, финансиране од стране француског националног центра за научно истраживање (CNRS), француског региона Re'gion des Pays de la Loire и рађен у Институту CERMA (Laboratory CERMA). Писање овог рада је подржано од стране Лабораторије (института) за транспорт и окружење (Inrets-Lte).

¹²⁵ Raimbault, le Dubois, 2005, p.343.

¹²⁶ Temelova Janá, Novák Jakub: *Daily street life in the inner city of Prague under transformation: the visual experience of socio-spatial differentiation and temporal rhythms*, Visual Studies, Vol.26, No.3 (2011), pp.213-228.

¹²⁷ Обимно истраживање је претходило комбинацији визуелне документације и директног структурног посматрања, који су се показали као вредан и убедљив инструмент у истраживању јавног простора. Увид у свакодневни живот суседства је вршен комбинацијом визуелне и емпиријске методе на једној страни и наглашавањем дневног 24-часовног ритма локалитета на другој.

¹²⁸ Temelova, Novák, 2011, p.228.

¹²⁹ Im, 1984.

¹³⁰ Преферентне вредности се израчунавају или за сваку индивидуу која учествује у истраживању или за сваки приказани слајд. Поређење вредновања директно, на лицу месту, и посматрањем фотографија показује високу корелацију и статистички је значајно. Користећи овај метод, Им је препознао да *на визуелне преференце могу утицати физичке варијабле*, укључујући текстуру, боју, и облик/форму просторних компонената, као и односе између различитих просторних димензија. (ibid., pp.239-40.)

¹³¹ ibid., pp.259-60.

¹³² ibid., p.260.

¹³³ Лукић Ивана: *Могућности и ограничења ортогоналне урбане матрице Новог Београда са аспекта визуелних ефеката*, Наука+пракса, No.13 (2010б), стр.57-60.

¹³⁴ Лукић, 2010б, стр.58.

¹³⁵ Лукић, 2007, стр.90-105.

¹³⁶ Ђорђевић-Цигановић Јованка, Михаљевић Вера: *Поглед на Београд са висине* (приређен текст о 'Студији високих објеката у Београду'), ИНФО, No.33 (2011), стр.8-47.

¹³⁷ Ђорђевић-Цигановић, Михаљевић, 2011, стр.44.

¹³⁸ Усвојена је следећа подела високих објеката: објекти до 26 m, објекти од 26 до 50 m, од 50 до 100 m – умерено високи објекти и од 100 до 150 m – изузетно високи објекти.

¹³⁹ Ђорђевић-Цигановић, Михаљевић, 2011, стр.30.

¹⁴⁰ ibid., стр.16.

¹⁴¹ ibid., стр.15-16.

¹⁴² ibid., стр.38.

¹⁴³ ibid., стр.42-44.

¹⁴⁴ ibid., стр.44-45.

¹⁴⁵ Политика: *Куле срушиле студију високих објеката*, 2014.

¹⁴⁶ Милошевић Предраг В., Ђеримовић Љ. Велимир: *Еко-град Београд – континуитет системских огрешења о одрживост*, Изградња, No.1-2 (2010), стр.47-70.

¹⁴⁷ Милошевић, Ђеримовић, 2010, стр.60.

- ¹⁴⁸ *ibid.*, стр.50.
- ¹⁴⁹ *ibid.*, стр.53.
- ¹⁵⁰ *ibid.*, стр.55.
- ¹⁵¹ *ibid.*, стр.64.
- ¹⁵² Anastasijević Nebojša, Vratuša Vesna: *Minijturni gradski parkovi i njihova funkcionalnost*, u Proceedings - 8th Symposium on Flora of Southeastern Serbia and Neighbouring Regions, Niš, 20-24 jun 2005., стр.161-165.
- ¹⁵³ Анастасијевић, Вратуша, 2005, стр.162.
- ¹⁵⁴ *ibid.*, стр.162.
- ¹⁵⁵ *ibid.*, стр.164.
- ¹⁵⁶ Тилингер Александра, Лалић Иван: *Студија београдског приобаља – прва фаза* (приређен текст), Магазин ИНФО, No.18 (2007), стр.3-25.
- ¹⁵⁷ Тилингер, Лалић, 2007, стр.4.
- ¹⁵⁸ *ibid.*, стр.15.
- ¹⁵⁹ *ibid.*, стр.22.
- ¹⁶⁰ ЈП Урбанистички завод Београда: *Програм за урбанистички план система зелених површина Београда - Пројекат „Зелена регулатива Београда“ IV фаза*, Београд, 2009а.
- ¹⁶¹ Живковић Јелена, Радосављевић Урош, Бобић Александар, Ђукановић Зоран, Лаловић Ксенија, Јевтић Мирослава: *Истраживање потенцијала за унапређење и ревитализацију отворених јавних простора на примеру подручја Сремске улице у Београду*, Зборник радова - Научно стручни скуп: Реконструкција и ревитализација града, Друштво урбаниста Београда, Београд, 2006., стр. 435-444.
- ¹⁶² Стручне анкете иницирају различита размишљања о простору, пружају различита решења, откривају нове потенцијале простора и нуде различите сценарије и варијанте урбанистичких решења за појединачне локације у граду.
- ¹⁶³ Живковић ет ал, 2006, стр.445.
- ¹⁶⁴ *ibid.*, стр. 436-441.
- ¹⁶⁵ *ibid.*, стр. 444-445.
- ¹⁶⁶ Специфично поље интересовања пројекта ПАПС је истраживање могућих облика реализације уметничког обликовања јавних градских простора и интеграције уметничких форми у живот града.
- ¹⁶⁷ Миловановић Марија, Ђокић Јасмина: *Просторно-програмска провера подручја Аде Хује* (приређен текст), Магазин ИНФО, No.16 (2006), стр.3-19.
- ¹⁶⁸ Просторни обухват подручја Аде Хује (Дунавског амфитеатра) је дуж десне обале Дунава (приобални потез од Марине Дорћол до краја рукавца Аде хује, односно од обале Дунава до Дунавске и Вишњићке улице).
- ¹⁶⁹ Миловановић, Ђокић, 2006, стр.9.
- ¹⁷⁰ ЈП Урбанистички завод Београда: *Програм за израду урбанистичког плана за подручје Аде Хује*, Београд, 2007.
- ¹⁷¹ ЈП Урбанистички завод Београда, 2007, стр.62-65.
- ¹⁷² Богдановић Ружица, Гајић Ранка, Златановић Весна: *Стручно критичка анализа досадашњих урбанистичких решења за подручје Савског амфитеатра*, Друштво урбаниста Београда, Београд, 2007.
- ¹⁷³ Богдановић ет ал, 2007, стр.37-38.
- ¹⁷⁴ ЈП Урбанистички завод Београда: *Студија јавних простора Београда за потребе урбанистичког планирања – 1. фаза – Анализа јавних простора Старог града*, Београд, 2009б.
- ¹⁷⁵ ЈП Урбанистички завод Београда, 2009б, стр.4.
- ¹⁷⁶ *ibid.*, стр.17-18.
- ¹⁷⁷ ЈП Урбанистички завод Београда: *Сигурнији јавни простори – Студија о безбедности јавних градских простора у Београду*, Мисија ОЕБС у Србији, Одељење за демократизацију Demsec пројекат, Београд, 2008.
- ¹⁷⁸ ЈП Урбанистички завод Београда, 2008, стр.29.
- ¹⁷⁹ *ibid.*, стр.19.
- ¹⁸⁰ *ibid.*, стр.33.
- ¹⁸¹ *ibid.*, стр. 22-27.
- ¹⁸² *ibid.*, стр. 30-32.
- ¹⁸³ *ibid.*, стр.17.
- ¹⁸⁴ Службени гласник РС, бр.36/09, 88/10: *Закон о заштити од буке у животној средини*; Регионална привредна комора: *Примена директива ЕУ у области заштите од буке*, 2012.; Теленор: *Армонијополис – Звучна слика Београда*, 2013.
- ¹⁸⁵ На конференцији о буци која се у Београду одржала крајем 2012. године, у оквиру Пројекта "Примена директиве заштите од буке 2002/49/ЕЦ" представници Владе су рекли да би требало да буде расписан тендер за израду мапа буке за Београд, Крагујевац, Нови Сад и Ниш за које се планира да буду завршене до 2015. године (Регионална привредна комора, 2012.).
- ¹⁸⁶ Званична презентација града Новог Сада: *Нови Сад први у Србији добио стратешку мапу буке*, 2013.
- ¹⁸⁷ Теленор, 2013.

¹⁸⁸ ЈП Урбанистички завод Београда: *Уређење и опрема јавних простора старог града -Студија јавних простора Београда за потребе урбанистичког планирања – 1. фаза – Анализа јавних простора Старог града*, Београд, 2009в.

Глава III: РЕГУЛАТИВА У ОБЛИКОВАЊУ УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА. НАПОМЕНЕ:

1 Лазаревић-Бајец Нада, Маруна Марија: Стратешки урбани дизајн и културна разноликост, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009., стр.112-116.

² Madanipour Ali: *Design of urban space: an inquiry into a socio-spatial process*, Wiley, 1996.

³ Madanipour, 1996, p.159.

⁴ Boyer Christine M.: *The Return of Aesthetics to City Planning*, Society, Vol.25, No.4 (1988), pp.49-56.

⁵ Димитријевић Марковић Светлана: *Урбани дизајн, његова улога и значај у чувању и креирању амбијенталних целина*, Наслеђе, No.13 (2012), стр.211.

⁶ Лукић Ивана: *Визуелни аспект регулисања урбане ситуете*, Наука+пракса, No.13 (2010а), стр.62.

⁷ Lukić Ivana: *Influence of planning and civil initiative, as form of public intervention, on gentrification*, SPATIUM International Review, No.25 (2011c), p.58. - Центрификација "може почети спонтано а да се касније укључе град и надлежни у њему, или нека виша инстанца, а може почети планирано а онда се развијати спонтано"

⁸ Ова врста планирања се може категорисати као институционализовани приступ моделу стратешког урбаног планирања (ibid., p.59.).

⁹ ibid., p.65.

¹⁰ Punter John: *Regulation and Control*, u Knox Paul, Ozolins Peter (ed.): *Design Professionals and the Built Environment – An Introduction*, John Wiley & Sons, Ltd., Chichester, UK., 2000., p.296.

¹¹ Punter, 2000.

¹² Punter John: *Design Guidelines in American Cities: A Review of Design Policies and Guidance in Five West Coast Cities*, Liverpool University Press, Liverpool, 1999., p.6.

¹³ Punter, 1999.

¹⁴ Delafons John: *Aesthetic Control: A Report on Methods Used in the USA to Control the Design of Buildings*, IURD Monograph Series (Monograph 41), Institute of Urban and Regional Development, UC Berkeley, 1990., p.17.

¹⁵ Punter, 2000.

¹⁶ National Capital Planning Commission of Washington: *Height Master Plan For Washington, DC - Overview*, 2013b., p.299.

¹⁷ Лукић, 2010а, стр.64.

¹⁸ Lukić Ivana: *Relation between creativity and planned regulation in the process of shaping urban skyline*, LIMES: Borderland studies, Vol.4, No.2 (2011b), p. 145.

¹⁹ Тошковић Добривоје: *Урбани дизајн – урбанистичка техника и естетика*, Урбанистички завод Републике Српске, Бањалука, 2000., стр.217.

²⁰ Lukić, 2011b, pp.135-138.

²¹ National Capital Planning Commission of Washington, 2013b.

²² National Capital Planning Commission of Washington: *Height Master Plan For Washington, DC - Case Study Research*, 2013а, p.3.

²³ ibid., p.24.

²⁴ Kostof Spiro: *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*, A Bulfinch Press Book: Little, Brawn And Company, Boston, 1991., p.315.

²⁵ Zacharias John: *Preferences for view corridors through the urban environment*, Landscape and Urban Planning, No.43 (1999), p.218.

²⁶ Burcher Lise: *Urban Character and Viewscape Assessment*, 41st ISOCaRP Congress, Bilbao, 2005., pp.3-4.

²⁷ National Capital Planning Commission of Washington, 2013а, p.10.

²⁸ Zacharias, 1999, p.218.

²⁹ National Capital Planning Commission of Washington, 2013а, p.10.

³⁰ ibid., p.4.

³¹ Punter John: *A History of Aesthetic Control: Part I, 1909-1953: The Control of the External Appearance of Development in England and Wales*, Town Planning Review 57, No.4 (October 1986), p.351.

³² Singer David B. : *Can We Legislate Beauty?*, J.F.Davidson Associates, Riverside, 1972., p.6.

³³ Delafons John: *Aesthetic Control: A Report on Methods Used in the USA to Control the Design of Buildings*, IURD Monograph Series (Monograph 41), Institute of Urban and Regional Development, UC Berkeley, 1990., p.7.

³⁴ ibid., p. 33.

³⁵ Madanipour, 1996, p.179.

³⁶ Delafons, 1990, p.7.

³⁷ Case Scheer Brenda: *The debate on design review*, u Carmona Matthew, Tiesdell Steve (ed.): *Urban Design Reader*, Architectural Press, Oxford, Burlington, 2007., p. 349.

³⁸ ibid.

³⁹ Punter, 2000, p.301.

⁴⁰ Учвршћивање постојећег карактера, учвршћивање постојећих карактеристика уличног пејзажа, наглашеност улаза (у објекте, дворишта) са улице, коришћење простора између објеката и тротоара за обезбеђивање безбедности, приватности и интеракције (стамбени пројекти), максимизирање могућности отвореног простора на локацији (стамбени пројекти), минимизирање паркинга и утицаја аутомобила на пешаке и придодате некретнине, обесхрабривање паркирања на уличном фронту.

⁴¹ Обезбеђивање осетљивог прелаза ка оближњим мање-интензивним зонама.

⁴² Допуњавање постојећег позитивног карактера, одговор на оближње историјске структуре, коришћење људске (хумане) размере, коришћење трајних, атрактивних и добро израђених завршних материјала.

⁴³ Обезбеђивање погодног, атрактивног и заштићеног пешачког прилаза, избегавање празних зидова, минимализација визуелних и физичких упада паркинг места на пешачке површине, разматрање личне безбедности.

⁴⁴ Учвршћивање постојећег пејзажног карактера суседства, уређење са циљем искоришћавања посебних услова места.

⁴⁵ Madanipour, 1996, pp.174-176.

⁴⁶ Различити термини појма 'бриф' - кратко упутство за планирање (енг. – planning brief), кратко упутство за развој (енг. – development brief), принципи развоја (енг. – principles of development), планске смернице (енг. – planning guidance), плански оквир (енг. – planning framework) итд., све са кратким упутством за дизајн.

⁴⁷ Madanipour, 1996, pp.174-176.

⁴⁸ ibid., p.179.

⁴⁹ Stamps Arthur Earl: *Psychology and the aesthetics of the built environment*, Kluwer Academic Publishers, Norwell, 2000., p.94.

⁵⁰ Stamps, 2000, p.273.

⁵¹ ibid., p.58.

⁵² Stamps, 2000, p.272.

⁵³ По њему се магнитуда естетских ефеката може мерити у смислу стандардног средњег диференцијала $d = \frac{\mu_{pre} - \mu_{post}}{\sigma}$ при чему коначне вредности d значе штетно ($d < -0.2$), безначајно ($|d| < 0.2$) или корисно ($d > +0.2$)

(ibid, pp.279-280.). У склопу овог протокола, прво се дефинише контролна група селектовањем случајног узорка постојећих објеката унутар циљане зоне (постојеће сцене), затим се ствара симулација предложеног пројекта (сцене које илуструју регулацију), па се спроводи експеримент о преференцама и онда се естетски ефекат мери као стандардни средњи диференцијал између контролне групе и групе предложеног пројекта што поуздано показује да ли су регулаторни ефекти приметни или безначајни (Stamps, 2000, p.168.).

⁵⁴ Лаици су често из енвајронменталних интересних група, везаних за заштиту животне средине или група наклоњених благотетима/пријатностима града, затим и политичари,...

⁵⁵ Case Scheer, 2007, pp.346-347.

⁵⁶ Madanipour, 1996, p.161.

⁵⁷ Stamps, 2000, p.3.

⁵⁸ Punter, 2000, p.302.

⁵⁹ Madanipour, 1996, p.99.

⁶⁰ Punter, 1990, p.2.

⁶¹ Stamps, 2000, p.5.

⁶² ibid.

⁶³ Dimitrovska Andrews Kaliopa, Mihelič Breda, Stanič Ivan: *The post-socialist urban restructuring of Ljubljana: Strengthening identity*, u Stanilov Kiril (ed.) *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*, Springer, Dordrecht, 2007. pp. 427-445.

⁶⁴ Dimitrovska Andrews et al, 2007, pp.440-441.

⁶⁵ Dimitrovska Andrews Kaliopa: *City urban design in a free market economy: The case of Ljubljana*, Slovenia, Spatium, No.8 (2002), p.33.

⁶⁶ Dimitrovska et al, 2007.

⁶⁷ Методологија је развијена у Институту за урбано планирање Републике Словеније од стране Калиопе Димитровске Ендрјуз

⁶⁸ Dimitrovska et al, 2007, p.431.

⁶⁹ ibid, p.432.

⁷⁰ ibid, p.434.

⁷¹ Dimitrovska Andrews, 2002.

⁷² ibid., p.36.

⁷³ IPR Praha: *Strategic plan for Prague - Update 2008*.

⁷⁴ IPR Praha, 2008, p.70.

- ⁷⁵ *ibid.*, pp.85-90.
- ⁷⁶ *ibid.*, p.106.
- ⁷⁷ *ibid.*, p.140.
- ⁷⁸ IPR Prague: *Prague Institute of Planning and Development / basic information*, 2015., p.7.
- ⁷⁹ UNESCO: *Report on the state of conservation of the historic centre of Prague* (C 616), 2014, pp.10-14.
- ⁸⁰ IPR Prague, 2015, p.8.
- ⁸¹ *ibid.*, p.9.
- ⁸² UNESCO: *Report of the Unesco-Icomos reactive monitoring mission to the Historic Centre of Prague*, 2008., p.9.
- ⁸³ *ibid.*, p.23.
- ⁸⁴ IPR Praha, 2008, pp.15-21.
- ⁸⁵ Prague: *Study of High-rise buildings* (atelier CASUA), 2007.
- ⁸⁶ UNESCO, 2008, pp.17-19.
- ⁸⁷ Vorel Ivan, Bukáček Roman, Matějka Petr, Culek Martin, Sklenička Petr: *A Method for assessing the visual impact on landscape character of proposed construction, activities or changes in land use*, Centrum pro krajinu, s.r.o., Prague, 2006.
- ⁸⁸ Vorel et al., 2006, pp.9-10.
- ⁸⁹ *ibid.*, pp.13-21.
- ⁹⁰ Rehan Reeman Mohammed: *The phonic identity of the city urban soundscape for sustainable spaces*, HBRC Journal (2015), article in press, p.3.
- ⁹¹ *ibid.*
- ⁹² Payne R. Sarah, Davies J. Williams, Adams D. Mags: *Research into the Practical and Policy Applications of Soundscape Concepts and Techniques in Urban Areas* (NANR 200), Local Environment Protection, Department for Environment, Food and Rural Affairs (Defra), London, 2009.,p.75.
- ⁹³ У сврху акустичког маскирања успешно се користе нпр. природни звуци које је потребно укључити у што већој мери. Звук воде се сматра једним од најважнијих природних звукова у отвореним урбаним просторима. Звук воденог слапа нпр. у зеленим урбаним зонама може довољно замаскирати непријатну буку саобраћаја.
- ⁹⁴ Kang Jian: *On the diversity of urban waterscape*, Societe Francaise d'Acoustique, Acoustics 2012, Nantes, France, hal-00811058 (Apr, 2012), p.3534.
- ⁹⁵ Истраживање је наручено од стране Одељења за окружење, исхрану и сеоске послове (Department for Environment, Food and Rural Affairs (Defra)), Развојне управе Шкотске извршне власти (Devolved Administrations of the Scottish Executive), Велшке скупштине (Welsh Assembly Government) и Одељења за окружење Северне Ирске (Department for Environment in Northern Ireland (Payne et al., 2009, p.7.).
- ⁹⁶ Payne et al, 2009.
- ⁹⁷ Payne et al, 2009, p.4.
- ⁹⁸ Такве квалитативне анализе могу бити базиране на субјективним рангирајућим скалама које се темеље на доказима који цене начин људског доживљаја звучног пејзажа. По њима, у ту сврху нпр. верзија једне од *метода* може да се састоји од следећих *техника*: организовања шетње у сврху ослушкивања окружења и анкетања по том питању ('звучна' шетња – енг.- soundwalk), прављења листе типова звучног пејзажа у односу на коју се класификује посматрани звучни пејзаж, и давања смерница за идентификовање елемената звучног пејзажа високог квалитета. Овај последњи сегмент, везан за високи квалитет је најтежи јер зависи од тога да ли онај ко га спроводи има неко искуство или обуку. Ту је јако битно познавати кључне активности које корисници обављају у урбаном простору како би се успоставила релација адекватности звучног пејзажа и најчешће активности. Оваква врста *квалитативне анализе* треба да је и разложно једноставна и значајна. Добро је да укључује локалне ауторитете – људе из праксе, нудећи заједнички оквир који дозвољава флексибилност, за нпр. идентификовање елемената звучног пејзажа од локалног значаја.
- ⁹⁹ Payne et al, 2009, pp.82-83.
- ¹⁰⁰ Brooks Bennett M., Schulte-Fortkamp Brigitte, Voigt Kay S., Case Alex U.: *Exploring Our Sonic Environment Through Soundscape Research & Theory*, Acoustics Today, Vol.10, No.1 (winter 2014), pp.30-40.
- ¹⁰¹ Brooks et al, 2014, p.33.
- ¹⁰² 'Звучне' шетње су намењене за ослушкивање звукова и омогућавају истраживачима да прикупе и анализирају акустичке и опажајне податке. Током њих истраживачи звучног пејзажа посматрају и мере опажајне одговоре учесника у односу на акустичке, *визуелне*, *естетске*, географске, социјалне и културне модалитете. Намера је учење о значењу звукова *и/или* буке у односу на локалне експерте, са поштовањем њихових животних ситуација. (*ibid.*, p.35.)
- ¹⁰³ Genuit Klaus, Fiebig Andre: *The measurement of soundscapes – Is it standardizable?*, Proceedings - 'Inter noise 2014', Novembre 16-19, Melbourne, Australia, 2014., p.1.
- ¹⁰⁴ Brown A. Lex: *A Review of Progress in Soundscapes and an Approach to Soundscape Planning*, International Journal of Acoustics and Vibration, Vol. 17, No. 2 (2012), p.74.
- ¹⁰⁵ Brooks et al., 2014, p.38.
- ¹⁰⁶ Brown, 2012, p.74.

¹⁰⁷ Европска комисија: *Окружење – бука*, 2015.; EUR-Lex: *Directive 2002/49/EC of the European Parliament and of the Council*, 2002.

¹⁰⁸ Coensel De Bert, Bockstael Annelies, Dekoninck Luc, Botteldooren Dick, Schulte-Fortkamp Brigitte, Kang Jian, Nilsson E. Mats: *The soundscape approach for early stage urban planning: A case study*, Conference 'Inter noise 2010', June 13-16, Lisbon, Portugal.

Аутори који су презентовали и анализирали овај пример су из Белгије, Шведске, Немачке и Енглеске (један од њих је и већ поменути Циан Кенг из Шефилда). Они су, иначе, били укључени у читав процес као консултатнтни акустике локалним планерима у планским одлукама.

¹⁰⁹ Coensel et al, 2010, pp.3-4.

¹¹⁰ *Фаза 1* - Прво је рађена *анализа стања постојећег звучног пејзажа – мерењем звука* (квантитативна анализа) и кроз *уитник* који се спроводи са становницима истраживане области (директни интервју са селектованом групом), тј. анализа је уграђена у почетак прве фазе планирања. Њу врше експерти звучног пејзажа. Затим се, већином са визуелне тачке гледишта, расправља се о *неколико планских сценарија* са различитим композицијама објеката. Оне су потом разрађене од стране градских архитеката. Извршена је координација између планских сценарија и њихова акустичка оцена (експерти звучног пејзажа). Затим се врши избор међу планским сценаријима и ради извештај о избору сценарија – он садржи све информације о мерењима, истраживању, мапама буке и сметњи у форми већ поменутих СВОТ анализа, фокусирајући се на акустичке аспекте планских сценарија. Ова фаза завршава доношењем коначне одлуке о избору најбољег сценарија – доносе је ауторитети из области планирања на основу извештаја експерата.

¹¹¹ *Фаза 2 - Одабрани сценарио* од стране градског већа се даље *разрађује детаљно* од стране архитеката, у блиској сарадњи са експертима звучног пејзажа. Детаљна симулација и акустички тестови су неки од алата који се могу користити у овој фази (експерти звучног пејзажа). Затим следи акустички дизајн планског предлога (експерти звучног пејзажа). Коначно, дат је детаљан савет (предлог) како да се креира задовољавајући звучни пејзаж (архитекте+експерти).

¹¹² Мере: акцентовање постојећих *позитивних звукова*; охрабривање активности које генеришу *јединствене звуке или звучне репере*, рефлектујући природне, друштвене или елементе културе (нпр. *звук воде* из фонтана), имплементирање *зеленила* у добро уређеним просторима које може да побољша осећај природе у окружењу, да промени ниво расподеле звучног притиска али и да привлачи птице, коришћење (камуфлираних) гласноговорника или *звучних уметничких инсталација (звучних острва)* који могу да репродукују одговарајуће, еколошки вредне звуке окружења (нпр. као што је певање птица у парку), као и акцентовање *карактеристичних особина окружења* дизајном звучног пејзажа. (Coensel et al, 2010, pp.4-9.)

¹¹³ Brown, 2012.

¹¹⁴ *ibid.*, pp.78-79.

¹¹⁵ *ibid.*, p.79.

¹¹⁶ Rehan, 2015.

¹¹⁷ *ibid.*, pp.6-7.

¹¹⁸ Службени лист града Београда, бр.11/16: *Генерални урбанистички план Београда*, стр.94.

¹¹⁹ Службени лист града Београда бр.11/16, стр.21.

¹²⁰ *ibid.*, стр.22.

¹²¹ *ibid.*

¹²² Службени лист града Београда, бр.20/16: *План генералне регулације грађевинског подручја седишта јединице локалне самоуправе – град Београд (целине I-XIX)*, стр.14.

¹²³ Службени лист града Београда бр.11/16, стр.22.

¹²⁴ Калабић Наталија: *Унапређење процеса архитектонско-урбанистичког планирања, пројектовања и грађења као могућег модела развоја градова, насеља и региона Србије по угледу на савремена светска искуства и трендове развоја у градитељству*, у Нађа Куртовић-Фолић (ед.): *Принципи одрживог развоја – проблеми редифинисања и методологија унапређења* (едиција Архитектоника, монографија 13), Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004., стр.21.

¹²⁵ *ibid.*

¹²⁶ *ibid.*

¹²⁷ Build magazin: *GUP Beograda i Prostorni plan Republike Srbije – intervju sa Miodragom Vujoševićem* (Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije (IAUS)), Build No.5, mart 2008.

¹²⁸ Lukić, 2011c, p.60.

¹²⁹ Build magazin, 2008.

¹³⁰ Урбанистички завод Београда: *Генерални урбанистички план*

¹³¹ Урбанистички завод Београда: *Планови генералне регулације*

¹³² Урбанистички завод Београда: *Планови детаљне регулације*

¹³³ *Стратегија развоја града Београда – Циљеви, концепција и стратешки приоритети одрживог развоја*,

Дирекција за урбанизам и Плаго центар, Београд, 2011.

¹³⁴ Стратегија развоја града Београда - Циљеви, концепција и стратешки приоритети одрживог развоја, 2011,стр.8.

- ¹³⁵ *ibid.*, стр.6.
- ¹³⁶ *ibid.*, стр.22-23.
- ¹³⁷ *ibid.*, стр.59.
- ¹³⁸ *ibid.*, стр.69-70.
- ¹³⁹ *ibid.*, стр.74.
- ¹⁴⁰ *ibid.*, стр.76.
- ¹⁴¹ *ibid.*, стр.78.
- ¹⁴² Службени лист града Београда, бр.27/03: *Генерални план Београда 2021*
- ¹⁴³ Службени лист града Београда бр.27/03, стр.19.
- ¹⁴⁴ *ibid.*, стр.20.
- ¹⁴⁵ *ibid.*, стр.21.
- ¹⁴⁶ *ibid.*, стр.20-21.
- ¹⁴⁷ *ibid.*, стр.21.
- ¹⁴⁸ *ibid.*
- ¹⁴⁹ *ibid.*, стр.143.
- ¹⁵⁰ *ibid.*, стр.148-151.
- ¹⁵¹ *ibid.*, стр.223.
- ¹⁵² *ibid.*
- ¹⁵³ *ibid.*, стр.252.
- ¹⁵⁴ *ibid.*, стр.248.
- ¹⁵⁵ *ibid.*
- ¹⁵⁶ *ibid.*, стр.208.
- ¹⁵⁷ *Build magazin*, 2008.
- ¹⁵⁸ *ibid.*
- ¹⁵⁹ Службени лист града Београда бр.11/16
- ¹⁶⁰ *ibid.*, стр.19.
- ¹⁶¹ Политика: *Куле срушиле студију високих објеката*, 2014.
- ¹⁶² *ibid.*
- ¹⁶³ Службени лист града Београда бр.11/16, стр.87.
- ¹⁶⁴ *ibid.*, стр.87-88.
- ¹⁶⁵ Ђорђевић-Цигановић Јованка, Михаљевић Вера: *Поглед на Београд са висине* (приређен текст о 'Студији високих објеката у Београду'), ИНФО, No.33 (2011), стр.31.
- ¹⁶⁶ *ibid.*, стр.85.
- ¹⁶⁷ *ibid.*, стр.93-94.
- ¹⁶⁸ Службени лист града Београда бр.20/16
- ¹⁶⁹ Службени гласник РС, бр. 72/2009, 81/2009 - испр., 64/2010 – одлука УС, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - одлука УС, 50/2013 - одлука УС, 98/2013 - одлука УС, 132/2014 и 145/2014: *Закон о планирању и изградњи*
- ¹⁷⁰ Званична презентација града Београда: *Усвојен Генерални урбанистички план и План генералне регулације*, 2016.
- ¹⁷¹ Службени лист града Београда бр.20/16, стр. 37-39.
- ¹⁷² *ibid.*, стр.342.
- ¹⁷³ Службени лист града Београда бр.67/13: *План генералне регулације мреже пијаца на простору генералног плана Београда*
- ¹⁷⁴ Службени лист града Београда бр.67/13, стр.13.
- ¹⁷⁵ *ibid.*, стр.23-32.
- ¹⁷⁶ *ibid.*, стр. 28.
- ¹⁷⁷ Службени лист града Београда, бр. 3/05: *План детаљне регулације блокова 132 и 133 између улица: Владе Зечевића (Ивана Ђаје), Његошеве, Максима Горког, 14.децембра (Цара Николаја) и Мекензијево – општина Врачар*
- ¹⁷⁸ План детаљне регулације блокова 132 и 133..., 2005, стр.4-15.
- ¹⁷⁹ *ibid.*, стр.16.
- ¹⁸⁰ Лука Београд: *City on water*, 2010.
- ¹⁸¹ *Build magazin*, 2008.
- ¹⁸² Ристић Снежана: *Београд са обалама – интервју са Јаном Гелом*, Архитектура и урбанизам, No.26 (2009), стр.9.
- ¹⁸³ ПроМонеу: *Интервју: Ивана Веселиновић (председник) – Славни архитекта Либескинд пројектује "Град на води" у Београду*, 2009.
- ¹⁸⁴ *ibid.*
- ¹⁸⁵ Политика: *Либескинд раздрмао учмалу архитектонску мисао*, 2009.
- ¹⁸⁶ Кварт магазин: Миа Давид: *Лука Београд*, 2010.

- ¹⁸⁷ Лука Београд: City on water, 2010.
- ¹⁸⁸ *ibid.*
- ¹⁸⁹ Веобuild портал: Данијел Либескинд у Београду, 2009.
- ¹⁹⁰ Кварт магазин, 2010.
- ¹⁹¹ Службени гласник РС, бр. 72/2009...
- ¹⁹² Службени гласник РС, бр.71/94: Закон о културним добрима
- ¹⁹³ *Нацрт закона о заштити и унапређивању зелених површина*, <http://aarhuscentarijis.rs/pub/kfm/download/Nacrt-zakona-o-zastiti-i-unapredjivanju-zelenih-povrsina.pdf>
- ¹⁹⁴ Службени гласник РС, бр.36/09, 88/10: Закон о заштити од буке у животној средини
- ¹⁹⁵ Цодан Милица, Мартиновић Драгољуб, Јовановић Лариса: *Нови индикатор одрживог развоја – визуелна загађеност у Републици Србији (појмовно одређење, правна регулатива и могућа решења)*, *Ecologica*, No.58 (2010), стр.123-129.
- ¹⁹⁶ Цодан ет ал, 2010, стр.123.
- ¹⁹⁷ *ibid.*
- ¹⁹⁸ *ibid.*, стр.128.
- ¹⁹⁹ *ibid.*
- ²⁰⁰ Службени гласник РС, бр.31/10, 69/10, 16/11: *Правилник о садржини, начину и поступку израде планских докумената*
- ²⁰¹ Службени гласник РС, бр. 32/87, 3/88, 25/1/88, 11/89, 13/90, 15/91, 23/92, 9/93, 25/93, 29/93, 31/93, 4/94, 5/94, 2/95, 6/99, 11/2005, 29/05, 24/06: *Одлука о општем уређењу града*

Глава IV: РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА. НАПОМЕНЕ:

- ¹ Lang Jon: *Symbolic aesthetics in architecture: toward a research agenda*, у Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., p.22.
- ² Pink Sarah: *Visual Research*, у Michael S. Lewis, Bryman Beck Alan, Liao Tim Futing (ed.): *Encyclopedia of Social Science Research Methods*, Sage Research Methods Online, 2010., p.5.
- ³ Fatimah Awan: *Creative and Visual Research* (poglavlje), у Fatimah Awan: *Young People, Identity and the Media: A Study of Conceptions of Self-identity Among Youth in Southern England* (doktorska teza), Bournemouth University, Dorset, 2008., p.64.
- ⁴ Build magazin: *GUP Beograda i Prostorni plan Republike Srbije – intervju sa Miodragom Vujoševićem* (Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije (IAUS)), Build No.5, mart 2008.
- ⁵ Hirt Sonia: *Whatever happened to the (post)socialist city?*, *Cities* No.32 (2013), p.S35.

ЗАКЉУЧЦИ. НАПОМЕНЕ:

- ¹ Madanipour Ali: *Design of urban space: an inquiry into a socio-spatial process*, Wiley, 1996., pp.164-165.
- ² Lukić Ivana: *Relation between creativity and planned regulation in the process of shaping urban skyline*, *LIMES: Borderland studies*, Vol.4, No.2 (2011b), p.148.
- ³ Марковић Слободан: *Опашање добре форме*, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2007., стр.159.

БИБЛИОГРАФИЈА

Примарна литература

-Anastasijević Nebojša, Vratuša Vesna: *Minijturni gradski parkovi i njihova funkcionalnost*, u Proceedings - 8th Symposium on Flora of Southeastern Serbia and Neighbouring Regions, Niš, 20-24 jun 2005., стр.161-165.

-Bassett Keith: *Walking as an Aesthetic Practice and a Critical Tool: Some Psychogeographic Experiments*, Journal of Geography in Higher Education, Vol.28, No.3 (2004), pp.397-410.

-Berleant Arnold: *Aesthetic perception in environmental design*, u Nasar Jack L. (ed.): Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.84-97.

-Berleant Arnold: *Cultivating an Urban Aesthetics*, u Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): The Aesthetics of Human Environment, Broadview Press, Toronto, 2007., pp.79-91.

-Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): *The Aesthetics of Human Environment*, Broadview Press, Toronto, 2007.

-Благојевић Љиљана, Ђоровић Драгана: *Климатске промене и естетика савремене архитектуре*, у Ђокић Владан, Лазовић Зоран (ед.): Утицај климатских промена на планирање и пројектовање, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд, 2011., стр. 19-33.

-Богдановић Ружица, Гајић Ранка, Златановић Весна: *Стручно критичка анализа досадашњих урбанистичких решења за подручје Савског амфитеатра*, Друштво урбаниста Београда, Београд, 2007.

-Bourassa Steven C.: *The Aesthetics of Landscape*, Belhaven Press, London, 1991.

-Boyer Christine M.: *The Return of Aesthetics to City Planning*, Society, Vol.25, No.4 (1988), pp.49-56.

-Brierley Newell Patricia: *A Cross-Cultural Examination of Favorite Places*, Environment and Behavior, Vol.29, No.4 (July 1997), pp.495-514.

-Brooks Bennett M., Schulte-Fortkamp Brigitte, Voigt Kay S., Case Alex U.: *Exploring Our Sonic Environment Through Soundscape Research & Theory*, Acoustics Today, Vol.10, No.1 (winter 2014), pp.30-40.

-Brown A. Lex: *A Review of Progress in Soundscapes and an Approach to Soundscape Planning*, International Journal of Acoustics and Vibration, Vol. 17, No. 2 (2012), pp. 73-81.

-Burchard John Ely: *The Urban Aesthetic*, Annals of the American Academy of Political and Social Science Vol. 314 (1957), pp.112-122.

-Burcher Lise: *Urban Character and Viewscape Assessment*, 41st ISoCaRP Congress, Bilbao, 2005.,

www.isocarp.net/Data/case_studies/643.pdf

-von Bonsdorff Pauline: *Urban Richness and the Art of Building*, u Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): *The Aesthetics of Human Environment*, Broadview Press, Toronto, 2007., pp.66-78.

-Vorel Ivan, Bukáček Roman, Matějka Petr, Culek Martin, Sklenička Petr: *A Method for assessing the visual impact on landscape character of proposed construction, activities or changes in land use*, Centrum pro krajinu, s.r.o., Prague, 2006.

-Vujović Sreten, Petrović Mina: *Belgrade's postsocialist urban evolution: reflections by the actors in the development process*, u Stanilov Kiril (ed.) *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*, Springer, Dordrecht, 2007. pp. 361-383.

-Vujošević Miodrag: *The search for the new development planning/policy mode: problems of expertise in the transition period*, SPATIUM, No.10 (2004), pp. 12-18.

-Galindo Paz, Hidalgo Carmen: *Aesthetic preferences and the attribution of meaning: Environmental categorization processes in the evaluation of urban scenes*, *International Journal of Psychology*, Vol.40, No.1 (2005), pp.19-26.

-Genuit Klaus, Fiebig Andre: *The measurement of soundscapes – Is it standardizable?*, Proceedings - 'Inter noise 2014', Novembre 16-19, Melbourne, Australia, 2014.,
http://www.acoustics.asn.au/conference_proceedings/INTERNOISE2014/papers/p516.pdf

-Gobster Paul H.: *Visions of Nature: Conflict and Compatibility in Urban Park Restoration*, *Landscape and Urban Planning*, No.56 (september 2001), pp.35-51.

-Goldman Alan H.: *Aesthetic Value*, Westview Press, Boulder, CO., 1995.

-Groat Linda N.: *Contextual compatibility in architecture: an issue of personal taste*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.228-253.

-Daniel Terry C., Boster Ron S.: *Measuring Landscape Esthetics: The Scenic Beauty Estimation Method*, USDA Forest Service, Rocky Mountain Range and Experiment Station, U.S. Department of Agriculture, Research Paper RM-167, 1976.

-Daniel C. Terry: *Whither scenic beauty? Visual landscape quality assessment in the 21st century*, *Landscape and Urban Planning*, No.54 (2001), pp.267-281.

-Delafons John: *Aesthetic Control: A Report on Methods Used in the USA to Control the Design of Buildings*, IURD Monograph Series (Monograph 41), Institute of Urban and Regional Development, UC Berkeley, 1990.

-Dimitrovska Andrews Kaliopa: *City urban design in a free market economy: The case of Ljubljana*, *Slovenia, Spatium*, No.8 (2002), pp.31-36.

-Dimitrovska Andrews Kaliopa, Mihelič Breda, Stanič Ivan: *The post-socialist urban restructuring of Ljubljana: Strengthening identity*, u Stanilov Kiril (ed.) *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*, Springer, Dordrecht, 2007. pp. 427-445.

-Ђорђевић-Цигановић Јованка, Михаљевић Вера: *Поглед на Београд са висине* (приређен текст о 'Студији високих објеката у Београду'), Магазин ИНФО, No.33 (2011), стр.8-47., <http://www.urbel.com/documents/2011/info%2033.pdf>

-Живковић Јелена, Радосављевић Урош, Бобић Александар, Ђукановић Зоран, Лаловић Ксенија, Јевтић Мирослава: *Истраживање потенцијала за унапређење и ревитализацију отворених јавних простора на примеру подручја Сремске улице у Београду*, Зборник радова - Научно стручни скуп: Реконструкција и ревитализација града, Друштво урбаниста Београда, Београд, 2006., стр. 435-444.

-Zacharias Johm: *Preferences for view corridors through the urban environment*, *Landscape and Urban Planning*, No.43 (1999), pp.217-225.

-Im Seung-Bin: *Visual Preferences in Enclosed Urban Spaces: An Exploration of a Scientific Approach to Environmental Design*, *Environment and Behavior*, Vol.16, No.2 (1984), pp.235-262.

-Yang Wei, Kang Jian: *Soundscape and Sound Preferences in Urban Squares: A Case Study in Sheffield*, *Journal of Urban Design*, Vol. 10. No. 1(2005), pp. 61–80.

-Jokilehto Jukka: *Reflection on historic urban landscapes as a tool for conservation*, u Noel Tournoux Marie (ed.): *Managing Historic Cities - World Heritage papers*, UNESCO World Heritage Centre, Paris, 2010, pp. 53-63.

-Kang Jian: *On the diversity of urban waterscape*, *Societe Francaise d'Acoustique, Acoustics 2012*, Nantes, France, hal-00811058 (Apr, 2012), pp. 3533-3538.

-Carlson Allen: *On Aesthetically Appreciating Human Environments*, u Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): *The Aesthetics of Human Environment*, Broadview Press, Toronto, 2007., pp.47-63.

-Case Scheer Brenda: *The debate on design review*, u Carmona Matthew, Tiesdell Steve (ed.): *Urban Design Reader*, Architectural Press, Oxford, Burlington, 2007., pp. 344-351.

-Xiangzhan Cheng: *Urban Image and Urban Aesthetics – Urban Aesthetics in Cross-Cultural Perspective*, *Journal of Faculty of Letters Cilt*, Vol.25, No.2 (2008), pp.59-71.

-Coensel De Bert, Bockstael Annelies, Dekoninck Luc, Botteldooren Dick, Schulte-Fortkamp Brigitte, Kang Jian, Nilsson E. Mats: *The soundscape approach for early stage urban planning: A case study*, Conference 'Inter noise 2010', June 13-16, Lisbon, Portugal, http://users.ugent.be/~bdcoense/content/data/pdf/conference/29_DecoenselIN10.pdf

-Куртовић-Фолић Нађа, Јадрешин-Милић Рената: *Интегративна заштита градитељског наслеђа – генератор одрживог урбаног развоја – II део*, у Нађа Куртовић-Фолић (ед.): *Принципи одрживог развоја – проблеми редефинисања и методологија унапређења* (едиција

Архитектоника, монографија 13), Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004., стр.113-131.

-Lang Jon: *Symbolic aesthetics in architecture: toward a research agenda*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.11-26.

-Линч Кевин: *Слика једног града*, Грађевинска књига, Београд, 1974.

-Lynch Kevin: *Reconsidering the Image of the City*, u Banerjee Tridib, Southworth Michael (ed.): *City sense and city design – Writings and Projects of Kevin Lynch*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1996., pp. 247-258.

-Lozano Eduardo E.: *Visual needs in urban environments and physical planning*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.395-421.

-Лукић Ивана: *Истраживање утицаја типова урбаних матрица планских градова 20. века на визуелне ефекте градског амбијента* (магистарски рад), Архитектонски факултет, Београд, 2007.

-Лукић Ивана: *Визуелни аспект регулација урбане силуете*, Наука+пракса, No.13 (2010a), стр.61-64.

-Лукић Ивана: *Можљивости и ограничења ортогоналне урбане матрице Новог Београда са аспекта визуелних ефеката*, Наука+пракса, No.13 (2010b), стр.57-60.

-Lukić Ivana: *Relation between creativity and planned regulation in the process of shaping urban skyline*, LIMES: Borderland studies, Vol.4, No.2 (2011b), pp. 131-149.

-Лукић Ивана, Парезанин Владимир, Ковач Владимир: *Естетски доживљај урбаних силуета*, у Зборник радова - 9. међународни научно-стручни скуп 'Савремена теорија и пракса у градитељству', Бања Лука, 11-12. април 2013., Завод за изградњу а.д. Бања Лука, Бања Лука, 2013, стр. 161-172.

-Macaulay David: *Walking the City*, u Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): *The Aesthetics of Human Environment*, Broadview Press, Toronto, 2007., pp.100-115.

-Madanipour Ali: *Design of urban space: an inquiry into a socio-spatial process*, Wiley, 1996.

-Mako Vladimir: *Aesthetics and Urban Transformations*, u Proceedings, 5th International Scientific Conference "Architecture, Civil Engineering – Modernity", Varna Free University, Faculty of Architecture, Varna, 2011, pp. 22-25.

-Марковић Слободан: *Опашање добре форме*, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2007.

-Memluk Murat Z.: *Urban Landscape Design*, u Dr Murat Ozyavuz (ed.): *Landscape Planning*, In Tech, Shanghai, 2012., pp.277-298.

<http://cdn.intechopen.com/pdfs-wm/37564.pdf>

-Миловановић Марија, Ђокић Јасмина: *Просторно-програмска провера подручја Аде Хује* (приређен текст), Магазин ИНФО, No.16 (2006), стр.3-19.,
<http://www.urbel.com/documents/info%20br16-tema%20broja.pdf>

-Милошевић Предраг В., Теримовић Љ. Велимир: *Еко-град Београд – континуитет системских одређења о одрживост*, Изградња, No.1-2 (2010), стр.47-70.

-Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988a.

-Nasar Jack L.: *Editor's introduction* (za poglavlje *Urban scenes*), u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988b., pp.257-259.

-Nasar Jack L.: *Perception and evaluation of residential street scenes*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988c., pp.275-289.

-Nasar Jack L.: *Visual preferences in urban street scenes: a cross-cultural comparison between Japan and the United States*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988d., pp.260-274.

-Nasar Jack L.: *The Evaluative Image of the City*, *Journal of the American Planning Association*, Vol.56, No.1 (March 1990), pp.41-53.

-Nasar Jack.L., Terzano Kathryn: *The desirability of views of the city skyline after dark*, *Journal of Environmental Psychology*, Vol.30, No.2 (2010), pp. 215-225.

-Norberg-Schulz Christian: *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli International Publications, Inc., New York, 1980.

-Nohl Werner: *Open space in cities: in search of a new aesthetic*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.74-83.

-Olascoaga Jose Fernando: *Development of a new approach for appraising the aesthetic quality of cities* (doktorska teza), Tech University, Texas, 2003.,
<http://sunzi.lib.hku.hk/ER/detail/hkul/2920796>

-Osmond Paul: *Quantifying the qualitative: an evaluation of urban ambience*, *Proceedings - 6th International Space Syntax Symposium, İstanbul, 2007.*,
www.spacesyntaxistanbul.itu.edu.tr/papers/shortpapers/134%20-%20Osmond.pdf

-Pallai Katalin: *Heritage in Prague and Budapest: Protection or the Balance Between Protection and Creativity*, 2010.
http://www.pallai.hu/wp-content/uploads/2010/11/urban_protection_eng.pdf

- Payne R. Sarah, Davies J. Williams, Adams D. Mags: *Research into the Practical and Policy Applications of Soundscape Concepts and Techniques in Urban Areas* (NANR 200), Local Environment Protection, Department for Environment, Food and Rural Affairs, London, 2009., www.randd.defra.gov.uk/Document.aspx?Document...
- Pogačnik Andrej: *Urban design of Slovenian towns: Protection and Future Development*, disP – The Planning Review, Vol.33, No.130 (1997), pp.30-34.
- Porteous Douglas J.: *Urban Environmental Aesthetics*, u Sadler Barry, Carlson Allen (ed.): *Environmental Aesthetics – Essays in Interpretation*, University of Victoria, Victoria, BC., 1982.
- Porteous Douglas J.: *Environmental aesthetics – Ideas, politics and planning*, Routledge, Great Britain, 1996.
- Punter John: *A History of Aesthetic Control: Part I, 1909-1953: The Control of the External Appearance of Development in England and Wales*, Town Planning Review 57, No.4 (October 1986), pp.351-380.
- Punter John: *Design Guidelines in American Cities: A Review of Design Policies and Guidance in Five West Coast Cities*, Liverpool University Press, Liverpool, 1999.
- Punter John: *Regulation and Control*, u Knox Paul, Ozolins Peter (ed.): *Design Professionals and the Built Environment – An Introduction*, John Wiley & Sons, Ltd., Chichester, UK., 2000., pp.295-306.
- Raimbault Manon, le Dubois Danic: *Urban soundscapes: Experiences and knowledge*, Cities, Vol. 22, No. 5 (2005), pp.339–350.
- Rachel de Sousa Vianna: *Art Education and Urban Aesthetics*, Leonardo, Vol. 35, No. 3 (2002), pp. 255–261.
- Rantalla Veikko: *Environmental Experience – Beyond Aesthetic Subjectivism and Objectivism*, Lancaster University, Department of Philosophy, Lancaster, 1999., <http://www.lancs.ac.uk/users/philosophy/awaymave/onlineresources/rantalla.pdf>
- Rehan Reeman Mohammed: *The phonic identity of the city urban soundscape for sustainable spaces*, HBRC Journal (2015), article in press, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1687404815000048>
- Sepänmaa Yrjö: *Multi-sensoriness and the City*, u Berleant Arnold, Carlson Allen (ed.): *The Aesthetics of Human Environment*, Broadview Press, Toronto, 2007., pp.92-99.
- Simpson Fiona: *Tourist Impact in the Historic Centre of Prague: Resident and Visitor Perceptions of the Historic Built Environment*, The Geographical Journal, Vol.165, No.2 (Jul., 1999), pp. 173-183.
- Stamps Arthur Earl: *Psychology and the aesthetics of the built environment*, Kluwer Academic Publishers, Norwell, 2000.

-Stamps Arthur III, Nasar Jack L., Hanyu Kazunori: *Using Pre-construction Validation to Regulate Urban Skylines*, Journal of the American Planning Association, Vol.71, No.1 (winter 2005), pp.73-91.

-Talbot Janet F.: *Planing concerns relating to urban nature settings: the role of size and other physical features*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.290-299.

-Temelová Jana: *Contemporary Buildings in City Promotion: Attributes and Foundation of High-Profile Structures. The case of Prague and Helsinki*, Research and Training Network Urban Europe, No.10 (2004), pp.5-22.
https://web.natur.cuni.cz/ksgrrsek/novyurrlab/user/documents/jajinek/Jana/Temelova_RTN.pdf

-Temelova Janá, Novák Jakub: *Daily street life in the inner city of Prague under transformation: the visual experience of socio-spatial differentiation and temporal rhythms*, Visual Studies, Vol.26, No.3 (2011), pp.213-228.

-Тилингер Александра, Лалић Иван: *Студија београдског приобаља – прва фаза* (приређен текст), Магазин ИНФО, No.18 (2007), стр.3-25.,
<http://www.urbel.com/documents/info18-tema%20broja1.pdf>

-Тошковић Добривоје: *Урбани дизајн – урбанистичка техника и естетика*, Урбанистички завод Републике Српске, Бањалука, 2000.

-Turner Michael: *The Perception of Urban Space as Landscape: From Site to Space and Scap*, u Offenhäuser Dieter, Zimmerli Walther Ch., Albert Marie-Theres: *World heritage and Cultural Diversity*, German Commission for UNESCO, Germany, 2010., pp. 203-212.

-Thwaites Kevin, Porta Sergio, Romice Ombretta, Greaves Mark (ed.): *Urban sustainability through environmental design: approaches to time-people-place responsive urban spaces*, Taylor & Francis, New York, 2007.

-Fenton Mark D., Reser Joseph P.: *The assessment of landscape quality: an integrative approach*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.108-119.

-Heath Tom F.: *Behavioral and perceptual aspects of the aesthetics of urban environment*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.6-10.

-Heath Tom, Smith Sandy G., Lim Bill: *Tall Buildings and the Urban Skyline: The Effect of Visual Complexity on Preferences*, Environment and behavior, Vol. 32, No. 4 (2000), pp. 541-556.

-Hershberger Robert G.: *A Study of Meaning and Architecture*, in Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, pp.175-94.

-Цодан Милица, Мартиновић Драгољуб, Јовановић Лариса: *Нови индикатор одрживог развоја – визуелна загађеност у Републици Србији (појмовно одређење, правна регулатива и могућа решења)*, *Ecologica*, No.58 (2010), стр.123-129.

Секундарна литература

-Abedi Mahdich, Mofidi Majid, Behzadfar Mostafa: *Investigation role of sensory stimulus in perception of urban spaces*, *International Journal of Academic Research*, Vol.3, No.2 (2011), pp. 201-205.

-Arnheim Rudolph: *Art and visual perception*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969.

-Бадовинац Петар: *Прилози за методологију научног рада у урбанизму* (скрипта), Архитектонски факултет, Београд, 2000.

-Beardsley Monroe: *Aesthetics*, Hackett, Indianapolis, 1981.

-Beriye Daniel E.: *The Psychology of Aesthetic Behavior*, Penn State Papers in Art Education, No.5 (1968),

-Boyer Christine M.: *The City of Collective Memory: its Historical Imagery and Architectural Entertainments*, The MIT Press, Cambridge, 1994.

-Wunderlich Filipa Matos: *Walking and Rhythmicity: Sensing Urban Space*, *Journal of Urban Design*, Vol.13. No.1 (2008), pp.125–139.

-Gardner Sebastian: *Aesthetics*, u Bunnin Nicholas and Tsui-James E.P. (ed.): *The Blackwell Companion to Philosophy*, Blackwell, Oxford, 1996., pp.229-256.

-Grady Clay: *Right Before Your Eyes: Penetrating the Urban Environment*, American Planning Association, Washington, D.C., 1987.

-Greenbie B. Barrie: *The landscape of social symbols*, u Nasar Jack L. (ed.): *Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.64-73.

-Гиро Пјер: *Семнологија*, Просвета, Београд, 1983.

-Даниловић Христић Наташа, Вукотић Лазар Марта: *Савремена уметност у јавно-политичком урбаном простору*, *Архитектура Урбанизам*, No.34 (2012), стр.28-41.

-Димитријевић Марковић Светлана: *Урбани дизајн, његова улога и значај у чувању и креирању амбијенталних целина*, *Наслеђе*, No.13 (2012), стр.209-218.

-Dewey John: *Art as Experience*, Minton, Valch, 1934.

-Ђокић Радослав: *Знак и симбол*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.

-Ђукић Александра, Ступар Александра: *Јавни простор улице – одрживи развој и унапређење идентитета*, у Нађа Куртовић-Фолић (ед.): Принципи одрживог развоја – проблеми редефинисања и методологија унапређења (едиција Архитектоника, монографија 13), Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004., стр.47-58.

-Jacobs Allan: *Looking at Cities*, Harvard University Press, Cambridge, 1985.

-Калабић Наталија: *Унапређење процеса архитектонско-урбанистичког планирања, пројектовања и грађења као могућег модела развоја градова, насеља и региона Србије по угледу на савремена светска искуства и трендове развоја у градитељству*, у Нађа Куртовић-Фолић (ед.): Принципи одрживог развоја – проблеми редефинисања и методологија унапређења (едиција Архитектоника, монографија 13), Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004., стр.1-34.

-Canter David: *An intergroup comparison of connotative dimensions in architecture*, Environment and Behavior 1 (1969), pp.37-48.

-Kaplan Stephen, Kaplan Rachel: *Cognition and environment: Coping in an uncertain world*, Praeger, New York, 1982.

-Kaplan Stephen: *Perception and landscape: conceptions and misconceptions*, у Nasar Jack L. (ed.): Environmental Aesthetics: Theory, Research and Application, Cambridge University Press, Cambridge, 1988., pp.45-55.

-Carney Thomas Francis: *Content Analysis: A Technique for Systematic Inference from Communications*, B.T.Batsford Ltd., London, 1972.

-Korolija Fontana Giusti Gordana: *Mapping the Experience of the Walker - a Spatio - Dynamic Method of Designing a Responsive Environment for the 21st Century Pedestrian Culture*, The 6th International Conference on Walking in the 21st Century - "Everyday Walking Culture", September 22-23 2005, Zurich, Switzerland,
www.kar.kent.ac.uk/9643/1/Zurich_2005_Mapping_the_Experience.pdf

-Kostof Spiro: *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*, A Bulfinch Press Book: Little, Brawn And Company, Boston, 1991.

-Kostreš Milica, Maraš Igor, Atanacković-Jeličić Jelena: *Re-viewing cityscapes*, Facta universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering, Vol.5, No.1 (2007), pp. 77-85.

-Куртовић-Фолић Нађа: *Историјски јавни простори и њихова судбина у стратегији одрживог развоја градова*, у Куртовић-Фолић Нађа (ед.): Унапређење стратегије обнове и коришћења јавних простора у просторном и урбанистичком планирању и пројектовању (тематски зборник радова), Департман за архитектуру и урбанизам, Факултет техничких наука, Нови Сад, 2011., стр. 3-32.

-Лазаревић-Бајец Нада, Маруна Марија: *Стратешки урбани дизајн и културна разноликост*, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009.

-Lefebvre Henri: *The Production of Space*, Basil Blackwell, Oxford, 1991.

- Lukić Ivana, Nenadović Đorđe, Kovač Vladimir: *Innovation in Contemporary Urban Visual Communication*, u Conference Proceedings - International conference: Innovation as a Function of Engineering Development, Faculty of Civil Engineering and Architecture, Niš, 2011a, pp.193-198.
- Lukić Ivana: *Influence of planning and civil initiative, as form of public intervention, on gentrification*, SPATIUM International Review, No.25 (2011c), pp. 55-66.
- Мако Владимир: *Естетика – Архитектура, седам тематских расправа*, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Орион Арт, Београд, 2005.
- Montgomery John: *Making a City: Urbanity, Vitality and Urban Design*, Journal of Urban Design, Vol. 3, No. 1 (1998), pp.93-116.
- Норберг-Шулц Кристијан: *Егзистенција, простор и архитектура*, Грађевинска књига, Београд, 2006.
- Огњеновић Предраг: *Психологија опажања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.
- Pennartz Paul J., Elsinga Marja G.: *Adults, Adolescents and Architects: Differences in Perception of the Urban Environment*, Environment and Behavior 22, No.5 (September 1999), pp.675-714.
- Pink Sarah: *Visual Research*, u Michael S. Lewis, Bryman Beck Alan, Liao Tim Futing (ed.): Encyclopedia of Social Science Research Methods, Sage Research Methods Online, 2010., <http://srmo.sagepub.com/view/the-sage-encyclopedia-of-social-science-research-methods/n1080.xml?rskey=nfsCfU>
- Перовић Милош Р.: *Искусства прошлости*, Завод за планирање развоја града Београда, Београд, 1985.
- Петровић Ђорђе: *Визуелне комуникације*, Савез студената Архитектонског факултета, Београд, 1972.
- Relph Edward: *Modernity and the Reclamation of Place*, u David Seamon (ed.): *Dwelling, Seeing, and Designing: Toward a Phenomenological Ecology*, State University of New York Press, Albany, 1933.
- Ристић Снежана: *Београд са обалама – интервју са Јаном Гелом*, Архитектура и урбанизам, No.26 (2009), стр.7-11.
- Рогина Крешимир: *Архитектонски фокус Крешимира Рогине*, Меандармедиа, Загреб, 2011.
- Рот Никола: *Знакови и значења – Вербална и невербална комуникација*, Плато, Београд, 2004.
- Sanoff Henry: *Visual research methods in design*, Van Nostrand Reinhold, New York, 1991.

-Santayana George: *The Sense of Beauty – Being the Outlines of Aesthetic Theory*, The MIT Press, Cambridge, MA., 1988.

-Sibley Frank : *Aesthetic Concepts*, The Philosophical Review, Vol.68, No.4 (1959), pp.421–450.

-Singer David B. : *Can We Legislate Beauty?*, J.F.Davidson Associates, Riverside, 1972.

-Smith Peter F.: *The Syntax of Cities*, Hutchinson & Co Ltd., London, 1977.

-Fatimah Awan: *Creative and Visual Research* (poglavlje), u Fatimah Awan: *Young People, Identity and the Media: A Study of Conceptions of Self-identity Among Youth in Southern England* (doktorska teza), Bournemouth University, Dorset, 2008.,

<http://www.artlab.org.uk/fatimah-awan-05.pdf>

<http://www.artlab.org.uk/fatimah-awan-phd.htm>

-Forsyth Ann, Crewe Katherine: *Research in Environmental Design: Definitions and Limits*, Journal of Architectural and Planning Research, Vol.23, No.2 (2006), pp.160-175.

-Hirt Sonia: *Whatever happened to the (post)socialist city?*, Cities No.32 (2013), pp.S29–S38.

-Hou Diyun: *Urban Waterfront Landscape Planning* (Master's Thesis for European Spatial Planning and Regional Development), Blekinge Institute of Technology, Karlskrona, 2009.,

<http://www.bth.se/fou/cuppsats.nsf/all/91062afbbcafe4b6c1257664006bccd1?OpenDocument>

Извори

-Beobuild portal: *Данијел Либескинд у Београду*, 06.03.2009.

<http://beobuild.rs/daniel-libeskind-in-belgrade-p2167.html>

(преузето 22.07.2014.)

-Build magazin: *GUP Beograda i Prostorni plan Republike Srbije – intervju sa Miodragom Vujoševićem* (Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije (IAUS)), Build No.5, mart 2008.

<http://www.buildmagazin.com/index2.aspx?fld=tekstovi&ime=bm0512.htm>

(преузето 20.01.2016.)

-Википедија – *Бихевиоризам*, 05.02.2014.

<http://sr.wikipedia.org/wiki/Бихевиоризам>

(преузето 18.07.2014.)

- Wikipedia: *Creativity*, 15.11.2010.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Creativity>

(преузето 05.01.2011.)

-Wikipedia: *Cultural landscape*, 12.02. 2016.

http://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_landscape

(преузето 20.02.2016.)

-Wikipedia – *Landscape*, 10.10.2014.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Landscape>

(преузето 13.10.2014.)

-Википедија – *Феноменологија*, 22.04.2014.

<http://sr.wikipedia.org/wiki/Fenomenologija>

(преузето 19.05.2014.)

-Европска комисија: *Окружење – бука*, 22.04.2015.

<http://ec.europa.eu/environment/noise/directive.htm>

(преузето 15.05.2015.)

-EUR-Lex: *Directive 2002/49/EC of the European Parliament and of the Council*, 22.06. 2002.

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002L0049&from=EN>

(преузето 15.05.2015.)

-Званична презентација града Београда: *Усвојен Генерални урбанистички план и План генералне регулације*, 07.3.2016.

<http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1741878>

(преузето 15.3.2016.)

-Званична презентација града Новог Сада: *Нови Сад први у Србији добио стратешку мапу буке*, 27.11.2013.

<http://www.novisad.rs/lat/novi-sad-prvi-u-srbiji-dobio-stratesku-mapu-buke>

(преузето 08.10.2014.)

-IPR Prague: *Prague Institute of Planning and Development / basic information*, 2015.

http://www.iprpraha.cz/uploads/assets/dokumenty/obecne/brozura_ipr_eng.pdf

-IPR Praha: *Strategic plan for Prague - Update 2008*.

http://www.iprpraha.cz/uploads/assets/SP_komplet_angl_final.pdf

-ЈП Урбанистички завод Београда: *Програм за израду урбанистичког плана за подручје Аде Хује*, Београд, 2007.

-ЈП Урбанистички завод Београда: *Програм за урбанистички план система зелених површина Београда - Пројекат „Зелена регулатива Београда“ IV фаза*, Београд, 2009а.

-ЈП Урбанистички завод Београда: *Сигурнији јавни простори – Студија о безбедности јавних градских простора у Београду*, Мисија OEBS у Србији, Одељење за демократизацију Demsec пројекат, Београд, 2008.

http://www.urbel.com/documents/bezbrdnost_web.pdf

-ЈП Урбанистички завод Београда: *Студија јавних простора Београда за потребе урбанистичког планирања – 1. фаза – Анализа јавних простора Старог града*, Београд, 2009б.

http://www.urbel.com/documents/javni_prostori_studija.pdf

-ЈП Урбанистички завод Београда: *Уређење и опрема јавних простора старог града - Студија јавних простора Београда за потребе урбанистичког планирања – 1. фаза – Анализа јавних простора Старог града*, Београд, 2009в.

http://www.urbel.com/documents/javni_prostori_oprema.pdf

-Council of Europe: *The European Landscape Convention*, 20. 10. 2000.
www.coe.int/t/e/Cultural_Co-operation/Environment/Landscape
(преузето 14.06.2014.)

-Кварт магазин: Миа Давид: *Лука Београд*, 2010.

-Land 8: Calderon Camilo - *What is the Urban Landscape?*, 16.02.2009
<http://land8.com/group/apula/forum/topics/what-is-the-urban-landscape>
(преузето 14.06.2014.)

-Лука Београд: *City on water*, 2010.
<http://www.lukabeograd.com/en/city-on-wather/master-plan.html>
(преузето 05.04.2016.)

-Малдини Слободан: *Речник архитектонског пројектовања е-ј*, 07.12.2007.
<http://maldinis.blogspot.rs/2007/12/recnik-arhitektonskog-projektovanja-e-j.html>
(преузето 04.04.2014.)

-National Capital Planning Commission of Washington: *Height Master Plan For Washington, DC - Case Study Research*, 2.12.2013. (2013a)
https://www.ncpc.gov/heightstudy/docs/Case_Study_Research.pdf
(преузето 15.09.2015.)

-National Capital Planning Commission of Washington: *Height Master Plan For Washington, DC - Overview*, 2013b.
www.ncpc.gov/heightstudy/overview.html
(преузето 12.11.2015.)

-*Нацрт закона о заштити и унапређивању зелених површина*,
<http://aarhuscentarjis.rs/pub/kfm/download/Nacrt-zakona-o-zastiti-i-unapredjivanju-zelenih-povrsina.pdf>
(преузето 08.10.2015.)

-Политика: *Либекинд раздрмао учмалу архитектонску мисао*, 03.03.2009.
<http://www.politika.rs/sr/clanak/77567/Beograd/Libeskind-razdrmao-ucmalu-arhitektonsku-misao>
(преузето 05.04.2016.)

-Политика: *Куле срушиле студију високих објеката*, 03.05.2014.
<http://www.politika.rs/scc/clanak/291776/Kule-srusile-studiju-visokih-objekata>
(преузето 16.04.2016.)

-Prague: *Study of High-rise buildings* (atelier CASUA), 2007.
http://casua.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=314:vykove-stavby-praha&catid=5:urbanismus&Itemid=51&lang=en
(преузето 20.06.2015.)

-ProMoney (економски часопис): *Интервју: Ивана Веселиновић (председник) – Славни архитекта Либескинд пројектује "Град на води" у Београду*, 2009.

<https://www.yumpu.com/en/document/view/49822287/slavni-arhitekta-libeskind-projektuje-grad-na-vodi-u-promoney>

(преузето 10.02.2016.)

-Регионална привредна комора: *Примена директива ЕУ у области заштите од буке*, 07.12.2012.

<http://www.rpkp.co.rs/index.php/aktuelnosti-komore/38-2012-decembar/271-07.12.2012>

(преузето 28.03.2014.)

-Службени гласник РС, бр.36/09, 88/10: *Закон о заштити од буке у животној средини*

-Службени гласник РС, бр.71/94: *Закон о културним добрима*

-Службени гласник РС, бр. 72/2009, 81/2009 - испр., 64/2010 – одлука УС, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - одлука УС, 50/2013 - одлука УС, 98/2013 - одлука УС, 132/2014 и 145/2014: *Закон о планирању и изградњи*

- Службени гласник РС, бр. 32/87, 3/88, 25/1/88, 11/89, 13/90, 15/91, 23/92, 9/93, 25/93, 29/93, 31/93, 4/94, 5/94, 2/95, 6/99, 11/2005, 29/05, 24/06: *Одлука о општем уређењу града*

-Службени гласник РС, бр.31/10, 69/10, 16/11: *Правилник о садржини, начину и поступку израде планских докумената*,

-Службени лист града Београда, бр.27/03: *Генерални план Београда 2021*,

-Службени лист града Београда, бр.11/16: *Генерални урбанистички план Београда*,

-Службени лист града Београда, бр.20/16: *План генералне регулације грађевинског подручја седишта јединице локалне самоуправе – град Београд (целине I-XIX)*

-Службени лист града Београда, бр.67/13: *План генералне регулације мреже пијача на простору генералног плана Београда*,

-Службени лист града Београда, бр. 3/05: *План детаљне регулације блокова 132 и 133 између улица: Владе Зечевића (Ивана Ђаје), Његошеве, Максима Горког, 14.децембра (Цара Николаја) и Мекензијеве – општина Врачар*,

-*Стратегија развоја града Београда – Циљеви, концепција и стратешки приоритети одрживог развоја*, Дирекција за урбанизам и Плаго центар, Београд, 2011.

-Теленор: *Армонијополис – Звучна слика Београда*, мај 2013.

<http://www.telenor.rs/sr/O-Telenoru/Korporativna-odgovornost/Telenor-fondacija/Kultura-i-umetnost/Armoniapolis-Zvucna-slika-Beograda>

(преузето 28.05.2015.)

-UNESCO: *Report of the Unesco-Icomos reactive monitoring mission to the Historic Centre of Prague*, February-March 2008.

<http://whc.unesco.org/en/documents/10054>

(преузето 13.04.2015.)

-UNESCO: *Report on the state of conservation of the historic centre of Prague* (C 616), February 2014.

<http://whc.unesco.org/en/list/616/documents/>

(преузето 05.05.2015.)

-Урбанистички завод Београда: *Генерални урбанистички план*

http://www.urbel.com/default.aspx?ID=uzb_GeneralniPlanovi&LN=SRL

(преузето 21.08.2015.)

-Урбанистички завод Београда: *Планови генералне регулације*

http://www.urbel.com/default.aspx?ID=uzb_Gen_reg&LN=SRL

(преузето 21.08.2015.)

-Урбанистички завод Београда: *Планови детаљне регулације*

http://www.urbel.com/default.aspx?ID=uzb_DetaljniPlan&LN=SRL

(преузето 21.08.2015.)

-Sheffield Agglomeration: *Noise Action Plan*, Environmental Noise (England), Regulations 20062, as amended, March 2010.

<http://archive.defra.gov.uk/environment/quality/noise/environment/documents/actionplan/noiseaction-agglom-sheffield.pdf>

-Sheffield City Council: *Sheffield City Centre Master Plan*, 2013.

[https://www.sheffield.gov.uk/planning-and-city-development/planning-](https://www.sheffield.gov.uk/planning-and-city-development/planning-documents/masterplans/city-centre-masterplans-and-reports/city-centre-masterplan.html)

[documents/masterplans/city-centre-masterplans-and-reports/city-centre-masterplan.html](https://www.sheffield.gov.uk/planning-and-city-development/planning-documents/masterplans/city-centre-masterplans-and-reports/city-centre-masterplan.html)

(преузето 12.10.2015.)

-Sheffield City Council: *Sheffield urban design compendium*, 2004.

[https://www.sheffield.gov.uk/planning-and-city-development/planning-documents/background-](https://www.sheffield.gov.uk/planning-and-city-development/planning-documents/background-reports/city-centre-masterplans-and-reports/urban-design-compendium.html)
[reports/city-centre-masterplans-and-reports/urban-design-compendium.html](https://www.sheffield.gov.uk/planning-and-city-development/planning-documents/background-reports/city-centre-masterplans-and-reports/urban-design-compendium.html)

(преузето 02.11.2014.)

ИЛУСТРАЦИЈЕ

Ил. 2.1.2.-1. Просторна урбана матрица централног дела Београда,
Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=850542&page=4>

Ил. 2.1.2.-2. Урбана силуета централног дела Београда (поглед из правца Новог Београда),
Извор: <http://www.nadlanu.com/pocetna/aktuelno/stav/beogradske-karikature/1983-prvi-deo.a-193994.907.html>

Ил. 2.1.3.-1. Доминантни пејзажни ниво на урбаној силиути Београда (Сењак), Извор: www.facebook.com/groups/119651274850358/photos/, аутор-Драган Величковић

Ил. 2.1.3.-2. Парк 'Ташмајдан' – оаза унутар густог урбаног ткива Београда, Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=850542&page=42>

Ил. 2.1.3.-3. Појединачни архитектонски објекат – просторна доминанта – посматра се у склопу веће просторне целине (Храм св. Саве у Београду),
Извор: <http://hop-portal.com/wp-content/uploads/2015/08/beograd.jpg>

Ил. 2.1.3.-4. Улица као елемент физичке урбане структуре (Булевар краља Александра у Београду),
Извор: <http://www.dizajnzona.com/forums/lofiversion/index.php?t93513.html>

Ил. 2.1.3.-5. Раскрсница Немањине и Ресавске улице (Београд),
Извор: <http://snimanjeizvazduha.blogspot.rs/2014/10/beograd-kst-slavija.html>

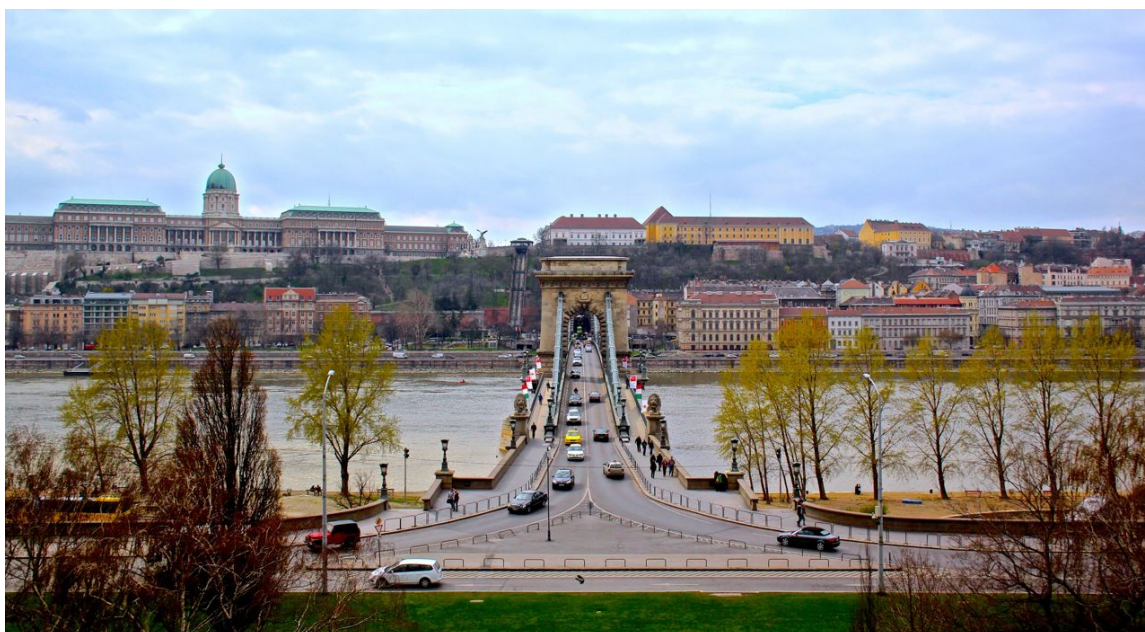
Ил. 2.1.3.-6. Блок између улица Кнез Михаила и Цара Лазара (Београд),
Извор: <http://www.dizajnzona.com/forums/lofiversion/index.php?t93513.html>

Ил. 2.1.3.-7. Цветни трг у Београду,
Извор: <http://www.facebook.com/groups/119651274850358/photos/>, аутор-Гога Лукић

Ил. 2.1.3.-8. Визуелни елементи који у свом међуодносу одсликавају композицију градских амбијената са Косанчићевог венца и из парка Калемегдан (Београд), Извори:
<http://varlamov.ru/841714.html> (лево) и
<http://www.facebook.com/groups/119651274850358/photos/> (десно)

Ил. 2.3.1.-1. Будимпешта – Макро целине са историјским наслеђем,
Инфо: http://www.worldofwanderlust.com/wp-content/uploads/2014/10/IMG_7335.jpg

Ил. 2.3.1.-2. Праг – Анализа духа места,
Извор: http://www.worldofwanderlust.com/wp-content/uploads/2014/07/IMG_6439.jpg

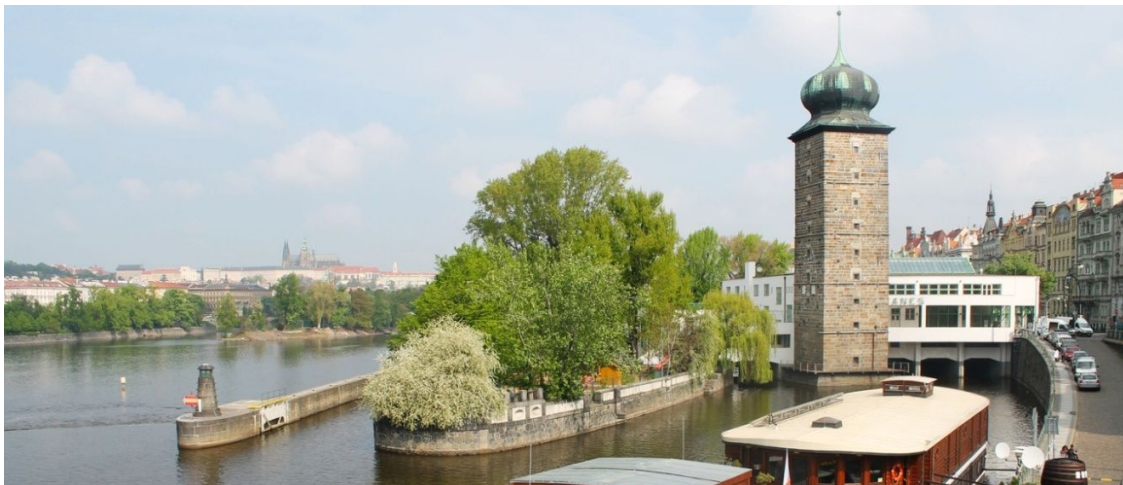
Ил. 2.3.1.-3. Словенија – Визуелни идентитет градова – идентитет мале размере и зеленог окружења (Марибор (горе лево), Радовљица (горе десно), Љубљана (доле)),
Извори: <http://www.montesol.rs/maribor-grac.html> (горе лево), <http://www.bled.si/en/what-to-do/sightseeing/1677> (горе десно), https://www.tripadvisor.co.uk/Tourism-g274873-Ljubljana_Upper_Carniola_Region-Vacations.html (доле)

Ил. 2.3.1.1.-1. Праг – Композиција компактног урбаног пејзажа

Ил. 2.3.1.1.-2. Праг – Панорамска јединица урбаног пејзажа

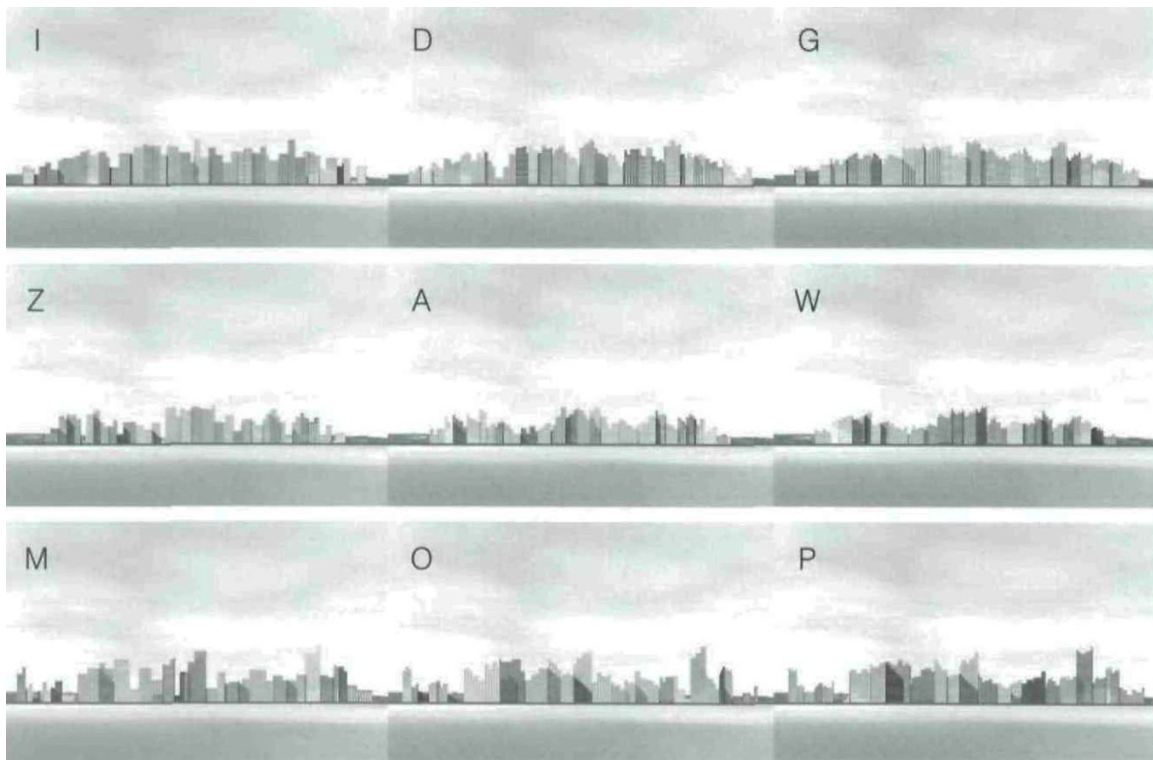
Ил. 2.3.1.1.-3. Праг – Мања, кохерентна јединица урбаног пејзажа

Ил. 2.3.1.1.-4. Праг – Улични карактер као важан елемент урбаног капацитета,
Извор: http://1.bp.blogspot.com/-whAq5Ls2Pjc/VGeH6wf_JqI/AAAAAAAAHBI/c8--buZfm7w/s1600/DSC_8839.jpg

Ил. 2.3.1.1.-5. Праг – Акутна презакрченост улица градског језгра,
Извор: https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Prague#/media/File:Prague_crowd_Mal%C3%A1_Strana.jpg

Ил. 2.3.1.2.-1. Симулације конвексног облика урбане силуете, коришћене у виду стимулуса при истраживању,

Извор: Stamps Arthur III, Nasar Jack L., Hanyu Kazunori: *Using Pre-construction Validation to Regulate Urban Skylines*, Journal of the American Planning Association, Vol.71, No.1 (winter 2005), p.78.

Ил. 2.3.1.2.-2. Кембриџ (Галт Сити Центар) – пример за проверу методологије анализе типова погледа/призора, урбаних пејзажа и карактеристика канадских градова средње величине,

Извор: <http://www.shutterstock.com/pic-58935409/stock-photo-aerial-view-of-galt-cambridge-ontario-canada.html>

Ил. 2.3.1.2.-3. Кембриџ (Галт Сити Центар (Galt City Center)) – Значајан поглед на реку Гранд и ужи центар,

Извор: <http://communityedition.ca/blog/tag/cambridge/>

Ил. 2.3.2.1.-1. Преферентност америчких студената ка шумама и рекреативним зонама,
Извор: <http://dnr.wi.gov/topic/stateforests/nhal/>

Ил. 2.3.2.1.-2. Преферентност ирских студената ка морској обали,
Извор: <http://www.mayo-ireland.ie/en/things-to-do/things-to-do-overview.html>

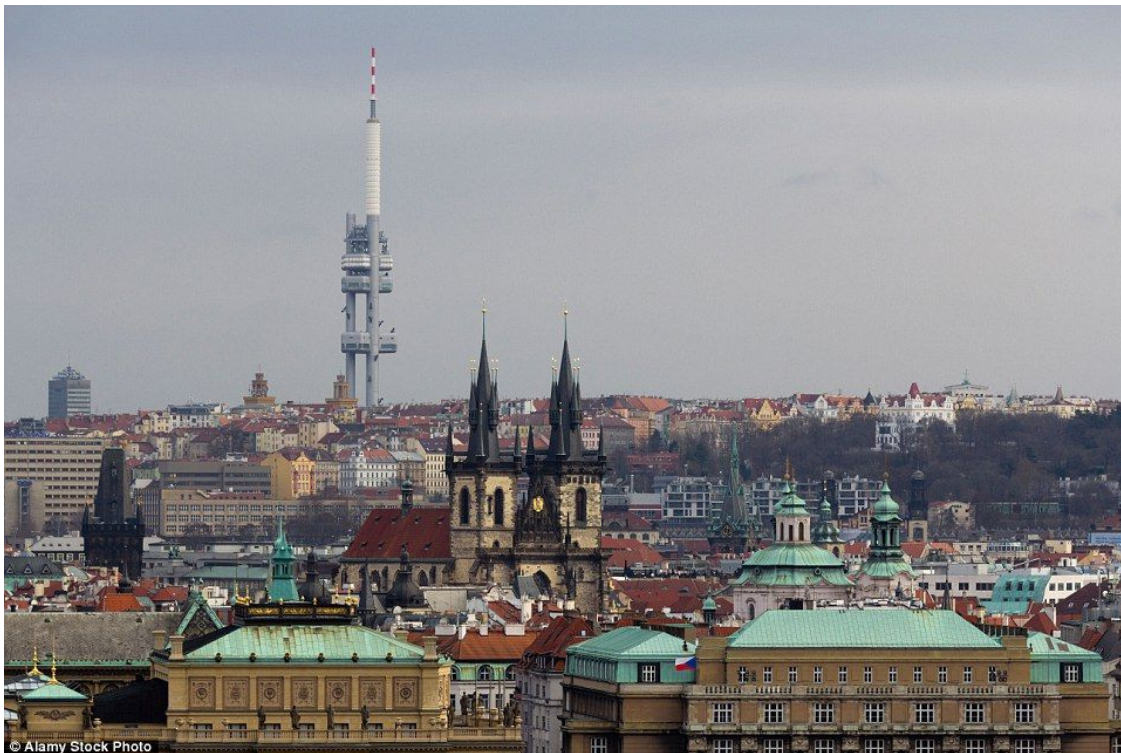
2.3.2.1.-3. Наклоност сенегалских студената ка природи,
Извор: <http://www.belle-nature.co.jp>

Ил.2.3.2.1.-4. Чикаго – Концепт природе у Линколн парку има четири различита симболичка значења за кориснике парка,
Извор: <http://yochicago.com/rent-or-buy-fabulous-views-overlooking-lincoln-park/28456/>

Ил. 2.3.2.2.-1. Пенсилванија (универзитетски кампус) – Истраживање разлика у значењу архитектонских објеката за архитекте и лаике,
Извор: <http://www.sas.upenn.edu/lps/about/course-guides>

Ил. 2.3.2.2.-2. Праг - 'Објекат високог профила' – ТВ торањ,
 Извор: http://www.dailymail.co.uk/travel/travel_news/article-3353048/The-world-s-strangest-looking-skyscrapers-revealed.html

Ил. 2.3.2.2.-3. Малага – Анализа преференције места – најатрактивнија места са панорамским погледом, са културно-историјским идентитетом и места рекреације,
 Извори: http://people-dont-have-to-be-anything-else.wikia.com/wiki/Malaga,_Spain?file=5664047790_85ecd06b30_b1.jpg (лево),
<http://lazytrips.com/road-trip/mediterranean-spain> (десно-горе),
<http://www.malaga.es/en/turismo/localizacion/3346/cnl-94/> (десно-лево)

Ил. 2.3.2.3.-1. Шефилд – звучна преференција тргова Пис Гарденса (Peace Gardens, лево) и Баркерс Пула (Barkers Pool, десно),
 Извори: <https://www.sheffield.gov.uk/business-economy/development/pictures.html?showdetails=Show&uuid=6acd4e66-79c9-48da-bd1c-fd47b0b295ae> (лево), <http://www.geograph.org.uk/photo/2846119> (десно)

Ил. 2.3.2.3.-2. Конципирање пожељног звучног пејзажа у зависности од типа корисника,
 Извор: <http://acoustics.org/2ansa-soundscapes-and-human-restoration-in-green-urban-areas-irene-van-kamp-elise-van-kempen-hanneke-kruize-wim-swart/>

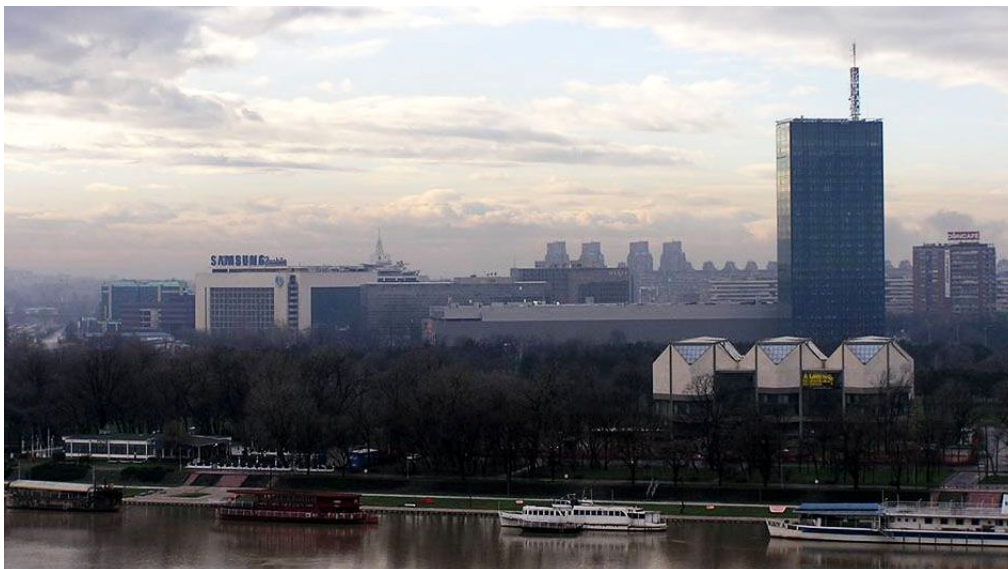
Ил. 2.3.2.3.-3. Праг – део Шмицов (Smíchov) и раскрсница Андел (Andel) – истраживање корисника, активности и 24-часовног ритма овог сегмента урбаног пејзажа,
 Извор: http://praha.idnes.cz/moderni-architektura-v-praze-dj0-/praha-zpravy.aspx?c=A120726_1808620_praha-zpravy_sfo (лево), <http://www.zlatyandel.cz/galerie> (десно)

Ил. 2.3.2.4.-1. Вирџинија технички кампус (Virginia Tech campus) – Истраживање визуелних преференци,
 Извор: <http://www.ivanmorozov.com/virginia-tech/aerial/2014-05-23/h1FC67CF0#h1fc67cf0>

Ил. 2.4.1.1.-1. Нови Београд – Анализа утицаја типа урбане матрице на разноврсност остварених визуелних ефеката,
Извор: <http://www.apartmani-u-beogradu.com/blog/vas-vodic-kroz-savremen-beograd>

Ил. 2.4.1.2.-1. Анализа високих објеката у Београду и утврђивање зона њихове могуће изградње,
Извор: <http://www.facebook.com/groups/119651274850358/photos/>,
аутор-Александар Фиревски

Ил. 2.4.2.1.-1. Пејзажно-урбана структура Топчидерског парка (Београд),
Извори: <http://saznajlako.com/2013/11/28/topciderski-park-beograd/> (лево),
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Topciderski_park.JPG (десно)

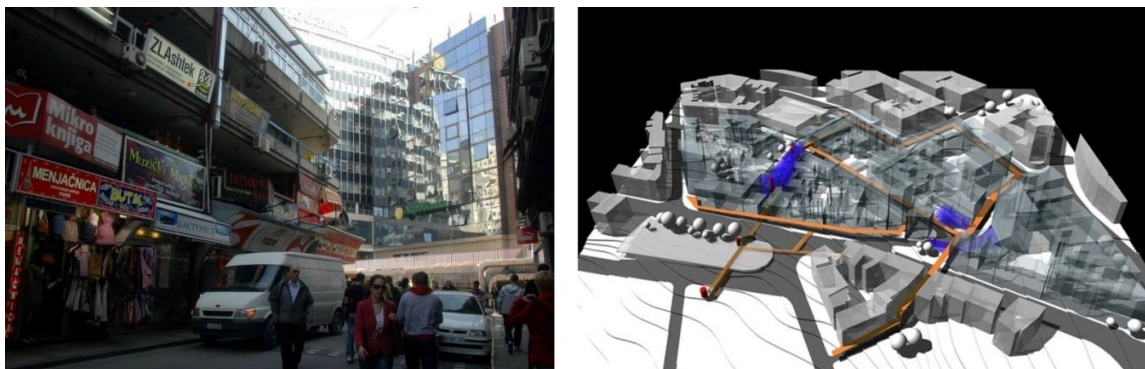
Ил. 2.4.2.1.-2. Разматрање могућности систематске изградње минијатурних урбаних зелених површина у Београду,
Извори: <http://bif.rs/2013/05/urbani-dzepovi-beograda-dobro-jutro-ovo-iznad-vas-je-nebo/> (лево),
<http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:537531-Završen-zeleni-skver> (десно)

Ил. 2.4.2.1.-3. Визура са београдског гребена према Ушћу –
једна од највећих вредности Приобаља,
Извор: <http://beobuild.rs/forum/viewtopic.php?t=144&start=25>

Ил. 2.4.2.1.-4. Неопходност заштите и унапређења зелених површина Београда
по питању квалитета и вредности,
Извор: <http://www.dizajnzona.com/forums/lofiversion/index.php?t93513.html>,

Ил. 2.4.2.2.-1. Просторна провера Сремске улице у Београду,

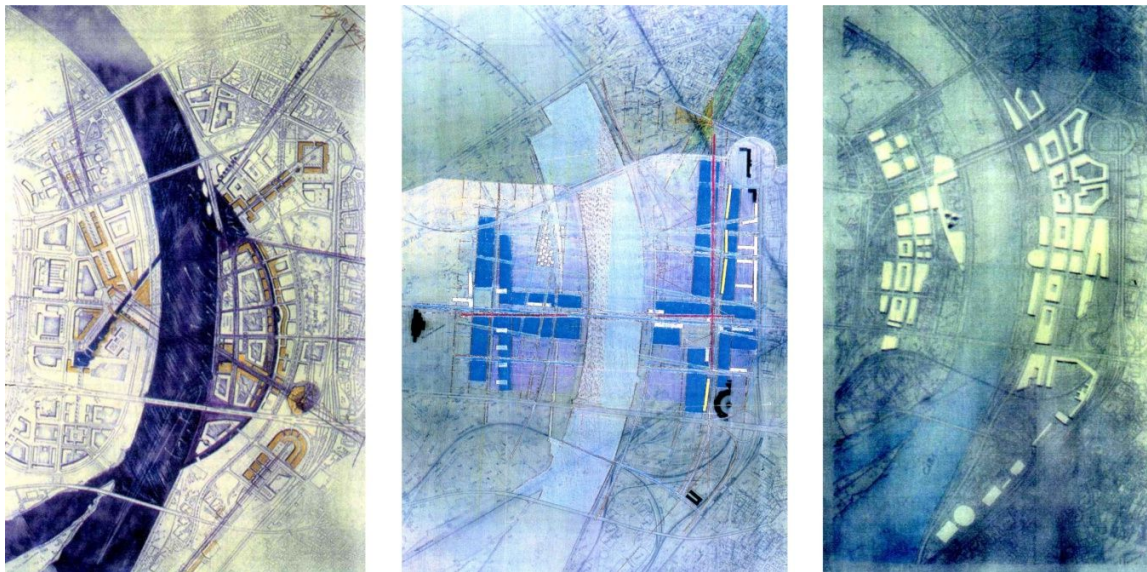
Извори: <http://www.panoramio.com/photo/51404721> (лево),

Живковић Јелена ет ал: Истраживање потенцијала за унапређење и ревитализацију отворених јавних простора на примеру подручја Сремске улице у Београду. Зборник радова - Научно стручни скуп: Реконструкција и ревитализација града, Друштво урбаниста Београда, Београд, 2006., стр. 440. (десно)

Ил. 2.4.2.2.-2. Планирана афирмација "индустријског" идентитета наслеђа Аде Хује,

Извори: <http://www.blic.rs/vesti/beograd/ada-huja-potencijal-koji-beograd-ne-sme-da-protraci/sfddt50> (лево), <http://www.panoramio.com/photo/40009141> (десно)

Ил. 2.4.2.2.-3. Нека од вреднованих решења интерног конкурса Српске академије наука и уметности из 1991.године (са лева на десно: еколошки приступ, ивичне зоне и савски сити),
Извор: проф. Ружица Богдановић (оригинални материјал коришћен за вредновање)

Ил. 2.4.2.3.-1. Јавни простори Старог града (Београд) – препознатљива визура,
Извор: <http://www.facebook.com/groups/119651274850358/photos/>, аутор-Радоман Матовић

Ил. 2.4.2.3.-2. Јавни простори Старог града (Београд) – просторни репери,
Извор: <http://www.nemanjanedeljkovic.com/archives/category/београд>

Ил. 2.4.2.3.-3. Јавни простори Старог града (Београд) – потреба за високо квалитетним
окужењем, као превенција криминала,
Извор: <http://www.dizajnzona.com/forums/lofiversion/index.php?t93513.html>

Ил. 2.4.2.4.-1. Јавни простори Старог града – њихово уређење и опрема доприносе побољшању квалитета укупног доживљаја, идентитета и коришћења (Београд, Андрићев венац – горе, Парк 'Ташмајдан' – доле),
Извор: <http://www.ipa-beograd.org/beograd/> (горе), <http://www.wanderlex.com/tasmajdan-park-and-st-mark-church/> (доле)

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Мр Ивана Лукић, дипл. инж. арх. рођена је у Новој Вароши, 21. маја 1976. године, где је завршила основну школу и гимназију.

Дипломирала је на Архитектонском факултету у Београду 2000. године на тему "Заштита и ревитализација са проширеном функцијом етно села Штиткова" (ментор: проф. А.Радојевић) са оценом 10 и просечном оценом у току студија 8,72. Последиломске магистарске студије из области 'Урбанистичког и просторног планирања и урбанистичког пројектовања' уписала је 2000. године на истом факултету и положила све испите са просечном оценом 9,75. Одбранила је магистарску тезу 2007. године под називом "Истраживање утицаја типова урбаних матрица планских градова 20. века на визуелне ефекте градског амбијента" (ментор: проф. В.Ђокић).

У два наврата је била ангажована као демонстратор на Архитектонском факултету у Београду, на предмету Архитектонско цртање, и то у школској 1997./98. години, као студент, и у школској 2000./01., као дипломирани инжењер архитектуре. У разним статусима - као лице обдарено за научно-истраживачки и уметнички рад, као волонтер и под уговором, била је ангажована на истом предмету у школским 2001./02. и 2002./03. год.

Од 2003.-2015. године била је запослена на Архитектонском факултету у Београду. У првом изборном периоду, од 2003. године, радила је као асистент-приправник на Катедри за Визуелне комуникације и предмету Архитектонско цртање. У другом, од 2008. године, била је асистент на Департману за архитектуру и предметима Кабинета за Визуелне комуникације 341 - Архитектонско цртање, Визуелна истраживања, Архитектонска графика, Трансформација графичке форме, 3Д Визуелне комуникације-Архитектонска графика, Урбане минијатуре (Основне академске студије) и Портфолио (Дипломске академске студије).

Била је и руководилац студентске радионице у оквиру предмета Кабинета за Визуелне комуникације, одржала неколико гостујућих предавања на другим предметима на Архитектонском факултету у Београду, урадила неколико нереализованих и реализованих ауторских и коауторских архитектонских пројеката, учествовала на групним изложбама. Организовала је поставке и руководила са неколико студентских изложби у свечаној сали Архитектонског факултета (радионица, предмет Архитектонско цртање) и била аутор/организатор неколико студентских изложби у галерији GrAF на истом факултету као и аутор пратеће документације.

Од 2009. године објављује ауторске и коауторске радове у стручним и научним часописима и учествује на међународним и домаћим стручним и научним скуповима. Примарне области истраживања и интересовања су јој - Визуелне комуникације и архитектонска графика, Естетско/визуелни аспект урбаног простора.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а мр Ивана Р. Лукић
број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

**ЕСТЕТСКИ КРИТЕРИЈУМИ И РЕГУЛАТИВА У ОБЛИКОВАЊУ УРБАНОГ
ПЕЈЗАЖА:
ПРИМЕР БЕОГРАДА**

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 05.05.2016.

Потпис докторанда

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Ивана Р. Лукић

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада: Естетски критеријуми и регулатива у обликовању урбаног пејзажа:
пример Београда

Ментор: проф. др. Владан Ђокић

Потписани/а: Ивана Р. Лукић

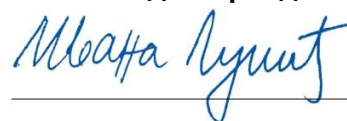
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 05.05.2016.

Потпис докторанда

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ЕСТЕТСКИ КРИТЕРИЈУМИ И РЕГУЛАТИВА У ОБЛИКОВАЊУ УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА: ПРИМЕР БЕОГРАДА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 05.05.2016.

Потпис докторанда

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.